

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland



IX. évfolyam, 3. szám

Volume IX., Issue 3.

2009. július – szeptember / July – September 2009

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2009, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	5
Dear Reader, ...	7
Szerzőink / Our authors	9
Szerkesztőség / Editors	15
SULYOK, Vince : Versek	16
PHILOSOPHIA PERENNIS	20
KISS, Endre : A világnézeti teljességigény, avagy transzparencia és komplexitás	20
WORLDVIEW TOTALITY DEMAND, OTHERWISE TRANSPARENCY AND COMPLEXITY	23
MARISKA, Zoltán : Ismeretelméleti metafizika és a neokantiánus hagyomány	24
EPISTEMOLOGICAL METAPHYSICS AND THE NEOKANTIAN TRADITION	29
MÁTÉ, Zsuzsanna : György Lukács' aesthetical oeuvre — and Imre Madách: The Tragedy of Man	30
LUKÁCS GYÖRGY ESZTÉTIKAI MUNKÁSSÁGA — ÉS MADÁCH IMRE: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA	33
MÉSZÁROS, András : „Magyar filozófia = Magyarországon művelt filozófia”	34
HUNGARIAN PHILOSOPHY = PHILOSOPHY CULTIVATED IN HUNGARY	38
HUNGAROLOGIA	39
CZEGLÉDI, Katalin : A földrajzi nevek és a szkíta-hun nyelv	39
GEOGRAPHICAL NAMES AND THE SCYTHO-HUNNISH LANGUAGE	45
FERENCZI, Enikő : A „szkíta” népnév új értelmezése és a „baszk” népnév értelmezéséhez fűződő jelentősége	46
NEW INTERPRETATION OF THE ETHNIC NAME “SCYTHIAN” AND ITS SIGNIFICANCE TO THE ETYMOLOGY OF THE “BASQUE”	63
MELLÁR, Mihály : A minoszi <i>Lineáris A</i> írás megfejtése	64
LINEAR A DECIPHERED	69
OBRUSÁNSZKY, Borbála : Néhány magyar történeti hagyomány párhuzama a belső-ázsiai forrásokban	70
PARALLELS OF HUNGARIAN HISTORICAL TRADITIONS IN INNER-ASIAN SOURCES	77
CIVILIZÁCIÓS KITEKINTŐ	78
CSORNAI, Katalin : A dunhuangi sziklatemplom manicheus kézirattekercsei	78
MANICHEAN MANUSCRIPTS OF THE ROCK TEMPLE OF DUNHUANG	87
FARKAS, Flórián : Mirza — egy perzsa krónikás a poldereken	88
MIRZA — A PERSIAN CHRONICLER ON THE POLDERS	93
GEOSTRATÉGIAI ÉS VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ	94
DEMETER M., Attila — TONK, Márton : Az európai szintű kisebbségvédelem normarendszere: elvszerű kisebbségvédelem avagy biztonságpolitika?	94
THE SYSTEM OF NORMS OF MINORITY PROTECTION IN THE EUROPEAN UNION	99
KÖNYVAJÁNLÓ	100
BÉRCZI, Szaniszló : Czakó Gábor: <i>Beavatás a magyar észjárásba</i>	100
GÁBOR CZAKÓ: <i>INITIATION INTO THE HUNGARIAN CAST OF MIND</i>	101

FRIGYESY, Ágnes : Gondos gazdaként alázattal szolgálni	102
SERVING WITH HUMILITY LIKE A TIDY FARMER.....	104
FRIGYESY, Ágnes : Hantó Zsuzsa — Kitiltott családok	105
BANNED FAMILIES.....	111
MARÁCZ, László : A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása.....	112
PRESERVING AND TEACHING THE TREASURES OF THE HUNGARIAN LANGUAGE.....	113
SULYOK, Vince : Rolf Jacobsen — A város metafizikája.....	114
THE CITY'S METAPHYSICS.....	120
KRÓNIKA.....	121
BÉRCZI, Szaniszló : Pompás adathorizont kiállítás a szkíta aranykincsekről a Magyar Nemzeti Múzeumban.....	121
DATAHORIZON FROM EURASIA IN THE 1 st MILLENNIUM B.C.....	130
FRIGYESY, Ágnes : Oltalmad alá futunk, Ó dicsőséges és áldott Szűz!.....	131
PILGIMAGE TO CSÍKSOMLYÓ A.D. 2009	133
FRIGYESY, Ágnes : A „Székely gyors” immár másodszor az ezeréves határnál	134
SZÉKELY EXPRESS FOR THE SECOND TIME AT THE MILLENNARY FRONTIER	135
OBRUSÁNSZKY, Borbála : Szobor Szentkatolnai Bálint Gábornak	136
STATUE TO GÁBOR BÁLINT DE SZENTKATOLNA	137
ÍGY ÍRTUNK MI.....	138
RADVÁNYI, Miklós : A szocialista törvényesség mint párthatalmi eszköz.....	138
GELLÉRT, Andor : Magyar diplomaták Moszkvában, 1934—1941.	142
BORBÁNDI, Gyula : Kormánypárti történetírás.....	154
HIGHLIGHTS FROM THE 20 th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	161

Kedves Olvasó!

Az elmúlt negyedévben a *Bibliotheca Mikes International* keretében a következő könyvet jelentettük meg:

- ❖ **Rolf Jacobsen:** A város metafizikája (Válogatta, norvégból magyarra fordította és az utószót írta: Sulyok Vince)

Könyveink a következő címről tölthetők le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Ugyancsak az elmúlt negyedévben az *Editio Mikes International* keretében a következő könyvet jelentettük meg:

- ❖ **Beke Albert:** Emlékezés a tegnapelőttre

Június 15-én megjelent a *JOURNAL OF EURASIAN STUDIES* második száma. A lap a következő címen érhető el:

<http://www.federatio.org/joes.html>

A második szám tartalma:

- **FARKAS, Flórián:** Dear Reader (in English)
- **CHRONICLE**
 - **BÉRCZI, Szaniszló:** Datahorizon from Eurasia in the 1st Millennium B.C. (in English)
 - **OBRUSÁNSZKY, Borbála:** Statue to Gábor Bálint de Szentkatolna (in English)
- **HISTORY**
 - **OBRUSÁNSZKY, Borbála:** Late Huns in Caucasus (in English)
 - **ZOMBORI, Andor:** Heavenly White Castle of Japan (in English)
- **LINGUISTICS**
 - **BÉRCZI, Szaniszló:** Gábor Czakó: Initiation into the Hungarian Cast of Mind (in English)
 - **FERENCZI, Enikő:** New Interpretation of the Ethnic Name “Schythian” and Its Significance to the Etymology of the “Basque” (in English)
 - **MARCANTONIO, Angela:** ‘Belső-ázsiai’ nyelv-e amagyar? [*Is Hungarian an ‘Inner-Asian’ Language?*] (in Hungarian)
- **ANCIENT WRITING SYSTEM RESEARCH**
 - **MELLÁR, Mihály:** Linear A deciphered (in English)
- **GEOSTRATEGY**
 - **DEMETER M., Attila — TONK, Márton:** The System of Norms of Minority Protection in the European Union (in English)
 - **DERRICK, Matthew:** The Implications of Climate Change for Russian Geopolitics in the Arctic (in English)
 - **MAHAPATRA, Debidatta Aurobinda:** India’s Central Asian Connections (in English)
- **LITERATURE**
 - **FARKAS, Flórián:** Mirza — a Persian Chronicler on the Polders (in English)

FELHÍVÁS

A Hunok öröksége

Szerkesztők: Marác László és Obrusánszky Borbála

Kiadó: HUN-Idea, Budapest

A Hunok öröksége olyan tudományos tanulmány gyűjtemény, amely az Euráziában élt hunok történelmét és azok hagyatékát foglalja össze. Bár a hunok a kora középkor folyamán eltűntek a világtörténelem színpadáról, örökségük máig él, különösen a közép-ázsiai népek és az eurázsiai kontinens néhány országának lakosai között.

A kötetben megjelenő tanulmányok a következő kérdésekkel foglalkoznak: nyelv, kultúra, vallás, történelem, és a következő sztyeppei népeket mutatják be: szkíták, kusánok, heftaliták, avarok, magyarok, székelyek, stb. A kötet különös figyelmet fordít a hunok és szomszédjaik kapcsolatára, ún. kínaiak, szaszanidák, és a rómaiak. A kötetben a szerzők a hunok nyomait végigkövetik az ősi kínai forrásokon át Belső-Ázsiáig, addig, amíg a hunok a 4. században megjelentek Közép-Európában, végül kaukázusi utóéletük is bemutatásra kerül. **A Hunok öröksége** szerzői nemzetközi szinten jól ismert kutatók, akik az eurázsiai kontinens és Közép-Ázsia kutatására specializálódtak. **A Hunok öröksége** az első olyan nemzetközi összefoglaló kötet a hunokról, amely számos neves kutatót fog össze a világ minden sarkából. A kötet szerzői: Aradi Éva, (Magyarország), D. Bayar (Mongólia), Tilla Deniz Baykuzu (Törökország), Craig Benjamin (Amerikai Egyesült Államok), Szergej Bolatov (Oroszország), Cao Zhi-hong (Kína), D. Ceveendordzs (Mongólia), Csornai Katalin (Magyarország), Czeglédi Katalin (Magyarország), U. Erdenebat (Mongólia), Érdy Miklós (Amerikai Egyesült Államok), Murtazali Gadjiev (Oroszország), Horváth Izabella (Kína), Yong-jian (Kína), Frederic Puskás-Kolozsvári (Románia), Marác László (Hollandia), Rausangül Mukuseva (Kazakisztán), Obrusánszky Borbála (Magyarország), Takashi Osawa (Japán), Mehmet Tezcan (Törökország), René van Rooyen (Hollandia) és Uchiraltu (Kína).

A könyv angol és magyar változata megrendelhető Obrusánszky Borbálánál a következő email-címen: obori@monornet.hu

A Szerkesztőség

Hága, 2009. július 1.



Dear Reader,

In the past quarter we published the following volume within the *Bibliotheca Mikes International* series:

- ❖ **JACOBSEN, Rolf:** THE CITY'S METAPHYSICS (Translated from Norwegian into Hungarian by: SULYOK, Vince) (in Hungarian)

The publications of Bibliotheca Mikes International can be downloaded from: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Also in the past quarter we published the following volume within the *Editio Mikes International* series:

- ❖ **BEKE, Albert:** REMEMBRANCE OF THE DAY BEFORE YESTERDAY (in Hungarian) (in Hungarian)

On June 15, 2009 the second issue of the quarterly *JOURNAL OF EURASIAN STUDIES* was published. The publications of this periodical can be downloaded from:

<http://www.federatio.org/joes.html>

The content of the second issue:

- **FARKAS, Flórián:** Dear Reader (in English)
- **CHRONICLE**
 - **BÉRCZI, Szaniszló:** Datahorizon from Eurasia in the 1st Millennium B.C. (in English)
 - **OBRUSÁNSZKY, Borbála:** Statue to Gábor Bálint de Szentkatolna (in English)
- **HISTORY**
 - **OBRUSÁNSZKY, Borbála:** Late Huns in Caucasus (in English)
 - **ZOMBORI, Andor:** Heavenly White Castle of Japan (in English)
- **LINGUISTICS**
 - **BÉRCZI, Szaniszló:** Gábor Czakó: Initiation into the Hungarian Cast of Mind (in English)
 - **FERENCZI, Enikő:** New Interpretation of the Ethnic Name “Schythian” and Its Significance to the Etymology of the “Basque” (in English)
 - **MARCANTONIO, Angela:** ‘Belső-ázsiai’ nyelv-e amagyar? [*Is Hungarian an ‘Inner-Asian’ Language?*] (in Hungarian)
- **ANCIENT WRITING SYSTEM RESEARCH**
 - **MELLÁR, Mihály:** Linear A deciphered (in English)
- **GEOSTRATEGY**
 - **DEMETER M., Attila — TONK, Márton:** The System of Norms of Minority Protection in the European Union (in English)
 - **DERRICK, Matthew:** The Implications of Climate Change for Russian Geopolitics in the Arctic (in English)
 - **MAHAPATRA, Debidatta Aurobinda:** India's Central Asian Connections (in English)
- **LITERATURE**
 - **FARKAS, Flórián:** Mirza — a Persian Chronicler on the Polders (in English)

ANNOUNCEMENT

The Heritage of the Huns

Edited by László Marác and Borbála Obrisánszky
Publisher: HUN-Idea, Budapest

The Heritage of the Huns is a collection of academic papers on the Huns and their heritage in Eurasia. Although the Huns disappeared from the world stage in the early Middle Ages, their heritage still lives on, especially among the peoples in Central Asia and in some countries on the Eurasian continent. The papers in this collection study some aspects of their language, culture, religion and history and related peoples from the steppes, like the Scythians, Kushans, Hephthalites, Avars, Magyars, Székely, and so on. The volume focuses also on the relations the Huns had with neighbouring peoples living close to steppes, like the Chinese, Sassanides and the Romans. The book catches up the trail of the Huns from the ancient Chinese chronicles via Inner Asia until their appearance in Central Europe in the 4th century AD and follow their later life in Caucasus.

The authors of **The Heritage of the Huns** are well-known scholars being specialized in the study of Central Asia and the Eurasian continent. **The Heritage of the Huns** is the first (international) volume on the Huns that includes so many scholars from different countries of the world being collected in one single volume, including Éva Aradi (Hungary), D. Bayar (Mongolia), Tilla Deniz Baykuzu (Turkey), Craig Benjamin (USA), Sergey Bolatov (Russia), Cao Zhi-hong (China), D. Ceveendorj, Katalin Csornai (Hungary), Katalin Czeglédi (Hungary), U. Erdenebat (Mongolia), Miklós Érdy (USA), Murtazali Gadjiev (Russia), Izabella Horváth (China), Hou Yong-jian (China), Frederic Puskás-Kolozsvári (Romania), László Marác (the Netherlands), Rausangül Mukuseva (Kazakstan), Borbála Obrisánszky (Hungary), Takashi Osawa (Japan), Mehmet Tezcan (Turkey), René van Rooyen (The Netherlands) and Uchiraltu (China).

This volume is the English language edition of a Hungarian language version that will appear in the course of 2009 published by Hun-Idea in Budapest. Unlike the Hungarian edition there will only be a limited number of English copies available. You can sign in for the English language edition by sending your request to Borbála Obrisánszky: obori@monornet.hu

The Editors

The Hague, July 1, 2009

~ ~ ~ ~ ~

Szerzőink / Our authors

BÉRCZI, Szaniszló

Fizikus, csillagász, planetológus. Az ELTE TTK-n szerzett fizikus-csillagász oklevelet (1975), doktorált matematikából (1987), majd a földtudomány (planetológia) kandidátusa (1995) címet szerezte meg. 33 éve tanít az ELTE TTK-n. Korábban a Csillagászati Tanszék (1975–1978), és a Közettani Tanszék tud. segédmunkatársa (1979), majd az Általános Technika Tanszék tanársegéde (1979–1988), adjunktusa (1988–1994), docense, jelenleg pedig a Fizikai Intézet docense az Anyagfizikai Tanszéken (2000-től). Planetológiával, kozmikus és földi anyagvizsgálattal, szimmetria kutatással foglalkozik. A Föld típusú bolygókat, az antarktiszi meteoritokat, a NASA holdközveteket és a marsi meteoriteket vizsgálja, szervezi a Hunveyor-Husar gyakorló űrszonda modellek építését. Az MTA Csillagászati és Űrfizikai Bizottságának, valamint a Geonómiai Tud. Bizottságának a tagja, a Planetológiai Albizottságnak az elnöke (2003-tól), és a MANT alelnöke (2001-től).

Physicist-astronomer who made a new synthesis of evolution of matter according to the material hierarchy versus great structure building periods. This model is a part of his Lecture Note Series Book on the Eötvös University. He also organized a research group on evolution of matter in the Geonomy Scientific Committee of the Hungarian Academy of Science (with Béla Lukács). He wrote the first book in Hungary about planetary science From Crystals to Planetary Bodies (also he was the first candidate of earth sciences in topics planetology). He built with colleagues on the Eötvös university the Hungarian University Surveyor (Hunveyor) experimental space probe model for teachers training proposes and development of new constructions in measuring technologies.

BORBÁNDI, Gyula

1918-ban született Budapesten. 1942-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktorátust. 1941 és 1949 között a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tisztviselője volt. 1949-ben politikai okokból elmenekült Magyarországról. Egy ideig Svájcban élt, majd 1951 nyarán áttelepült Münchenbe, ahol Gyulai Ernő néven a Szabad Európa Rádió munkatársa lett. 1979 és 1984 között a Magyar Osztály helyettes igazgatója volt. 1951-ben Zürichben résztvevett a *Látóhatár* megindításában, később a folyóirat egyik főszerkesztője lett. 1958 és 1990 között pedig az *Új Látóhatár* című folyóiratot felelős szerkesztőjeként jegyezte. Írásaiban történelmi, politikai és irodalomtörténeti, kérdésekkel foglalkozik. Minden jelentős emigráns folyóiratban jelentek meg írásai. Több magyarországi és németországi folyóirat munkáját segíti ma is.

Born in 1918 in Budapest. Received a degree at the Pázmány Péter University in Budapest. He was with the Ministry of Religious and Public Education between 1941 and 1949. Due to political reasons he was forced to go into exile in 1949. He lived for a while in Switzerland then he moved to Munich where he became an employee of the Radio Free Europe under the pseudonym Ernő Gyula. Between 1979 and 1984 he held the position of deputy director of the Hungarian Section. In 1951 he participated in the founding of the periodical *Látóhatár* (*Horizon*); later he became the chief editor of it. Between 1958 and 1990 he was one of the editors of the periodical *Új Látóhatár* (*New Horizon*). In his numerous books and articles he deals with historical, political and history of literature topics. His articles were published in practically every significant periodical published in the West. Currently he is still supporting the work of several periodicals in Hungary and Germany.

CSORNAI, Katalin

A Tan Kapuja Buddhista Főiskola (Budapest) kínai szakirányán végzett 1999-ben. Mestere Kalmár Éva és Ecsedy Ildikó volt, akiktől megszálott elkötelezettséget, mélyreható alaposságot és szorgalmat is tanult. A Han Birodalom történelme és kultúrája mellett a manicheus szövegelemek szintén kedvelt témakörébe tartoznak. Fontosabb fordítási munkái közé tartoznak a következő művek: *Négy égtájon barbár csillag ragyog – Az ázsiai hunok a kínai forrásokban* (László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület, 2007) és *A dunhuangi sziklatemplom manicheus kézirattekercsei* (HUN-Idea, 2009).

Completed her studies at the “Gate of Dharma” Buddhist University, Budapest, Hungary in 1999. She learnt from her masters — Éva Kalmár and Ildikó Ecsedy — compulsive commitment, thorough soundness and diligence, too. Ms. Csornai’s main research areas are the history and culture of the Han Empire and Manichean texts. Her main translation works include: *Barbarian Star Is Shining on Four Corners of the World* (2007) and *The Manichean Manuscripts of the Rock Temple of Duanhuang* (2009).

CZEGLÉDI, Katalin

A Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar magyar-országi-altajisztika szakán folytatta tanulmányait, az altajisztikai tudományokból egyetemi doktori címet is Szegeden szerzett. Nyelveket valamennyi magyar állami iskolai típusban, nyelvészetet és idegen nyelveket főiskolán és egyetemen tanított. Kutatási területe az általános és alkalmazott nyelvészetben belül a nyelvészeti őstörténet. Jelenleg a Miskolci Nagy Lajos király Magánegyetemen és a Budapesti Körösi Csoma Magánegyetemen tanít nyelvészeti őstörténetet. Előadásait rendszeresen vesz részt konferenciákon. Eddig mintegy 80 tanulmánya és két könyve ('*A szkíta-hun nyelvek története 1. Hangtan 2. Ősmondattan*') jelent meg. Megjelenés alatt: '*3. Alaktan (1. Gyökrendszer 2. A toldalékok rendszere)*'. Feladatának a nyelvünk és népünk igaz történetének a minél jobb megismerését valamint a megszerzett tudás átadását tartja.

Studied Hungarian-Russian-Altaic languages and literatures at the University 'József Attila' in Szeged, Hungary. She was given the title 'dr. univ.' at the same University, too. As a teacher Ms. Czeglédi taught foreign languages at all type of state schools, and linguistics at state universities. Her major research topics cover linguistic prehistory in general and applied linguistics. Currently she teaches linguistic prehistory at Private Universities called 'Nagy Lajos király' in Miskolc, Hungary and 'Körösi Csoma' in Budapest, Hungary. She regularly delivers scientific lectures at conferences and meetings. Ms. Czornai published about 80 essays and two books: '*History of Scythian-Hunnish languages 1. Phonetics 2. Presyntaxe*'. Currently she is working on the third volume of this series '*3. Accidence (1. System of roots of words 2. System of forming of words.)*'. Her major aim is to learn the history of our language and our people in the best possible way and to convey this knowledge to as many people as possible.

DEMETER M., Attila

A Babeş-Bolyai Tudományegyetem adjunktusa; kutatási területe a politikai filozófia. 1990 és 1992 között a Kolozsvári Politechnikai Intézet Gépészmérnöki Szakán folytat tanulmányokat. Ezt követően a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia Szakán végez (1992-1997) majd ugyanott szerzi meg Ph.D. fokozatát (2001). Elnöke a kolozsvári Pro Philosophia Alapítványnak, alapítója és szerkesztőbizottsági tagja a *Kellék* című filozófiai folyóiratnak. Könyvei: *A jó államtól a demokratikus államig* (2001), *Írástudók forradalma* (2004), *Republikánizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek* (2005).

Senior lecturer at the Babeş-Bolyai University in Kolozsvár/Cluj/Clausenburg, focusing on political philosophy. He commenced his academic studies at the Polytechnic Faculty (Mechanics) in Kolozsvár/Cluj/Clausenburg, which was then followed with a BA then MA studies at the Babeş-Bolyai University in Philosophy (1992-1997). Mr. Demeter earned his Ph.D. degree from the same university in philosophy in 2001. He is chairman of the Pro Philosophia Foundation, founder and member of the editorial board of the philosophy periodical *Kellék*. Author of several books and articles.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; MBA. IT és menedzsment konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.

Electric engineer; MBA. IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

FERENCZI, Enikő

1955-ben született Kolozsváron egy olyan családban, amelynek életét több nemzedéken át a történelemtudományok művelése határozta meg. 1979-ben fejezte be egyetemi tanulmányait a kolozsvári B.B.T.E. filozófia-történelem szakán. Középiskolai tanárként dolgozott néhány évig, Marosvásárhelyen. 1989-től él Sydneyben, ahol 1995-ben könyvtárosi oklevelet szerzett. Két évtizedes másnemű tevékenység után kezdett el írni. Verseit és esszéit főként erdélyi lapok közölték. Két kötete jelent meg ezideig: *A kert*, 2007 (regény) és *Kincseim városa*, 2008 (önéletrajzi írás). Többször tartott történelmi témájú előadást a Sydneyben élő magyarság rendezvényein. Jelenleg a szkítákkal foglalkozik.

Born in 1955, in Kolozsvár/Cluj/Clausenburg (Romania). In 1979, she obtained her Bachelor Degree in philosophy and history. She was a teacher until she left her homeland for ideological reasons. From 1989, she is living in Sydney, Australia, where she obtained her librarian diploma. Her first writings, philosophical essays, were published in her student years. After two decades of other preoccupations, she has resumed her original profession by participating in historical lectures, about Moldavian Hungarians and Scythians, in different cultural events of the

Hungarian community of Sydney. Her poems and essays were published mostly in Transylvanian periodicals. She wrote a novel, *A kert* (The Garden) about her immigrational experiences, and a memoir, *Kincseim városa* (The Town of My Treasures), with vast historical background, about her childhood in the ethnical minority cleansing communist era. Currently she is working on her historical novel about Scythians.

FRIGYESY, Ágnes

Újságíró, 1963-ban Kecskeméten született. A Kodály Zoltán Ének-zenei Általános Iskolában és Gimnáziumban kezdte meg tanulmányait, majd a kaposvári Tanítóképző Főiskolán szerzett diplomát. Hét év tanítás után az újságírói pályát választotta. A tanítás mellett magyar szakon megszerezte második diplomáját a szegedi Tanárképző Főiskolán. Külső-, és belső munkatársa volt a Kecskeméti Lapoknak 1989-től, az Új Magyarországnak, a Film, Színház Muzsikának, a Honismeretnek, a Magyarok Világszövetsége lapjainak: a Világszövetségnek, a Magyarok Világlapjának és a Világlapnak. Megjelentek cikkei a Heti Nemzeti Újságban, a Münchenben megjelenő Nemzetörben, majd a magyarországi Magyar Nemzetörben, valamint az Ausztráliai Magyar Életben stb. Több száz interjút készített az elmúlt 15 év alatt. Jelenleg szabadúszó újságíró.

Journalist. She was born in 1963 in Kecskemét. After concluding her primary and secondary school education in her native town, she studied pedagogy in Kaposvár then she earned her second degree in Hungarian language in Szeged. After having spent seven years teaching she turned to journalism. Since the collapse of communism she worked for numerous newspapers and journals both in Hungary and abroad. At present she is freelance journalist.

GELLÉRT, Andor (1907 — 1990)

1907-ben született Gyulafehérváron. Tanulmányait a budapesti Műegyetem közgazdasági karán, Párizsban és Berlinben végezte. Részt vett a húszas-harmincas évek diákmozgalmaiban. Nyolc évig Teleki Pál asszisztense volt az Államtudományi Intézetben. Azután hírlapíró lett. 1941-ben az MTI berlini tudósítója. 1942-ben a kormány tudtával mint a Revíziós Liga megbízottja Svédországba került, azzal a titkos megbízással, hogy lépjen kapcsolatba a szövetséges hatalmakkal és egyeztesse egy fegyverszüneti megállapodás útját. A háború befejezése után Amerikában telepedett le. A Szabad Európa Rádió munkatársa lett, majd a New York-i szerkesztőség főnöke, 1954 és 1957 között Münchenben a magyar osztály vezetője. Utána – ismét New Yorkban – nyugdíjazásáig belső munkatárs. Részt vett az amerikai Magyar Külügyi Társaság, valamint az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat vezetésében.

Born in 1907 in Gyulafehérvár. Completed his academic studies in Budapest, Paris and Berlin. Participated in the student movements of the 1920s and 1930s. He was Pál Teleki's assistant for 8 years. Then he became journalist. In 1941 he was the correspondent of the Hungarian News Agency in Berlin. In 1942, with the knowledge of the Hungarian government, he went to Sweden in order to get in contact with the Allied Powers and to lay down the foundation of an armistice. After the war he settled down in the United States. Then he first became the employee of Radio Free Europe; then the head of the board of editors in New York and between 1954 and 1957 the head of the Hungarian Section in Munich. After that period — in New York again — he was a fellow of the Radio until his retirement. Mr. Gellért participated in the leadership of the Hungarian Foreign Relations Society and the Hungarian Library and Historical Society of America.

KISS, Endre

Az MTA doktora (D.Sc.), egyetemi tanár (ELTE – Nyugat-Magyar Egyetem). A hetvenes években az Osztrák-Magyar Monarchia filozófia- és esztörténetének, illetve a magyar filozófia- és esztörténet problémáival foglalkozott. Filozófiai tevékenységének középpontjában ezt követően *Nietzsche* állt. 1982-ben könyvet írt filozófiájának magyarországi recepciójáról, 1993-ban monográfiát Nietzsche filozófiájáról, 2005-ben kiadta e monográfia kétszeres terjedelműre növelt végleges változatát. 1989 után e témák mellett a kelet-európai és egyben a globális fejlődés komplex problematikájával foglalkozott. Számos filozófiai és tudományos monográfia szerzője. Humboldt-ösztöndíjas.

Holds a doctor degree of the Hungarian Academy of Sciences (D.Sc.), university professor. In the 1970s his research focused on the history of philosophy of the Austro-Hungarian Empire and the history of Hungarian philosophy. After that Nietzsche constituted the focus of his research. He published several books on his oeuvre and its reception in Hungary. After 1989 the issues of Eastern-European and complex global developments became the focus of his work. Author of several books, Humboldt-scholar.

MARÁCZ, László

1960-ban született Utrechtben, Hollandiában. A Groningeni Egyetem Bölcsészkarán szerez diplomát. 1984-1990 között egyetemi docens a Groningeni Egyetem Általános Nyelvészeti Intézetében. 1990-1992 között Niels Stensen-ösztöndíjas, vendégkutató az MTI-n, az MTA-n és a CNRS-nél. 1992 óta az Amszterdami Egyetem Kelet-Európai Intézet docense. Kutatási területe az általános mondattan, magyar grammatika, a magyarság és Nyugat viszonya. Számos tudományos cikk és kötet szerzője.

Born in 1960 in Utrecht, the Netherlands. Receives his degree from the University of Groningen. Between 1984 and 1990 he is with the University of Groningen as assistant professor. Between 1990 and 1992 as a Niels Stensen scholar he is with MTI, MTA and CNRS as a guest researcher. Since 1992 Mr. MarácZ is lecturer of the East-European Institute of the University of Amsterdam. His areas of research cover general syntax, Hungarian grammar, the relationship of Hungarians and the West. Author of numerous scientific publications and books.

MARISKA, Zoltán

1979-ben magyar-országi szakos középiskolai tanári diplomát a szegedi József Attila Tudományegyetemen, majd 1985-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófiai szakán — summa cum laude — oklevelet szerzett. 1986 óta a Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense; kandidátus, PhD-fokozattal rendelkezik. Kutatási területei: a magyar filozófia története, illetve a filozófiai antropológia.

Holds a Hungarian-Russian master degree from the József Attila University of Szeged (1979) and also a master degree — summa cum laude — in philosophy from the Eötvös Lóránd University of Budapest (1985). Since 1986 he is adjunct professor at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy); holds a Ph.D.-degree. Areas of interest: history of Hungarian philosophy and philosophical anthropology.

MÁTÉ, Zsuzsanna

A Szegedi Tudományegyetemen a Juhász Gyula Pedagógusképző Karon oktat magyar irodalmat és esztétikát. Törzstagja a Szegedi Tudományegyetem Málnási Bartók György Filozófiai Doktori Iskolájának. Az MTA Doktori Bizottságánál 1996-ban szerzett kandidátusi fokozatot, Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében témában. 2006-ban habilitált a Debreceni Egyetemen Sík Sándor — a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta könyvével. Fő kutatási területei: a magyar esztétika története és más komparatistikai esztétikai problémakörök. Számos kötet szerzője.

Works as habilitation professor at the University of Szeged (Juhász Gyula Teacher Training Faculty), she teaches Hungarian literature and aesthetics. Ms. Máté is full member of the doctoral PhD-system in philosophy of Málnási Bartók György at the University of Szeged. She received a PhD-degree in Philosophy: "The Absolute in the philosophy of art in the first half of our century", at the Hungarian Academy of Sciences (1996); Habilitation: "Sándor Sík – the author, the literary scientist and the aesthetician" at the University of Debrecen (2006). Her main field of research are: Hungarian history of aesthetics and other comparative questions of aesthetics. Author of several books.

MELLÁR, Mihály

Matematikus oklevelet szerzett a Belgrádi Tudományegyetemen. 1980 óta Ausztráliában él, ahol ausztráliai aboriginal és pápua-új guineai művészkereskedőként dolgozik. Emellett szervez és endogén kultúrák kutatásával foglalkozik.

Mathematician, Academia of Sciences, Belgrade. Since 1980 he is living in Australia, working as Australian Aboriginal and Papua New Guinean art and craft dealer, researching organic and endogen cultures.

MÉSZÁROS, András

Egyetemi tanulmányait Pozsonyban, a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán végezte 1973-ban. 1973-tól 1983-ig ugyanott tanársegéd, majd adjunktus. 1983-tól 1993-ig a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa. 1993-tól máig a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára. Kandidátusi fokozatát 1982-ben szerezte, 2000-től egyetemi tanár. Kutatási területe a magyarországi filozófia története valamint a filozófia és irodalom érintkezési pontjai. Eddig 11 kötete jelent meg, tudományos tanulmányainak a száma 50 felett van. Tagja több folyóirat szerkesztőbizottságának (Filozófia, Fórum Társadalomtudományi Szemle stb.), a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság Végrehajtó Bizottságának, a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának.

Completed his academic studies at the Comenius University in Pozsony/Bratislava/Pressburg in 1973. Until 1983 he pursued his career there. Between 1983 and 1993 he was with the Institute of Philosophy of the Slovak Academy of Sciences. In 1982 he received the highest doctoral degree and since 2000 he is university professor. Mr. Mészáros' main research focuses on the history of philosophy of Hungary and the interaction between philosophy and literature. He already published more than 11 books and more than 50 articles. He is member of the editorial board of several scientific journals and of boards of scientific societies.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

Történész-orientalista. 1992-1997 között az ELTE-n történelem-mongol szakon végez, majd 1997 és 1999 között a Mongol Állami Egyetemen végez posztgraduális képzést, és 1999 decemberében megvédi a doktori címét. 2000-2002 között a Pécsi Tudományegyetemen alakuló Ázsia Központ külső szakértője volt, majd a Shambala Tibet Központ mongol programjait szervezte. Közben több tanulmányutat tett Mongóliába és Kínába. 2005-től a Körösi Csoma Sándor Egyetem előadója. Ezen kívül több magyar tudományos egyesület (alapító) tagja: Magyar Östörténeti Munkaközösség, Magyar Történelmi Társulat, László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület. Számos könyv és tanulmány szerzője; rendszeresen készít elemzéseket közép-ázsiai témakörben a szaksajtó számára. Jelenleg egy oktatási lap főszerkesztője.

Historian, orientalist. She completed her studies at the University Eötvös Loránd in Budapest between 1992 and 1997 in history and Mongol civilization. This is followed by a postgradual study at the Mongol State University, where she is awarded a Ph.D. degree in 1999. Between 2000 and 2002 she worked as external consultant of the Asia Center at the University of Pécs, and organized the Mongol programs of the Shambala Tibet Center. During this period she participated in several expeditions in Mongolia and China. Ms. Obrusánszky is member and/or founder of several Hungarian scientific associations and she is author of numerous books and articles, and regularly provides analyses on Central Asia in the scientific press. Next to that she is the editor-in-chief of an educational journal.

RADVÁNYI, Miklós

Az állam- és jogtudományok doktora, az 1970-es évek elején hagyta el Magyarországot majd a Regensburgi Egyetem Münchenben működő Keleteurópai Jogi Intézetének tudományos kutatója lett. Több németnyelvű jogkritikai tanulmány szerzője.

Holds an academic degree in law. Left Hungary in the first half of the 1970s. Then became scientific researcher of the Institute of Eastern-European Law. Published several scientific essays in German.

SULYOK, Vince

1932-ben a Győr melletti Ménfőn született és egri főiskolai hallgatóként vett részt a 1956-os forradalomban, amiért utóbb el kellett hagynia Magyarországot. Norvégiában talált második otthonára, ahol egyetemi diplomát szerzett, majd az Oslo-i Egyetemi Könyvtárban évtizedeken át volt a közép- és kelet-európai részleg (s benne a bőséges Hungarica-gyűjtemény) szakértője és vezetője. 1958-ban Rómában jelent meg verseskönyve (*Rámdöntött világ*), 1961-ben Brüsszelben (*Céltalan ég alatt*). A norvég, a német, az orosz és a magyar irodalom jeles műfordítója. Sulyok Vince sok éves munkájának eredményeképp 1995-ben megjelent az *Ungarns Historie og Kultur (Magyarország története és művelődése)* című, 700 oldalas, enciklopédikus mű, mely hiteles és bőséges ismeretet közvetít a magyar kultúráról a skandináv világ számára.

Born in 1932 in Ménfő, near Győr (Hungary). Took part in the 1956 Revolution as a college student in Eger and therefore he ought to leave his country. He found refuge in Norway, where he gained an academic degree and was for decades with the Oslo University Library as the expert and leader of the Central and Eastern-European section. In 1958 his volume of poems entitled '*A world knocked over on me*' was published in Rome and in 1961 another one, '*Under aimless sky*' in Brussels. Mr. Sulyok has an extensive literary translation record; he translates the Norwegian, German, Russian and Hungarian literature. In 1995 his 700 pages large encyclopaedic work written in Norwegian entitled *Ungarns Historie og Kultur (Hungary's History and Culture)* was published, which has already proved to be an invaluable source to the whole Scandinavian world interested in Hungarian history and culture.

TONK, Márton

A Sapientia-Erdélyi Magyar Tudományegyetem docense, 2006-tól a kolozsvári Természettudományi és Művészeti Kar dékánja. A kolozsvári Pro Philosophia Alapítvány igazgatója, a Kellék filozófiai folyóirat szerkesztője. Kutatási területe az újkori filozófia története, a magyar filozófia története, illetve politikai eszmetörténet. Ph.D. fokozattal rendelkezik, doktori disszertációját Tavaszy Sándor filozófiájáról írta. A konferencia témájában megjelent könyve: *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában*. Kolozsvár-Szeged: Pro Philosophia, 2002, ugyanakkor számos magyar filozófiatörténeti tanulmány szerzője.

Adjunct professor of the Sapientia-Transylvanian Hungarian University. Since 2006 he is the Dean of the Faculty of Natural Sciences and Arts in Kolozsvár/Cluj/Clausenburg. Next to that he is the Director of the Pro Philosophia Foundation, also in Kolozsvár and the editor of the journal of philosophy *Kellék*. His main areas of research include: history of philosophy of modern times, history of the Hungarian philosophy, political philosophy. Mr. Tonk earned his Ph.D. degree with a thesis written on Sándor Tavaszy. He also published a book in this topic. Author of numerous articles.



Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

~ ~ ~ ~ ~ ~

SULYOK, Vince : Versek

„OUT OF AFRICA”

Pohárnyi tiszta vizet adj!
Égessék hideg cseppjei a torkom!
Egy kortynyi vizet legalább,
mielőtt én is lebukok a porba,
akárcsak társam itt:
akinek testét, merevvé szétnyílt ujjait
a sivatag máris kezdi befedni, noha karjai
görcsösen nyúlnának még egyre
az életmentő víz után,
akárcsak (életben még!) én is teszem,
markolva jobb híján pusztá fantázia képzetét
a vízzel telt pohárnak,
míg egyre nő bennem a szomjúság
s rajtam is a por mind sűrűbbé válik,
fulladásig telítve torkomat
és tudómet, miközben perzsel a hőség
a sivatag végtelen közepén – pohárnyi
friss vizet adj most innom,
hogy vonszolhassam magamat
tovább menekülésemben a szomjúság
elől, az éhség elől, a nyomor elől,
a rettenetes halállal
fenyegető végzet elől.
Pohárnyi tiszta vizet adj most innom,
mielőtt meg kell fulladnom a portól,
mielőtt botladozva magam is
belehalok a sivatag porába.
„Ne menj tovább, barátom,
kiálts rám s fölkelek.”*

Oslo, 2008-10-31

* Radnóti „Erőltetett menet” című versének utolsó két sora.

A BOLDOGSÁG EGYKOR

A boldogság egykor egy rét volt,
nagy rét, szelekjárta lapályon,
szertebóklázó tehenekkel,
fűzfákkal körül, jegenyékkal
s a láthatáron borzas dombsorokkal.

A boldogság egykor vékonyka ér volt
a rét aljában, fölezüstlő vízzel,
benne békákkal és ebihalakkal,
ritkahangú, kedves csörgedezéssel
s a hátán gyöngyszínű felhők hasaltak.

A boldogság egykor egy dülőút volt,
szélében búzavirágokkal, pipacsokkal,
gémeskúttal, föl-le bukóval;
aromba loccsanó hideg vize
égőbb volt, mint az izzó délután.

A boldogság egykor egy szőlőskert volt
homokos, meleg domboldalban,
kunyhóval, szilvafákkal, barackfákkal,
kék és arany szőlőszemekkel
s mindmáig elfeledhetetlen zöld egekkel.

A boldogság egykor egy kisfiú volt
réteken és dülőkutaknál,
szőlősorok mézillatában.
Évtizedek mélyéről olykor idehallom
a nevetését – nevetésem...

Torre Vieja, La Mata 2002. március 20.

IDEGEN ÉLETEM SENKIFÖLDJÉRŐL

Emlékszem tétozázó lépteimre, mik
vittek, csak vittek, folyton tovább vittek,
egyre messzibb földekre vittek.
Tisztán emlékszem mindarra, ami történt,
tudok pontosan mindent, ami történt
s tudom, hogy mindez
már nem ér véget sohasem.
Akkortól minden **azután** már.
A pillanatokat, a képeket
magamban hordom, foszló
részleteit korábbi életemnek,
mik meghatároznak ma is,
mint tették ott és akkor is,
ahogy az árokparton álltam
már a legvégső rögén a hazámnak,
már háttal a hazámnak,
mert mennem kellett, mert mögöttem
üldözőim fegyvere villant.
Mentem, mentettem huszonnégy évemet,
mentettem fiatal életem
s előlük messzire szaladtam,
miattuk idegenné lettem,
kit ma már saját hanglejtésem árul el,
saját szavam, mondatfűzése
s mindhiába kívánnám,
hogy velük újból egy legyek,
csak állok, mint leleplezett, a fényben,
mondanám, tenném, amit ők,
de hangom hozzájuk nem ér,
de szavaim talán senki se hallja
idegen éveim, idegen életem
senkiföldjéről, hol a sarki fény
ingó függőnye alatt állok
s múltamba visszakiabálok.

Torre Vieja, La Mata 2002. március 19.

ARANJUEZBAN ÉS ARANJUEZ UTÁN

Évtizedekkel ezelőtt könyvet olvastam
Aranjuezről; vagy, hogy pontosabb legyek:
olyan spanyol regényt, amely Aranjuezban
játszódott le. Cselekményére,
meséjére ma már alig-alig emlékszem,
szinte csak a könyv címe maga él már bennem:
„Aranjuezi szép napok”. De ez a pár szó
dacol évek porával-hamujával
s valami távolit, szépet, kívánatos,
titokzatost hordoz magában, mások
emlékeinek emléket, egy messzi nyárárt,
melynek ege s fáin alatt nem én járkáltam,
egy városét, melyet eddig még sose láttam,
csupán neve **aranylik** egyre felém, mintha
betűit aranyból faragták volna ki.

Toledoból jövet akarva-akaratlan
s váratlan-vártan mégis,
itt állok most a márciusi délután
fényeiben dombjaidon, Aranjuez,
tavaszi naptól izzó ablakaidat
s tetőidet bámulva messziről jött
turistaként-idegenként, spanyol királyok
nyaralójának udvarait, kertjeit,
melyek közé tévedésből a rendőr
beküldte a mi gépkocsinkat is.

Összejártuk utána keresztbe-hosszába
a város utcáit, a kiutat keresve
hálójukból Albacete felé, fokként
elveszítve közben az egykori varázst,
amit aranyló neve s az a hajdani
regény ígért annyi évtizeden át.
„Aranjuezi szép napok” – így zsugorodtál
aranjuezi szép perceké kétezerkettő
márciusában, egy máskülönben aranyló,
bár kissé hajszás napján életünknek,
mikor, még későbbben, a műút mentén
megbámultuk a szélmalomok sorát
s Aranjuezban némileg megcsalatkozva
lelkünkben még megértőbbekké váltunk
Don Quijote végsőkéig elszánt, hősi,
de reménytelen küzdelme iránt.

Torre Vieja, La Mata 2002. március 13.



PHILOSOPHIA PERENNIS

KISS, Endre : A világnézeti teljességigény, avagy transzparencia és komplexitás¹

Hanák Tibor kritika- és tanulmánykötete, *A nélkülözhetetlen bíráló* (első kiadása: München, 1983) saját meghatározása szerint közel húsz év filozófiai tanulmányait és kritikáit foglalja össze. Kizárólagos tárgyuk a *kor nemzetközi összefüggéseiben szemlélt magyar filozófiai produkció* volt, különleges érdekességüket az a tény is erősítheti, hogy ez a két évtized lényegében azonos volt a mind politikailag, mind gazdaságilag konszolidált ún. *Kádár-korszakkal*.

Hanák Tibor kiválóan ismeri a modern filozófia áramlatait, beleértve a kor marxizmusának változatait is. Elmélyült kritikai tevékenysége ezért eleve több kiindulópontot is jelenthet a kor egyetemes marxizmusának értelmezéséhez. Előadásunkban azt a problematikát szeretnénk a végérvényesség igényével középpontba állítani, amit Hanák Tibor „*ideológiai teljességigény*”-nek nevez és amelynek meg kell találni a helyét a marxizmus egyetemes és regionális történelmében is.

A teljességigényt Hanák egy specifikus és konkrét értelemben fogalmazza meg, illetve használja. A totalitáriánus rendszerek, illetve a totalitáriánus rendszerek legitimációjának szerepébe kerülő ideológiák sajátos és egyedi tudománylogikai problematikája ebben az esetben is felmerül. A totalitarizmus univerzális komplexumainak sajátos meghatározásairól van szó. E komplexumok, a saját maguknak adott meghatározásokkal együtt természetesen nem teljesen ismeretlenek magában a propagandában, illetve ezen a szálon a társadalomban sem, azaz egy értelemben teljesen transzparensnek, részei a napi ideológiai forgalomnak és a tömegek mindenszintű iskolázásának, illetve szocializációjának is. E felülmúlhatatlannak tűnő s egyben jellegadó transzparencia azonban egyben csalóka és félreérthető is, hiszen a totalitarizmus univerzalitását megjelenítő komplexum transzparenciája egyáltalán nem nyilváníthatja meg a maga teljes komplexitását, ismert, sőt triviális okokból nem táruhat fel a reflexió előtt.

Az elkövetkezőkben transzparenciának és komplexitásnak ezt a sajátosan totalitáriánus karakterű kialakulását számos oldalról szeretnénk megragadni. Transzparencia és komplexitás szélsőséges távolsága, egyidejűleg a társadalmi realitásban megjelenő maradéktalan összeszervesülésük, majd „szerves” egységük reflexív feloldásának politikai tilalma rendre oda vezetnek, hogy az így megjelenő totalitáriánus komplexum új szimbolikus vagy mitologikus lényként önálló életre kell, a szélsőséges komplexitás és transzparencia Gólem egyik másához lesz hasonlatos, amelyik a maga mitikus szoborszerűségében megszünteti a totalitarizmus szellemi és fizikai létezésének ontológiai differenciáját.

Czesław Miłosz, Garay László, George Orwell, Zamjatin, Déry Tibor, André Gide és még sokan mások mind a megjelenítésnek ezt a megszemélyesítő, szimbolikus *alakpoétikus* változatát választották. Ebben a sorba tartozik Hanák Tibor látszólag keveset mondó fogalma, a *világnézeti teljességigény*. Ebben szimbolizálódott értelmezésének műhelyében a totalitarizmus, ez lett nála az a testet öltött Gólem, amelyek a legátfogóbb jelzés és mozzanat ennek a társadalomnak a megjelenítésére, sajátos holisztikus komplexum, ami egészen biztosan nem azonos a rendszer kifejezett szándékával, miközben transzparencia és komplexitás más utakon aligha közvetíthető egysége benne mint alapjelenségben érvényesen megtestesül.

A világnézeti teljességigény tehát alapjelenség. Tény és értékelés sajátosan totalitáriánus viszonya Hanáknál ebben a Góleben testesül meg. Az adott társadalom a legjobb, a legdemokratikusabb, a legigazságosabb, a legkreatívabb, ez egyszerre „tény” és egyszerre „érték” vagy „ideológia”, a kettő folytonos és állandóan újratermelő egységét éppen a világnézeti teljességigény (a továbbiakban kissé orwell-i szellemben: VNTI) határozza meg és írja elő. Hanák nagyon jól látja, hogy ennek az egységnek az alapja kezdetben mindenképpen az „igény”, ami – kellő politikai és hatalmi fedezettel a háta mögött – természetesen már előre is képes meghatározni a róla nyilvánosan megtehető kijelentések egész készletét. Ez az igény kétségtelenül hatékony eszköz, a VNTI minden további nélkül képes biztosítani a „valóság” és az „eszme” egymásnak való tökéletes megfelelését (természetesen a mindkétoldalú pozitív szuperlatívuszok értelmében). Azonban már maga a rendszer sem volt képes megszabadulni a VNTI akaratlan negatív következményeitől, ami ismét mutathatja a kortárs Hanák Tibor kezdeményezésének termékenységét: éppen ez a világnézeti teljességigény az, amivel a legjobb társadalom nem hozhatja nyilvánosságra a gazdasági katasztrófákat, és amelynek alapján a boldogságot számon kérik a regényhősöktől, de íróktól és filozófusoktól is. Éppen a VNTI realitása tehát az, ami állandó kognitív disszonanciába kergeti e társadalmak klasszikus korszakait. A VNTI a maga módján ugyancsak holisztikusan látja a rendszer alakját, megszemélyesíti azt, igazi Nagy Testvérré válik a VNTI is, minden oldalról és minden diszciplína felől előre meg van határozva, hogy kizárólag mit lehet róla

¹ Forrás: MEGIDÉZETT RENESZÁNSZ — Hanák Tibor születésének 75. évfordulója tiszteletére rendezett nemzetközi konferencia anyaga. Szerkesztő: Veres Ildikó. Miskolc, 2006.

mondani. A VNTI az igényelt teljesség, amit érvényességének különleges státusa miatt nyomban számon is lehet kérni mindenkitől. A VNTI kitűnő metaforikus perszifikációja annak a valóságnak, amit transzparencia és komplexitás különleges egybeolvasztásával jellemeztünk. A VNTI egyszerre egy *valóságos aktor*, „szubjektum” tárgy (állam, rendszer, politikai rendszer) és egy *normatív helyes tudat* (a legjobb, a legforradalmibb, a történelem értelme, igazsága).

A normatív helyes tudat ideológia-karaktere a VNTI-ben természetesen teljesen felolvad, de még ebben is megmutatkozik egy váratlan további sajátosság, ha tetszik, csavar, hiszen maga a normativitás nem a politikai hatalomra vagy akár a politikai hatalom valamelyik ideológiai megjelenésére (például igazságosság) támaszkodik, de tudománynak tekinti magát.

Érdekes gondolat kísérlet lenne (és egyelőre csak mint gondolat kísérletet lehetne végrehajtani), hogy miként vélekedtek a baloldaliak vagy éppen a létező szocializmus valóságos hívei ugyanerről a meghatározottságról, hogyan tartották esetleg ők is a rendszer lényegének, adott esetben reformálhatatlansága okának a valóságos társadalmi test mindenoldalú és tudományos alapon normatívnak beállított optimumát. A VNTI felfogásának és a kritikai lényegének értelmezése tehát nem barát- és ellenségkép kérdése, de önálló és autentikus felismerés. A norma egybeesik a valósággal, ami sokszorosan újszerű filozófiai kérdés. A politikai hatalom maga a teljes legitimáció és történelmi végeredmény.

De a reflexió legújyszerűbb problémája talán mindennek ellenére e sokféleség tudásszociológiai vetülete. Hogyan, milyen szavakkal és milyen fogalmakkal lehet beszélni valamiről, ami a maga pusztá éppigylétében a megtestesült maximális norma? Valami, amiről csak egy dolgot lehet mondani, a megtestesült optimumot vagy semmit. Ez az, ami nemcsak a kritikusoknak és az ellenségeknek jelent lehetetlen feladatot, de maguknak az állapot híveinek is, mert hiszen hogy lehetne kijavítani azt, ami tökéletes?

A VNTI tehát, amit Hanák felvázol és írásainak elemzése nyomán megállapíthatóan koherensen alkalmaz is, ezt a nagyonis valóságos és egyben nagyonis absztrakt komplexumot jelöli. A VNTI egy bonyolult valóságos komplexumhoz előzetesen a normativitás igényével hozzáfűzött attribútum- és értelmezésteljesség, amelyet nem is egy alapon és szempontból kérnek számon és szankcionálnak, de a számonkérés és a normativitás érvényesítésének végső alapja *tautologikus*. A VNTI kivételes érvényének alapja maga a VNTI, a Nagy Testvér ugyancsak kivételes hatalmának alapja maga a Nagy Testvér hatalma.

A megfelelő áttételek és kerülőutak után tehát klasszikus orwelli (és többek között Déry-nél is igen izgalmasan alkalmazott) kettős beszéd jön létre. Ezt a sajátos igényt, ami egyébként a világnézeti teljességigénynek tökéletesen megfelel, a történelemben mindeddig minden állam kielégítette, amelyben a VNTI hatalom volt és egy állam sem elégitette ki, miután a VNTI megbukott, a Nagy Testvér tautologikus létezése világosan igazolódott a valóságos történelemben.

A létező szocializmusnak ez az alapvető megjelenési formája, ami a szó szoros értelmében a valóság egy fajta megkettőződésével volt egyenlő, természetesen nemcsak a filozófiában vagy a szellemi élet más területén volt hatalmas jelentősége, de a társadalmi lét minden összefüggésében. A legtágabb értelemben a szemantika, a szavak és a jelenségek jelentésének teljes megkettőződéséhez is elvezethettek. A falusi elmaradottság felszámolását témává emelő bolgár propaganda-film nézői szemei könnyeznek, amikor a jól öltözött, szimpatikus városi politikai munkás beleszeret az elmaradott hegyi faluban élő szép lányba, aki nem szeretne tovább a rossz arcú, elmaradott hegyi faluban élő öregasszonyok retrográd filozófiája szerint élni — a moziból kifelé haladó emberek azonban könnyes szemmel biztosítják egymást arról, hogy amit láttak, „propaganda-film” volt — magatartásuk tehát teljes egyértelműséggel árulja el, hogy a film jelentéseit a szó valódi értelmében kettősen, egyenesen skizofrén módon élik át. Egyáltalán nem véletlen (sok más példát átugorva), hogy Orwell szemantikai kizárásai és azonosságai is ebben gyökereznek („a béke háború”), a két egymást kizáró és azonosságot kifejező meghatározás nem logikai hiba, de a VNTI meghatározó létformája.

Mindezzel ismét az érvényesség fogalmának és problémájának különleges jelentőségéhez jutunk el. Az érvényesség egy tudásszociológiája az, amihez a VNTI koncepciójával Hanák kiváló adalékokat szolgáltat, hiszen az a normativitás, amit egyben szankcionálnak is, egyben érvényességet is jelent. A VNTI paradox érvényességi probléma: annyiban érvényesség, hogy kikövetelik a társadalomtól annak elismerését. Annyiban pedig nem az, hogy a társadalom nem felel meg a VNTI ajánlásainak, ilyen opciók azonban a VNTI holisztikus jellege miatt a szó szoros értelmében nem lehetségesek. A teljességigény lehetetlenségbe csap át, sőt, magának a szocializmusnak a fejlődését is akadályozza.

Hanáknál értelemszerűen egybeolvad a marxizmus és az ideológiai teljesség problematikája, miközben a VNTI nélküli marxizmusban adott esetben egészen más meghatározások is vonatkozhatnak. Ebből az aspektusból nézve kifejezetten elismerendő, ahogy Hanák elmélyed a marxizmusban és elkezd beszélni annak a nyelvét, úgy is mint a filozófia nyelvét. Hanák becsületes filozófus, a nagy bizonyítékok a részletekben rejlenek. Busás politikai előnyt húzhatott volna a hetvenes években az értelmiség osztályhatalmának vitájából, amennyiben magát a vitát a rendszer reformjára irányuló lépésként értelmezi. Hanák képes volt lemondani a politikai előnyökről a filozófiai igazság kedvéért: szerinte nem az a probléma, hogy az értelmiség osztály-e vagy sem, de az, hogy a marxista osztály-kategória alkalmas-e a társadalmi valóság kifejezésére.

A VNTI rekonstrukciója jó kalauznak bizonyulhat Hanák filozófiai kritikájának értelmezésére, így kiemelnénk az ideológiai teljességigény és a marxista etika megírásának lehetetlensége közötti kapcsolat relevanciáját.

A VNTI a köznyelvben rendre úgy jelenik meg, mint ideológia, az, amit a rendszer a gondolatok meghatározásában és tovább már nem specifikálható módon, a szellemi univerzum kitöltésében jelent. A helyzet azonban ennél sokkal bonyolultabb. A VNTI *szisztematikus* értelmezése adja meg e felvetés tudományos és filozófiai értékét.

A VNTI ugyanis, úgyis mint a Nagy Testvér Hanák Tibor-i hipotézise, nem *filozófia*, nem *ideológia*, nem *vallás*, nem *tudomány*, nem *politika* és nem *erkölcs*. A VNTI, mondhatnánk elfogulatlanul, maga a VNTI, miközben rekonstrukciójáról és szisztematizációjáról természetesen nem mondhatunk le.

A VNTI, mint alapjelenség (és alapteljesség) univerzum, egy univerzum teljes leírása, univerzális érvényesség, vitathatatlan legitimáció, maga egy teljesen és mindeközben univerzálisan szankcionált érvényesség.

A VNTI nem *filozófia*, mint szankcionált teljességigény, maga a megvalósult utópia. Az újkori filozófia szemünkben fontos definíciója a koherencia, a verifikáció és a dialógusképesség összetevőivel írható le. A filozófia az igaz és hamis explicit és interszjektíven ellenőrizhető mechanizmusainak működtetésével kategorizál. Mindez teljesen elképzelhetetlen a VNTI világában. A VNTI-t lehetetlen falszifikálni, azaz végigjátszani rajta az igaz/hamis-ellenőrzés játékait. Mi több, az igaz-hamis-kontroll gondolatának egyáltalán a felvetése sem filozófiai, de a klasszikus időkben egyenesen büntetőjogi kategória volt.

A sok erre vonatkozó utalás közül csak arra emlékeztetünk, hogy volt megkonstruálva a sztálini és a sztálinista filozófiai nyelv — hogyan volt a józan duktus elemeibe beépítve a marginalizáló, sőt, kriminalizáló fenyegetés mindazok címére, akik esetleg ezt vagy azt másként gondolnák. A VNTI tehát nem hozható a filozófia fogalma alá, még egy olyan látszólag laza fogalom alá sem, mint amelynek körvonalait az imént itt megadtuk. Attól függetlenül nem filozófia tehát a VNTI, hogy a szimbolikus megtestesülés mindenkor aktuális alakja nem állandó és konzisztens, a mindenkor szankciókkal számonkért VNTI nagyonis viszonylagos és voltaképpen szubjektíven meghatározott komplexum (ld. a szocialista realizmus számos meghatározása ellenére sem tudta soha senki, melyik regény elégti ki igazán a szocialista realizmus követelményeit).

Az első pillanatra a világnézeti teljességigény viszont mintha teljesen azonos lenne az *ideológiával*. Ez meg is felelne annak a nagyon elterjedt és természetesen ugyancsak megalapozott közvélekedésnek és közérzetnek, hogy a politikától a filozófiáig a totalitarizmus összes artikulációja ideológia volt, ami valamilyen módon azonosná is vált a rendszerrel. Ezzel az érzéssel és benyomással természetesen nem vitatkozunk, hiszen ezeknek a felfogásoknak megvannak a maguk sokszoros alapjai, közelebbi vizsgálódás alapján azonban a Hanák kezdeményezte VNTI és az ideológia egzakt fogalma ugyancsak nem feleltethető meg egymással. Egyrészt nem ideológia a VNTI az ideológia szűkebb Mannheim Károly-i értelmében. A VNTI ugyanis minden, csak nem léthezkötött, sőt, a léthezkötöttségnek éppen az ellenkezője. Általános érvényét egyáltalán nem léthezkötöttségből, semmiféle léthezkötöttségből nem nyeri, sőt, még azzal a váratlan sajátossággal is rendelkezik, hogy távlataiban maga akar mindenoldalú létszerítéssé válni. A VNTI kötelező és szankcionált általánosérvényűségének, akár szándékos volt ez a kezdetekben, akár nem, ugyanis új léthezkötöttséggé kell válnia, s mint ilyennek, „léthezkötötten” kell kifejtene a világ konstrukciójában elképzelt kivételes és egyedülálló erejét. A világnézeti igény általánosérvényűsége (azaz a VNTI) egyrészt abban különbözik az ideológiától, hogy megelőzi azt és maga akar ideológiává válni. Másrészt abban különbözik attól, hogy már az elején *abszolút*, a szó minden értelmében az, s ennyiben is erőteljesen tér el minden eredeti értelemben vett ideológia szükségszerű viszonylagosságától.

De a VNTI egy az előzőtől gyökeresen eltérő értelemben sem azonos az ideológiával (annak ellenére, hogy mint már említettük, a társadalomnak az az érzékelésmódja, hogy valamilyen értelemben „minden ideológia” korántsem volt helytelen). A VNTI ugyanis nem összegezhető vagy rekonstruálható, nem foglalható össze ideológiaként. A VNTI egy bizonyos keretek között állandóan új- és újmódon realizálódó komplexum, amelyik mindenkor szimbolikus alakot öltő realizációjában mintegy megtestesíteni látszik az ideológia egy teljes és állandó fogalmát, képes betölteni tehát az ideológia funkcióját, anélkül, hogy mint ideológia konzisztens és rekonstruálható lenne.

A VNTI virtuális komplexuma tehát se nem filozófia, se nem ideológia, jóllehet mindkettővel igen komoly strukturális analógiák, sőt, izomorfiák fűzik össze. A VNTI-t nem egy esetben, az előző összehasonlításoknál természetesen ritkábban, a *vallással* is analóg viszonyba hozták. És valóban, ez az analógia is szuggesztív, sőt, ez is találónak tűnik. Ezért se szeri, se száma azoknak az irodalmi ábrázolásoknak, visszapillantásoknak és elemzéseknek, amelyekben a VNTI-nyel jellemzett sajátosságot egy nagy sor igen komoly szerző „vallás”-ként írta le és értelmezte. A közelebbi vizsgálódás itt is sajátos és meglepő képet mutat. Hasonló (sőt azonos) a VNTI a vallással az ajánlás teljesérvényűségének és e teljesérvényűség kikövetelésének, szankcionálásának tulajdonságában. Ebben az értelemben a hagyományban nagy számban előforduló analógia helyes. A különbségek szemrevételezése azonban ebben az esetben igen érdekes új meghatározások megtételéhez vezet, mégpedig mind a vallás, mind a VNTI összefüggésében. Az alapos összevetés mutatja ugyanis meg, hogy minden lehetséges várákozással ellentétben a VNTI még sokkal kiterjedtebb előírásokat és elvárásokat fogalmaz meg az egyénnel szemben, mint amiről a vallás a modern évszázadokban egyáltalán álmodhatott. Bizonyos értelemben a VNTI valóban teljes elvárás- és nyelvszabályozást hozott létre, előírta a viselkedés és a nyelvhasználat összes szabályát az élet és a társadalom összes lehetséges összefüggésében. Ez a „szupervallás” azonban nyomban rendelkezett egy, a hagyományos vallástól alapvetően eltérő vonással is. Nem volt túlvilági, nem irányult transzcendens tartalmakra, azaz tősgyökeresen evilági volt. E szupervallás

ezzel tehát nyomban végérvényesen kikerült a vallásként való megfogalmazhatóság lehetősége alól. Mindezt tetézte az a harmadik meghatározás, hogy ez az evilági szupervallás a szó minden értelmében vallásellenes is volt, a politikai ateizmus összes kritériumait kielégítve. E három jellegében mélyen eltérő vonás eklektikája mutathatja a VNTI valóságos tudásszociológiai gazdagságát és utalhat egy ennyire egyszerűnek látszó történelmi jelenség végtelenül bonyolult összeshövődöttségére.

A VNTI (VilágNézeti Teljesség Igény) Hanák Tibor-i fogalma azonban a *tudomány* horizontja előtt is értelmezhető. A VNTI nemcsak egy sor konkrét megnyilvánulási formájában mutatkozik tudománynak vagy kvázi-tudománynak, nemcsak — egyes összefüggésekben — tudománynak nevezi önmagát is, de konkrét tárgyiasságában mintha valóban rendelkezne is a tudomány lényegi meghatározásaival is. Érvényességigénye ugyanis olyan erőteljes, hogy azt csak a verifikált tudomány hasonló elvárásaival lehet értelmesen összevetni. A komplexum maga az, ami erre az érvényességre igényt tart. Miközben a VNTI kielégíti a tudomány irányában megfogalmazott követelmények egyik legfontosabbikát, ugyanolyan egyértelműséggel teszi semmivé a tudomány másik legalapvetőbb kritériumát. Miközben ugyanis eléri és kiteljesíti az érvényesség felülmúlhatatlan kritériumát, a fogalom egy sajátos és különleges értelmében *nem* veti alá magát a tudomány magától értetődő, sőt triviális ellenőrizhetőségi követelményének. Ez a vonása természetesen azonnal véget vet a tudományba való besorolhatóság lehetőségének. Mi több, ez a tulajdonság két paradoxonszerű ellentmondás kialakulásához is elvezet. Egyfelől ezzel a VNTI önmagában *belülről* tökéletesen megkettőződik és paradox komplexummá válik, hiszen az érvényességnak csak és kizárólag a tudományra emlékeztető maximumát testesíti meg (és azt a legteljesebb egyértelműséggel általános szankcionálás alapjává is teszi). Másfelől azonban tökéletesen negligálja azt az ellenőrizhetőséget, ami a tudomány esetében egyáltalán elvezethetett egy ilyen nagyságrendű érvényesség legitimációjához. A belső megkettőződés — s ez elvezet a második számú meghatározó ellentmondáshoz — azonban *külsővé* is válik, az ellentmondást a társadalom valóságos tereiben is fel kell oldani. Ez a kényszerűség bizonyos logikai elkerülhetetlenséggel úgy fogalmazódik meg, hogy az érvényességre való egyenlő nagyságrendű igénybejelentés esetén akkor a VNTI vagy a “tudomány” az erősebb-e, azaz vitás esetekben melyikük érvényessége az „egyenlőbb”. A két érvényesség küzdelme a létező szocializmus összes korszakán végighúzódtott, harcuk mindenkori kimenetele egyben minősítette a létező szocializmus különböző korszakait is. Az egyikük mindig “érvényesebb” volt, ezzel is fényes igazolását adva Orwell elemzésének, aki a maga részéről ugyancsak a VNTI kiváló megfogalmazását nyújtotta.

A VNTI továbbá nem is *politika*. Mint szimbolikusan perszonifikált létező természetesen a politika terében létezik. Maga azonban univerzalizálja a politikát, hatalmas lényével átveszi a politika funkcióját. Univerzális érvényessége természetesen a politika rendszerében is működik, anélkül azonban, hogy az egyes aktorok cselekvéseit, *mint* politikai cselekvéseket tudná vagy akarná értelmezni, előírásait és univerzális érvényesség már önmagában tartalmazza. Éppen a VNTI veszi el a politika sajátos mozgásterét, miközben az univerzális ajánlás értelmében mindent politizál.

S végül a VNTI nem is erkölcs, az előző analógiát továbbfejlesztve eleve átveszi az erkölcsi funkcióját is, s ezzel ugyanúgy kiszivattyúzza a sajátosan etikai cselekvés auráját a társadalomból, mint azt a politikai mozgástérrel tette. A VNTI egyszerre maga a megtestesült materiális és formális etika. Materiális értelemben azért, mert mindenkor megtestesülő aktualizációja egyértelműen tartalmaz útmutatásokat a mindenkori materiális etika számára. Formális értelemben pedig azért maga a megtestesült etika a VNTI, mert ő a helyes tudat és ezért a helyes etikai ítéletalkotás letéteményese is.

A VNTI egy szisztematikus elemzése bizonyíthatja Hanák Tibor kezdeményezésének termékenységét, a látszólag legtranszparensabb igazság mérhetetlen komplexitásának paradoxonját.

WORLDVIEW TOTALITY DEMAND, OTHERWISE TRANSPARENCY AND COMPLEXITY

Paper published in the volume: *Evoked Renaissance — Tibor Hanák Memorial Volume*. Miskolc, 2006, Ed. Ildikó Veres. Papers of the international conference held to commemorate the 75th birthday of Tibor Hanák.

Mr. Kiss highlights the fact that Tibor Hanák, the well-known philosophy historian living in the West, was very knowledgeable of Marxism, a great portion of his oeuvre deals with Marxism and its criticism. In this paper the author presents variations on a major theme of Hanák, namely Marxism and *ideological totalism*.

~ ~ ~ ~ ~

MARISKA, Zoltán : Ismeretelméleti metafizika és a neokantiánus hagyomány¹

Jelen referátum Hanák Tibor jól ismert könyvének, az *Elfelejtett reneszánsz*nak Bartók-fejezetével, ezen fejezet elméleti megállapításaival foglalkozik.² Ugyanakkor felhasználja egy készülő, nagyszabású Bartók-tanulmány tanulságait. Maga a tanulmány Bartók életművének mindmáig feldolgozatlan időszakával, pontosabban a két világháború közötti időszak elméleti munkásságával foglalkozik, azzal a filozófiával, mely a Filozófia lényegétől (1924) a bölcséleti antropológiáig (Ember és élet, 1939) tartó időszakban fogalmazódott meg.

Minden összefoglaló történeti monográfia útmutató jellegű, a mindenkor olvasó számára elsődleges információforrás. Orientáló jellege nyilvánvaló, a megfogalmazódó értékelések, meghatározások paradigmatis jellegűek. Hanák filozófiatörténeti monográfiája ráadásul egészen sajátos esztétikai szituációban készült, a könyv egyszerűen hiánypótló, a filozófia magyarországi történetéről addig szinte semmit sem lehetett tudni. Különös jelentősége van tehát a könyv megállapításainak, s ha a tisztelt olvasó hajlandó olvasni is valamit a bemutatott szerzőtől, magával viszi induló élményeit, azt az értékelést, melyet először Hanáknál olvasott.

Egy átfogó, történeti és elméleti szempontokat egyaránt érvényesítő monográfia szerkesztése nem könnyű feladat, Hanáknak is komoly gondot okozott a szerkesztés. Nagy általánosságban irányzatokról, rendszerekről és diszciplinákról ír, s a Bartók György nevű szerzőt a neokantianizmus irányzata nevében mutatja be, hazai neokantiánus szerzőnek tudja, és ezzel összefüggésben a kolozsváriakat, az erdélyi iskolát (Kibédi Varga nyomán) a neokantianizmus értékelméleti irányzatának leányvállalataként határozza meg. Megállapítását mai napig sokan elfogadják. Az, hogy a kolozsváriak a badeni iskola hazai változata és Bartók neokantiánus szerző, lényegében Hanáktól származó filozófiatörténeti közhely. Oly erős ez a meggyőződés, hogy a besorolás érdekében a neokantiánus (tehát egy adott irányzathoz sorolt) Bartókról hamarabb ír, mint mesteréről, a rendszeralkotó Böhmről. Ráadásul az így szerkesztett könyv nem tudja bemutatni a magyar filozófia egyetlen markáns filozófiai iskoláját, a kolozsváriakat, valóságos esztétikai összefüggéseikben. Ravasz László, Tavaszy Sándor, Tankó Béla és a többiek a nagyon is bizonytalan *protestáns gondolkodók*, elnevezés alatt, a könyv egészen más helyén szerepelnek. Szétesett tehát az, ami a ténylegességben a lehető legegységesebb filozófiatörténeti és esztétikai összefüggés, Böhm Károly, Bartók György, Ravasz László, Tavaszy Sándor Tankó Béla és a többi kolozsvári életművének összefüggésrendszere, s mindezt azon meggyőződés motiválta, hogy pl. Bartók igazából neokantiánus szerző, amely önmagában is erősen vitatható állítás. Meg kell tehát vizsgálni egy kicsit közelebbről Bartók állítólagos neokantianizmusát.

Amennyiben neokantianizmus alatt elsősorban Kant-orientációt értünk, akkor Bartók valóban neokantiánus szerző. Írt egy nagyon is hiteles Kant-monográfiát, autentikus Kant-képpel rendelkezett, filozófiai megoldásaiban nagyon erős Kant-hatás mutatható ki. Kant-interpretációjában az ismeretkritikát tekintette Kant igazi üzenetének, de azonnal hozzá kell tenni, hogy éppen Kant nyomán határozott különbséget tesz ismerettan (az ismeretről szóló filozófiai elmélet) és a tulajdonképpeni ismeretelmélet (a megismerés folyamatát elemző elmélet) között, — bizonyos neokantiánus megoldásokkal polemizálva. Kantot tehát éppen a neokantianizmussal szemben használja fel. Bár ez a polémia részleteiben igazán érdekes, álljon itt annyi megjegyzés, hogy ha egy magyar szerző neokantianizmusa alatt valamely kurrens európai neokantiánus hagyomány hazai képviselőjét értjük, akkor Bartók végképp nem volt neokantiánus. Nagyon is elgondolkodtató polémiát folytat meghatározó szerzők — pl. Rickert — bizonyos elméleti törekvéseivel. Természetesen affinitív a neokantiánus elméletekhez, amennyire saját koncepciója megengedte, hiszen a saját útját járta, de legtöbbször a polémia jegyében idézte őket. Egészen biztos, hogy nem a neokantianizmus a legátfogóbb, leginkább jellemző meghatározás Bartók filozófiájára nézve, de nagyon nehéz megváltoztatni ezt a filozófiatörténeti közhelyet.³

Más oldalról Bartók visszatérése Kanthoz a böhmi filozófia bizonyos elemeinek elutasítása jegyében is történik. Bartók sohasem fogadta el a realizmus alapellentmondását, mint Böhm Károly igencsak fontos tézisét, sohasem hivatkozott a böhmi öntétre, a projekciót sem tekintette filozófiai alapelvnek, nagyon is behatárolt közegben szerepel a projekció Bartók elméletében.

A Hanák-könyv Bartók-fejezete, az elmélet lényegi tendenciáinak bemutatása jól sikerült, számos megállapítása a mai napig is bátran használható. Jó érzékkel általános érvényű jellemző vonásként említi a bartóki filozófiának a gyakorlat felé megnyilvánuló közömbösségét; valóban maga az elmélet teljességgel és kinyilvánítottan közömbös a gyakorlat, vagy a

¹ Forrás: MEGIDÉZETT RENESZÁNSZ — Hanák Tibor születésének 75. évfordulója tiszteletére rendezett nemzetközi konferencia anyaga. Szerkesztő: Veres Ildikó. Miskolc, 2006.

² Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz* (A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében) Göncöl Kiadó, Bp. 1993. Megj.: a részletező megjegyzéseket lásd a könyv *Bartók-fejezetében*.

³ Bartók György életművének teljes bibliográfiáját lásd B. Gy. *válogatott filozófiai írások c. kötetben*. Szerk. Tonk Márton és Szélyes Éva. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai IV. *Pro Philosophia*, Kolozsvár-Szeged, 2001.

gyakorlati filozófia minden problémája irányában. Bartók nem foglalkozott gyakorlati tudományokkal, mivel az ő elmélete nem akar szabályokat és útmutatókat adni az emberi gondolkodás és magatartásformák számára, az önmagában vett és így értékes filozófia másként fejt ki hatását. Ugyanakkor, kiegészítve a fenti gondolatot, meg kell jegyezni, hogy ha maga az elmélet nem is, de az elméletet kiegészítő publicisztika igencsak gyakorlatias — többféle értelemben is. Még kolozsvári hagyomány a filozófia és a pedagógia oktatásának szoros összhangja, mely hagyomány Szegeden is folytatódott. A szegedi húsz év alatt, pontosabban Schneller nyugdíjba vonulása után, Bartók töltötte be a Tanárképző igazgatói megbízatását, nem pedig a pedagógiai tanszék illetékes vezetője, s ő maga is számos nevelésfilozófiai írást publikált, mint ahogy foglalkoztatták a társadalmiság akut problémái is, a háborútól a szociális kérdésig sok minden. Ha tehát az elméletnek nincs is, de az életműnek van gyakorlati relevanciája.

Kérdéses viszont, hogy mennyire helytálló Hanák azon megállapítása, mely szerint Bartók gondolkodásának középpontjában a szellem, az érték és az eszme hármassága áll. Először is magáról az értékről Bartók Böhnhöz képest szinte semmi újat nem mond, nincs is igazi kényszer az értékprobléma továbbgondolására. Azt bátran ki lehet jelenteni, hogy a kolozsváriak gondolkodásában az érték központi szerepet játszott, de épp Bartókéban nem. Az erkölcsi érték kidolgozása valóban Bartók érdeme, de a logikai érték helyett sokkal inkább az ismerettel foglalkozott, s bár vannak esztétikai írásai, az esztétikai érték nála sincs — ahogy igazából Böhmnél sincs — kidolgozva. Más oldalról, ha már három fogalom egységében határozzuk meg Bartók filozófiájának alapelvét, akkor bátran össze lehet vonni az eszme és a szellem fogalmát, — erre való a szellemfilozófia kifejezése, és joggal említhető meghatározó jelentőségű harmadik fogalomként az itt nem említett antropológia. Bartók ugyanis nem véletlenül jut el az antropológiához, hanem nagyon is tudatos tervezés, meghatározott program teljesítése révén. Így ez a bizonyos hármasság ismeretelmélet, szellemfilozófia és antropológia hármassága lehet, azzal a kiegészítéssel, hogy ismeretelmélet és ismeretlan két, egymástól egyértelműen elkülönített diszciplína Bartóknál, melyek egységét fejezi ki valójában a jobb híján használt ismeretelmélet, mint a hármasságban szereplő megnevezés.

Az eszme és a szellem kapcsolatát Hanák magabiztosan és jól mutatja be, alig van mit hozzátenni. Legfeljebb annyit, hogy ha van gyakorlati relevanciával is bíró fogalom Bartók elméletében, akkor az eszmének van, hiszen regulatív és főleg konstitutív szerepe gyakorlati jelentőséggel is bír. A másik megjegyzés pedig arra vonatkozik, amit Hanák az értékelméletek egyik általános alapproblémájának nevez. Az ti., hogy amennyiben az érték a valóság fölé emeli az embert — ahogyan ezt az értékfilozófiák állítják —, akkor a valóság automatikusan elválasztódik az értéktől, és így semmi sem lesz az eszme, a szellem és az érték egységéből. Viszont éppen ezért, eme probléma kiküszöbölése érdekében kell ismeretlan-ismeretelmélet, szellemfilozófia és antropológia egységéről beszélni eszme, érték és szellem egysége helyett. Azért, hogy ez a probléma ne létezzen. Lehet, hogy a fenti latens problémával derekasan viaskodnak az értékfilozófusok, de Bartók számára nem létezik ez a probléma. Két okból sem. Először is: az egység már az ismeret alanyiségében biztosított, nem igaz az értékre adott azon meghatározás, hogy az érték csak az lehet, ami nincs, de aminek lennie kell. Az ismeret alanyiségében adott a tárgyiasság azon mozzanata, mely az értékre is vonatkozik — a potencialításra és az érték valóságosságára vonatkozó bartóki fejtegetésekre itt csak utalni lehet. Az egység nem csak az alapozásnál, hanem a szintézisben, az ember antropológiai egységében is biztosított, a szellemfilozófia antropológiai mozzanatai, a két témakör összefüggései garantálják az egységet.

A dolog annál érdekesebb, mert szellemfilozófia és antropológia egységét, ezen egység valóságosságának jelentőségét Hanák később, a tulajdonképpen antropológia bemutatásánál nagyon is jól érzékelteti, azonban a hozzáértő interpretáció egyetlen zavaró mozzanataról azért ismételtelen essék szó. Másutt már szóvá tettem, hogy zavaróan hat Brandenstein ismert antropológiájának (*Ember a mindenségben*, 1936) említése ebben a szöveggörnyezetben, Hanák apósa teljesítményét nem a megfelelő helyen értékeli, már csak azért sem, mert kortársi visszaemlékezés szerint Brandenstein szakmai féltékenységére akadályozta Bartók akadémiai karrierjét.⁴ Annál érdekesebbek és értékesebbek Bartók antropológiáját dicséző szavai. Hanák érdemnek tudja egy önálló embertannak a kidolgozását, illetve dicséri magát a koncepciót, a koncepció lényeges tartalmait is. Fontosnak tartja kiemelni azt a bartóki tézist, mely az ember metafizikai helyét két világot összekötő és a két világ között közvetítő szerepet betöltő ember pozíciójaként határozza meg. Csakhogy ez a két világ nem a mikrokozmosz és makrokozmosz kettőssége, hanem a látható és az intelligibilis világ kettőssége. Így talán érthető, miért csak az egyéni szellem, az egyén tekinthető valóságosnak. A fenti megjegyzés magyarázatára egyetlen mondat a Hanák-könyvből: „Az ember szellemi fejlődése közösségekben (nép, nemzet, állam, egyház) történik, de Bartók csak az egyéni szellemet fogadja el valóságosnak...” Eddig az idézet. Megjegyzendő, hogy a valóságos bátran helyettesíthető az érzékileg adott — kifejezéssel, jobb is lenne így kezelni a témát, márpedig sem az állam, sem az egyház, sem a szabadság, sem a jóság nem jön szembe velem az utcán. Valójában vissza kell térni az ismeretkritikához, hiszen az ismeret ontológiai státusza hivatott megoldást adni a szellemi dolgok és az intelligibilis szféra metafizikájának problémájára. Kezdetben vala az ismeret — ez a bartóki gondolkodás alapelve. A léthez az

⁴ Mariska Zoltán: *Két antropológus a magyar szellemi életben* In: Brandenstein Béla *Emlékkönyv*. Szerk. Veress Ildikó, Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár IV. Miskolc, 2002. 130-153. Megj: Bartók filozófiájára vonatkozóan lásd *A filozófia nevében* c. kötetemet. (1. kiadás: Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár II. Miskolc, 2001; 2. kiadás: Mikes International, Hága, Hollandia, 2003, www.federatio.org/mikes_bibl.html#15, illetve Magyar Elektronikus Könyvtár; www.mek.hu (OSZK).

ismereten át juthatunk, csak ismert lét van, a létprobléma pusztá felvetése előfeltételezi az ismeretet. Azt, hogy legyen tudásunk, ismeretünk a létről. A léttől nem lehet eljutni az ismerethez, az ismeret nevében a létprobléma felvethető — vallja Heidegger Lét és időjére reagálva.⁵

A referátum igazi apropóját Hanák egy itt, ebben a szövegösszefüggésben előforduló kifejezése szolgáltatja, — ismeretelméleti metafizikának nevezi Bartók filozófiáját. Maga a kifejezés, az összes problémás mozzanatával együtt is, nagyon is találó és pontos a bemutatott elméletre. Az első probléma épp a meghatározás véletlenszerű felbukkanása. Nem fejezetcímeként szerepel — pedig megérdemelné —, hiszen igencsak paradigmatis jelentőségű mondatot vezet be. Maga a mondat, idézve: „különbözik egymástól ész és valóság, de ahhoz, hogy a valóság számunkra egyáltalán valóság legyen, tudatunkban kell lennie, immanensé kell válnia.” Ennek a folyamatnak az elmélete az ismeretelméleti metafizika. A második felvetődő probléma maga az ismeretelmélet. Már volt arról szó, hogy épp a neokantiánus törekvésekkel vitatkozva Bartók nem pusztán ismeretelméletben, hanem ismerettan és ismeretelmélet kettősségében gondolkodik, így az ismerettan a képalkotás és az ismeret kapcsolatát mutatja be. Ahogyan kép és ismeret kettőssége megelőzi a megismerés folyamatát, úgy előzi meg az ismerettan az ismeretelméletet, így célszerűbb lenne az ismeretelméleti metafizika helyett az ismeret metafizikájáról nyilatkozni. S végezetül kérdéses, hogy akár az ismerettanra, akár az ismeretelméletre lehet-e metafizikát alapozni. A két utóbbi felvetés tisztázása a referátum további feladata.⁶

Az ismeretelméletre vonatkozó bartóki fejtegetésekben világosan el kell tudni különíteni azon mozzanatokat, melyek Böhm filozófiája nevében fogalmazódnak meg azoktól a mozzanatoktól, melyek Bartók kiegészítő megállapításai, s így valójában saját elméleti tézisei. Nem könnyű feladat, s a már említett nagyobb tanulmány is egyszerűen műhelytanulmány jelenleg, hiszen nemcsak a feladat teljesítése, hanem az eredmények feldolgozása is nagy elszántságot igényel. Egyetlen mozzanatot emelünk ki csupán, hiszen valahogy igazolni illik a referátum azon megjegyzését, hogy bár nagyon is találó ismeretelméleti metafizikáról beszélni Bartók formálódó elmélete kapcsán, mégis célszerűbb lenne az ismeret metafizikájáról nyilatkozni. A kiemelés a képalkotás mozzanatára vonatkozik, s először az ismeretelmélet fogalmi megközelítését adja. Bartók tisztán és egyértelműen megfogalmazza azokat az elvi különbségeket, melyek léteznek a böhmi értelemben vett ismeretelmélet és bizonyos kortárs — elsősorban neokantiánus — ismeretelméleti törekvések között. Tegyük hozzá, teljes összhangban Böhm eredeti gondolataival. Kicsit leegyszerűsítve — minden különbség egyetlen elvi különbségben foglalható össze: Böhm az ismeretelmélet rendszertani pozícióját minden kortársi megoldástól eltérően, egészen másként határozza meg. Míg Böhm rendszerében az ismeret teljességgel önálló, következésképp az ismeretelmélet is önálló, saját módszereit követő tudomány, amely semmilyen más diszciplína, tudomány segítségére nem számít, addig a legkülönbébb neokantiánus törekvések közös eleme, hogy valamilyen külső, önmagában nem ismeretelméleti tudományra hagyatkozva kívánnak ismeretelméletet kidolgozni. A segítségként felhasznált diszciplína, tudományág a lélektantól a logikán át a metafizikáig sok minden lehet, különösen a logika és az ismeretelmélet közötti illetén értelemben vett — megelőlegezett — különbségtétel érdemel figyelmet. Kivétítve tehát a logikára a Böhm nevében megfogalmazott elvi különbséget, ha Bartók elfogadja az ismeretelmélet böhmi paradigmáját (márpedig elfogadja), akkor innentől folyamatos polémia van Windelband, Cohen, Wundt, Rickert és mások nézeteivel. Egy megjegyzése szerint a természetvizsgálók és a neokantiánusok közös hibája, hogy nem látják a megismerés folyamatának, ennek a sajátos szellemi funkciónak jelentőségét, előfeltételezik továbbá az ismerés alapstruktúráját, de ezzel együtt nem látják át annak az elemzésnek a módszertani fontosságát, mely magát a megismerést célozza meg.

Az ismerés elemzésének módszertani fontosságát különösen az ismeretelmélet és a logika összevetésében érdemes hangsúlyozni, hiszen a logikára építő ismeretelmélet kidolgozása jellegzetes neokantiánus törekvés. Bartók joggal hangoztatja, hogy messze nem ugyanaz a teoretikusi feladat az ismerés szerkezetét és folyamatát elemezni — ahogyan ezt a Böhm-Bartók-féle önálló és előfeltevés-mentes ismeretelmélet, tehát maga az ismerettan akarja, és az ismerés eredményeit, az ismereteket eleve szabályozva rendszerben feldolgozni — ahogyan ezt a logika, vagy a logikára építő ismeretelmélet teszi. Bartók talán legfontosabb kifogása a kor meghatározó neokantiánus filozófusának, Rickertnek a teóriájával szemben éppen az, hogy nála eleve egybemosódik a két megközelítés. Röviden tehát: Bartók szerint szét kell választani egy lényegében elméletmentes folyamatot és az annak az eredményét szabályozó tudományos gondolkodást. A megismerés önmagában nem elmélet, ebben az értelemben sokkal inkább életprobléma. Nem mondhatjuk, hogy az ismerettel kezdhettük a teoretikusi feladatok teljesítését, mert az ismeret maga is előáll, egy folyamat eredményeként.

Az ismerés folyamatának elemzését fontos feladatnak tekintő bizonyos elméletek azonban sajátos egyoldalúságban szenvednek. Nem igazán tartalmi gondok adódnak, a megközelítések módszertani szempontból kapják meg a bírálatot. Bartók

⁵ Bartók György: *A lét bölcséleti problémája. Értekezések a philosophia és társadalmi tudományok köréből*. IV. 14. Akadémia Kiadó, Bp. 1936. Megj: A Bartók-bibliográfiában szereplő akadémiai értekezések hasonló szellemiséget képviselnek. [A tanulmány elektronikusán megjelent a Mikes International kiadásában: Bartók György: *Akadémiai értekezések*, 2004. www.federatio.org/mikes_bibl.html#27 — Mikes International Szerk.]

⁶ Bartók György: *A philosophia lényege*. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Franziscojosephinae. Sectio Philosophica. Tomus I. Fasc. III. Szeged, 1924. Megj: A bemutatott elmélet ezen írás elemzésén alapul. [A kötet elektronikusán megjelent a Mikes International kiadásában: Bartók György: *A filozófia lényege*, 2002. www.federatio.org/mikes_bibl.html#4 — Mikes International Szerk.]

itt is Böhm filozófiáját képviseli. Ha igaz, hogy Böhm az ismeretelmélet feladatát az ismeret tényének feltüntetetésében és kielégítő magyarázatában látta, akkor a Bartók-féle ismerettan követheti az általánosság azon elvét, melynek nyomán az ismerés lefolyásának lélektani magyarázata, a tárgyi, tartalmi kérdéseket tisztázó metafizikai megközelítés és az ismerés processzusának megvalósulási formáira koncentráló logikai szemlélet másképpen és másképpen, de mind egyoldalú. Megint ugyanaz a gond: hiányzik a megközelítések közös elméleti alapja, hiányzik a három megközelítést megalapozó elmélet.

Ez az alapelmélet a jelentéstan, az ismeret jelentésének vizsgálata. Az ismeret jelentését nem lehet tényleges lefolyásából megérteni, mert az valójában lélektan, melynek egyediség-vonatkozásai nem adnak filozófiát. Nem lehet továbbá sem az eredményéből, tárgyából visszakövetkeztetni rá, ahogyan ezt a metafizikai megközelítés teszi, de nem lehet visszakövetkeztetni a megnyilvánulási formáiból sem (lásd logika), éppen azért, mert maga a visszakövetkeztetés — mint eljárás — módszertanilag vitatható.

Bartók tehát — Rickert tanításával vitatkozva és Böhm álláspontját követve határozott különbséget tesz az ismeret tárgya és az ismeret jelentése között, mondván, hogy az ismereti tárgyból legfeljebb visszautalni lehet magára az ismerésre, mellyel, mint folyamattal az ismerettan kíván foglalkozni. Az ismerettan tehát végeredménynek tudja az ismeretet, s amely ismeretet az ismeretelmélet kiindulópontnak tekint. Hozzátesz azonban egy váratlan megjegyzést, ami nagyjából így hangzik: aki nem látja az így adódó különbséget, az lemond az ismeretelmélet ontológiájáról. S ne feledjük, az ismeretelmélet magában foglalja az ismerettant és azt az elméleti tartalmat is, mely nagyjából innentől ismeretelméletnek nevezhető. De akkor mi az, hogy az ismeretelmélet ontológiája? Elszánt Böhm olvasók bizonyára értékelik a felvetést, a kevésbé elszántak kedvéért próbáljunk tovább kérdezni! A legfontosabb kérdéssel kezdve: Ha az ismeretelmélet ontológiájára hivatkozunk, erről kezdünk el beszélni, megmaradunk-e abban a meglehetősen szűkös körben, melyet akár a böhmi öntét, akár a szintén böhmi projekció, mint filozófiai alapvetés, számunkra kijelöl? Átlépünk-e egy olyan határt, melyet az alapelvek kijelölnek minden böhmizmus jegyében fogant filozófiai okoskodásnak, s az esetleges átlépés mit árt a böhmizmus szellemiségének? Ugyanezt a kérdést konkrétabban, ha úgy tetszik, filológiai szempontból megfogalmazva: tartalmaz-e *A megértés, mint a megismerés központi mozzanata* című töredékes böhmi szöveg (hiszen filológiaiilag most erről a szövegről beszélünk) olyan téziseket, mely feljogosítja Bartókot az *ismeretelmélet ontológiája* kifejezés használatára? Ha ez utóbbi kérdésre igennel felelünk, új kérdés adódik: ellenkezik-e ez a szöveg az öntétre és/vagy a projekcióra építő nagy elméletre, mely elmélet az *Ember és világa* lapjain olvasható? Ha azt mondjuk, nincs ilyen filológiaiilag kimutatható összefüggés — szerintem nincs —, akkor itt Bartók valami olyasmiről kezd el beszélni, ami nincs benne Böhm filozófiájában, voltaképpen tehát az elhatárolódás első mozzanata azonosítható, már ami kettejük teoretikusi kapcsolatát illeti, mely azért nagymértékben befolyásolja Böhm eszméletét utóhatását.⁷

A konkrét szövegkörnyezetben Bartók polémiaja közvetlenül Rickert tézise ellen szól, de azért bizonyára a mester is forog a sírjában. Bartók szerint ugyanis nagy a veszélye annak, hogy a *transzcendens kell* jelentőségének hangsúlyozásával Rickert axiológiai diszciplínává avatja azt az ismeretelméletet, amelynek azért megvan a maga ontológiája, amelyről a dolgok illetén alakulása folytán immáron nem lehet beszélni. S mivel a megismerés értékelés is, így az értékelés ontológiájáról sem lehet beszélni, pedig van ilyen. Meg lehet-e maradni a böhmizmus keretei között, ha az ismerés és az értékelés ontológiájának lehetséges részleteiről kezdünk el beszélni? Egyáltalán, milyen ontológiája lehetséges az ismeretelméletnek s ezzel összefüggésben az értékelésnek? Bartók nem könnyíti meg a választ azoknak, akik mindenáron Böhm-epigont hajlamosak látni és láttatni benne. Az ismeret jelentése kapcsán ugyanis az ismeret életstruktúrájáról kezd el beszélni, s a böhmizmus keretei között nagyon nehezen érthető, milyen összefüggésben és hogyan bukkant fel az *élet* fogalma. Ezt még akkor is meg kell jegyezni, ha tudunk a szellem életéről (Böhm *Ember és Világa*, 2.), hiszen az életfogalom behatárolt közegben, az ember világának behatárolt közegében fordul elő, míg az ismerés életstruktúrája kifejezés nyitottságot, a filozófiai elmélet perspektivikus lehetőségét, továbbfejlesztésének lehetőségét sugallja.⁸

Még mindig a kérdésfelvetés jegyében: mi tehát az, hogy ontológia, az ismeret ontológiája, ha elkezdünk az ismerés életstruktúrájáról is beszélni? S ráadásul ott van még a megválaszolatlan korábbi kérdés is: meg lehet-e így maradni az öntét és a projekció által kijelölt kereteken belül, a böhmizmus keretein belül?

Látszólag igen, hiszen ha megmaradunk a szubjektivitás közegén belül, az ismeret jelentéstana tisztán szubjektív, mert az öntudatot, az önmagával azonos ént az ismeret jelentéstanának alapelveként értelmezi. Az alapelv pedig kizárólag az önreflexiót, az öntudat hangsúlyozottan közvetlen élményeit fogadja el, nem a megismerés processzusára, hanem a megismerést megvalósító aktus struktúrájára figyel. Megmaradtunk tehát a szubjektivizmus keretei között. Az ismerettan

⁷ Böhm Károly: *A megértés mint a megismerés központi mozzanata* In: B. K.: *Mi a filozófia*. Szerk. Ungvári Zrínyi Imre. Kiadta a Diotima Baráti Társaság, Kolozsvár, 1996.

⁸ Böhm Károly életművének teljes bibliográfiáját lásd B. K. és a „kolozsvári iskola”. *A kolozsvári Böhm Károly nemzetközi Konferencia előadásai* c. kötetben. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai III. Szerk. Laczkó Sándor és Tönk Márton. Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2000. Megj: Böhm filozófiájára vonatkozóan lásd Ungvári Zrínyi Imre: *Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája* c. kötetet. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai VI. Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002.

közvetlen anyagát az öntudat és annak közvetlen élményei szolgáltatják, az ismeretelmélet témája, az ismeret, már közvetített élmény. S innentől ki lehet fejteni az ismeretelmélet bármilyen problémáját, nyitva áll az út.

A jelentéstannak azonban vannak olyan mozzanatai is, amelyek az ismeretelméleti ontológiát egészen más dimenzióba helyezik. Böhm és Bartók együtt vallják, hogy az ismerés elsősorban és mindenekelőtt alanyi természetű, de Bartóknál az alanyiség nem kizárólagos, Böhménél viszont igen. Mindketten az alanyiség aktív jellegét hangsúlyozzák akkor, amikor valóságként az alany által kivetített képet nevezik meg, hiszen a kép kivetítése önmagában az alany aktivitását igazolja, de a kép kivetítésénél konstatálható nem-tudatos kényszer Bartóknál jóval nagyobb hangsúlyt kap. Először is Bartók megismétli Böhm tézisé az ismeret alanyiségával és tárgyiasságával összhangban: az alany által kivetített kép bír tárgyi vonásokkal, és maga a megismerés a projicizált kép utánképzése, öntudatos felboncolása utáni újraképzése. A kép, a maga tárgyi vonásaival, alanyi mozzanatokból áll össze, csak jelentésben tekinthető tárgyasnak maga kép. Eddig akár Böhm is mondhatná, de Bartók sokkal nagyobb figyelmet tanúsít annak a tézisnek, hogy a kép nem tudatos kényszerrel állt elő, mint mestere. Jószerivel felvetődik egy igencsak logikus kérdés: honnan jön ez a kényszer? Belülről? De hát ott harmónia van, az *én egyenlő én* harmóniája. Ne kezdjünk el most Fichte tudománytanáról beszélni, ott azért nem az ismeret megalapozása volt a téma!

Bartók egyszerűen azt mondja, hogy ezt a nem-tudatos kényszert az Én a külvilág hatására vállalja, s ez egy olyan mondat, melyet a mestere, Böhm Károly sohasem írt volna le. Úgyhogy nem árt pontosan idézni: „a kép megismerésünk tárgyát képezi, nem-tudatos kényszerrel előállott alkotás, mely létrejött a külvilág hatására és indítása folytán szükségképpen.” Eddig az idézet. S ha meggondoljuk, hogy ez a mondat 1913-ból származik...

Próbáljunk meg rendet tenni! Böhm valóban nem akarta a valóságot levezetni, ezt állandóan hangsúlyozza Bartók is, hiszen a valóságot levezetni nem lehet, az egyszerűen van. Amit mi valóságnak nevezünk, az valójában számunkra adott tényvilág, a tényvilágnak és a tényvilág tényeinek magyarázatában látta és határozta meg Böhm a filozófia feladatát. A feladat megoldását egy vagy inkább két merőben szubjektivistá elmélet részletes kidolgozásával teljesítette, vállalva számos erősen vitatható tézist. Ami a dolog képelméleti vonatkozásait: illeti: kétségtelen, hogy ő is beszél képről, de azt sohasem mondja vagy sugallja, hogy ez a kép valamilyen, bármilyen értelemben az úgynevezett *külső* képe lenne. Ellenkezőleg, felállít egy eléggé szélsőséges kritikai jellegű koncepciót, a realizmus ellentmondásának koncepcióját, mely minden kimondott vagy kimondatlan elméleti affinitás bármilyen értelemben vett külső irányában ellentmondásnak, koncepcionálisan hibának minősít. Képről, valamint arról, hogy a képet az alany nem-tudatos kényszerrel állítja elő, ő is beszél, de nem megy tovább. Sohasem mondja, hogy az úgynevezett *külső* okozza ezt a bizonyos nem-tudatos kényszert az alany számára, mert akkor fel kellene adni a realizmus alapellentmondása számára oly kedves tézisé. Nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy itt nem a valóság létezéséről, a valóság létezésének levezethetőségéről van szó. Ha Böhm kijelenti, hogy nem akarja levezetni a valóságot semmiből, mert a valóságot nem lehet levezetni semmiből, akkor még távolról sem oldja meg a képpel, a képalkotással felmerülő teoretikus problémákat. Ha a valóság keletkezése nem lehet filozófiai téma, attól még a képalkotás számos, elméleti megoldást igénylő kérdést vet fel; a képalkotás, mint folyamat, elemzésre szorul. Ha az ismerés processzusának elemzése nem helyettesíthető a végeredményének, az ismeretnek az elemzésével, akkor a képalkotás folyamatát sem lehet elintézni azon egyszerű kijelentéssel, hogy az alany nem-tudatos kényszerrel előállít egy képet, ez egy tény, kezdjük innen a filozófia feladatának teljesítését. Már csak azért sem, mert ez ugyanolyan visszafelé vezet, melyet már az ismeretelmélet kapcsán azonosítottunk, és mint hibás eljárást, elutasítottunk. Úgy gondolom, Bartók filozófiája innen, ettől a problémától eredeztethető. Ő ugyanis nem a képet, hanem a képet létrehozó folyamatot, a képalkotás folyamatát szeretné elemezni, s innen érthető, hogy a bölcséleti antropológiájának elkészítése után tervezett (sajnos, nem ismert) filozófiai rendszere miért viseli a *Képalkotás és ismeret* címet. De ez már igencsak messzire vezet, hiszen a bartóki gondolkodás kezdeti stádiumáról van itt szó. Ő nem tartja kielégítőnek Husserl azon megoldását, mely szerint az akárhogyan is nevezett, fejben levő valami (Itt a *Logikai vizsgálódások* Husserljéről van szó) egyszerűen reprezentál, az úgynevezett dolog (a res) reprezentációja, bár nagy rokonszenvvel követi Husserl jelentéstani fejtegetéseit.

S hogy még egy adalék legyen Bartók állítólagos neokantianizmusának megkérdőjelezésére: Böhmöt nem hatotta meg a valóság megmentéséért folytatott neokantianus könyörgés, számára a filozófia alapkérdése az, hogyan lesz az immanens tárgyból transzcendens. Ismeretes, hogy pl. Rickert szerint ugyanez az alapkérdés úgy jelentkezik, hogy hogyan lehet a transzcendens tárgyból immanens. Bartók számára módszertanilag maga az alapkérdés sem létezik, de azért ott van egy nyugtalanító teoretikus probléma, melyhez — érdekes módon — még Kant sem tud igazi segítséget nyújtani. Hiszen az ismeret kanti fogalma nem annyira érzéki, érzéki vonásokkal bíró valami, mint az, amit Bartók képnek tud. Bartók nem variálja a belső és a külső világ kapcsolatának oly sokat emlegetett viszonyát, így nem szükséges a reprezentáció husserli fogalmával sem foglalkozni, az a belső folyamat kezdi el érdekelni, melyet az alany képalkotási folyamatának lehet nevezni. A képalkotás az alany legközvetlenebb élménye, de ezen élmény legtriviálisabb eleme, mozzanata az úgynevezett külső feltétlen elismerése. Az

⁹ Bartók György. *A logikai érték tana* (Bevezetésül Böhm filozófiájába). In: *Dr. Böhm Károly élete és filozófiája*. I-II. Szerk.: Kajlós (Keller) Imre. Besztercebánya, 1913. II. kötet, 127-227. [A kötet elektronikusan megjelent a Mikes International kiadásában: *Dr. Böhm Károly élete és munkássága*. I-II. Szerk.: Kajlós (Keller) Imre, 2006. www.federatio.org/mikes_bibl.html#99 — Mikes International Szerk.]

tehát, amire Böhm sohasem volt hajlandó. Bartók nem véletlenül tért vissza az újkori filozófia Kant előtti szerzőihez, hagyatékában méretes Hume- és Berkeley-interpretáció található. Tőlük remélt segítséget ahhoz, hogy az a bizonyos kép egyrészt az alkotás folyamatának, egy folyamatnak a végeredménye legyen, másrészt a kép őrizze meg képszerűségét, legyenek benne képszerű elemek, ne pusztán az ismeret absztrakt vonásaival rendelkezzen.

EPISTEMOLOGICAL METAPHYSICS AND THE NEOKANTIAN TRADITION

Paper published in the volume: *Evoked Renaissance — Tibor Hanák Memorial Volume*. Miskolc, 2006, Ed. Ildikó Veres. Papers of the international conference held to commemorate the 75th birthday of Tibor Hanák.

In his paper Mr. Mariska next to acknowledging the invaluable merits of Tibor Hanák's work done in the field of history of Hungarian philosophy, rectifies the rather simplistic image of György Bartók created by Tibor Hanák, portrayed as a mere Hungarian Neo-Kantian philosopher. He also criticizes the unnatural grouping of the Hungarian philosophers under arbitrary categories, which inhibits the understanding of various philosophers in context, their relationship, etc.

~ ~ ~ ~ ~

MÁTÉ, Zsuzsanna :

György Lukács' aesthetical oeuvre — and Imre Madách: The Tragedy of Man

The Hungary of the early twentieth century, like everywhere else in Europe, reflects the loneliness of the individual and the disappearance of secure value systems. The leading idea of history becomes elusive, everything becomes uncertain and relative. Relativity is the keyword. The main question of the 1910s and 1920s is whether things have an objective essence, whether absolute certainty exists or what does exist is only the irrational, the subjective, the intuitive, and relative. In Hungary, during the early twentieth century, philosophical systems, and so artistic philosophical and aesthetic thinking are qualified by their relationship to absolute certainty.

The analysis and comparison of the relationship to absolute certainty proves the existence of aesthetic models stating and seeking the absolute¹, from the aspect of the postmodern absolute-negating spirituality of our age. What I mean by the latter is that in our days the attitude is based on subjective synthesis rather than on universal art philosophy with claims that objectivity is predominant, whether in hermeneutics, deconstructivism, or reception aesthetics.

The young Lukács had this attitude of longing for the absolute, which sprang from his hatred of relativism. The permanent problem of Lukács was the immanence of the absolute. It follows from this that his art philosophy was intertwined with his feeling to existence. He was looking for absolutes, essentiality, solid certainty in life, in art, and in philosophy. Lukács' was a more than sixty-year long aesthetical oeuvre, intensive and rich in changes. Its posthumous history in Hungary has been just as colourful. In the 1970s, the Marxist Lukács was compulsory reading in Hungary; in the early 1980s it was fashionable to study the young, non-Marxist Lukács. At the end of the 1980s, the role he had played in 1956 at the side of Imre Nagy was often discussed and favourably appraised. Later we read, in samizdat, his articles disclosing the structure of Stalinism. It was then that his closest disciples, banished from Hungary in 1973 and having since gone beyond their master, were allowed to return to Hungarian intellectual life. Today — once his students — Mihály Vajda and Ágnes Heller — are academicians; and the works of György Márkus and Ferenc Fehér were published. After his memorial tablet has been knocked down, his life-size cigar-smoking bronze statue having been salvaged from the junkyard of ELTE University (Budapest) and placed by a philosopher colleague of mine to his garden table, well, today György Lukács is engulfed in silence.²

Lukács' philosophical and aesthetical way of thinking, which stretched over more than half a century, was basically determined by seeking the absolute, by seeking the need of the immanence of the various essences and absolutes, changing throughout his oeuvre, presumed to have been found. This latter can be called the desire of praxis, the wish to live theory. Apart from that, his aesthetics is mostly preoccupied with the ontological status of the work of art, thus his attitude of mind is essentially metaphysical. His basic problem was: how mankind, the world, art could be protected from complete disintegration, from relativism? According to Ferenc Fehér, Lukács' answer is characterized by a monolithic idea of truth, where truth is connected to one. Of course, we can also say that what we have here is the features of the 'Mosaic model', the restriction to one and the intolerance of plurality. The consequence of the monolithic idea of truth is obviously some kind of metaphysical looking for truth and essence, or, in other words, absolute-seeking. Or, in the words of the young Lukács: looking for aims, ideals, establishing "fixed points" as against the anarchic moods of relativism; finding the essence as against re-evaluating values; finding the permanent in art, "the principle of making order", the paramount value, i.e. form as against instantaneity. "Form is perhaps the only way of absoluteness in life," Lukács writes in his essay on Kierkegaard.³ It is on this concept of form that the notion of art is built, which means the authentic homogeneity of the spirit as against the denied, actual, quotidian, unauthentic life, i.e., a perfectly harmonic, whole, unified, ordered, blissful totality. Thus, for the young Lukács, it was in this notion of art, characteristic of the 1910s, that the way of man's evolution into man, the seeking and finding of a meaningful life was first postulated. This notion of art striving for canonization, normativity would be the only way of the individual in the beginning to rise out of particularity. This early aesthetics set up dualities such as the pairs of notions ordinary and real life, life and the life, life and soul, thereby tearing reality in two worlds, one worthless and particular, the other essential and authentic. Briefly, in this way he created the two-worlds theory characteristic of metaphysicians. The young Lukács believed to have found a number of various interior and exterior absolutes in his art-philosophical oeuvre. At first, this role was played by form, as we have seen; later the tragic aspect would become such an interior absolute. In the tragic experience, as opposed to

¹ Máté Zsuzsanna (1994). Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében. Szeged: JGYTF Kiadó, p. 171

² Zsuzsanna Máté (2001). Georg Lukács, Sucher des Absoluten. — In: Lukács 2001. - Jahrbuch der Internationalen Georg-Lukács-Gesellschaft. Frank Benserler/Werner Jung (Hgg.) Aisthesis Verlag. Bielefeld. 2001. p. 187-199.

³ Lukács György (1977). Ifjúkori művek. Budapest: Magvető Kiadó. p. 287.

everyday life, he says in his *Metaphysik der Tragödie*, “everything becomes essence”.⁴ Man finds his essence in the tragic experience, but loses himself on the plane of actual existence. That is, since the tragic aspect indicates the duality between unauthentic life and essential existence, all valuable works of art must perforce be tragic since the function of the work of art is revealing, carrying the essential world. The work of art carrying the tragic quality refers to the essential pole of the two-worlds beyond reality, but only as a warning signal; displaying not the immanence of the essential, of the valuable in the real world, but on the contrary, its absence. This way of thinking is rather one-sided, and not only in Lukács’ metaphysical aesthetics, since it prefers the set of artworks that can be included in its system as the very proofs of it.

One of the connections between the two-worlds of metaphysical aesthetics is art, which illustrates essentiality (*Echtheit*), or, as in the young Lukács’ notion of tragic quality, signals its existence with absence. The essentiality displayed in some way in art can be grasped primarily by the spirituality of the receptor. This metaphysical spirituality is characteristic of his book of essays *Die Seele und die Formen*. For in the palpable, real world the reality of the soul is the true reality, “life itself takes place in the atmosphere of the soul.” Thus, salvation in the “era of total sinfulness” inspired by Fichte can be brought about by the desire for the homogeneous world that exists in the soul, the visible and experienceable carrier of which is art.

The intellectual world of Lukács also went through a number of changes in that respect. As we have seen, in the early 1910s he formulates the connecting role of art between the two-worlds by the inner absolutes of form or the tragic aspect. At the time of rewriting *Heidelberger Aesthetik* (1916-1918), he was already questioning the connecting role of art as a metaphysical realization, namely with the term of the so-called “Luciferan principle”. This recognition was probably due to the influence of Nietzsche’s *The Birth of Tragedy*. Art is “Luciferan” because its salvation offers but a momentary solution in the dualism of existence and essence. The aesthetical subjects, after being elevated by art, will again fall back into the insignificance of the quotidian. The homogeneity of the work of art is merely an illusion. It creates a counter-harmony against reality, but this is precisely why it is immoral to man, offering instead of real salvation the appearance of it only, thus making everyday existence tolerable. In that sense “the Luciferan principle is the metaphysical place of art,” Lukács says in the *Manuscripts*⁵. Thus art as the praxis of authenticity is questioned in 1918, but the desire for the immanence of essentiality remains. In his subsequent attempts to find the absolute, Lukács leaves aesthetics, and after ethics, mysticism, and religious philosophies turns to revolutionary praxis at the end of 1918, in the spring of 1919. This sudden turn is called in the literature Lukács’ Saul-to-Paul change, his change from Georg von Lukács to Comrade Lukács, a kind of ‘Messianic revolutionarism’. His joining the Communist party and participation in the proletarian revolution in the spring of 1919 followed necessarily from the need of the immanence of some absolute. Bent on believing in existing totality, Lukács is no longer satisfied by the promised salvations of art or other spiritual spheres. It is as if he had found the historical and individual, realizable and experienceable kind of the immanence of the absolute in this joining. One of its theoretical consequences is the Hegelianism, the totality conception, and the proletarian class-consciousness theory of *Geschichte und Klassbewußtsein*. In the 1930s and 1940s, Lukács’ belief in the actual historical realization of the absolute, in revolutionary praxis disappears as he gradually returns to art and aesthetics. *Über die Besonderheit als Kategorie des Ästhetik*, the book he finished in 1955 is a caesura. Instead of practical revolutionarism, the historical ‘is’ of Marxism, the absolute is once more seen by the absolutistic thinking of Lukács as being carried (among others) by art, showing the sensible, the valuable, the essential as opposed to reality. In his *Die Eigenart des Ästhetischen*, published in the early 1960s on over 2000 pages, the notion of *Gattungsmassigkeit* is built on this absolutizing attitude. According to that, the job of the effect of art is to change the world, change human existence, to assert the generic essence. In this way, art will be the measure of the quality of the real world, and will move toward what is better, nobler, more valuable, asserting a world more real than the real, even if it must do that as a warning signal by showing the realist and tragic tendencies of alienation. In *Die Eigenart des Ästhetischen*, the concept of *Gattungsmassigkeit* is not yet filled in with actual content and various stages of existence. Lukács is satisfied with asserting that *Gattungsmassigkeit* is a process permanently tending, through art, toward valuability and essentiality. He does not raise here the issue of the aim of this process. In this work the following aesthetical categories are brought into being depending on the theory of *Gattungsmassigkeit*, soon to become notorious in Hungary by their distortions: the notion of the work of art as totality; the principle of artistic reflection (*Wiederspiegelung*); the preference of realist and tragic works through his concept of realism; art conceived as the memory of mankind, the responsibility of art being to point out alienation, etc. In his *Zur Ontologie des Gesellschaftlichen Seins*, which he wrote until 1971, almost till his death, Lukács returns to detailing the concept of *Gattungsmassigkeit*. He divides *Gattungsmassigkeit* into individual and social poles, and distinguishes the silent, the being-in-itself (*en-soi*, meaning the present) and the being-for-itself (*pour-soi*) stages of existence at both poles. At the latter stage, which is the imagined future of mankind, he metaphysically designates the aim, which can be regarded as an external absolute, formulated at the end. Namely, it is a social system in which all alienation has ceased to exist, and this being-for-itself stage is, of course, communism. The ideologue again and for the last time compelled the philosopher and the aesthete to serve him. For, according to this same line of thought, art will also cease to exist because there will be no alienation in this terrestrial paradise,

⁴ Lukács György (1977). p. 496.

⁵ Lukács György (1975). *A heidelbergi művészettudomány és esztétika. A regény elmélete*. Budapest: Magvető Kiadó. p. 376.

it will have nothing to warn about tragically and realistically, reflecting reality in its totality. Thus, in Lukács' philosophical system, art is questioned in its function.

György Lukács, as ideologue-aesthete adopted a critical attitude opposite Hungarian literature. He had lots of mistakes from literary works in his critiques. The Tragedy of Man, the masterpiece of Imre Madách is not only one of the most popular stage classics in Hungary but the most well-known Hungarian play in other countries as well. Yet, György Lukács was mistaken in Tragedy's judgement. According to Lukács: The Tragedy is "without drama", heterogeneous and superficial⁶; The Tragedy is dialogical and philosophical textbook, text-poem; the role of Hegelian dialectic in the sequencing of scenes is an established fact.⁷ Opposite Lukács, according to Szegedy-Maszák: "Although Madách was not a systematic thinker, what The Tragedy of Man suggests is that existence might be regarded as belonging to God's essence, whereas being as 'mere position' is a characteristic of man. In any case, the end of the play seems to be in harmony with the conclusion Kant reached in his Critique of Pure Reason: the whole of our knowledge finally ends in unanalyzable concepts."⁸

In Scene 7 heretics are executed in Constantinople: Ádám is Prince Tancred; Lucifer is his squire; Éva is a noble maiden forced to become a nun. The conflict between the advocates of 'Homoiusion' and of 'Homousion' is presented as a ridiculous hair-splitting debate:

"Adam:

The sin that could incite the church of love
to such a rage must be a monstrous one, indeed.

Patriarch:

My son!

It's not the man who fawns upon the flesh
who shows true love, but he who leads the soul
through flames, if need be, or at the sword's edge,
back to him whose word was. "Not peace, but war
I bring to earth." These pernicious dissenters
proclaim the arcane doctrine of the Trinity
as Homioiusion,
while Holy Church's fundamental rock of faith
Is Homousion."⁹

In Lukács' essay — "The Tragedy of Man by Madách" —, first published in 1955, György Lukács argued that the question whether Jesus was man or God had lost its relevance for the author of The Tragedy, and so the message of the work could not be reconciled with Christianity. According to Szegedy-Maszák: "Such an interpretation however, must be discarded as irrelevant. Lukács seems to have overlooked a crucial passage in the final scene of the play. Having reached the conclusion that history is meaningless, Adam intends to commit suicide, but he is stopped by Eve, who tells him that she feels she will become a mother. Lucifer warns her that the child was conceived in sin and would bring only misery to the Earth, but her response is that God has the power to create somebody who can bring redemption from both sin and misery."¹⁰

Lukács, who wrote on literary realism over a long period, discusses and criticizes many works of art — for example Franz Kafka, Joyce, Beckett and avantgarde¹¹.

Lukács' theories of aesthetics cannot be isolated from Marxist philosopher's theories.

⁶ Lukács György (1977). Ifjúkori művek. Budapest: Magvető Kiadó. p. 703.

⁷ Lukács György (1977). A magyar irodalom – magyar kultúra. Budapest: Magvető Kiadó. p. 37-38., p. 622.

⁸ Mihály Szegedy-Maszák (1999): The Tragedy of Man: a reading. In: The Tragedy of Man – Imre Madách. Translated from Hungarian by Thomas R. Mark. With an afterword by Mihály Szegedy-Maszák. Budapest: Fekete Sas Kiadó. p. 204.

⁹ The Tragedy of Man – Imre Madách. Translated from Hungarian by Thomas R. Mark. With an afterword by Mihály Szegedy-Maszák. Budapest: Fekete Sas Kiadó. p. 85-86.

¹⁰ Mihály Szegedy-Maszák, 1999. p. 201.

¹¹ Lukács György (1985). A kritikai realizmus jelentősége ma. Budapest: Magvető Kiadó. p. 68., p. 130.

LUKÁCS GYÖRGY ESZTÉTIKAI MUNKÁSSÁGA — ÉS MADÁCH IMRE: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

A tanulmány Lukács György esztétikai gondolkodásának fordulatairól nyújt vázlatos képet, először a teoretikust mutatva be, az 1910-es évek esszékorszakától *Az esztétikum sajátosságáig* és *A társadalmi lét ontológiájáról* című művéig. Lukács esztétikai oeuvre-jének fő problémája az abszolút bizonyosság keresése volt. Életének második felében az ideológus szolgálatra kényszerítette a filozófust és az esztétát. Talán ez lehet az oka változatos hatástörténetének és az életművét körbevevő csendnek — napjainkban. A tanulmány másik része Lukács Györgynek, a kritikusnak egy tévedését mutatja be. Szerinte Madách Tragédiája drámaiatlan; felszínes filozofálgatás jellemzi, túlságosan heterogén. Emellett erőteljesnek látta benne a hegeli hatást és dialogizált filozófiai tanköltevénynek minősítette. E nézetével szemben vázolja a tanulmány az ellenérveket a 7. szín dogmatikai vitája alapján.

~ ~ ~ ~ ~

MÉSZÁROS, András : „Magyar filozófia = Magyarországon művelt filozófia”¹

(Nyílt kérdések Hanák Tibor kapcsán)

Előadásomban Hanák Tibor értelmezéséből kiindulva, ugyanakkor egy látensen létező, de a jelenlegi magyar filozófiatörténet-írásban nem tematizált kérdéskört szeretnék körbejárni. Ez a kérdéskör pedig a „nemzeti filozófia”, „magyar filozófia” feltételezése.

Témaválasztásom nem véletlen. Három okot is fel tudok hozni mellette. Az első azzal kapcsolatos, hogy bár a XIX. század első harmadától jelen van a magyarországi filozófiai és publicisztikai vitákban a „magyar filozófia” fogalma (lásd Almási Balogh Pál, Szontagh Gusztáv, Szilasy János stb.), és ez a fogalom a XIX. és XX. század folyamán gyakori és egymásnak ellentétes értelmezéseket kapott, máig nincs definiálva a jelentése. Intuitíve használjuk ezt a kifejezést, gondolva, hogy tudjuk, mit jelent. De úgy vagyunk vele, mint Szent Ágoston az idővel: ha nem kérdezik, tudjuk, de ha rákérdeznek, nem ismerjük a választ. A második ok maga Hanák Tibor, aki mind német nyelvű szintézisében, mind pedig a XX. század első felének magyar filozófiai gondolkodást taglaló művében a „magyarországi filozófia” kifejezést használja. Tegyük hozzá: tudatosan. A harmadik (és nem végső) ok pedig személyes. Egyrészt *A filozófia Magyarországon*, valamint *A jelszó-magyarországi iskolai filozófia lexikona* c. könyveimben is bizonyos értelemben állást foglaltam ebben a kérdésben, másrészt odahaza néhány szlovák kollégával vitába keveredve, végig kellett gondolnom ezt a problémát. Már csak azért is, mert — furcsamód, de szimptomatikusan — a „magyar filozófia” elnevezést követő magyarországi felfogás érvei kísértetiesen azonosak a „szlovák filozófia” elnevezést védő szlovákiai állásponttal. Ami azokban az esetekben válik roppantul érdekessé, amikor egy-egy tárgyalt korszak, vagy gondolkodó esetleg ide is, oda is besorolódik.

De azért, hogy ne csupán saját megfontolásaimat soroljam fel, engedtessek meg utalnom két nem magyar filozófusra is. Az elsőt mindenki ismeri: Hegelről van szó. Filozófiatörténeti művében ő azt mondja, hogy „egy tárgy története szükségképp a legszorosabban összefügg azzal, milyen képzetet alkotunk magunknak arról a tárgyról”.² Ami persze azt is jelenti, hogy képzetünkbe hallgatolagos alapelvekként és előítéletekként beletáplálódhatnak a múlt felfogásai is. Ha ezeket nem vetjük alá kritikai elemzésnek, akkor hiába a forráskutatás és a kurrens történetírás teljes metodológiai eszköztárának a felhasználása, szemléletünkben visszaeshetünk romantikus elődeinkhez. Jó lenne tehát szemre vennünk magát a tárgyat, hogy az ne válhasson „a vágy titokzatos tárgyává”.

A másik gondolkodó J. L. Abellán, spanyol filozófus. Rá azért utalok, mert gyakori az a feltételezés, hogy csupán az ún. kis nemzeteknek van szükségük — saját önérzetük emelése miatt — arra, hogy saját nemzeti filozófiát mutassanak fel. Nos, még a nagy kulturális múltra visszatekintő spanyolok is vitáznak arról, hogy létezik-e sajátos spanyol filozófia, vagy sem. Nagyon érdekes összefüggés, hogy azok, akik Spanyolországban tagadják a nemzeti filozófia meglétét, nem spanyolok, hanem katalánok vagy baszkok. Ők — mint pl. Francesco Arroyo — azt állítják, hogy valamiféle spanyol gondolkodásmód szempontjából művelni a filozófiát degenerált cselekvést és a nacionalista érvelés elfedését jelenti.³ Abellán viszont úgy véli, hogy a filozófia a mindenkor és konkrét nemzeti kultúra része, és ezért benne kifejeződnek a kulturális sajátosságok. Elutasítja a monista filozófiatörténetet, és a filozófiát filozófiákkal cseréli fel. (Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy 1853-ban Hetényi János *A magyar Parthenon előcsarnokai*-ban szintén úgy vélte, hogy ún. világfilozófia nem létezik, hanem hogy minden filozófia tisztán nemzeti.) Ezek alapján a „nemzeti” filozófiatörténet az egyedül legitim filozófiatörténet. Abellán ilyen alapon meg is határozza a spanyol filozófia sajátos vonásait: a mítosz szerepét, a katolicizmus hatását és a spanyol filozófiának az irodalommal való összefonódását.⁴ Hasonló tipológiával már Alexander Bernát is élt. Persze ő nem foglalkozott a spanyolokkal, csupán az angolokkal, franciákkal és németekkel, és a magyar filozófiát valahol a német és a francia szellem között képzelte el.

No de térjünk vissza a mi témánkhoz. A következőkben azt szeretném bemutatni, milyen problémák adódhatnak Hanák Tibor értelmezéséből, végezetül pedig bizonyos megoldást is javaslok. Esetleges sarkított megfogalmazásaim csupán azt a célt szolgálják, hogy erősebb fénybe állítsam a problémát.

* * *

¹ Forrás: MEGIDÉZETT RENESZÁNSZ — Hanák Tibor születésének 75. évfordulója tiszteletére rendezett nemzetközi konferencia anyaga. Szerkesztő: Veres Ildikó. Miskolc, 2006.

² Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, I. k., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 18.

³ Ld: Pavlína Šišmišová: *Inšpirácie z polemiky o existencii či neexistencii „národnej” filozofie (na príklade španielskej a latinsko-americkéj filozofie)*. In: *Súčasný podoby filozofie a filozofovania na Slovensku*, Bratislava, 1996, 118.

⁴ Vö. Abellán, J. L.: *0 filozofickom hispanizme*, in: *Filozofia*, 1995, 4. sz., 211-222.

Az *elfelejtett reneszánsz*-ban Hanák ismételt felhossa a XIX. század elejétől közkézen forgó problémát az elhanyagolt és lekezelt magyar filozófiáról, és érvelést elhagyva fogalmazza meg, hogy a magyar filozófia egyenlő a Magyarországon művelt filozófiával.⁵ Talán éppen az alapelvek tisztázatlansága teszi, hogy ennek az állításnak a dacára a könyvben szerepel Szilasi Vilmos, Mannheim Károly és Arnold Hauser is. Mannheim esetében persze ismerteti azt az elfogadott tényt, hogy Mannheim gondolkodására meghatározó erővel hatott a századelő magyarországi szellemi élete, tehát hogy külföldi ténykedése is csak ennek fényében érthető meg teljes egészében. Mégis megmarad a dilemma: ki is a magyar filozófus? Merthogy magyar filozófia magyar filozófust feltételez. Csak azt nem tudjuk, mit takar a „magyar” jelző. Etnikai meghatározottságot? Azaz: anyakönyvi adatokból származtatnánk a magyar filozófiát? Ahogyan ezt — ellenkező előjellel — megtette, teszem azt, néhány szlovák kollégám a nagyszombati egyetem jezsuita tanáraival kapcsolatban, a szlovák alapokat kimutatandó? És amely alapon például Szentiványi Márton szlovák filozófussá avanzsálna? És amely alapon nekünk is számtalan gondolkodót kellene exkommunikálnunk a magyar filozófia történetéből. Esetleg kulturális beágyazódottságot jelentene? És akkor magyar filozófus lenne mindenki, és magyar filozófia lenne minden, aki és ami esetében kimutatható a magyar kultúra hatása? (Fel sem merem tenni a kérdést: mit nevezünk magyar kultúrának?) Akkor viszont hol marad a felvázolt egyenlet: magyar filozófia = magyarországi filozófia? (Csak a példa miatt, nem pedig szerénytelenségből: én, szlovákiai magyarként, valamint magyarul és szlovákul is publikálóként, mind a magyar, mind pedig a szlovák filozófiai társaság tagjaként hova tartozom?) A kérdések sorát lehetne folytatni.

A *Geschichte der Philosophie in Ungarn* bevezetőjében már megmagyarázza Hanák, miért használja a „filozófia Magyarországon” elnevezést a „magyar filozófia” helyett.⁶ Azért, mert nem akar valamiféle nemzeti filozófiát sugallni. Vagyis a magyarországi filozófia körébe tartoznak más nemzetiségű gondolkodók is, akik éppen nemzetiségi hovatartozásuk révén egyéb kultúrtörténetekbe is besorolód(hat)nak. Itt a filozófia magyar nyelven való művelését tartja Hanák a meghatározónak. Amely kitétel persze főként a XIX. század egy részére valamint a XX. század elejére vonatkozik. Hiszen a latin nyelv szupremációjára idején a probléma is másként jelentkezett. Most ismét hagyjuk figyelmen kívül azt a filozófiatörténeti tényt, hogy pl. Hetényi János a német spekulatív filozófiát nevezte iskolai filozófiának, amivel ellentétben létezhet csak az ún. életfilozófia, vagyis a Szontagh által életrevalónak, nemzeti jellegűnek és jőzannak meghatározott egyezményes bölcsélet. Ami felvetheti azt a dilemmát, hogy mennyire korszellem által meghatározott az is, hogy mit tartunk egyáltalán filozófiának egy megadott nemzeti kultúrán belül. És azt sem elemezzük, hogyan áll a helyzet egy vadul nyelvújító gondolkodóval, aki ugyanakkor más műveit latinul írja, mint pl. Imre János. Még akkor sem, ha az ő esetében a latin művek időben megelőzik a magyar nyelvűeket, tehát feltételezhetünk valamiféle szellemi átalakulást a magyar filozófia irányában.

Ugyanakkor el kell ismerni, hogy a Hanák-féle értelmezés bizonyos értelemben a XIX. századból örökölt és megoldatlan témát ad acta teszi, és megpróbálkozik egy látszólag semleges megoldással. Azzal, hogy történelmi-geográfiai fogalmat használ, az etnikai megközelítést háttérbe szorítja, és az ún. nemzeti filozófia kérdését a művelődéstörténethez kapcsolja. Abban az esetben pedig túl kell lépnünk az ún. tiszta filozófiatörténeten, és iskolatörténettel, egyháztörténettel, irodalomtörténettel egybefűzve kell megragadnunk a filozófiai hazai megjelenési formáit. Mindenesetre azonban tisztázunk kell azt is — még ha túlhajtottnak is tűnik ez a követelmény — hogy mit értünk Magyarország fogalma alatt. Gondolok itt arra, hogy egy esetleges nemzetközi (magyar—német—osztrák—szlovák—horvát stb.) együttműködésben megvalósuló filozófiatörténeti szintéziskísérlet biztosan nem kerülné meg az 1918 előtti és az 1918 utáni Magyarország különbségeit. Mi magyarok evidenciaként használjuk a Magyarország elnevezést, más nemzetek azonban vagy valamilyen semlegesebb (az etnicitástól távolabb eső) jelölőt használnak (pl. Hungary, Ungarn), vagy pedig a történelmi eltéréseket legalább részben tükröző fogalommal operálnak (Uhorsko—Mad’arsko). Szükség van erre a tisztázásra azért is, mert egy esetleges konfrontatív vizsgálat könnyen kimutatná a jelen politikai-földrajzi és nyelvi állapotainak gyakori vissza-vetítését a múltba. Magyar oldalon ez egy homogén nemzetképet sugall, amelyen belül a politikai túlsúly hasonló kulturális és művelődési egyöntetűséggel párosul. A másik oldalon, például a szlovákoknál, ez azzal jár, hogy a történelmi Magyarországnak (Uhorsko) a jelenlegi Szlovákiával azonos területét következetesen visszamenőleg is Szlovákiának (Slovensko) nevezik. Ezt a példát csupán azért említettem, mert az 1987-es összefoglaló szándékkal írt szlovák filozófiatörténet,⁷ amely a filozófia esetében azt a szemantikai változtatást, hogy a „szlovák” jelzőt elhagyva „szlovákiai filozófiával” foglalkozik, hasonlóképpen indokolta meg, mint Hanák. Vagyis egy azonosnak tűnő módszertani megoldás jelentősen más eredményre vezethet. És itt most hadd ne foglalkozzam filológiai kérdésekkel, amelyek az ilyen jellegű feldolgozások korrektségét vagy inkorrektségét határozzák meg.

Mondhatnánk azt is, hogy az ajtón kitessékelt probléma az ablakon keresztül ismét megjelent előttünk. A „nemzeti filozófia” fogalma, kétségtelen romantika-kori jellege ellenére — talán azért is, mert az egyezményesek általi létrehozatala és Erdélyi János általi elparentálása után Alexander Bernát és a szellemtörténészek újból felélesztették poraiból — állandóan itt

⁵ Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz*, II. kiadás, Göncöl Kiadó, Budapest, 1993, 16.

⁶ *Geschichte der Philosophie in Ungarn*, Trofenik Verlag, München, 1990, 9.

⁷ *Dejiny filozofickébo myslenia na Slovensku*, Bratislava, 1987.

kísért közöttünk. Ha pedig ennyire megidézhető, akkor alighanem életképes is, és akkor csak azt tehetjük, hogy lehántjuk róla a misztikus leplet, és megpróbáljuk konkretizálni a tartalmát. A következőkben ezzel próbálkozom meg.

* * *

A következő előfeltételekből indulok ki: 1. Van értelme mind a „magyar filozófia”, mind pedig a „magyarországi filozófia” meghatározásoknak, amelyek történelmileg változtak és formálódtak. 2. Mivel magyarországi megjelenésekor a filozófia nem magyar, hanem elsősorban latin nyelvű, és a magyar nyelvűség egy későbbi fejlemény eredménye, bizonyos korszakok tekintetében megengedhető — és talán ajánlatos is — a „magyar” jelző elhagyása. 3. A konkretizálás követelményének akkor teszünk eleget, ha a filozófiát leszállítjuk arra a szintre, ahol szociológiai (értsd: intézményekhez köthető) leírás is alkalmazható.

Kezdjük talán a filozófia funkcionális felosztásával. Kant óta megkülönböztetjük az „in sensu scholastico” és az „in sensu cosmopolitico” filozófiát. Az iskolai filozófia tárgya ebben a felfogásban az ismeretek egy adott mennyisége és azok összefüggésrendszere. Vagyis a filozófia „in sensu scholastico” arra szolgál, hogy a tudományok nyújtotta ismereteket rendszerbe foglalja, azaz „a fogalom iskolai tartalma szerint a filozófia pusztán az ügyesség organonja”.⁸ Mivel ilyenformán az oktatás egészét szolgálja, és nem önmagára irányul, autonóm filozofálásról ebben az esetben nem beszélhetünk. Magyar filozófiáról tehát az iskolai filozófia vonzatában csupán abban az értelemben beszélhetünk, hogy anyanyelvi formában jelenik meg. Nemzeti jellege csupán formális meghatározottságú. Még akkor is, ha a magyarországi filozófia történetében az anyanyelvűsítés először főként a protestáns iskolákban jelent meg. Azt, hogy az iskolai filozófia esetében valóban nem beszélhetünk nemzeti filozófiáról, Szilasy János már 1847-ben megállapította. Az akadémia filozófiai osztályának ülésén tartott előadásában,⁹ arra a kérdésre keresve a választ, hogy létezhet-e magyar filozófia, a filozófia négy típusát különböztette meg: iskolai, individuális, nemzeti és világfilozófia. Szerinte Magyarországon az iskolai filozófia van túlsúlyban, akad néhány egyéni filozófus is, de nemzeti filozófiát csupán Szontagh, Széchenyi és ő maga művelnek.

Első megállapításunk tehát az lehet, hogy nemzeti filozófiáról csupán az iskolai filozófián túl beszélhetünk. Vagyis a „Magyarországon művelt filozófia” meghatározás minden esetben illik az iskolai filozófiára. „Magyar filozófia” az iskolák falain túl jön létre. Mert bármennyire is elválasztotta Szilasy a nemzeti filozófiát az „in sensu cosmopolitico” filozófiától, az iskolai filozófia csupán az alapokat, a módszert adja meg a bölcsekedéshez, de a nemzeti filozófia csak akkor válhat valósággá, ha kialakul saját filozofikuma, vagyis sajátos tárgya. Azaz: a nemzeti filozófia jellegében nem különbözik az ún. világfilozófiától.

Hetényi, Szontagh és Szilasy szemléletét alapul véve a nemzeti filozófiának a következő meghatározását adhatjuk: *a nemzeti filozófia a nemzet szellemét elemezi és fejezi ki, valamint a szerzett elvek és a világfilozófia állásának alapján megfogalmazza az adott nemzeti kultúra kultiválásának irányait és módzatait*. Teljesen természetes, hogy az ily módon meghatározott nemzeti filozófia „társasági filozófia” (Szontagh), visszatérő probléma azonban a „nemzet szellemének” a beazonosítása.¹⁰ A XX. században ez a probléma a különböző nemzetkarakterológiákban csapódik le.

Beleütközünk azonban itt egy más problémába is. Amennyiben ez a filozófia a nemzet szellemét fejezi ki, akkor ez *nemzeti jellegű filozófia*. Ha viszont az adott nemzeti kultúra kultivációjára törekszik, akkor ez *nemzeti küldetésű filozófia*.¹¹ A kettő közül az utóbbi a kevésbé problematikus, mert a társadalomtudományok módszertani alapjaként és önálló szociálfilozófiaként megállhat. Még akkor is, ha — amint az az Új Magyar Muzeumban 1850/51-ben Szontagh, Toldy Ferenc és Nendtvich Károly között lefolyt vitában — megfogalmazódott egy megfontolandó vélemény: „Ameddig valamely tudomány gyökeret nem vert a népben, addig nem tekintheti azt a nemzet sajátjának, hanem csak idegen növénynek...”.¹² A nemzeti jellegű filozófiát pedig homályossá teszi saját alapfogalma, a nemzeti jelleg. Még akkor is, ha — mint ez a magyarországi filozófia történetéből ismeretes — ennek a jellegnek a megtalálása és megformálása az anyanyelvűsítéssel kezdődött. A nemzeti jellegű filozófia ugyanis megköveteli saját, a világfilozófia csúcsteljesítményeiből elvont (lefordított) fogalmait, terminológiai rendszerét.

⁸ Immanuel Kant: *Pölitz-féle metafizikai előadások (1788-1789)*, in: *Uő: A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*, Budapest, 1974, 131.

⁹ In: Magyar Akadémiai Értesítő, VII. évf., 1847, 152-154. — Kzt az osztályülést Perecz László dolgozta fel: *A nemzeti filozófia születése* (Egy 1847-es akadémiai vitáról), in: Gond, 1992, 2. sz., 29-35.

¹⁰ Szontagh esetében a „nemzeti szellem” felfogásának a hátterében J. K. Fries „Gerneingeist”, „Nationalgeist” és „Nationalverstand” fogalmai és a velük kapcsolatos történetfilozófia állt. (Fries: *Handbuch der praktischen Philosophie oder der philosophischen Zwecklehre*, Heidelberg, 1818)

¹¹ Hasonló megkülönböztetéssel élt Vajda György Mihály az egyezményesekről írt monográfiájában. Lásd: *Az egyezményesek*, Budapest, 1937, 65-67.

¹² Nendtvich Károly: *Még egyszer tudomány és magyar tudós*, in: Új Magyar Muzeum 1851/52, 1. füzet, 50.

Tudjuk, hogy ez a folyamat — amennyiben nem számolunk Apáczai Csere János túl korainak nyilvánult kezdeményezésével — a XVIII. század végén indul el, párhuzamosan a nemzeti irodalom modernizációjával és a nyelvújítással. Vagyis magyar nyelvű filozófiával ettől a kortól kezdve kell számolnunk. Ha megelégszünk a formális-nyelvi meghatározással, akkor azt is mondhatjuk, hogy a XVIII. század végétől létezik a magyarországi filozófián belül magyar filozófia is. Merthogy mennyiségét tekintve továbbra is az iskolai filozófiának van érezhető társadalmi súlya, és ennek a filozófiának a nyelve továbbra is (hivatalosan az 1840-es évekig) a latin. A nemzeti jellegnek a nyelven túlra terjedő tulajdonságait illetően csupán egyetlen kijelentést tennék. Ez pedig Erdélyi János programján alapul. Ő úgy vélte, hogy értelmetlen a nemzet szelleméről meditálni. Abból viszont kiindulhatunk, hogy az iskolai filozófia mindenkor befogadó jellegű volt. Erdélyi megfordítja Szontagh követelményét, miszerint a filozófia kifejezi a nemzet szellemét, és azt állítja, hogy a nemzet gondolkodásmódját az jellemzi, ahogyan a nyugati egyetemekről beszüremelő eszméket és elméleteket befogadta. Szerinte ennek a befogadásmechanizmusnak belső gyökerei voltak. Erre a feltételezésre és ennek a bizonyítására alapította saját filozófiatörténeti kutatásait. Jó harminc évvel később aztán Alexander Bernát már felsorolhatta azokat a filozófiai irányzatokat, amelyek sosem honosodtak meg Magyarországon.

Tovább lépve: magyar filozófiáról akkor beszélhetünk, ha a magyar nyelvű terminológia mellett ez a filozófia rendelkezik saját intézményi rendszerrel is. Szociológiailag ugyanis csak akkor nevezhető valami autonóm társadalmi ténynek, ha intézményesül. Ez az a szubsztancia, amelynek révén beazonosíthatóvá válik. Egyébként továbbra is csak a potenciák és a misztikába forduló meghatározások révén tehetjük diskurzus tárgyává.

Az intézményesülés egyik formája az utánpótlás nevelés. Vagyis amikor a létező filozófiaoktatás nem a teológiára való felkészülést, hanem önmaga fejlesztését jelenti. Ez valamikor a XIX. század végén valósult meg Magyarországon és legfőbb szószólója Alexander Bernát volt a szakmaiság követelményével. Nem is véletlen, hogy éppen ő és Bánóczi József a kezdeményezői a Filozófiai Írók Társaságának.

Van azonban egy kézzelfoghatóbb intézményesülés is, amelyik korábbi eredetű. Ez pedig az Akadémia megalakulása. A Magyar Tudós Társaságnak külön filozófiai osztálya volt, amely ugyan kevés professzionális taggal rendelkezett, és a XIX. század közepén jószerével csak egyetlen irányzatot, az egyezményesek kezdeményezését karolta fel, de ugyanakkor pályakérdéseivel, a „*Philosophiai Műszótár*” megjelentetésével és az osztály által szervezett vitákkal sokat tett azért, hogy a filozófia az iskolák falain túl is lábra kapjon. A kezdetekben jelentős számú filozófiai értekezés jelent meg az Akadémia két folyóiratában, a Tudománytárban és a Tudományos Gyűjteményben is. Ezek az értekezések, még ha gyakran csak ismertető jellegűek is, már a tudományosság felé viszik el az addig csupán iskolákban művelt filozófiát. Az akadémia szerepe a későbbiekben is nagy, hiszen anyagilag támogatja a filozófiai folyóiratok kiadását. Itt nincs hely és mód arra, hogy a filozófiai folyóiratok (Magyar Philosophiai Szemle, Bölcséleti Folyóirat, Athenaeum) történetéről beszéljünk, annyit azonban leszögezhetünk, hogy a magyar filozófia intézményesülésében óriási szerepet játszottak.

A magyar filozófia önállósulását — még ha néha paradox módon is — nagyban elősegítették a XVIII. század végén és a XIX. század elején beinduló filozófiai viták: a Kant-vita, a Hegel-vita stb. Ezek ugyanis egyrészt kivítették a filozófiát az iskolákból és nyilvánossá tették azt, másrészt a befogadás mikéntjeiről szóltak, vagyis ha komolyan vesszük Erdélyi megjegyzését, akkor arról is, hogy milyenek a magyar filozófia előfeltételei. Ha ezeket az ideológiailag és korszellem által meghatározott vitákat egybevetjük a protestáns iskolai filozófia lépésváltásával, akkor világossá válik a XIX. századi magyarországi filozófia fő irányvonala is. A saját trajektória ekkor alakult ki, és ettől az időszaktól kezdve beszélhetünk nem túl gazdag, de mégis sajátos magyar filozófiai életéről.

A XX. század ötvenes-hatvanas éveiben a marxista filozófusok is beleütköztek abba a problémába, hogy létezett-e magyar filozófia. A viták előterében ugyan az ún. haladó hagyományok kérdése állt, de mivel gyorsan kiderült — amit már korábban Alexander Bernát is állított — hogy Magyarországon nem tudott meggyökerezni a materializmus, Mátrai László a hazai filozófia történetének kutatásában módszertani kulcsként és kompromisszumként a klasszikus filozófia meghatározásából való kiindulást ajánlotta. Mivel a klasszikus filozófia önálló rendszert feltételez, megállapíthatta, hogy ilyen a XIX. század végéig Magyarországon nem létezett, tehát sajátos nemzeti filozófiáról sem beszélhetünk.¹³ (Zárójelben jegyzem meg, hogy már Szontagh is úgy vélte, hogy a nemzeti filozófia egyik előfeltétele az önállóság, és ezért is törekedett az egyezményes rendszer kidolgozására.) Ezt az álláspontot Horkay László is elfogadta,¹⁴ és Böhm Károly rendszerét helyezte az önálló magyar filozófia élére. Itt csak utalok arra, hogy maga Böhm is tudatosan készült erre a szerepre, és valóban ő az, aki elindítja a magyar filozófiai rendszerek sorát a XX. század első felében.

A mondottakat összefoglalva: A XVIII. század végéig Magyarországon jószerivel csak iskolai filozófia létezett, amelynek a befogadási mechanizmusai főként felekezeti meghatározottságúak voltak, és amelyben a nemzeti elem nem vagy alig jelent meg. A XVIII. század végén elindul a filozófia terminológiájának magyarítása és megjelennek az első filozófiai viták, amelyek már a befogadás mikéntjeiről szólnak. A XIX. század folyamán kialakulnak a magyar kultúra által meghatározott filozófiai

¹³ Lásd: Mátrai László: *A magyar filozófia haladó hagyományainak kérdései a felvilágosodás korában*, Budapest, 1954, 286.

¹⁴ Ld.: *A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század közepétől a XIX. század végéig*, Theologiai Tanulmányok, Új folyam, 7. kötet, Budapest, 1977.

intézmények, és a század végén megfogalmazódik az első önálló magyar filozófiai rendszer. De még a XIX. században is jelen van a latin nyelvű filozófia az iskolákban (a világi iskolákban az 1840-es évekig, a katolikus papneveldekben még a XIX. század végén is), valamint megjelenik a nem magyar, de magyarországi nyilvános filozófia is pl. a szlovákoknál (az ő esetükben persze intézmények nélkül, ezért ezt nem szlováknak, hanem csak szlovák nyelvűnek nevezném).

Megoldásjavaslatom tehát a következő: a *magyarországi filozófia* elnevezés olyan leíró fogalom, amelyet korszakoktól függetlenül alkalmazhatunk mindenfajta magyarországi filozófiára, a *magyar filozófia* elnevezés pedig korrekt módon a XIX. század végétől alkalmazható, amikor már ez a magyar nyelvű és a magyar kulturális életbe integrálódott bölcsélet lezárta saját előtörténetét, és teljesen önállóvá vált. És ha komolyan vesszük olyan elődeinket, mint Erdélyi János, Böhm Károly, Alexander Bernát, Joó Tibor vagy maga Mátrai László is, akik kisebb-nagyobb hangsúllyal mindig a teljes magyarországi filozófiatörténettel foglalkoztak, akkor a „magyar filozófia” fogalmát kizárólag *leíró fogalomként*, nem pedig preskriptív fogalomként használjuk.

HUNGARIAN PHILOSOPHY = PHILOSOPHY CULTIVATED IN HUNGARY

Paper published in the volume: *Evoked Renaissance — Tibor Hanák Memorial Volume*. Miskolc, 2006, Ed. Ildikó Veres. Papers of the international conference held to commemorate the 75th birthday of Tibor Hanák.

In his paper Mr. Mészáros provides a historical analysis of the topic what is Hungarian philosophy. Other nations also struggled and still struggle with this issue, and it is the same with Hungarians. In the end he even suggests a solution to this issue.



HUNGAROLOGIA

CZEGLÉDI, Katalin :

A földrajzi nevek és a szkíta-hun nyelv

1. Bevezetés

E cím sokak számára tűnhet két ismeretlenes egyenletnek, valójában nem az.

A földrajzi neveket több évtizede kutatom, s az egyik fő feladatomnak tartom azt, hogy a neveket nyelvekhez kösssem. Másképpen, megismerjem egyfelől a nevek használóit, másfelől megtudjam, mely népek nyelvéből valók azok a szavak, grammatikai lexémák, amelyek alapul szolgáltak a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek.

A kutatásaim során a legbeszédesebbek voltak az orosz használatú nevek, majd ezeket követték a török (csuvas, tatár, baskír), majd az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek használatú nevek. Volt azonban egy réteg, s ezek a víznevek és a víznévi eredetű egyéb nevek, amelyek nehezen szólaltak meg, ugyanakkor feltűnően sok kapcsolatot mutattak nem csak a környék, hanem Eurázsia neveivel, különösen a Kárpát-medence földrajzi neveivel és a magyarok személynéveivel, család- és keresztnéveivel, tovább menve számos közszóval és grammatikai lexémával. Az összetartozás okait a nyelvtudomány jelenlegi állásából nem lehetett megtudni. A további munkákat nagyban segítették a társtudományok, régészet,¹ néprajz, embertan, genetika, s a legújabb szkíta-hun kutatások, köztük a nyelvészeti is. Jelen előadásomban Ucsiraltu² kínai mongol nyelvész munkáira hívom fel a figyelmet, aki a korai kínai emlékek hun anyagát, a korai mongolt és a mai mongolt vette górcső alá és végzett összehasonlító elemzést.

A földrajzi névi vizsgálataim során az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyarok szkíta-hun eredethagyományát újra kell vizsgálni, sőt a szkíta és hun nyelv hovatartozását illetően a hazai nyelvtudomány jelen elfogadott álláspontját is felül kell bírálni. Nem tűr halasztást annak a felismerése és beismerése, hogy helytelen a nyelveket családokba sorolni, mert a rendszer (nyelv és nép) időben és térben nem úgy működött, ahogyan azt ma a felsőoktatási intézményekben tanítják.

A földrajzi nevek kutatásai egyértelműen utalnak arra, hogy mind a mai, mind a korábbi nyelvi kapcsolatokat az eddig elfogadott tudományos állásponthoz képest másképpen kell megítélni. Ez pedig alapjaiban érinti a magyar nyelvi kapcsolatokat. Másképpen, a TESz megállapításait felül kell vizsgálni különös tekintettel azokra a szavakra, amelyeket ősi örökségnek tartanak az uráli, finnugor és ugor korból, valamint a csuvasos és nem csuvasos típusú török, ill. a szláv eredetűnek tartott jövevényszavainkra. Nemcsak a földrajzi névi, hanem más kutatások is az uráli nyelvelmélet tarthatatlanságáról szólnak, másképpen nem igazolt sem a feltett uráli, finnugor, ugor ősnelv ideje és helye, sem a feltételezett ősnép, amely ezeket a nyelveket beszélte volna.

Ami a török eredetű jövevényszavainkat illeti, a csuvasos jelleg valójában nem csuvasos kritérium, a köztörök bélyeg pedig nemcsak a köztörökre jellemző. Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekhez fűződő kapcsolatokat is a jelen állásponttól eltérő módon kell megítélni. A nyelvi kapcsolatok az idők mélyére nyúlnak, amelyeknek a rendszerét csak akkor ismerhetjük meg, ha a fenti béklyók nem kötik gúzsba a kutatókat. A nyelvi kapcsolatok téves megítélésének okát alapvetően a hibás szómagyarázatokban, szóetimológiákban látom. Ennek a kérdése pedig összetett, közéjük tartozik a források helytelen értelmezése,³ a nem elegendő példaanyagból való következtetés és feltételezés, majd a feltételezésnek idővel állításként kezelése.⁴ Úgy, ahogyan ma tanítják Magyarországon, nem működik egyetlen nyelvi rendszer sem. Valamely tétel csak akkor fogadható el, ha az azt felépítő elemeken keresztül jutunk el egyrészt az eredményhez, másrészt ennek a próbája is elvégezhető. A rendszer, ha jól látjuk, akkor oda-vissza működik. Ehhez pedig sok-sok példa, nyelvi anyag szükséges.

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító grammatikáját elvégeztem, ebből megjelent a Hangtan és a Mondattan. Jelen tanulmányomban olyan példákat kívánok bemutatni jelzésképpen, amelyeknek a magyarázatát, nyelvi hovatartozását a földrajzi nevek fényében másképp látom, s ezt támogatják a legújabb ázsiai kutatási eredmények is.⁵

Eredetileg megjelent: „Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúra párbeszéde” II. Nemzetközi Tudományos Konferencia (Előadások, cikkek és rezümék) kötetben.

¹ Vö.: BOTALOV, Sz.G. 2007.

² UCSIRALTU 2007.

³ Vö.: CZEGLÉDI 2007.

⁴ Vö.: A. MARCANTONIO 2006.

⁵ Vö.: UCSIRALTU 2007.

2. Ucsiraltu

Ucsiraltu, mongol nyelvész tanulmány gyűjteményéhez megjegyzéseket írtam dr. Obrusánszky Borbála orientalista felkérésére.⁶ A véleményem három fő elemet tartalmaz: Ucsiraltu megállapításainak, gondolatainak a megerősítését, kiegészítését és javítását. Az utóbbi nagyon kevés esetet érint, az első pedig annál többet.

A földrajzi névi kutatásaim⁷ már a kezdettől fogva olyan ősi gondolkodásra hívták fel a figyelmemet, amely szerint a népnevek születése másként értelmezendő, mint ahogyan az eddigi szakirodalomból azt megismertük. Már az első pillanatban meglepett, hogy Ucsiraltu pl. a *hun* népnevet a korai kínai források és a korai mongol beszélt nyelv alapján hasonlóképpen magyarázza, mint ahogyan azt én tettem más vizsgálati anyag fényében sok ezer km-re Ucsiraltu-tól mostanáig nem tudva egymás munkájáról.

A *hun* népnevet rekonstruálva hangtani oldalról lényeges megállapítás, hogy a *h-* szókezdő nem protetikussal kezdődik, hanem etimologikus hang. Hozzáteszem, eredeti *t-* fejleménye. A név alaktanilag két elemre tagolódik: *hun* < *hu* + *-n* < *hun* + *-nu* < *xiong* + *-nu*. A szó első eleme az abszolút tő, másképpen gyök, a második eleme pedig 'valamivel való ellátottság'-ot, 'valami mellett lévő'-t jelölő grammatikai lexéma, amelynek az alakváltozatai nemcsak további népneveken, hanem számos más szóban, a földrajzi nevekben is gyakori és betérítik Euráziát. Kezdő mássalhangzója az *n-* eredeti *t-* fejleménye. Ami az első elem végső mássalhangzó kapcsolatát (*-ng-*) illeti, szintén fejlemény, amely még tovább változva, esetünkben a *-g* zárhang eltűnt. A magánhangzók egy zártabbá válási folyamat eredményei, mégpedig az *u* < *o* < *ā* labiális fejleménye. A források és a nyelvek megőrizte alakváltozatok számba vétele egyrészt rengeteg tanulsággal jár, másrészt a szókezdő mássalhangzójuk szerint alapvetően két csoportba rendeződnek: 1. a *t-* és fejleményei 2. a *k-* és fejleményei. Etimológiailag így két szóval van dolgunk, azonban közszói jelentésüket illetően ugyanazok vagy hasonlóak. Ami a *hun* népnév jelentéséről elmondható, hogy a népnevek a földrajzi neveknek, elsősorban a vízneveknek a mintájára születtek. Ugyanis a természet működése szerint a vízforrás, más esetben a mag, a mony, az anya utódokat (folyókat, növényeket, állatokat, embereket, mint sarjakat, gyermekeket) hoz létre, más szóval forráshoz, maghoz, monyhoz, anyához tartozókat. Ez utóbbiak kezdetben kisebb, idővel egyre nagyobb összetartozó vér szerinti közösséget, családot, majd nemzetséget, törzset, népet alkotnak. Nem csoda hát, hogy a legősibb keletkezésű népnevek 'forráshoz, maghoz, monyhoz, anyához tartozó'-t jelentenek, amelyet a szó (népnév) szerkezeti felépítése is hűen tükröz.

Miután bizonyos magból ember lesz, a szó 'ember' jelentése, de maga az *ember*⁸ szó is idetartozik. Így lehet közös etimológiájú a *hun* népnév és az 'ember' jelentésű mongol *xyn* 'ember, emberek',⁹ csuv. *syn* 'ember', sárga ujj. *žin* 'ember', jak. ojr. *d'on*, tuv. hak. *čon* 'emberek, nép', burj. mong. *zon* 'nép, emberek, lakosság', kínai *žen*, *jin* 'ember, emberek'. (JEGOROV 1964)

A fenti szavakkal genetikailag összetartozik az or. *syn* 'fia valakinek', amelyet indoeurópai jellegű közszláv szónak tartanak. Nagyon helyesen összevetik, és az óind *sūyatē* 'szül, terem, világra hoz' tövével¹⁰ összetartozónak vélik. (SIS) Rokon az angol *son* 'fiú, fia valakinek' stb. is.

A rendszert látva hangtani, mondattani, alaktani és jelentéstani szempontból egyaránt olyan névadás logikai ismeretek mutatkoznak meg, amelyek világosan láttatják velünk azt is, hogy bizonyos szavak egyszerre tartoznak össze és különböznek. Más szóval, az eredeti komplex jelentéstartalomnak, amely idővel részeire esett, az idevágó jelentés elemét kell megtalálnunk.

Ugyanakkor a mag, az anya nemcsak ő, hanem egyetlen, első is. Nem véletlen, hogy a számnévek tanulmányozásakor is innen kell kiindulni. Az összekötő szál figyelembe vétele mellett azonban a népnevet sohasem azonosíthatjuk a számnévvel.

A 'valamivel való ellátottság'-ot, a 'valami mellett lévő'-t, 'valamihez való tartozás'-t jelölő második elem korábbi változatának magánhangzója a *hun* népnévben *-n* < *-nu* < *-na* labiális *-ā* hangot tartalmaz. Természetes, hogy ennek a grammatikai lexémának a fejleményei, alakváltozatai több nyelvben ismertek úgy is, mint birtokos esetrag, s idetartozik a magyarban a *-nak* (a), *-nek* (e) is. Eleink a természetben, a természeti környezettel szoros kapcsolatban éltek, a természet működését, alkotó részeinek a tulajdonságait megismerve saját magukat egyértelműen a természet egyik részeként fogták fel, következésképp a természet birtokolta az embert és nem fordítva. Világosan látták, hogy a víz, mint forrás az élet első és egyetlen legfontosabb feltétele. Mag, anya szerepe van, ezért nemcsak a legnagyobb tisztelet övezi, hanem egyetlen, amiben először és legfőképpen hisznek. Nem csoda hát, hogy a mai napig fennmaradt a hunok ún. *bű*, *bőge* hite, amellyel összetartozik a magyarban ismert *bű*, *báj*, valamint a *mágia* (*mág-ia*), *mágus* (*mágu-s*) szavak töve, de az *igéz* (*igé-z*) töve is. E szavak bV,

⁶ Vö.: CZEGLÉDI 2007.

⁷ A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a kutatása tette lehetővé, hogy megírjam az alábbi kommentárt. A vizsgálataim a földrajzi nevek révén több nyelvet és kultúrát érintenek. A mintegy 32 év alatt évente több konferencián tartottam előadást, megjelent mintegy 80 tanulmányom, két könyvem, kéziratban van további három és a földrajzi nevek, valamint a földrajzi neveknek alapul szolgáló szavak, nevek szótára.

⁸ Vö.: a magyar népnév.

⁹ Csak abban az esetben, ha a szókezdője bizonyíthatóan nem *k-*, hanem *t-* és fejleményeivel tartozik össze.

¹⁰ Vö.: *sūya*: igető + *-tē*: főnévi igenév képző.

bVj, bVgV, ill. mVgV, továbbá VgV szerkezetűek, és mind hangtanilag, mind alaktanilag összetartoznak, ez esetben pedig a hit tulajdonsága révén jelentésanilag függnek össze. 'Valamivel való ellátottság' jelentésű grammatikai lexémával együtt pedig a 'bű hitet valló, bű hitű' jelentésű lesz.

Miután a legnagyobb erő a *mag*-ban van, a *mag* meghatározza, irányítja, uralja az utódok életét, tulajdonságait. Erről az oldalról megközelítve a 'hit, az erő, a hatalom stb.' jelentés is idekapcsolódik. Közülük a *k*- kezdetű szavak csoportjához tartozik a *kutuq*, s a *t*- illetve fejleményei kezdetűek csoportjába tartozik a *hidu*, *hitu* 'erő, hatalom', amelynek az ÓT.-ben fennmaradt változata az *yduk* 'szent', stb., a magy. *hit*, *hata*(lom) főnév töve, a *hat*- ige stb. A szónak a nemesi rangként való alkalmazása nem csoda, egyenesen természetes, hiszen a maghoz való tartozás a minőség legnagyobb fokát jelentette.

Ami a *h*- és *s*- viszonyát illeti, Ucsiraltu nagyon helyesen látja, hogy a két hang etimologikus és összetartozik. A földrajzi névi kutatásaim eredményeképpen azonban nem a *h*-ből fejlődött az *s*-, hanem az összetartozás oka az, hogy a két hangnak közös az előzménye: *t* > *th*- (*ǵ*) > 1. *h*- 2. *s*-. Feltétlenül tisztázandó kérdés, hogy a mai mongolban meglévő *k*- lehet-e korábbi *h*- zárhangúsodásának eredménye (ilyen a Volga-Ural vidéke földrajzi nevei közt és a magyarban nem mutatható ki), vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy az egyik a *k*- kezdetűek csoportjába tartozik, míg a másik változat a *t*- és fejleményeivel kezdődőek közé. Ez vonatkozik a *hulugu*, *ulusz*, ld. magy. *ország* (< *uruszág*) szóra is. Ld. még *hata*, tör. *ata*, magy. *atya*, *tata*, régen *hana*, tör. *ana*, magy. *anya*, továbbá *Anna*, *Hanna* női személynév, ang. *hen* 'tyúk', stb. Az angol, német stb. párhuzamok számos esetben nem külön fejlődés eredményei, hanem annak a jelei, hogy nagyon ősi állapotot őriztek meg az adatok. Fontos feladatunk megtudni, hogy az indoeurópai, altáji és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelveknek hogyan lehet közük egymáshoz akkor, ha nem lehet szó nyelvi kölcsönzésekről. Természetesen mindig körültekintően kell eljárni azért is, mert a mélyhangú *q*- fejleménye is lehet *h*-, s a kétféle *h*-t eredete szerint el kell különíteni.

A *hun* és a *hit* szavak *h*-jával összetartozik a magyarok *hungar* (*hunga* + *-r*) nevének *h*-ja, továbbá a magy. *Hüküri-tó* (*Hükü* + *-ri*) *h*- szókezdője, amely az *Üküri-tó*, *Öküri-tó* változatban elenyészett ugyanúgy, mint az ÓT. *yduk*-ban. Ugyanakkor *s*- szókezdő van meg a magy. *szent*, a magyarok *szabir* (*szabi* + *-r*), *szavárd* (*szavá* + *-r* + *-d*) nevében, de a *székely* (*széke* + *-ly*) és a *szaka* szkítákat jelölő népnévben, továbbá magában a *szkita* (*szki* + *-ta*) névben is.

A *hun* nyelvben már megvolt a *h*-, de nemcsak a korai kínaiban és a mai kínaiban maradt meg, és a folyamat nemcsak a mongol ojrot nyelvben követhető nyomon, hanem a magyarban is. Továbbá a baskírban ez a *h*- őrződött meg nagyon gyakran a tatár *s*-szel szemben.

Figyelemre méltó, hogy amíg Ucsiraltu a régi kínai források elemzéséből próbál rájönni a szavak etimológiájára, a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a vizsgálatai hasonló, gyakran azonos eredményekhez vezettek az esetek nagy többségében mind hangtani, mind alaktani és mind jelentéstani oldalról egyaránt.

A *Wen-na-sha* lehet a *huna-sha* fonetikus átírása, ugyanakkor az sem kizárt, hogy a *hun-na* és a *Wen-na* úgy kötődnek egymáshoz, mint a magyarok *hungar* (*hunga-r*) és a *venger* (*venge-r*) neve, ahol a szókezdő *v*- előzménye *w*-, s a név nem lehet a szláv nyelvekből való kölcsönzés.

Egyet értve Ucsiraltu-val abban is, hogy a mongol ojrat és csahar nyelvjárások korábbi hangállapotokat őriznek, hiszen ismerik a mai teljes képzésű magánhangzóknak a diftongus előzményét.

A szerző helyesen jár el akkor is, amikor az egyes szavak rekonstrukciója során az eredeti komplex jelentéstartalom részjelentéseinek az önállósodásával keletkezett újabb szavakat nem tartja összekeverhetőnek. Hozzáteszem, a tör. *on* 'tíz' mint alapszám végső soron összetartozik nemcsak az 'egy'-gyel, vö.: ang. *one*. A mong. *uni* 'liszt' jelentés sem véletlen, kötődik a *mag*-hoz, amely egyben örök is, vö.: a törökségben ismert *mängü*, mong. *mönx* 'örök', s a mong. *üni* nemcsak a *hun* népnévvel függ össze, hanem természetes, hogy 'állam' jelentése is van.

Nemcsak a *hun* népnévnek van magyar szempontból is nagy jelentősége, hanem a Mongolok Titkos Történetében és a kínai forrásokban lévő törzsneveknek is. Lévéen, hogy a földrajzi nevek fényében az eddigiektől eltérően ítélem meg a magyar törzsneveket (*Nyék*, *Megyer*, *Kürt-Gyarmat*, *Tarján*, *Jenő*, *Kér*, *Keszi*), Ucsiraltu munkája azért is fontos, mert a keleti hagyományok igazolhatnak vagy ellent mondhatnak. Ebből az is következik, hogy a Mongolok Titkos Történetében és a kínai forrásokban szereplő törzsnevek, amelyek az északi népekkel kapcsolatos feljegyzéseket is tartalmaznak, nemcsak mongol, hanem a magyarság korai történetének kutatása szempontjából is fontosak. Megállapításaim szerint a magyar törzsnevek valójában személynevek, és nem, mint törzsnevek viselkednek tulajdonnévként.

Ucsiraltu felhívja a figyelmet arra, hogy bizonyos törzsek nevei egyes és többes számban egyaránt előfordulnak. Ennek az a magyarázata, hogy tartalmazza a 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő grammatikai lexémát, amely nemcsak a birtokos eset ragjának, de a többes számú jelentésnek is alapul szolgált.

Eleink szemléletéből, gondolkodásából végső soron a természettel való kapcsolatából, annak megismeréséből fakad az a tény, hogy egyaránt eredeti komplex jelentés tartalom részeként önállósodott a népnév, a nemesi méltóságnév valamint a törzsi elnevezés is.

A már Kr.e. 8. századból ismert *ongut* (*ongu* + *-t*) név teljesebb alakja az *öngütei* (*öngü* + *-tei*), *ongutai* (*ongu* + *-tai*), ahol a második elem (*-t*, *-tai*, *-tei*) 'valamihez tartozó, valamivel ellátottság, valami mellett lévő' jelentésű grammatikai lexéma. A mély és magas hangrendű változatok létének okát minden esetben tisztázni kell. Nem mindegy ugyanis, hogy ősi, eredendő kettősségről van-e szó (vö.: magy. *karika*, *kerék*, *kör*), vagy valamely nyelvben hanghelyettesítés történt, mert nem tudták ejteni a labiális palatális magánhangzót.

Ami a földrajzi neveket illeti, nem tartom valószínűnek, hogy az *Ongut-hágó* pl. a rajta átvándorolt *ongut* törzsről kapta a nevét. A hágó neve rokon a magy. *Dömör-kapu*, *Vas-kapu* ill. *Szoros* (< *Szoro* + *-s*: képző) elnevezésekkel, jelentésük 'szűk átjáró', amelyet keletkezésük módja és formájuk ill. ebből következően funkciójuk okán neveztek el. Az *Ongut* (*Ongu-t*), *Dömör* (*Dömö-r*), *Vas* (*Va-s*) valamint a *Szoros* < *Szoro* (*Szo* + *-ro*) + *-s*) töve hangtanilag és szerkezetileg is összetartoznak.

Az *ongut* szó más megközelítésből a mongolság *böge* hitével nem csoda, hogy kapcsolatos lehet, hiszen az *öngüt* (*öngü-t*) első eleme és a *bögi* egyaránt ugyanarra az ősi szóra vezetnek vissza. Lényeges, hogy nem egymásnak szolgáltak alapul.

A *bajagut* (*bajagu-t*) törzsbeli neve összetartozik a mong. *bajan* 'gazdag', csuv. *pujan* 'ua.' szavakkal, de idetartozik a magyar *buja* 'dús, gazdag növényzet stb.' és a *Bajót* helynév is, sőt az OT. *bajat* 'a türkmén-oguzok kilencedik nemzetsége'. Ezeknek a szavaknak, neveknek közös az ősiük a földrajzi névi kutatások fényében is.

A *Tüdüin* törzs nevének előfordulása a kínai forrásokban szereplő hunoknál, a vele összetartozó, az orkhoni feliratokban és a Mongolok Titkos Történetében előforduló *Tüdüin* jelentősége magyar szempontból is igen nagy. A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek fényében a *Tüdüin* tagolása *Tü-dün*, amelyet megtámogat Ucsiraltu megállapítása, mely szerint „Ennek hangzása a közép-kínai nyelvben *t'u(k) dung* lehetett.” A Földrajzi nevek között szerepel csuv. *Turun* (*Tu-run*), *Tärän* (*Tä-rän*) forma, amely az oroszban *Turunovo* ← nem or. *Turun* + or. *-ov*: birtokos melléknév-képző + or. *-o*. Ezekben a formákban az *-r*-fejlemény: *-t* > 1. *-d* 2. *-δ* > *-r*.

Nem csoda, hogy foglalkozás neveként is előfordul a *tüdüin* (*tü-dün*), hiszen a második elem alapul szolgált a foglalkozásnév képzőnek úgy, hogy a *tesz*, *csinál* szavak *te-* ill. *csiná-* tövére épült.

A *Menen-Tudun*, *Manan-Tudun* első tagja jelenthet 'nagy'-ot, hiszen összetartozik vele a csuv. *man*, *manā* 'nagy', de a lat. *magna* (*mag-na*) 'ua.' is. A *Tudun* (*Tu-dun*) első elemével pedig rokonok, pl. a magy. *tő*, *töv-*, *tőke*, *tönkő* alakváltozatok ugyanazon jelentésben. A *Tudun* 'töves, tövel ellátott' jelentésű szó, amelynek szinonim jelentése a magos, maggal ellátott, maghoz tartozó' jelentés. A *Tudun* párhuzama az *öngüt* és a *hun* szónak.

Mint hun nemesi rangok egyrésztől a *szecsen*, *ongut*, *hitü* és a *bicsigecsi* (*bicsige* -*csi*) 'betűs', 'aki betűvel foglalkozik' tartoznak össze. A *kutugu* másik csoportot képvisel, mégpedig a *k-* kezdetűeket.

Nagyon fontos a népnevek, személynevek, törzsnevek, címnevek egymáshoz való viszonyát megvizsgálni, mert nem mindegy, hogy azoknak külön-külön milyen szó szolgált alapul. A névalkotás módja pedig miután történetileg hagyományozódik, nem lehet spontán jelenség, a népek gondolkodás módjára utal, kultúrájának nagyon fontos jellemzője. A kínai adatok azért is figyelemre méltóak, mert korabeli hun állapotokat konzerválva őriztek meg a mai napig.

A *Tudun* és a *szecsen* (*sze-csen*) kapcsolata pedig azért érdekes, mert egyrészt a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek hangtanát megtámogatja, mely szerint *t* > *th*- (*ǰ*) > *s*-. ill. *t* > *t'* > *č*- változás egyaránt végbe mehetett.

Ami a *szecsen* (*sze-csen*) és a *tegin* (*tegi-n*) összetartozását illeti, létfontosságú a szavaknak az elemekre bontása, és a mássalhangzók egymásnak való megfeleltetése. Ez azt is jelenti, hogy a *tudun* szónak a *tu*, a *szecsen* szónak a *sze*, valamint a *tegin* szónak a *tegi* első elemei tartoznak össze. A második elemek (*dun*, *csen*, *-n*) pedig bár valamikor önálló szavak voltak, a fenti szavakban 'valamivel való ellátottság' jelentésű grammatikai lexéma szerepet töltenek be.

A törzsnevekről szólva egyelőre semmi nem igazolja, hogy azoknak társadalmi címnév szolgált volna alapul.

A *kereid* (*kerei-d*), *kereit* (*kerei-t*), *kereitek* (*kerei-tek*) első eleme és maga a *keri* összefügg a magy. *Kér* törzsnévvvel, pontosabban személynévvvel.

A forrásban szereplő *ötügi*, *etügi* 'rég, ősi' szavak a magyar *öreg* szóval valamint az *idős* (*idő* + *-s*) tövével tartoznak össze egyrészt. Másrészt, mivel a szó az ősi hitvilágban gyökerezik, a magy. *hit* szóval is összefügg. Mint anyai minőséget mutató pedig szorosán kapcsolódik nevében és hagyományában az *Ötüken erdő* megnevezéshez, amely a türk feliratokból is ismert helynév.

A hunokon belüli, *he li*, *he lan* ill. *he ruo* törzsek neveit vizsgálva a szókezdő mássalhangzó *h*- eredete (*h* < *k*-), ill. az *l*- és az *r*- léte nem léte valamint összetartozása lényeges kérdés. A kínai részéről az *l*- lehet az *r*- helyettesítése, ugyanakkor ezt kizáró esetekben az *l*- ugyanúgy előfordulhat, mint az *r*-, mindkettő közös előzményre (*δ*-: interdentalis zöngés spiráns) vezethető vissza, vö.: *t* > *δ* > 1. *l* 2. *r*-. A *heruo* (*he-ruo*) 'egyenes, becsületes' szó rokona a magyarban is ismert *heroikus* szó töve, amely valószínű, latin és görög előzményekre megy vissza, időben pedig még mélyebbi kapcsolatban van a hunok ismerte *heruo*-val, de az or. *geroj* 'hős' és a magy. *hős* főnév, sőt a *hőzöng* ige is összetartozik vele. A szókezdő mindegyik esetben *k*-ból lett, egyrészt *k* > *h*- réshangúsodás, másrészt *k* > *g*- zöngésedés útján. A második elem (*-ruo*) kezdő

mássalhangzója az *r*- úgy tartozik össze a magy. *hős* (*hő-s*) –*s* mássalhangzójával, hogy más-más irányú fejlődés eredményei, vö.: *t* > *l*. *ő* > *l*-, *r*-, *z*- 2. *t*' > *č*- > *š*-.

A törzs neve és a személynév egybeesése nem lehet véletlen. A magyarban lévő törzsnevek valójában személynév, s úgy kell felfogni, hogy a személyhez tartozik a törzs.

A kínai forrásokban feljegyzett hun szavak közül a *bölcs*, *palota*, *úr* szavakat, valamint a *-tan*, *-ten* ragot a korai mongol nyelv régi szavainak segítségével rekonstruálta a szerző. A földrajzi névi kutatások fényében mindez a magyar és más nyelvek segítségével megtámogatható. Az eposzok szerint a hun műveltség Eurázsia-szerte létezett. A kínai forrásokban feljegyzett hun szavak, személynév, törzsnevek, egyéb nevek és földrajzi nevek megnyugtató magyarázatát segítik a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a kutatásai. Segítségükkel nemcsak hun szavak, nevek, grammatikai lexémák értelmezhetők, hanem a hun nyelv is meghatározható.

A kínai feljegyzett hun szó a *tang-li* összetartozik a türk *teng-ri*-vel, a *tuqi* (xian bölcs) a tunguz *saka*, mong. *čeke*, *seke*, a tör. *sagastex* (*saga-stex*) tövével, továbbá a *fūni* (*fū-ni*) (vö. *fou* szakrális edény) a mong. *butung* (*bu-tung*), tunguz *butun* (*bu-tun*), magy. *bödön* (*bő-dön*) 'edény', sőt magával az *edény* (*e-dény*) szóval is.

Ucsiraltu jól gondolja, hogy a rekonstrukcióba be kell vonni az altáji nyelveket is. Sőt, egyrészt ahhoz, hogy a kínai forrásokban szereplő hun szavakat fel lehessen ismerni, „egy olyan nyelvészeti rendszert kell kialakítani, amely alapján elvégezhetjük a szavak alapos és átfogó vizsgálatát.” Másrészt azért is kulcsfontosságú e munka elvégzése, mert a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek grammatikájával (hangtan, mondattan, alaktan, jelentés) össze lehet hasonlítani, s az eredmények alapján a szkíta-hun nyelv sajátosságaira következtethetünk.

A *wanshi* (*wan-shi*), *manzi* (*man-zi*), *mandzi* (*man-dzi*) úgy függnek össze, hogy az első elem, az abszolút szótő (*wan*, *man*) jelenti a forrást, a magot, az anyát, amely egyúttal ős, nagy, öreg, régi, az egy stb., mint a tő, amelyhez 'valamivel való ellátottság' képző járult. Ez szerepel a *mansi* (*man* + *-si*) népnévben is, amely a vogulok önelnevezése és nem véletlen. De az sem, hogy a *mandzi* 'szarv' jelentésű is, amelynek tökéletes hangtani, alaktani megfelelője a csuv. *mākār*, *vākār*, a magyar *ökör* (ld. *Hüküri-tő*, magyar népnév CZEGLÉDI 2007).

A hun *wuludian* (*wulu-dian*) hangtanilag, szerkezetileg összetartozik az *ulus*-szal. Nem a véletlen műve, hanem egy ősi logika szerint, egy egységes gondolkodási rendszernek megfelelően egy igen ősi, hatalmas nyelvi rendszerré fejlődött, sok utódnnyelvet tartalmazó egységnek a része az *urt* (*ur-t*) 'hosszú' szó is, amellyel genetikailag összetartozik a magy. *hosszú* (*hosz-szú*), tör. *uzun* (*uzu-n*). Ami a hun magánhangzó és mássalhangzó rendszer változásait illeti, a korai kínai feljegyzések és a korai mongol ill. mai mongol állapotok ismeretében azokat lehetséges rekonstruálni.

A szavak szerkezeti felépítésének megállapításában a kínai nagy segítséget nyújt azzal, hogy jelzi a tagolást.

Ami a jelentéseket illeti, a címek, nevek különböző szituációkban, jelentésekben való alkalmazása, a mai nyelvekben való fennmaradása és ismerete mind hozzájárul ahhoz, hogy egy-egy szónak megfelelő jelentést tulajdonítsunk, lássuk, a neveknek mely szavak szolgáltattak alapul. Mindezt helyesen megítélni komplex feladat, a nyelvészeti ismereteken kívül jórészt az élet minden területén szinte valamennyi tudományágban megkövetel egy bizonyos szintű tájékozottságot, nem utolsósorban nyelvek ismeretét.

Mindezek birtokában, ily módon helyre tehetők a *bü hit* és jellemzői is. Nem csoda, hogy a mong. *böge* 'férfit' jelent, s a magyarban a *biga* 'kis fiú himvesszője', a *bök* pedig 'döf, szúr' stb. jelentésű szó, amelyek kötődnek a mongol szóhoz.

3. Összegzés

Ucsiraltu tanulmány gyűjteménye sok szempontból igen nagy jelentőségű. Jelen dolgozat szempontjából azért, mert igazolja a földrajzi névi kutatásaim eredményeit. Ezen kívül ki kell emelnem további szempontokat, néhány közülük:

A témaválasztás, a korai kínai források és a korai valamint a mai mongol nyelv vizsgálata a hun nyelv szavainak, grammatikai lexémáinak a rekonstrukciója céljából, ezeken keresztül pedig a hun nyelv, kultúra és társadalom megismerése.

Módszerében helyes és alapos, tartalmában szakszerű munkát végzett, mellyel követendő példát mutat.

A szavak, szótövek és grammatikai lexémák hangtani, alaktani és jelentéstani szempontú megközelítése helyesnek bizonyul a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek nyelvészeti kutatásai fényében egy-két kivételtől eltekintve.

A hun utódnnyelvek felismeréséhez, felsorakoztatásához, továbbá a magyar és a hun kapcsolatok megállapításához nagyban hozzájárul.

A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a hangtani, mondattani, alaktani és jelentéstani feldolgozásának az eredményei alapjaiban egybeesnek Ucsiraltu eredményeivel. Ez pedig egyértelműen alátámasztja a földrajzi névi kutatásaim azon következtetését, mely szerint a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek alaprétege szkíta-hun nyelvi eredetű, egy másik rétege

ezeknek az utódnyelvei nyomát, végül egy harmadik csoport a szkíta-hun szubsztrátum rétegből való szláv nyelvi kölcsönzés emlékeit őrzi.

Következésképp, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek valamint a szkíta-hun utód-nyelveknek a kutatásai és Ucsiraltu munkáinak összehasonlító elemzése már most láthatóan nem ellentmondásokat, hanem egymást igazoló, támogató és kiegészítő eredményeket hoz, amely sok tekintetben összhangban van Botalov Sz. G. régész tanulmányában olvashatókkal is (vö.: BOTALOV Sz. G. 2007.).

Mindezek pedig nem igazolják sem a nyelvek családokba sorolásának a helyességét, sem az uráli ill. finnugor és ugor nyelvi egység feltételezésének a jogosságát. Következésképp soha nem található meg a feltételezett uráli, finnugor őshaza, mert olyan nem volt. Ezzel szemben voltak, pl. szkíták és hunok is, azaz konkrét népek és nyelvek, amelyeket kutatni a fentiek értelmében is ésszerű és lehetséges.

Végül ezen egymástól függetlenül született hasonló, számos alap- és rész kérdésben is egybehangzó kutatói vélemények remélhetőleg arra indítják a Magyar Tudományos Akadémia és Magyarország egyetemeinek érintett kutatóit, oktatóit és vezetőit, hogy fordítsanak figyelmet egyrészt a Volga-Ural vidéke, sőt Eurázsia földrajzi neveinek a kutatásaira, s a már megszületett eredményekből levont és levonható nyelvészeti valamint őstörténeti következtetésekre, másrészt a korai kínai és mongol források hun elemeinek a tanulmányozására.

A földrajzi névi kutatásaim egyértelműen igazolják, hogy míg a Volga-Urál vidéke a kultúrák párbeszédének a helye, a földrajzi nevek ezeknek a párbeszédnek a nyomait őrzik. Megismerni őket nemcsak lehetséges, hanem szükséges és nagyon is időszerű.

4. Rövidítések

alt.	altáji	mong.	mongol
ang.	angol	ném.	német
azerb.	azerbajdzsán	nog.	nogaj
bask.	baskír	ojr.	ojrot
burj.	burját	or.	orosz
csag.	csagatáj	oszm.	oszmán
csuv.	csuvas	ÓT.	ótörök
gag.	gagaúz	pl.	például
hak.	hakasz	stb.	és a többi
ill.	illetve	tat.	tatár
jak.	jakut	tör.	török
karacs.	karacsáj	tuv.	tuvai
kaz.	kazah	türkm.	türkmén
kirg.	kirgiz	ua.	ugyanaz
k.kalp.	karakalpak	udm.	udmurt
Kr.e.	Krisztus előtt	ujg.	ujgur
kum.	kumük	ún.	úgynevezett
lat.	latin	üzb.	üzbég
ld.	lásd	vö.	vesd össze
magy.	magyar		

5. Források

- JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.*
- LYTKIN-GULJAJEV 1999 V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.*
- TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

6. Irodalom

- BOTALOV Sz. G. 2007 BOTALOV Sz. G., Ázsia nomádjai és az ösugor uráli-szibériai egység. In: *Őstörténeti Füzetek 6. Az „Eleink – Magyar Őstörténet” folyóirat melléklete, Régészet – Történelem – Nyelvészet 2007.*
- CZEGLÉDI 2004-6 CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek összehasonlító hangtana. In: *Nyelvészeti őstörténeti füzetek 1-4, Miskolci Bölcsész Egyesület 2004-6.*
- CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek hangtana. www.hunscience.com, CD.
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek mondattana in: *Nyelvészeti őstörténeti füzetek, Miskolci Bölcsész Egyesület 2007.*
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, A keleti magyar szeszerék nyelvi tanulságai. In: *Miskolci Bölcsész Egyesület 2007.*
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, Ucsiraltu írásaihoz 2007.
- MARCANTONIO 2006 MARCANTONIO, Angela, A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete, Angela Marcantonio válogatott tanulmányai, Kiadja a HUN-idea Szellemi Hagyományörző Műhely, Budapest 2006. Fordította és lektorálta: Bartal Mária, Imre Kálmán, Sárközy Péter, Tomory Zsuzsanna, Zsigmond Benedek, Zsigmond Gergely.
- MARCANTONIO 2006 MARCANTONIO, Angela, Az uráli nyelvcsalád Tények: mítoszok és statisztika Magyar Ház Kiadó. Magyar fordítás Imre Kálmán 2005.
- UCSIRALTU 2007 UCSIRALTU, Hun szófejtések, Fordította Obrisánszky Borbála 2007.

GEOGRAPHICAL NAMES AND THE SCYTHO-HUNNISH LANGUAGE

Recently a new book of the famous linguist Uchiraltu was published in Hungary, translated by Borbála Obrisánszky. In that book the author examined the remaining Hunnish word list. This method and its results fully support the more than three decades long research of Ms. Czeglédi, who focuses her attention, among others, to the (geographical) names in the Volga-Ural region. These results, plus additional archaeological and other evidences prove that the so-called Finno-Ugric theory is unfounded and fundamentally wrong. The Volga-Ural region was inhabited by Scythians, Huns, real people who left their footprints, among others, in the geographical names of that region.

~ ~ ~ ~ ~

FERENCZI, Enikő :

A „szkíta” népnév új értelmezése és a „baszk” népnév értelmezéséhez fűződő jelentősége

A csombordi szkíta sírokat feltáró édesapám, Ferenczi István emlékére

Ez a tanulmány megpróbálja a magyar nyelvvel helyettesíteni a mindmáig ismeretlen szkíta nyelvet, hiszen a középkori krónikáinkban¹ — egy ősgeszta² lehetett az első forrása, amely több évszázados szájhagyomány megőrizte emlékeket tartalmazott s amely megsemmisülhetett az idők folyamán vagy ismeretlen helyen lappang még — ismételt megfogalmazott szkíta eredet feljogosít erre a „merényletre”. Két vonatkozása van ennek a származástudatnak³:

- ✚ Szkíta jellegű⁴, ős-magyar nyelvet beszélő nép⁵ alakulhatott ki a Kárpát-medencében, jóval a hét magyar törzs ún. „honfoglalása” előtt, amelyik nemcsak nevet adott a területén levő folyóvizeknek, de településneveiben megőrizte a szomszédságában élő törzsek⁶ nevét is.
- ✚ Ázsiai szkíták voltak a vérszerződés egyesítette magyar törzsek, amelyek a IX. század végén telepedtek meg a Kárpát-medencében. Tudhatták, hogy velük egy nyelvet beszélő és hasonló szellemiségű népek⁷ éltek ott. Ezért nem mentek a Kárpát-medencétől nyugatra tovább, bár katonai képességeik szerint megtehették volna.⁸ Régészeti ásatások tanúsága⁹ szerint is békésen éltek az újonnan érkezettek a korábban letelepültekkel.

¹ **Anonymus**: *Gesta Hungarorum*, *Előbeszéd*, *Szcítia* fej.; **Kézai Simon** mester *Magyar krónikája*, 1.5; **Antonio Bonfini**: *A magyar történelem tizedei*, I.1; *A Tarih-i Üngürüs*, 7-12

² „Ezért most inkább az iratok biztos előadásából, meg a történelmi művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.” (**Anonymus**, *GH*, *Kezdődik az előbeszéd a magyarok cselekedeteihez*)

³ Két szoros rokonságban levő nép, a bibliai Nimród két fiának, Hunornak és Magornak leszármazottaitól eredeztették hosszú évszázadok óta a nemzetünket. A török nyelvű krónika, a *Tarih-i Üngürüs* szerzője, Terdzsüman Mahmúd, egy Nándorfehérváron talált latin nyelvű gesztát jelölt meg írási forrásául. (3) Kettős honfoglalásról írt. Elsőként Hunor, Dzsidiija tartomány („Szamarkándtól a Fekete-tengerig terjedő tatár terület”) és az üngürüs nép fejedelme telepedett át népével a Kárpát-medencébe („...Hunor népe [békés] megegyezéssel annak az országnak [Pannonia] a királyához ment, alattvalójává vált és az ország különféle helyein letelepedett.”), ahol „az ő nyelvükön [azaz Hunor népének] beszélnek [az ottani népek].” (8) (Az idézett szöveg beékelései a fordítótól, Blaskovics Józseftől származnak.) A szerző nem említ pontos időpontot, de krónikája kronológiájában Nagy Sándor uralkodása elé helyezi az eseményeket (7-12) Egy Kárpát-medencébe érkező szkíta törzsszövetséget feltételezhetünk ez elbeszélés alapján, amelyben más törzsek (kelta, keltibér, protobaszk?) is lehetnek. Századokkal később Magor törzsének a leszármazottai is, Árpád fejedelemmel az élen, a Kárpát-medencébe települtek át. (164-182) Nyelvünk önmagában a kettős „honfoglalás” bizonyítéka, mert számos tárgynak két vagy több megnevezése van, ugyanakkor egy ősi indo-európai réteg is fellelhető benne, amely a baszk, kelta és ógörög nyelvekkel való hasonlóságra utal.

⁴ Több hullámban érkező halomtemetkezéssel kultúrát olvaszthatott magába a Kárpát-medencében kialakult előmagyarság a Kr. e. századokban; **Hérodotosz** Erdélyt jelölte meg az agatürszoszok földjéül: „...az agatürszoktól pedig Maris (Maros) folyója folyván...” (IV. Könyv. 49)

⁵ **Nagy Ákos** szerint (*A vércsoportok jelentősége a magyar nép kutatásában*) népünk a Kárpát-medencében alakulhatott ki, mert az AB vércsoportot két-háromszor olyan arányban hordozza, mint Eurázsia lakossága, illetve az ókorihoz hasonló százalékarányban fordul elő. **Darai Lajos** és **Cser Ferenc** hozzátesszik: a magyarság Európa őslakosságának a része, mert legnagyobb részarányban hordozza Y kromoszómájában az M17 (Eu19) örökléstani jelzőt, az M35 (Eu4) jelzőt pedig az európai átlag fölött (csak a Balkán lakosságáé haladja ezt meg), valamint teljes mértékben hiányzik nála a TAT örökléstani jelző. (*Magyarságtudományi tanulmányok: Kárpát-medencében gyökerező magyar folytonosság*, 2008, 254. old.)

⁶ (Proto)baszk, kelta és keltibériai stb.

⁷ **Anonymus** *Gestájának Hung vára* c. fejezetében leszögezte, hogy a magyarokat az Ungvár környéki népekkel való találkozásuk után nevezték „hungáruszoknak” a szomszédos népek; Erdélyben blak (vagy bulak népek türkök voltak **Pais Dezső** és a turkológus **Rásonyi László** szerint) és szláv törzsekkel találkoztak a „honfoglalók”, akik hűségeskü fogadtak nekik (*Az erdőntúli tartomány, Tétény okossága* c. fejezetek).

⁸ **Bakay Kornél**: *Magyarnak lenni: büszke gyönyörűség*, 2004, 35. old. Hasonló megállapítása volt **Xenophón**nak a szkítákkal kapcsolatban (*Kürosz nevelkedése*, I.1.4),

⁹ **László Gyula**: *A honfoglaló magyar nép élete*, 1997, 48. old.

Az ógörög σκῦθης „szkíta” népnév jelen értelmezése két vonatkozású. Egyrészt, a σκῦθ jelentéshordozó szótó lehetséges magyarázatait taglalja, úgy, hogy a szkítáknak az ókori forrásokban megrajzolt életmódját is bemutatja. Ugyanakkor a magyar nyelv ősi indo-európai rétegét emeli ki, amely révén bizonyos ókori népek (protobaszk, kelta, ógörög és szkíta) nyelveinek kapcsolódási pontjait tárja fel, amelyet hasonló anyagi műveltség és közös vagy egymással határos földrajzi terület határozhatott meg.

1. Angol nyelvű etimológiai szótárak¹⁰ szerint a σκῦθ tő az „íjászt”, „lövőt” jelentő angol *shoot*¹¹ szóval azonosítható. Ezt a kifejezést a **skeud* proto-indo-európai (PIE) gyökre vezetik vissza, amelynek jelentései: „lő”, „hajít” és „űz”.

Ezzel egybehangzó értelmezést dolgozott ki a nyelvész Oswald Szemerényi¹² is, az „íjászt” és „lövőt” jelentő *skudá*-t jelölte meg gyöknek. Szemerényi azt feltételezte, hogy maguktól a szkítáktól vehették át az asszírok a népnevet, s ebből alakult ki az *aškuza(i)*, *iškuza(i)* változat; ugyanakkor azt állította, hogy ógörög forrásokban¹³ jelent meg először¹⁴ a görög változat, a σκῦθης. (A szóvégi hangos réshang (z) és a hangtalan zárhang (θ) közti különbséget próbálja a két népnév prototípusa¹⁵, a *skuda*, feloldani. A két népnév „elegyítésén” alapszik a jelen értelmezés is. Hangzását tekintve az asszírral mutat rokonságot, jelentése azonban a görögéhez áll közelebb. A magyar nyelvben felcserélődhet „z” és a görög „θ”-hez közelálló „sz”¹⁶ hangokkal oldaná meg a két népnév közt felmerülő fonetikai problémát.)

Jól megalapozott ez a magyarázat, minthogy a szkíta íj¹⁷ különbözött a környező népek íjaitól. A szaruból, fából és ínból készített ún. *kompozit* rövid íj visszagörbített végződése és az erőteljesebb kifeszítést szolgáló rugalmasabb középrésze a fegyver könnyebb kezelését és lóhátról való eredményesebb használatát biztosította¹⁸. Bronzból készült hármasefű hegye volt, általában, a szkíta nyílveszőknek. Összetett típusú volt a tegez¹⁹, a *gorytus* is: az íjnak is helye volt benne és ugyanakkor több nyílvesző tárolására szolgált. Ezek az újítások jócskán megkönnyítették a kengyel nélküli lovon ülést, így, a közeli és távoli népek körében is hamar elterjedtek. Hérodotosztól tudjuk, hogy a szkíta íjászok nagy hírnévnek örvendtek: Küaxarész, a médek királya gyermekeket küldött hozzájuk, hogy az íjazás mesteriségét és a szkíták nyelvét megtanulják²⁰.

Lehetséges, hogy az „íjászt” jelentéstartalomhoz kapcsolódik a σκῦθ szótó a germán²¹ és a balti²² nyelvekben, a morphémából képzett ógörög szavak²³ azonban egészen mást jelölnek. Ugyanakkor Xenophón²⁴ Σκυθοτοζότης-nek nevezte a „szkíta íjászt”, márpedig az ő korában ismerték a szó jelentését. Bizonyára nem használta volna ezt a kifejezést, ha a σκῦθ gyök önmagában „íjászt” jelentett volna, mert akkor megkettőzte volna a szó értelmét. Harmadszor, nem elégségesen sajátos az adott népnév, minthogy a Föld szinte valamennyi népe a történelem sokkal korábbi időszakától használta az íjat, s nem csupán a szkíták lötték ki lóhátról a nyílveszőiket. Sajátosabb megkülönböztető jegyre lett volna szükség, ha más népek adták nekik ezt

¹⁰ Többféle etimológiai szótárt felhasználó *Online Etymological Dictionary (OED)*

¹¹ Óangol (ó.a.) *sceotan*, angol-szász (a.-sz.) *scot*

¹² *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian – Skudra – Sogdian – Saka*, 45. old.

¹³ O. Szemerényi azt állítja, hogy **Hésziodosz** említette elsőként a népnevet (Kr. e. 700 körül) az egyik fennmaradt töredékében (132): *ἰδὲ Σκύθης ἱππευολογούς* „...és a kancafejű szkítákat...” Az *Encyclopedia Iranica* online kijelenti, hogy ezt a töredéket később **Homérosz** (*Ilíasz*, 13, 6-7), **Aiszkühülosz** (74. töredék) és **Sztrábon** (*Geo.* VII. könyv, III. fej. 7.) is megismételte „annak kihangsúlyozására, hogy már korábban is ezzel a jelzővel illették a görög költők a szkítákat.”

¹⁴ **Jan Bouzek** (*Iranian Peoples: The Scythians* online) szerint asszír forrásokban jelent meg először a népnév, s ez Kr.e. 713 körül lehetett.

¹⁵ O. Szemerényi, *Id.* 18. old.

¹⁶ **Aczél József** a magyar „sz” hanggal rokonította az ógörög „θ” (théta) betűnek megfelelő hangot. (*Ógörög eredetűnk és a kun-szkíta nyelv*, 1924, 34. old.)

¹⁷ A tiszafa (*Taxus baccata*) lehetett eredetileg a szkíta íj alapanyaga, nemcsak az angol nagy-íjé (*longbow*). A fa földrajzi elterjedése (Észak-Írán, Dél-, Közép- és Nyugat-Európa, Délnyugat-Ázsia, stb.) és a proto-germán (PG) **iwa* gyökből származtatott angol elnevezése, a *yew* valószínűsíti ezt. A PG gyök a gall *ivosszal* és a walesi (w.) *ywennel* cseng össze, ami az íj „íves” alakjával lehet jelentésbeli kapcsolatban.

¹⁸ **Bede Dweyer**: *Scythian Style Bows Discovered in Xingjiang*. **Aiszkühülosz** beszél első ízben a szkíták „messzelövő íjairól” (*Prométheus*, 709-711), melyek bizonyára a fent említett technikai újítás miatt repülhettek távolabbra.

¹⁹ Hérodotosz a szkíta mágikus gondolkodás egyik mozzanatát örökölte meg akkor, amikor azt írta: „...az ellenséges férfiaknak, akik már holtak, jobb kezeiket a körmökig lenyúzáván puzdrafedelet csinálnak belőlük.” (IV.64) E szerint azt hitték a szkíták, hogy az ellenség keze erejének az „átvétele” segíti őket a nyílazásban.

²⁰ I. 73

²¹ Német (ném.) *Schießen*, ószász (ósz.) *skiotan*, ónorvég (ónor.) *skjota*

²² Litván (lit.) *szauti* és óporosz *sztyhi* (**Télfy János**: *Magyarok őstörténete - Görög források a szkíták történetéhez*, 2001, Jegyzetek Hérodotoszhoz 56. old.; a fordítás legfőbb alapja: **Ch.** és **Th. Müller**: *Fragmenta historicorum graecorum*, 1841)

²³ *Σκυθικός* „szkíta, pirospozsgás arcú személy”, *σκυθης* „durva személy”, *σκυθάριον* „szkíta fa”, *σκυτος* „bőr”, „csinózott és cserzett bőr”, „pajzs”, „ostor”, „papucs”, *σκυτίον* „bőr amulett”, *σκυτινος* „bőrből készült”, „bőrből való”, *σκυτόω* „bőrrel borított vagy ékesített”, *σκύπη* „a nyak része”, „gerincvelő”, „skalp”, *σκυτείν* „cipőkészítés”, *σκύθισμός* „haj leborotválása”, *σκυτάλον* fából és bőrből készült „spártai írásteker v. titkos levelezőbetű”

²⁴ **Xenophón**: *Anabasis*, III. 4.15 (az ógörög szavak forrása a **H. G. Liddell** és **R. Scott**: *A Greek-English Lexicon*, 1940)

a nevet (exonímia), hogy megkülönböztethessék magukat a szkítáktól. Önmegnevezés (endonímia) esetében sem hívták volna magukat „íjásznak” a szkíták, hiszen számukra magától érthetődő volt e fegyver használata.

2. Mivel egy másik jelentése is van a **skeud* PIE gyöknek, az „űzés”²⁵ (akár az „űző”, akár az „űzött” értelmében), ezt is alkalmaznunk kell a szkítáknak az ellenséggel való szembesülésére vagy megfutamodására. Hérodotosz részletesen leírta Dareiosz Szkítia elleni hadjáratát.²⁶ Nem tudták a szkíták felvenni a harcot a perzsákkal, bár több törzs²⁷ segítette őket. Ezért folytonosan egy napi távolságra engedték magukhoz közelíteni az ellenséget. Űzve lenni különös, de egyáltalán nem lenézni való harci módszer, főleg akkor nem, ha az ellenség irányítását, manipulálását feltételezzük benne. Úgy tettek a szkíták, mintha menekültek volna²⁸, miközben a saját alattvalóik földjein vezették végig a perzsákat, hogy épen maradjon az övék. Ugyanakkor úgy szervezték meg a „menekülésüket”, hogy alig maradjon maguk mögött víz és élelem. Alkalomszerűen — főleg az ellenség étkezésekor — többször rátámadtak a perzsa táborra vagy lovasságra. (A szkíták és a velük rokon népek ehhez hasonló harci módszereiből alakulhattak ki később a „pártusi lövésnek”²⁹ és a „kantábiai bekerítésnek”³⁰ nevezett harci taktikák.) Harcászati mozgékonyaságukért Hérodotosz legyőzhetetlennek tartotta őket³¹.

3. A **rablás**³² az ókor egyik jellegzetes és elterjedt életmódja volt. Az „űzés” kifejezés erre a ténykedésre is könnyen alkalmazható. Különböző PIE gyök származékok vagy mindmáig meghatározatlan gyökű kifejezések vonatkozhatnak a rablás feltételeire és tényére. Magyar megfelelőikkel ezek a következők lehetnek: **(s)keg* „száguld”³³; **sket* „megsebesít”³⁴; **skot* „sötét”³⁵; „cserkész”³⁶ vagy „kurkász”; „habarál”³⁷ vagy „kapkod”; „garázda”³⁸ vagy „haramia”; „szűkös”³⁹; „ijeszt”⁴⁰ vagy „riaszt”; „sikoly”⁴¹; „eliszkol”⁴² és „iszkir”; „suhan”⁴³ vagy „rohan”; „ócsárol”⁴⁴ stb.

A népnév általánosan elfogadott PIE gyöke, a **skeud* közel áll hangzásban a **sked*, **skheid* és **skaith* tövekhez, amelyeknek hasonló az értelme: „elválaszt”, „oszt”, „szakít”. Ezeknek két vonatkozása lehet, az egyik a rablást követő préda felosztása: a hasítás, szelés, szagatás, törés stb. útján szerzett részesedés.⁴⁵

4. Szkíta⁴⁶ nagyállattartással kapcsolatos a másik: a túró és a savó szétválasztásának folyamatát jelöli. **Kancatúró-készítésükről** voltak híresek a szkíták.⁴⁷ Érdekes, de nem meglepő a „túrót” jelentő angol *curd* (óá. *crudan* „présel” a **greut*

²⁵ Angol (a.) *chase*, baszk (b.) *ehiza*, *eiz* „vadászni” (R. L. Trask: *Etymological Dictionary of Basque* online), skót gael (ga.) *sealg* (N. Macleod, D. Dewar, J. Grant: *Dictionary of the Gaelic Language*, 1909), ír (i.) *sealgaim* (R. P. S. Dinneen: *Irish-English Dictionary* Dinneen, 1924), perzsa (per.) *ishkar* „préda”, „űzni” (F. Steingass: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, 1977)

²⁶ IV. 83-142

²⁷ Gelonok, budinok és szauromaták

²⁸ Plátón „a futamodás művészetének” nevezte kissé lenézően a szkíta harcmodort (*Laches*, XVII.191). Homérosztól vette át a gondolatot, aki eredetileg Aineiaszra vonatkoztatta. Tacitus (*Germania* I.6) kijelentette, hogy a megfutamodás inkább bátor, mint gyáva tett.

²⁹ Futás közben lőttek ki a nyilait a pártus íjászok, akiket „a szkíták után a legjelesebbeknek” tartott ebben Plutarkhosz (*Crassus élete*, 24). Úgy tettek, mintha megfutamodtak volna az ellenség elől, hogy gyors lovaglással aztán visszaforduljanak, és az őket üldözőkre támadjanak. Ez a manőver kitűnő lovagló képességet igényelt, mert lábaikkal kellett irányítaniuk a lovakat, minthogy a kezeikben íjat tartottak. A hunok, törkök, magyarok és mongolok is ezt a harci cselt alkalmazták.

³⁰ Főleg gyalogosok és íjászok ellen használt harci módszer, az egy irányba körbeforgó lovasok bekerítették az ellenséget s közben nyílzáport zúdítottak rájuk. A keltibéri kantabri törzs után nevezték el. (Arrian: *Taktika*, 40)

³¹ „A szkíta nemzet, minden népek közül, melyeket ismerünk, az emberi dolgoknak egyik legfontosabb eszközét találta fel nagy bölcsességgel. (...) Ezen legfontosabb eszköz abban áll, hogy senki sem menekül meg ki őket megtámadta s hogy nem is lehet őket utolérni, ha nem akarnak megtaláltatni.” (IV. 46.)

³² A taurok törzsével kapcsolatban azt írta Hérodotosz: „Éltek pedig martalékból és háborúból.” (IV. 103.)

³³ cf. b. *bizkor* „gyors” (Morris English-Basque Online Dictionary), í. *scaradh*, w. *ysgogi* „mozog”

³⁴ Angol (a.) *scathe*, *injure*, ga. *éasgaidh*

³⁵ cf. a. *shade*, albán *kot*, b. *histu* „eltűnik”, „kifakul”, breton (br.) *squeut*, ga. *sgàil* „borít”, ógörög (óg.) *σκότος*, í. *scáth*, ném. *Schatten*, ów. *scod*, óá. *sceadu*, ósz. *skado*, ófel. *scato*

³⁶ A. *search*, b. *ikusi*, ga. *sgrúadh*, í. *siortaím*; (a magyar kifejezés az egyik kaukázusi nép, a cserkeszek nevével megegyező)

³⁷ A. *scamble*

³⁸ A. *scamp*, b. *harrapakin*,

³⁹ A. *scarce*

⁴⁰ A. *scare*, b. *uxatu*, ga. *sgànradh* „ijedelem”, „meglepetés”, í. *scaurú*, skót (sk.; ez a nyelv a korai középgangolból fejlődött ki, nem tartozik a kelta gael ághoz), *skair* (A. Warrach: *Chamber's Scots Dictionary*, 1911)

⁴¹ A. *shriek*, *scream*, *scream*, ga. *sgairt*, *sgread*, í. *scream*

⁴² A. *scoot*, í. *scubaim liom* (Érdemes megemlíteni, hogy a northumbriai – Északkelet-Anglia – pásztorok *iska* felkiáltással hívják magukhoz a kutyáikat, ami hangzásban a magyar változathoz közelálló)

⁴³ A. *scud*, í. *sciurdaim*

⁴⁴ A. *scorn*, í. *scigire* „ócsárló”

⁴⁵ A. *sharing*, b. *zati*, ga. *sgealbag* „széttör”, í. *scoiltim* „törni”, *scaraim le* „rész”, ném. *Scheren*, sk. *skair*, ói. *scaraim* „különválasztom”, óá. *scean*, *scieran*, a.-sz. *sceadan* (hasonló értelmű a **sker* „szel” PIE gyök – cf. a. *slice*!)

PIE gyökből, „összeáll”, „sajtol” jelentéssel) és az ógörög (óg.) *τυρός*, az í. *gruth*, a lengyel (len.) *twarog* és a cseh (cs.) *tvarok*⁴⁸ közti hangzás- és értelembeli rokonság. Ehhez az értelmezéshez kötődik a következő.

5. A nagyállattartó **nomád**⁴⁹ életmóddal társította néhány szerző a szkíta népvét. Ez a magyarázat sem nélkülözi a valós alapot, ki kell hangsúlyoznunk azonban, hogy az állandó helyváltogatás a pásztorkodás természetes velejárója volt.

Jelentésbeli kapcsolatban állhatnak egymással a fent említett gyökök, ugyanakkor az „sk” mássalhangzókat találjuk mindegyikben. A szkítákat jelölő másik két népnév, a „szaka”⁵⁰ és a „szkolotoi”⁵¹ is tartalmazza ezeket.

6. Éppúgy a **skalpra**⁵² is lehet vonatkoztatni a népvét, minthogy a *σκύτη* vagy *σκύτα* „fejbőrt” is jelent a „nyak egy (meghatározatlan) része” és a „gerincvelő” mellett. A szkíta társadalomban a fejbőrök száma határozta meg a bátorság mértékét⁵³. Ez az értelmezés szorosan kapcsolódik a következőhöz.

7. Az „s” és „k” hangokat tartalmazó legegyszerűbb PIE gyök a **sek*, aminek „szeg”⁵⁴, „vág”, „hasít” és „szakasz” (cf. a. *section*, b. *sega* „kasza”, ga. *sgath*, *sgud*, óg. *σηκη* „zárt vagy bezárható terület”) a jelentése, a szkítáknak egy mindeztideig elhanyagolt foglalkozására, mesterségére utal. Ugyanakkor a ógörög népnév elsődleges értelmét adja. Hiszen, amint a 23. lábjegyzetben láttuk, a bőrhöz kötődik leginkább a szótöbblől képzett szavak jelentése. Ezen belül pedig a **pajzs** lehetett az a bőrből készült tárgy, amely a népnév görög magyarázatának az alapja. Bővebben lesz szó róla a későbbiek során. A **bőrmegmunkálás**⁵⁵ az állattartás természetes tartozéka volt, a munkafolyamathoz kapcsolódó szakkifejezések, minősítések összehasonlításával bizonyos ókori nyelvek összefüggéseit „tapogathatjuk ki”. A bőrkidolgozás folyamatát jellemző PIE gyökök: **ska(i)* „fénylik”⁵⁶ (a. *smooth*, í. *séimh* — ezek a kifejezések a „simá”-val és „selymes”-el megegyezők, hiszen jobban fénylik az, ami sima); **skabh*⁵⁷ „borotvál”, „kacoroz”; **skat*⁵⁸ „szemét”, „ganéj”; **(s)kel*⁵⁹ „szel”; **(s)kem*⁶⁰

⁴⁶ Éppúgy vonatkozhat a kimmerre és a keltára is

⁴⁷ **Hésziadosz** még „kancafejű szkítákat” emleget (132. töredék), **Aiszhülosznál** már a „kancatúrót evő” jelzős szerkezet kapcsolódik a szkítákhoz (74. töredék), **Hérodotosz** (IV.2) és **Hippokratész** (*A betegségekről*) részletesen leírja a túrókészítés folyamatát. **Ippákinak** nevezi a kancatejből készült „túrót” az utóbbi szerző (*A szelekről, a vizekről és helyekről*, 27), a megjelölés egybecseng az erdélyi Ipp helység-, és a szicíliai Ippari folyónévvel. **Theóphrasztosz** is említi a kancatúrót. (*Növények történetéről*, IX.XIII.2) **Nicolaus Damascenus** *γαλακτοφαγο*-nak, „tejivőknek” nevezte őket és kijelentette: „nehezen meghódíthatók, velük lévén mindenütt az élelem.” (*Csodálatos szokások gyűjteménye*, 123) **Sztrábon** (VII.III.17.) a túró a szkíták fő táplálékaként említi a tej és hús mellett.

⁴⁸ Minél egyszerűbb egy kifejezés, annál valószínűbb, hogy az az eredeti megjelölés, amelyet aztán más népek is átvettek. A „túr” szavunk kevésbé ismert jelentései: nyereg okozta seb, kör alak

⁴⁹ Illír *szkitati* „kőborolni” (**Télfi J.** *Id.* 56. old)

⁵⁰ **Hérodotosz** (*Id.* VII.64) azt állította, hogy „szakák”-nak nevezték a perzsák a szkítákat. **O. Szemerényi** kifejtette (*Id.* 13. old), hogy Dareiosz Naqš-i-Rustam-i felirata értelmében nemcsak az ázsiai, hanem a nyugati szkítákat is „szakák”-ként emlegették a perzsák.

⁵¹ **Hérodotosz** szerint (IV.6) az egyik szkíta eredetmonda királyának, Targitaosznak a mellékneve után hívták *szkolotoi*-nak a királyfiakat. Ezek közül a legkisebbiket tartották a szkíták őseinek. (A magyar népmesék szerint, mindig a legkisebb fiú örökli a trónt, a nagyobbak harcolni mennek az apjukkal!) Targitaosz nevét őrizheti az erdélyi Hargita hegység, de írországi családnevekben (valamikor nemzetségi!) is előfordulhat ennek a névnek a rontott változata: Ó hArrachtain (Harrington or O’Harraughton), Ó hArtagáin (Hartigan). [*Ireland’s History in Maps, Surnames* - online] Télfi a Hérodotoszhoz fűződő jegyzeteiben megemlítette, hogy a mongol *tarkha-ku* „elszaporítani”, „magát kiterjeszteni” jelentésű kifejezésnek is köze lehet a névhez, és „illik egy nép törzsatyjára” (*Id.* 55. old). Az elbeszélés szerint a három fiú, Lipoxaisz, Arpoxaisz és Kolaxaisz leszármazottai három nemzetséget alkottak: az Auchatákat, Katiarokat és Traszpiszeket, valamint a Paralátokat. Az első kettőnek a neve valószínűleg az osszéték (Kaukázus), az Ausci vagy Ausetani (Franciaország), az Autheini és Cruithni (Írország) nép- vagy törzsnevekben lelhető fel, valamint Katoira (Gallicia, Spanyolország) helységnévben. A *Szkolotoi*-jal két hangzásbeli megegyezést mutató helységnév van a történelmi Galiciában (Ukrajna): a Skalat és a Starij („Ó”) Skalat. Nagyon valószínű, hogy a mitikus király a keltákhoz kapcsolódik és nem a szkítákhoz mivel ezen a vidéken több helyütt La Tène kultúrára jellemző régészeti anyag (ékszerek, zablarészek) került elő (*A detailed map of Celtic settlements in the East* - online). Maga a név is a *κελτοι*-jal, a kelták óg. megjelölésével cseng össze.

⁵² Óg. *κοπάς*, „megnyesni”, *κοπή* „darabokra vágni”, w. *copa*, magyar *kalap*, *kopasz*, *kopáncs* (az érett magtól elváló külső héj) *kopja*, *koponya*, *köpönyeg* stb. mutat hangzás- és jelentésbeli hasonlóságot a ~pal. **Pindaros** említette elsőként azt, hogy a szkíták a ló fejéről is lenyúzták a bőrt. (181. töredék)

⁵³ „...mert, ha fejet hoz részesül a martalékban, melyre szert tesz. (...) Meglágyítván pedig, törülköző gyanánt bírja: s lelógatja a ló zablájáról, melyen nyargal s büszkélkedik, mert akinek legtöbb bőrtörülközője van, azt legvitézbb férfiúnak tartják.” (**Hérodotosz**: IV.64.)

⁵⁴ Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a magyar nyelv bővelkedik ennek a gyöknek és származékainak a változataiban, ami ismételt az ősiségét bizonyítja: sík (csatátér), szab, szag, szak, szék, szügy, szűk, zug, szaggat, szakít, kasza stb.

⁵⁵ **Szophoklész** írt először a bőrből készült szkíta készítményekről, a törülközőkről. (472. töredék)

⁵⁶ „Az ember bőre pedig vastag is, fényes is, s minden bőr közül talán fejrésége által legfényesebb.” (*Id.*)

⁵⁷ A. *shave* (az óa. *sceafan*-ból), ga. *rùisg*, í. *scamhaim*, w. *siafio*

⁵⁸ A. *dung*, *shit*, óg. *σκάτος*

⁵⁹ A. *split*, *cut*, *cleave*

⁶⁰ A. *shame*, *cover*, ga. *sgàil*, í. *scáth*, óg. *σκυτος*

„szégyen”, „borít”; *(s)kep⁶¹ „kapar”, „vakar”; *sker⁶² „vág”, „szúros”; *skub⁶³; „kapar”; valamint meghatározatlan gyökű kifejezések: „var” (a. *scar*, ga. *scòrr*, *sgòrr*, óg. *εσχαπα*); „szabdalás” (a. *scarf*, í. *scarbhalt*, w. *sgarff*); „szag” (a. *scent*, b. *suma*); „kaparé” (a. *scob*, í. *scamh*); „szid” (a. *scold*, b. *zigor* „pálca”, átvitt értelme a „büntetés”); „szikad” (a. *scorch*, b. *xakatu*, br. *sec’h*, cornwalli (cor.) *seygh*, ga. *seac*, w. *sych*, ói. *secce*, *seccaim*); „gebe”, „gehercs” (a. *scrag*, ga. *sgrag*, í. *scrogaire*); „darab”, „selejt” (a. *scrap*); „karc” (a. *scrape*, ga. *sgriob*, í. *scriob*); „sikál”, „súrol” (a. *scrub*, b. *igurtzi*, ga. *sgùr*, í. *sciùraim*); „korpa” (a. *scurf*, í. *screamh*) stb. A „bört” jelentő angol *skin* szót is a *sek gyökből eredezteti az angol etimológiai szótár. A latin *scapula*⁶⁴ (a „lapocka” szavunk tükörszimmetrikus a lat. kifejezéssel!) is a húsnak a bőrről való letakarításában játszott szerepéért kaphatta az „sk” mássalhangzókat tartalmazó nevet. Még a „kurta” (cf. a. *short*, óa. *scert*, *scort*, b. *eskas* „elegendő hiányzik”, ga. és í. *gearr*, per. *kát*) melléknévnek is köze van az említett gyökhöz, valószínűleg pedig a bőrhöz, gyapjúhoz⁶⁵.

Különböző hangzásbeli változások mehettek végbe a magyar nyelvben az indo-európai nyelvekre jellemző mássalhangzótorlódás kiküszöbölésére. A szóeleji „sk” mássalhangzók közül az egyik elmaradt: „kaparni” (a. *scratch*), „kapaszkodni” (*scale*), „korbács” (*scourge*), „sikkaszt”, „szerez” (*scrounge*), „szel” (*slice*, *cut*); az „sk” mássalhangzók közé egy magánhangzó ékelődött be: „kosz” (*scab*), „rekesz” (a. *screen*), „száguld” (*scud*), „súrolás” (*scour*), „szike” (*scalpel*), „szökés” (*escape*); az „sk” „cs”-vé, ritkábban „zs”-vé alakult és a szó elejére egy magánhangzó került: „csavar” (*screw*), „csér” (*scray*), „ócsárló” (*scorner*), „ócska” (*scrap*), „morzsa” (*scran*) stb.

Nagyon megalapozottnak látszik az a feltevés, mely szerint a baszk, kelta és elő-magyar népek egy (vagy több) mindezideig ismeretlen történelmi időszak(ok)ban egymás szomszédságában és hasonló műveltségi körben éltek, mert hasonló kifejezéseik vannak a bőrmegmunkálást illetően.

(Ki kell hangsúlyoznunk, olyan híresek voltak a finoman cserzett magyar bőrök a középkorban, hogy *hongrieur*-nek vagy *hongroyeur*⁶⁶-nek hívták azokat a magyarság neve után. Hosszú hagyománya lehetett az ilyen rendkívüli mesterségbeli képességnek. Colbert francia miniszter tímárokat küldött Magyarországra, hogy megtanulják a magyar cserzési módszereket.)

8. Az ógörög *σκήθ* szótóban szereplő *υ* (*üpsilon*) hang *iotacizáció*n esett át a századok folyamán, amelynek során *ι*-nek (*iota*) olvasandó, ejtendő lett a mai görög nyelvben. Ez a hangváltozás jelentéktelennek tűnhet egy angol ajkú számára, de egy magyar anyanyelvűnek igencsak fontos, még akkor is, ha a mássalhangzók a szó jelentéshordozói. Emiatt ismerhette fel és dolgozhatta ki a jelen tanulmány szerzője a szkíta népnév új etimológiáját és határozhatta meg az indo-európainak és nem indo-európainak tartott nyelvek találkozási pontjait.

Az **eskütétel** lehetett az a sajátos jegy, ami megkülönböztette a szkítákat a szomszédos népektől és összeköthetett rokonságban⁶⁷ levő népeket: a baszkokat, keltákat és szkítákat⁶⁸. Az európai nyelvekben elterjedt ógörög népnév jelentése, mint láttuk, elsősorban a nyers bőrhöz és kikészítéséhez kapcsolódik. Az állatbőr (olykor emberi), életmódjuk fő tartozékaként, jelen volt a letelepedett⁶⁹, fél-nomád és nomád szkíta törzsek és személyek eskütelekor.

Az *eskü*⁷⁰ morphéma a népnév magyar értelmezésének alapja, amely valószínűleg az „eszközhöz”⁷¹ kötődhet, áttételesen pedig a „kézhez”, illetve a „közhöz” kapcsolódhat. A baszk, kelta és magyar nyelvek nagyállattartással és harcos életmóddal

⁶¹ A. *scrap*

⁶² A. *sharp* (óa. *scearp*-ből), b. *zorrotz*, ga. *sgairteil*, í. *gear*

⁶³ A. *scoop*, í. *scaob*

⁶⁴ Hérodotosz az ökörbordát említi ugyanebből a célból. (*Id.*)

⁶⁵ Sztrábon jegyezte le azt a gall szokást, mely szerint megbüntették a gyűlések során közbeszóló embert. Ha valaki már harmadjára tette ezt, olyan sokat vágtak le a *sagum*nak nevezett gyapjúköpenyéből, hogy az használhatatlanná vált. (*Chronicles of the Barbarians*, 1998, 8. old.)

⁶⁶ J. J. de La Lande a *L'art de l'Hongroyeur* (*Description des arts et métiers* - sorozat) című könyvében részletezi a magyar cserzési eljárásokra épülő francia tímármesterséget.

⁶⁷ Gomár és Askenázi (*Teremtés* 10:3, *1Kronikák* 1:6); Gomár és Magog (**Josephus Flavius**: *Zsidó régiségek*, I.1.1)

⁶⁸ Vegyes lakosságra utaló kifejezéseket is használt Sztrábon (*Geo.* I.II.27) akkor, amikor a négy égtájnak megfelelően, négyféle népességre osztotta Ephorosz nyomán a világot. Ezek a keltibérek és a keltaszkiták voltak. Az utóbbi megnevezés bizonyítékok híján használatlan, mert mindezideig ismeretlen népre utal. A lakosság keveredése csupán a kelta és a szkíta kultúra hasonlósága alapján képzelhető el, mivel ókori forrásokból tudunk a szkítáknak az idegenekkel szemben érzett ellenszenvéről. (Hérodotosz IV. 76., 80) Ugyanakkor J. Bouzek kijelentette (*Id.*), hogy a Kelermes kurgánban talált korai szkíta anyag (Kr. e. VII. század közepe) megfelel a Novocherkassknak nevezett kései kimmer kultúrának, ami azt jelenti, hogy nem lehet éles határt húzni a két kultúra között.

⁶⁹ Milétoszi Hékataiosz (Kr. e. VI-V. sz.!), akinek írásából Hérodotosz is jócskán merített, Carcinis, Cardesus, Caspapyrus szkíta városok nevét jegyezte le a 153., 157. és 179. töredékében. Hérodotosz (*Id.* 108) a budin törzs Gelon nevű városát említette.

⁷⁰ B. *eskaini* „felajánlás”, *eskundu* „házasodni”, „vm-t elérni”, *esku*, *eskü* (utóbbi zuberói tájnyelvben) „kéz”, „jobb kéz”, *eskuin* „jobb kéz”, *eskubi* „jobb oldal”; ga. *éasgaidh* „vm-re kész”, „elkötelezettségre hajlandó”, *ascaoin* „átok”; í. *easaine*; latin (la.) *auscultare* „engedelmeskedni”

kapcsolatos kifejezései arra mutatnak, hogy a népnév önmegnevezés lehetett. Az ógörög „szkíta” megjelölés értelme szintén az eskütétel szertartásához kapcsolódhatott, de annak egyik tárgyi és nem szellemi vonatkozását emelte ki. A szkíták esküvésének a szokása a görög világgal való találkozások előtt alakulhatott ki. Más lehetett a görögöknél az eskü, az *ὄρκος*⁷² jelentése és szertartása.

Nem ismert az szkíták önmegnevezése, csupán a más nyelvekben⁷³ használatos nevei (exonímiák), de az ókori és mai nyelvek győkeiből, szavaiból újra lehet építeni. Mivel nyelvünk nemcsak ősi, de győkei által sajátosan önfenntartó⁷⁴ is, akár a mai magyar nyelvből is levezethető a népnév: szőgyők: *eskü* + igei képző: *esküsz*(ik – egyes szám 3. sz.) + névszói képző: *eskü(sz)z* + többes szám: *eskü(sz)z*ők. Az asszír névváltozat, az *aškuza(i)*, *iškuza(i)* áll közelebb a rekonstruált névhez.

Különbséget kell tennünk az esküvés két változata között. Lukianosz testvérbarátságról írt, Hérodotosz és Anonymusnál viszont törzsek szerződéséről volt szó a vezérek eskütételekor. Mindkét esetben egyének esküdtek, csakhogy az utóbbinál nagyobb volt a tét: törzsek fennmaradása, a kisebb-nagyobb térség gazdasági és politikai egyensúlya függött tőle. A szkíta törzsszövetségek – elképzelhetően a kelta is – hagyományos, de önkéntes alapja lehetett az eskü, amellyel a közös védelmet, a földterületek és kaszálók elosztását szervezték meg és amely ugyanakkor a szellemiségük, erkölcsük gerincét is képezte. Különböző szkíta leletek ábrázolásai bizonyítják ez utóbbit.

Az esküvel elkötelezett testvérbarátságot mindennapos tevékenységek közepette ábrázolták. Több művészi értékű tárgyról lehetne beszélni ennek bizonyítására, de csupán kettőt emelünk ki közülük. Kul-Obából (Krim fsz., Ukrajna) kerültek elő: egy aranylemez domborítás az első, amelyik két szkítát ábrázol, akik éppen az örökké tartó testvérbarátságra esküsznek, mert szorosan egymáshoz tapadva isszák ki a szarvasmarha-tülok ivóedény⁷⁵ tartalmát, ami nem lehet más, mint a borral kevert vérük. Eggyólvad a félprofiljuk, s ezáltal egy teljes fej bontakozik ki az ábrázolásban. Nem véletlen, hogy éppen a fejnél, a szellemi szinten történik mindez. Még a felsőtesti rész, a lelkeség szintje is többé-kevésbé egybeolvad, bár egysíkúság helyett kissé szembeállnak a látható vállak. Egyikőjük a jobb, másikuk a bal kezében tartja ugyanazt az ivókürtöt, ami arra utalhat, hogy a tettek terén is kiegészítik egymást⁷⁶. A lábak száma figyelmeztet leginkább arra, hogy két személyről van szó. Egy elektrum váza a másik, amelynek oldalán szkítákat ábrázoló domborítások vannak. Békés tevékenységek közepett jelenítette meg őket az ötvösmester. Két párnak az ábrázolását említjük ezek közül, bajtársiasság mindkettőnek a tárgya: egy szkíta a társa fogát húzza ki éppen; egy másik a testvérbarátja sebet kötözi. Ilyen példamutató tettek lehettek fontosak számukra⁷⁷, azért akarták ilyen mélyen emberséges helyzetekben megörökíteni magukat, nem úgy, mint pl. a perzsák vagy rómaiak, akik különböző népek leigázásának feljegyzéseit, képtörténeteit vésették emlékműveikre vagy diadaloszlopaikra.

Ókori szövegekben több ízben találkozhatunk „jó törvényű szkíták”⁷⁸ jelzős szerkezettel vagy ehhez hasonló értelmű kifejezésekkel⁷⁹, amelyekben az eskü két vonatkozása rejlik: a szkíták erkölcsi és katonai erejének az alapja, illetve más szokások elutasításának⁸⁰ az indítéka. Kevés ókori és későbbi történetíró értette meg az eskü jelentőségét, azt, hogy az eskü

⁷¹ Az „eskü” másik megnevezésének: a vérszerződés „szer” tagjának a megfelelője!

⁷² Az ~ két értelme: egy olyan (meghatározatlan) tárgyat jelöl, amely az eskü tartozéka lehetett, illetve magát az esküt. Az „eskü” első irodalmi megjelenítése **Aiszkühülosz** nevéhez fűződik. *Heten Théba* ellen c. drámájában egy szemtanú meséli el az eskü szertartását. Polünikész, Oidiposz fia megesküszik hetedmagával, hogy testvérét, Eteoklészt elmozdítja Théba trónjáról, mert az nem tartotta be az ígéretét, nem osztotta meg a királyi hatalmat övele. Idegen szokás volt az eskütétel az ókori görög városállamokban, a Thébát megalapító Kadmosz, phoeníciai király vezette be. Aiszkühülosz leírása szerint: „Hét férfi, hét mindent merő vezér, bikát/ döfött le, vérét fekete pajzsba fogva fel/ kezét az állatvérbe mártja mindegyik/ híván Arészt, Enüót, vérszopó Phoboszt/ megesküszik, hogy vagy kiirtja, égeti/ erőszakkal kifosztva Kadmosz városát/ vagy ott hal és a földet vérrel öntözi.” (Jánosy István ford.)

⁷³ Őg. *σκύθης, σκύθοι*, asszír *aškuza(i)* vagy *iškuza(i)* és a bibliai héber *ashkenaz* (általánosan elfogadott, hogy az eredeti **ʾšknz*-t hibásan írták *ʾšknz*-nak). Anatólia észak-nyugati részében is szkíták éltek (**Homérosz** műszoiknak nevezte őket, továbbá „kancafejűeknek” és „tejevőknek” – *Iliász* 13, 5-6) a mózesi elbeszélésnek megfelelően. (**Coleman Historical Textbook and Atlas of Biblical Geography**, 1854) A *Biblia* többször említette őket (1Móz.10,3; 1Krn. 1,6; Jer.51,27) Közel-Keleten is, ez utóbbi tény **Hérodotosz** is megerősíti (I.105).

⁷⁴ Egyáltalán nincs szüksége idegen szavak átvételére, mert az ősisége mellett annyira hajlékony is, hogy mindent ki tudunk fejezni véle.

⁷⁵ Az ivókürtök, *rhytonok*, a lovasnépek jellegzetes hangszerei volt. Méltóságjelvényekként is használták őket, és ugyanakkor rituális célokat is szolgáltak. A szkíta leletek között előfordult úgy dísztelen, mint állatfigurákkal ékesített. (**Csajághy György**: *A lovasnépek kürtjei és kürtszerű eszközei (rhytonjai)*, *Eleink*, II. 1., 18., 31. old.)

⁷⁶ Hasonló gondolkodásmódra utal a „feleség” szavunk.

⁷⁷ „...ha valamely jó férfit látunk, aki képes nagy tetteket véghez vinni, ahhoz sietünk mindnyájan...” (**Lukianosz**: *Toxarisz vagy barátság*, XXXVII)

⁷⁸ **Aiszkühülosz**: 74. töredék

⁷⁹ **Homérosz**: *Iliász*, 13, 5-6, **Choeril III. töredék**, **Damaszkuszi Nikolaosz**: *Csodálatos szokások gyűjteménye*, 123, **Sztrabón**: XI.VIII.7, **Arrian**: 53. töredék, **Lukianosz**: *Toxarisz vagy barátság*, IX; **Arisztotelész** is törvény tisztelő népnek tartotta a szkítákat, akik törvényeiket énekelték (*Problemata*, 19, 28)

⁸⁰ **Hérodotosz**: IV.76, **Lukianosz**: *Toxarisz* VII.

egy életre szóló elkötelezettség⁸¹, s hogy az esküszegés feltételes önmegátkozás. Így, a kegyetlenség⁸² példáivá váltak az ellenséggel való viselkedésük és emberáldozataik miatt. Valójában, kétarcú volt a szkíta erkölcs: szöges ellentétben viselkedtek a barátaikkal és az ellenségeikkel. Hid is létezett azonban e két véglet között: a testvérbarátul fogadás lehetősége és valósága. Éppen a kiméletlenül gúnyos hangú Lukianosz örökítette meg a leghűebben és legrészletezőbben a szkíta szellemiséget a *Szkíta vagy vendégbarát* és *Toxarisz vagy barátság* című írásaiban. Egy szkíta és egy görög közti dialógus az utóbbi, amelynek során kiderül, hogy a szkíták készek voltak más népek szokásait is elfogadni⁸³, amennyiben azok sarkosított értékrendszerükbe⁸⁴ beillettek. Értéktáblázatukban a testvérbarátság volt a legfőbb erény, az árulás pedig a legnagyobb szégyen⁸⁵. Ez lehetett a magyarázata annak, hogy vallásosan tisztelték az igazi barátság klasszikus görög példáját, Oresztészt és Püladészt⁸⁶.

A magyar „eskü” egyértelműen kapcsolódik a ógörög *ίσχυς* („erő”, „hajtóerő”, „hatalom”) és *ίχω* („megtartok”) kifejezésekhez⁸⁷. Sok rokon szava⁸⁸ van a két nyelvnek.

Három síkú a feltételezés bizonyítása:

Az első (A.) a Hérodotosz lejegyezte eskütétel⁸⁹ alkotóelemeit elemzi szélesebb nyelvi közegben;

a második (B.) néhány olyan ókori vagy jelenkori helységnevet sorol fel, amely tartalmazza az *eskü* morphémát és amely valószínűleg a törzsi eskühöz (és az ezt őrző népnevekhez?) kapcsolódhatott valamikor;

a harmadik (C.) a baszk népnév magyar értelmezését taglalja, bizonyítja.

A. Hérodotosz az eskü szertartásának következő tárgyi „szereplőit” jegyezte fel: agyagkehely (1), vér (2), bor (3) és különböző fegyverek (4).

1. Az ógörögök egyik **ivóedényét** *κόπελλον*-nak nevezték, amely a „mélyedést”, „üreget” jelentő szónak, a *κόπη*-nak a kicsinyítő képzős változata. (cf. a. *cup*, í. *cupán*⁹⁰, magyar *kupa*, óa. *cuppe*, lat. *cup*, per. *ka'b* „teletölteni az edényt”) A szertartás alkalmával használatos serleg a *κόλιζ* „kehely” volt. (cf. a. *goblet*, francia (fr.) *calice*, len. *kielich*, lat. *calix*) Létezett egy ősből megnevezése is ennek a jellegzetes edénynek⁹¹, a *κευο*⁹², amely a kun tájnyelvben *kehűjaként*⁹³ maradt fent.

⁸¹ B. *askatu*, *eskatu* „felszabadítani”, „feloldani”, elképzelhető, hogy az eskü elkötelezettségétől való feloldást jelenthette. A szótő, az *aske* értelme „szabad”, „elold”. A Gipuzkoa-i nyelvjárásban a *lazkatu* „lazítást” jelent, amely az a. *loose* igének felel meg. (A ga. *bogath* „porhanyosság”, „meglazulás”, „szabadosság” lehet sok erdélyi településnév alapja, amit tévesen a szlávól eredeztetnek!) Nyelvünkben ehhez kapcsolódik a „lázit” ige, hiszen csak laza erkölcsű, vagy valamilyen elvekhez lazán kapcsolódó embereket lehet hergelni, uszítani.

⁸² A *Biblia* egyik szkítákkal kapcsolatos beszámolója is megcáfolja ezt. (2Makkab.12,29-31) Szkítopolisz zsidó lakói azt mondták Júdásnak, hogy a városiak jóindulattal voltak irántuk megpróbáltatásaik idején. Ezért nem rombolta le Júdás a várost, mint ahogy büntető hadjárata folyamán a többivel tette. **Pál apostol** a szkítákat a barbárok ellentétéként említette a *Koloszseusiakhoz írt levelében* (3:11). Bizonyára a Kis-Ázsiában és keleten térítő apostolok missziója miatt vehették fel már a Kr. u. I. században a kereszténységet. (**Pásztori-Kupán István**: *Barbárok voltak-e a szkíták?*)

⁸³ **Lukianosz** (*A szkíta*, VIII) említette, hogy a szkíták között elterjedt Szolón tisztelete. **Diogénész Laértiosz** is megerősítette ezt, a szkíta Anakarsisz és Szolón barátságáról beszélve. (I.*Könyv*, 8.) Elképzelhető, hogy az ukrainai Solontsy település róla kapta a nevét.

⁸⁴ „...tetteikre nézve sajátainkka fogadjuk őket.” (*Toxarisz* VI.)

⁸⁵ [cf. a. *shame* (óa. *sceamu*, *sceomu*) í. *scannal*, a.-sz. *sceand*, ósz. *skama*, ófeln. *scama*, óg. *αἰσχος*, *αἰσχύνη* „szégyentelen”] Nyelvünkben az „sk” átalakult „cs” hanggá a becsület szavunkban, amelynek a „becs” (a. *esteem*) az alapja és az „ocsú” (a. *scum*, *chuff*) az ellentéte.

⁸⁶ *Toxarisz*, II-VIII

⁸⁷ **Atzél József**: *Id.*, 141. old.

⁸⁸ **J. Bouzek** szerint a lüdiai Szardeisz és a ióniai Epheszosz több régészeti lelete szkítakori. (*Id.*) E két kis-ázsiai város eredetmondáinak ősei, Héraklész és az amazónok, a szkítákhoz köthetőek. Mi több, „patak” szavunk megegyezik annak a folyónak a nevével (Pactolus), amelyik Szardeiszen keresztül folyik. Nyelvünk is őriz emlékeket, amelyek valószínűleg ezzel a görög hőssel lehetnek kapcsolatban: *gerjed*, *gerjeszt*, *harc*, *harag*, *hergel*, *horkol*, *hörög*, *kerge*, *kerget*; kárpát-medencei toponímiák feltételezhetően Héraklész nevével: Haraklány, Haraly, Harka, Héreg, Herke, Herkely, Herkóca stb.

⁸⁹ IV. 70.

⁹⁰ Valószínűleg a kaukázusi Kubán folyónév is ezt jelenti.

⁹¹ Az ófr. *vaisseau*-ból származtatja az *OED* az a. *vessel*-t („edény”), amely áttételesen a gyököt jelentő **vas* kicsinyítő képzővel ellátott alakjából, a lat. *vasculum*-ból ered. A galego, katalán és spanyol (sp) nyelvek az eredeti alapot, a *vas*, *vaso*-t használják az edény megjelöléséül, amelyben egy magyarajkú azonnal az edény egyik lehetséges nyersanyagát, a „vas”-at ismeri fel. Az említett ibériai nyelvek a „vas”-at a latin megnevezés után *ferro*-nak, *hierro*-nak nevezik.

⁹² **Atzél József**: *Id.* 88. old.

⁹³ **Atzél** (*Id.* 105. old.) **Szinnyei József** *Magyar tájszótárát* használta fel forrásul, amelyik 40 ezer szóból áll, amit a szerző a Kis- és Nagykunság mára már kihalt nyelvéből állított össze.

Hérodotosz egy különleges ivócsészét is említ, amit a szkíták „a legnagyobb” ellenségeik koponyáiból⁹⁴ készítettek. (Magából a koponyából való ivás is a szellemi szint fontosságát jelölhette és mágikus szerepet tölthetett be!) Két változata volt ennek a koponya kupának: ökörbőrrel borított volt az egyik, ebből ittak a közönséges sorú szkíták; arannyal vonták be belül a másikat, a külső bőrborítás mellett, a jómódú szkíták használták ezt. Azok a harcosok ihattak borral kevert vizet a kerületi vezetők kancsójából⁹⁵, akik csatában vagy portyázás során több ellenséget⁹⁶ megöltek. Két serlege volt azoknak a szkítáknak, akik sok ellenséget leterítették. Az volt számukra a legnagyobb gyalázat, ha valakinek félre kellett húzódnia, mert teljesítmény⁹⁷ hiányában nem részesülhetett⁹⁸ ebből a jutalmazó italból. Elképzelhető, hogy a savanykás ízű vizet jelölő székely „borvíz” ennek az italnak a nyelvi emléke.

2. Már ősidőktől fogva felfedezte az ember a **vér** fontosságát: jelentős elfolyása testi gyengeséghez vagy halálhoz vezet, megléte pedig életet jelent. Ezáltal a vöröset tartotta a legfontosabb színnek, amelyet életet adó erővel ruházott fel és sokféle mágikus szertartásnál alkalmazott. Különböző kultúrák mágikus tevékenységei közé tartozott a meghalt ember vagy állat erejének az „átvétele”: elejtett erős állat vérébe mártották az újszülötteket, az ellenség véréből⁹⁹ ittak, a leterített állat vérével kenték be testüket és fegyvereiket. Nemcsak a vérnek, de a piros színű tárgyaknak is mágikus erőt tulajdonítottak: termékenységet biztosított és betegségek ellen védett. A vörös festékföld (okker¹⁰⁰) „vette át” a vér erejét szín hasonlóság alapján; a halál utáni élet hitében beszórták, befestették vele az elhunyt rokonok sírját. Szkíta sírokban is fellelhető ez a festékföld.

Az egyéni és törzsi erő egyesítését¹⁰¹ jelképezte eskütételkor az egymás összekevert véréből való hörpintés. Bajtársá, testvérbaráttá fogadás fontosabb emberi kapcsolatot¹⁰² jelentett a családnál. A „varázs”-t jelentő ném. *Zauber* az ónor. *tauf-*hoz és az a.-sz. *teafor*-hoz („vörös festékföld”) kapcsolódik. Az ész és finn *veri*, a len. *krew*, cs. *krev* „vér”¹⁰³ hangzásbeli és értelembeli hasonlóságot mutatnak a „vért”, „nedvet” és „tavaszt” jelölő óg. *edp* vagy *eiap*¹⁰⁴-ral. A lat. *ver*, *-is* „tavasz” is a szinkrétikus egységet őrző görög kifejezéshez köthető, ha nem a magyarhoz.

3. Szerves kapcsolat mutatható ki a vér és a **vörös bor** között a különböző kultúrákban, színük és szerepük hasonlósága alapján. Dionüszosz és Ampélosz mondája az első európai megfogalmazása ennek a kapcsolatnak. Az ital alkoholtartalma biztosíthatta azt a mámort, „varázserőt”, amelytől az ember általában bátrabbnak, azaz erősebbnek érezte magát. Ez lehet a magyarázata, sok más mellett, a bor nagy tiszteletének. Ezért keverhették össze saját vérükkel esküjük során a szkíták.

A görögök voltak az ókori világ legnagyobb borszállítói. *Aszkos*¹⁰⁵-nak nevezett börtömlőkben tárolták, szállították a bort. A „flaskót” (*φλάσκη*) is használták az tárolóeszköz megjelölésére. Az etruszk *aska*¹⁰⁶ („olajtároló tömlő” *aska eleivana*) és a b. *zagi* ugyanezt a tárgyat¹⁰⁷ jelölte. Hasonló elnevezése volt a kihalt kun nyelvben is: *acskó*.¹⁰⁸ Két azonos mássalhangzóval őrizte meg nyelvünk ezt az ősrégi értelmi kapcsolatot a „bőr” és a „bor” szavakban.

⁹⁴ „Ezt rokonaik fejével is teszik, ha elleneik lettek...” (Hérodotosz: IV. 65) Úgy „működhetnek” mint az élő szervezet, eltávolították a „köröközöt”; Sztrábon: VII.III.7.

⁹⁵ Cf. lat. *canthus*, óg. *κανθος* „szeme sarka” (a kancsó „csőre”), magyar „kanta” (Aczél: *Id.*, 105. old.).

⁹⁶ „S akiket megöl a csatában, azok fejét elhossa a királynak, mert ha fejet hoz, részesül a martalékban, melyre szert tesz, ha pedig nem hoz, nem részesül.” (Hérodotosz: IV.64.)

⁹⁷ A fejbőr, a scalp, volt a bizonyíték, amit lovuk zablájához erősítettek. (Hérodotosz: IV.64) Egy nagesi (Provence) kőfrízen levágott fejek és vágtaozó lovak váltakoznak. „A keltáknak azt a szokását juttatja eszünkbe, amely során megskalpozták az ellenséget és a csata színhelyének elhagyásakor a lovaikhoz kötötték.” (*Dictionary of the Celts*, 1997, 133. old.)

⁹⁸ Arisztotelész: *Állami intézetek*, VII.2.6.

⁹⁹ „...mihelyt valamely szkíta férfiú az első ellent leteríti, iszik a véréből” (Hérodotosz: IV.64.) Pauszaniász a gallokkal kapcsolatban írja, hogy azok csecsszopó gyermekek húsából ettek és véréből ittak. (*Görögország leírása*, 10, 23)

¹⁰⁰ Az óg. *οχρα* csaknem azonos az *ορκος*-szal („eskü”) hangzását tekintve

¹⁰¹ Ez a magyarázata annak, hogy milyen értelemben kapcsolódik az „eskü” az „erőt”, „hatalmat” jelentő ógr. *ισχυς*-hoz

¹⁰² Lukianos: *Id.* LXI

¹⁰³ Nyelvünk „vér” gyökében és származékaiban az éltető nedvek, a halál és az újjászületés szinkrétikus egysége fellelhető, éppenúgy, ahogy a görögben: ér, vér, var, vir, virul, virág, virrad, virgonc, vörös, vért, verseny, vergődik, vereség, verejték

¹⁰⁴ Hiányzik a „v” hang a görögben, a baszkok sem ejtik ki a szó elején ezt a hangot.

¹⁰⁵ „bőr”, „irha”

¹⁰⁶ W. Keller: *The Etruscans*, 97.old.

¹⁰⁷ A per. *uskura* „edény” is hasonló hangzású

¹⁰⁸ Aczél: *Id.* 121 old.

Kiejtését és jelentését tekintve az *ασκος* nagyon hasonlít a „zsák”, „iszák”, „zacskó” kifejezéshez (cf. a. *sack*, b. *zaku*, *asko* „sok”, ga. *sachc*, í. *sacail*, svéd (sv.) *väska*, w. *sach*, lat. *saccus*, ógr. *σάκκος* v. *σάκος*¹⁰⁹). Bőrből készítették a zsákot, az ókor emberének fontos kellékét jelentette, minthogy abban tartotta dolgai nagy részét, valamint a zsákmányát. „Zsákmány” szavunk a „zsák” származéka. A baszk *zakuratzaille* „rabló” kifejezés tartalmazza a tett elvégzéséhez szükséges eszközt, a *zaku*-t „zsákot” is.

Állatbőrben főzték meg áldozati ételüket, üst¹¹⁰ híján, bizonyos szkíta törzsek, miután lenyúzták a bőrt és letakarították a csontokról¹¹¹ a húst.

4. Az *akinakész*, *nyílvevő*, a *szeke* és a *kelevéz* voltak Hérodotosz leírása¹¹² szerint azok a fegyverek, amelyeket az esküttevő szkíták belemártottak a serlegben összekevert boros vérbe. Az eskü egyesítette erő harci eszközeiknek való mágikus átadását jelenthette.

Rövid kard volt az *akinakész*, amit vágásra és szúrásra egyaránt használtak. Ez is szkíta találmány volt, a médek és a perzsák is átvették tőlük a Kr. e. VII. - II. századokban. Tokban¹¹³ tartották, ami a viselője bőrvének jobb oldalára volt felfüggesztve. Bőrből, fából és fémből készítették a tokot.

Szintén bőrből készített tegezben¹¹⁴ tartották a *nyílvevőket* (ga. és í. *saighead*, w. *saeth*). Rövidségük megkönnyítette úgy a lóhátról, mint az álló helyzetből való használatukat.

A *szeke*¹¹⁵ (a. *ax*, b. *axkora*, *haizkora*) volt a szakák harci bárdja. Egy- vagy kétélű lehetett. Kemény tárgyakat átvágó éle és szúrásra alkalmas hegye volt. Súlya miatt egy kézzel is könnyen lehetett használni. Egyetlen hatékony fegyvere a pikkelyes mellvértnek¹¹⁶. Bőring¹¹⁷ alkotta az ókori mellvért alapját, amire fém vagy bőrlemezeket varrtak. A szekercét is szkíta eredetűnek tartották a görögök, *sagaris*nak nevezték. (Feltűnő a két megnevezés közti hasonlóság!) Közel-Keleten és Ázsiában is elterjedt, úgy a perzsák, mint az uralmuk alatt levő népek körében.

Könnyű lándzsafajta volt a *kelevéz*¹¹⁸, amit általában kézzel hajítottak el, a nyílvevővel és a parittyakővel ellentétben. Bőrszíjakat is kötöttek egyes kelevézek végére a hajítótávolság növelésére.

Igen sokféle volt a bőr, irha¹¹⁹ felhasználása: ruházat, pl. guba, hátibőr, köpeny, szűr (cf. a. *cloak*, b. *kapa*, dán *kåbe*, ga. *sgail*, í. *úr*, stb.); bocskor (a. *shoe*, b. *oski*¹²⁰, cornwalli *eskis*, olasz *scarpa*, óa. *scōh*, ónor. *scor* óg. *ἀσκηρα* stb.); szíjak, gúzs (a. *strap*, b. *soka* „kötél”¹²¹, óg. *σχοινί*); hám (a. *harness*, *girth* „heveder”, ga. *armaich*, óg. *χαμουρα*, a.-sz. *scerran* „kikötni

¹⁰⁹ **Hésziódosznál** (*Herkules pajzsa*) és **Aiszkhülosznál** (*Heten Théba ellen*) pajzsot is jelent, hiszen homorulata miatt felfogta a folyadékot. Az óg. *σάκκος* más jelentései: „durva kecskeszőrőből készült szűr” (ebben a kifejezésben szavaink születését érhetjük ismét tetten (szár, szál, szőr, szúr, szűr), s csaknem megegyezik az ugyanazt jelentő óg. *σιόπα*-val); „zsák”; „szűrő”; „szakáll”

¹¹⁰ Nagyobb edények megnevezésében is hangzásbeli rokonság van a magyar és a kelta nyelvek között: a. *cauldron*, br. *kaoter* és a „katlan” (vagy „üst”) csaknem azonos, a „tégely” (pl. olvasztó) pedig a w. *tegell*-el „kis katlan” mutat feltűnő hangzás- és értelembeli kapcsolatot

¹¹¹ **Hérodotosz**: IV.61

¹¹² *Id.* 70

¹¹³ Megfelelő a **skaith* „hasít”, „tör” alaptól képzett óa. *sceað*, *scæð*, ósz. *scethia*, ófel. *skaida*. Ezek a kifejezések a „kézzel” mutatnak megegyezést. Az *OED* szerint a „tokot” jelentő lat. *vagina* (az ókorban nem használták anatómiai értelemben) gyöke a **wag* „kettétör”, „mar”. A magyar „vág” szavunk megegyezik ezzel. Az eredeti tokot valószínűleg egy fadarab kettétöréséből nyerték.

¹¹⁴ B. *geizitoki* és a „tegez” szavunk hasonlít egymáshoz, mindkét nyelvben a *toki*, tok „belső teret” jelent (cf. óg. *θήκη* „bezárt, bezárható hely”)

¹¹⁵ **Hérodotosz**: VII. 64; nyelvünknek tíznél több szava van a „szeke” megjelölésére

¹¹⁶ Ga. *asgall* „mell”, „védelem”, ga. és í. *scabal* „mellvédő”

¹¹⁷ **Sztrábon**: VII.III.17.

¹¹⁸ Cf. b. *gezi* (Trask a lat. *gaesumot* „gall dárda” jelölte meg a baszk kifejezés forrásául. A szerző véleménye eltér ettől, a b. *gezi* inkább a magyar „kéz”-hez kötődhet. Hasonlóság van a *Géza*, *Keszi* és *Keith* törzs- vagy személynevek között az utóbbi írt értelme „harcos leszármazott”, a skót felvidéki „csatából való”, ga. *sleigh*, í. ga. lit. *akstis*, a.-sz. *scot*

¹¹⁹ Az a. *rawhide* összetett szó, „nyersbőr”, „irhát” jelent. (A „nyers” megfelelői: b. *eihar*, *ihar*, ga. *amh*, *amhaidh*, ném. *roh*, óa. *hreaw*); a *hide*-nak kettős értelme van a „bőrön” kívül „rejtőzködést” is jelölhet (b. *ezkutu* „rejtett”, ga. *seiche*, *seic*, w. *cuddio*, lat. *scorteus*, *cutis*, óg. *κότος* „bőr”)

¹²⁰ Az ókori frügiai vadászok és lovasok bőrtalpú csizmája volt eredetileg a *kothurnusz* (*buszkin*), amit átalakítva a görög színházban is viseltek később; a lat. *soccus* könnyű bőrszandált jelölt; a *galos* pedig a gallok (fatalpú és bőr felsőjü) lábbelije volt.

¹²¹ A Pireneusok ókori lakosainak hagyományos lábbelije a bőrből készült, kötélfonat-talpú *abarka* volt. A magyar „barka” két jelentése kapcsolódhat hozzá: némely fa és cserje (pl. fűzfa) fűzervirágzatának a neve (az ókori görögök szandált, *baxaét*, fontak a fűzfa fiatal ágaiból és leveleiből), illetve a megdolgozandó irha legfelső rétegét nevezik így; a „barkázás” a bőr puhításának egyik módja, „barkázó fát” használnak hozzá. de ugyanakkor a „varga” szavunk is kapcsolatban lehet az *abarkával*. Meg kell jegyeznünk, hogy a *piszkos* szavunk a

valamihez egy állatot”); kengyel; nyereg (a. *saddle*, len. *siodlo*, ném. *Sattel*); ostor (a. *scourge*, b. *usta*, *zigor*, ga. *sgiùrsadh*, sv. *gissel*); sisak - süveg, kalap - (a. *helmet*, ga. *sgaball*); sátor (a. *tent*, óg. *σκάλλω*) és hangszerek, pl. a bőrduda (*ascaules*¹²²) készítésének alapanyagát jelentette.

Az eskü szertartása során valószínűleg olyan tárgyak és természeti elemek is jelen lehettek, amelyeket Hérodotosz nem említett, de amelyeket baszk, kelta-utód és magyar szavakból és az ókori kútfők egymást kiegészítő adataiból újraépíthetők.

5. A *σκούθ*¹²³ szótó jellegzetes ógörög értelme a bőrhöz kapcsolódó „pajzs”¹²⁴ lehetett, bár Hérodotosz nem említette az eskütétel tartozékaként. Nem tudjuk, hogy a testvérbárságra való eskünél, milyen szerepe lehetett. (A törzsek szövetkezéseinél, valószínűleg, a felmutatott végső mozzanatot, az eskü szertartása nélkül is immár ható, „működő” **jelképet**, amit egybehangzó és ujjongó felkiáltások, karmozdulatok követhettek.) Aiszkhülosz leírásában szerepelt a pajzs, annak homorulatában fogták fel a bika vérét a szerződő felek. Sztrábontól¹²⁵ tudjuk, hogy a szkíták bőrből készítették, fonták vagy bőrrel takarták be pajzsukat. Aelianusz pontosabb volt, azt állította, hogy a szkíták a rénszarvas¹²⁶ bőrét használták fel erre a célra.

Több európai nyelv kölcsönözte a „pajzsot”¹²⁷ jelölő szavát a latin *scutum*ból¹²⁸, amely egybecseng az *eskü* morphémával. Egy századokkal később leírt szertartás az egyik bizonyítéka a feltételezés helyességének. Bíborbanszületett Konsztantinosz¹²⁹ említette, szemtanúként elbeszélése alapján, Árpád pajzsra emelését. Ez a szertartás nem volt példátlan, a germán törzseknél is szokásban volt, amikor új vezetőt kellett választaniuk a vezetőket adó nemzetségi, törzsi ág megszakadásával. Még az újonnan választott bizánci császárokat is pajzsra emelték.

Egy angol címertani megnevezés a másik bizonyítéka az „eskü” és a „pajzs” kapcsolatának. Az angol nyelv két különböző kifejezést őrzött meg a „pajzs” megjelölésére: egyik a védő fegyver, a *shield*; másik a címerpajzs, az *escutcheon*. Testi védelmet jelentett a pajzs, nemcsak egy ember számára, hanem egy csapat harcosnak is, hisz védőfalat lehetett építeni belőle, felfogta a nyílzáport, ha az ellenség támadásakor egymás mellé helyezték azokat. Ezzel szemben az eskü erkölcsi elkötelezettségként jelképezhetette a védelmet, mert az egységet, az erőt és a becsületet jelentette. Egy régi angol mondás, *blot on the escutcheon*¹³⁰, a „beszennyezett becsületet” jelölte: a be nem tartott ígéretet avagy a megszegett szerződést. Régi angol törvény, az *escuage* vagy a *scutage* szabályozta a pajzs szolgálatát a középkorban, aminek ókori szokásbeli előzménye lehetett a szkíta eskü. Testvérnepek lévén hasonló szokásaik lehettek a szkítáknak és a keltáknak. Ezek a nyelvészeti „nyomok” bizonyítják az eskütétel folytonosságát, a megváltozott hűbéri viszonyok közti újraértelmezését. Hiszen, a szellemiséghez kötődő hagyományok változnak a leglassabban¹³¹.

Isztambul egyik városrészének a neve, a Kr.e. 410-től folyamatosan lakott Üsküdar¹³² (korábban Scutari¹³³) is az „eskü” és „pajzs” kapcsolatának a bizonyítéka lehet. Korábbi neve „cserzett bőr”¹³⁴ jelent és valószínűleg az óg. *σκυτος* rontott formája.

cserlőre vonatkozhatott eredetileg, és a vizet jelentő brit-kelta *iská*val lehet kapcsolatban, a „cserlő”-ből eredhet a „feketét” jelentő szláv *cerna* szó is.

¹²² Dio Chrysostom (Kr. u. I. sz.) említi először a bőrdudát, de **Martialis** alkotta a megjelölést görög szavakból (*αυλος* „síp” + *ασκος* „zsák”)

(F. J. Timoney: *The Concise History of the Bagpipe*)

¹²³ A „pajzs” mindkét óg. elnevezése népróvet tartalmaz(hatott): a *σκουτα* v. *σκυτος* a „szkítát”, a *σάκος* v. *σάκκος* a „szakát” jelölhette, ugyanazt a szellemiségű népet.

¹²⁴ A **(s)kel* „vágni” PIE alaptól képzett, í. *sciath*, lat. *scutum*, óa. *sciold*, a.-sz. *scild*, *scyl*. Alakját tekintve a pajzs a teknős páncéljához hasonlít. A sp. *tortuga* és a „tok”, „teknő” szavunk is tartalmazza a „t” és a „k” vagy „g” mássalhangzókat, amelyek a b. *keatu*, *keitu* „fűst”, óg. *σκυτος* „eltakar” és a w. *cudd* „rejtett” szavakban is előfordul. **Tacitus** (*Germania* I.6) azt írta a germánokkal kapcsolatban, hogy a pajzs elvesztése „a legnagyobb bűn volt, egy ezáltal becsstelenné vált ember nem vehetett részt a szent szertartásokon és a tanácskozásokon.” Elképzelhető, hogy ez a szkítákra vonatkoztatva is igaz, hiszen hasonló lehetett a szellemi kultúrájuk.

¹²⁵ VII.III.17

¹²⁶ A *tarandus* kifejezést használta (valószínűleg a *Rangifer tarandus fennicus* alfaj lehetett, amelyik még most is él Karéliában. Telfy „iramszarvas”-nak fordította.) **Arisztotelész** is említette ezt a állatfajtát, szerinte a gelonok területén élt, a mimikri jelenséget írta le vele kapcsolatban: „fák és vidékek színét veszi föl”. (*Csodálatos dolgok*, XXX.)

¹²⁷ Kat. *escut*, lit. *skydas*, ol. *scudo*,

¹²⁸ A „bőr” jelentő *cutis*ből; óg. *σκυτος* szinkrétikusan örzi a „bőr” és a „pajzs” jelentést, tehát régebbi a latin kifejezésnél, a *κύτος*-szal („üreg”, „mélyedés”) és a *κεύθω*-val („takarni”, „rejteti”) van jelentésbeli összefüggésben. Magyar megfelelői a „kátyú”, „kotu”, „kút”, „kád”, „köd” szavak

¹²⁹ *De administrando imperio*

¹³⁰ „vér a pajzson”

¹³¹ Ezért segítheti a jelenlegi kirgiz, türkmén, mongol stb. törzsek életmódjának, szokásainak, hitvilágának a kutatása a múlt megértésében az antropológusokat

¹³² *Üsküdar Beledijesi Kurumsal Internet Portali*

¹³³ Per. Askwar

Egy ókori írott forrás szerint „[ökör¹³⁵]bőrrre lépni, annyi mint esküdni.”¹³⁶ A „zirin”¹³⁷ szót kellett kiejtenie annak, aki az ellenségtől valamilyen kiváltságot kért. Nagyon is elképzelhető, hogy az eskün alapuló törzsi szerződés, az egységet jelképező pajzs a latin *pax*¹³⁸-szal, a „békével”¹³⁹ függ össze, hiszen egy szerződés mindig egyensúlyi állapotot, azaz békét teremtett a szerződésre lépő felek között.

6. Csupán nyelvészeti és mitológiai analógiák állnak rendelkezésünkre a **tölgyfa**¹⁴⁰ (aragón *caxico*, sv. *eksläktet*, lat. *aeskulus*) nélkülözhetetlen jelenlétének bizonyítására. Valamilyen fát helyettesítő tárgyra¹⁴¹ volt szükségük a szkítáknak a fátlan sztyeppe körülmények között, amit esetleg egy korábbi szakrális helyről hozhattak magukkal. A törzs őseinek a tiszteletét¹⁴² és szokásainak betartását¹⁴³, egységet és biztonságot, erőt és bátorságot jelentett a tölgyfa. Zeusz jelképe és szent fája volt a tölgy a klasszikus görög mitológiában. Az etruszk, kelta¹⁴⁴ és germán mitológiában is jelentős szerepet játszott. Tölgyesben¹⁴⁵ tartották a tanácskozásait a galataiak Sztrábon leírása szerint. Az ógermán törvények keményen megbüntették¹⁴⁶ azokat, akik lehántották a fák kérgét. A magyar regevilágban és cimertanban szintén fontos szerepe volt a tölgynek. A guernicai tölgyfa évszázadokon át a baszkok szabadságát jelképezte. Ferdinánd és Izabella tölgyfa alatt esküdött arra, hogy a baszkok kiváltságait tiszteletben tartja.

7. A **víz** jelenléte is a vérszerződés körülményének egyik feltétele lehetett. A brit-kelta *isca*, ga. *uisge*¹⁴⁷, korai í. *esc*, sk. *easg*, w. *wysg* („víz”, „láp”, „árok”) egyértelműen a magyar „víz”-hez, valamint a víz szentségének a hitéhez kötődhetnek. E fenti megjelölések származékai lehetnek a következő kifejezések: br. *escuit*, korai í. *escid*, sk. *èasgaidh*, w. *esgud*, ezek feltételezhetően „eskü”-vel kapcsolatosak, minthogy „kész vm-re”, „hajlandó vm-re” jelentésűek. A feltételezett *eskü* szótövhöz kapcsolódhat sok angliai és skóciai folyóvíznek a neve is: Usk - Afon Wysg (Wales), Exe (Exeter), négy Esk folyó Skóciában, két ugyanilyen nevű Angliában. „A tavak, források és folyók melletti vallásos szertartások és áldozások a bronzkorig nyúlnak vissza. Ez nem sajátosan kelta jelenség....a germánok ingoványok és tavak mellett mutatták be áldozataikat az isteneiknek a Kr. utáni első századig.”¹⁴⁸

8. Sajátos **kéztartása** is lehetett az eskütételnek, éppúgy, mint manapság. A baszk nyelv „kezet”¹⁴⁹ jelentő *esku* szava őrizheti ezt és feltételezhetően kapcsolódik a magyar megfelelőjéhez. Aiszkhülosz leírásában is szerepe volt a kéznek, hiszen a bika vérébe mártották kezeiket a szerződő felek. A békekötés kézfogásának szokása szintén nagyon régi lehet. „Pacsit adni” szólásunknak is, amelyet csupán játékos helyzetben használunk immár, köze lehet hozzá. A szicíliai¹⁵⁰ *paci* „békét” jelent.

B. Néhány valószínűleg az „eskü” tövel kapcsolatos helység- és víznév: *Ashkelon* (lat. *Ascalon*) kánaánita város; *Ashkaniân*, a Párthia közép-perzsa neve; *Ashkhagat* város a párthus királyságban (jelenlegi Türkmenisztán); *Ascanius*-tó (Iznik Gölü) az ókori Kis-Ázsiában; az makedóniai *Uskana* (jelenlegi Kicevo); *Oescus* folyó (a jelenlegi *Iskar*) Bulgáriában; *Oskol* folyó Oroszországban; *Askania Nova* ukrán település, amelynek neve egy régebbi hasonló nevű sejtet; *Ezka*, az Aragon mellékfolyója Spanyolországban; ókori *Osca*, az Ilergetes törzs fővárosa Spanyolországban (a jelen Huesca); az ókori *Asculum*,

¹³⁴ Per. *askudar* vagy *uskudar* értelme „postalovak és levélhordók váltóállomása”

¹³⁵ Valószínűnek látszik, hogy az angol *ox* „ökör” és *oath* „eskü” szemantikai kapcsolatban van egymással

¹³⁶ **Lukianosz:** *Toxaris* XLVIII

¹³⁷ Cf. b. *zin* „eskü”, etruszk *cer* „tenni”, komi *zarin*, kurd *zêr*, zazaki *zern* „arany”; a magyar „szer” is nyelvünk egyik fontos gyöke, főleg a szaporasággal függ össze

¹³⁸ Fr. *paix*; ol., román *pace*; portugál, sp. *paz*; sicíliai *paci*

¹³⁹ B. *bake*

¹⁴⁰ Az *OED* szerint, a proto-germán **aiks*ből származó óa. *ac* „tölgynek” nincsen hangzás- és értelembeli megfelelője a germán nyelveken kívül. Az azeri *fac* „fa”, b. *adar* „ág”, „szarv”, „végtag”, a magyar „ág” és „ég”, a török *ağac* „fa” bizonyíték arra, hogy de igenis van.

¹⁴¹ Feltételezhetően kihegyezett, ék végződésű feje lehetett, mint a fa ághegyének vagy a hegynek, és az ég felé mutathatott.

¹⁴² **Hérodotosz** beszámolt a szkíták királya, Idanthursz Dareiosznak küldött üzenetéről: „...találjátok meg ezeket [ősi sírjainkat] s próbáljátok feldülni, akkor meg fogjátok tudni, hogy vajon harcolandunk-e a sírokért vagy nem.” (IV.127)

¹⁴³ **Hérodotosz** (IV. 76, 80), **Lukianosz** (*Toxaris*, I.), **Origenész** (*Celsus ellen*, V.36) kihangsúlyozták, hogy a szkíták ragaszkodtak a hagyományaikhoz, és megbüntették azokat, akik feladták a szokásaikat.

¹⁴⁴ Valószínűleg keltáktól átvett, „tölgyfát” jelentő szavak képezhetik a következő helyneveket: Derventa (Bosznia-Hercegovina), Derbend (Törökország), Derbent (Dagesztán). A len. *drzewo*, bulgár *дърво* „fa” szintén kelta eredetű kölcsönszó lehet. A per. *Darband* (helységnév) „zárt kapuk” a nyersanyag megjelölését őrizheti

¹⁴⁵ **Surányi, György:** *A görög hitvilág növényei*

¹⁴⁶ **J.G. Frazer:** *The Golden Bug*, 83.old.

¹⁴⁷ Cf. per.*usqur* „vallásos feloldozáskor használatos víz”

¹⁴⁸ **Simon James:** *Exploring the World of the Celts*, 1993, 94. old.

¹⁴⁹ Bizonyára hasonló jelentése lehet Abkházia és az abazinok zászlóján levő kéznek.

¹⁵⁰ A *Σικελοί* (lat. *Siculi*) nevű törzs lakta Kelet-Szicíliát a görög gyarmatosítás előtt, (**Thuküdidész**, VI.2.), amelynek neve a székelyek nevével cseng össze

a jelenlegi Ascoli Olaszországban. Nagyon valószínű, hogy az *Isca Dumnoniorum* (Devon, EK) és *Isca Silorum*¹⁵¹ (Wales, EK) római kori kelta települések, a kelta törzsek találkozóhelyei voltak, ahol először esküvel léphettek szövetségre, majd azt követően kereskedelmi és kulturális célból találkoztak rendszeresen. A közelükben található víznevek, az *Usk* és az *Exe* hangzásban kapcsolódnak hozzájuk. Az *Esk* nevükről már szóltunk. Valószínűleg az *Axe* és az *Asker* folyónevek is ugyanehhez a „családhoz” tartoznak. A kárpát-medencei *Esküllő*, *Kis- és Nagyesküllő*, *Iszkáz*, *Oszkó*, *Öskü*, *Uszka*, *Iske* és az ókori *Uscenum* (a jelenlegi Vác) nevek is beleillenek a „képhe”. Feltételezhetően az ausci, oscus, scots, sequani, székely, vascones ókori törzsek nevéhez kötődhetnek.

C. Az *eskü* morphéma változatai lelhetőek fel, valószínűleg, bizonyos európai etnikumok nevében. Ezek a baszkok, skótok és a székelyek lehetnek. Csupán az elsővel foglalkozik a jelenlegi tanulmány.

1. A *vascones*¹⁵² törzsnevet korábban a lat. *boscus* vagy *buscus* „erdős terület” kifejezéssel, illetve az „erdő”-t jelentő b. *basoko*-val (*baso* „erdő”, *-ko* birtokos eset ragja) hozták kapcsolatba. Manapság elutasítják ezeket a névfejtéseket, mert viszonylagosan új kifejezéseknek tartják a magyarázó szavakat a szakértők. Az az általánosan elfogadott nézet, hogy a lat. *vasco* (*vascones* egyes száma) egy ismeretlen jelentésű aquitán vagy baszk gyökből (**eusk-*) ered, önmegnevezés (endonímia) lehet, és az ókori források¹⁵³ feljegyezte aquitán törzs nevével, az *auscival* csenge össze.

2. *Barskunes* vagy *bascunes* feliratú, Kr.e. I. századi pénzérmét¹⁵⁴ találtak Északkelet-Spanyolországban. Az érmék egyik oldalán egy lovon vágató harcos látható kivont karddal vagy dárdával a kezében, amely a törzs katonai jellegére¹⁵⁵ utal. Néhány érme másik oldala egy szakállas férfifejet ábrázol és a *Bencoda* vagy *Bencota*¹⁵⁶ személynevet viseli.

Három hasonló hangzású törzsnevet említenek az ókori források a kelta törzsek között Alsó-Pannóniában: ezek az *aravisci*¹⁵⁷, *eravisci*¹⁵⁸ és *arabiskoi*.¹⁵⁹ Az *ara-* és *era-* előtagok¹⁶⁰ elhagyásával kapott nevek megfelelést mutatnak *Bizcaia* tartomány, valamint a *vascones* és/vagy *vescetani* törzsek nevével. A *ara-*, *era-* előtagok az említett törzsek alcsoportjait is jelölhetik, minthogy a baszk *abar* „ágit” és „maradékot” jelent, metatézissel pedig *arabá*-vá alakulhat, s ebben az esetben „hátramaradt törzseket” jelentenének. Tacitus pannón nyelvűeknek tartotta őket.

A Kárpát-medence baszk-gyanús helységnevei és a baszkok nevének magyar értelmezhetősége alapján a jelen tanulmány szerzője azt feltételezi, hogy a baszk törzsek¹⁶¹ bizonyos kelta, keltibér és szkíta törzsekkel¹⁶² együtt vándorolhattak¹⁶³ Ázsiából jelen területükre, s hogy a vándorlás során kisebb törzsi elemek szakadhattak le vagy a helyi lakosság befogadásával újjak¹⁶⁴ születhettek.

A Kárpát-medence, éppenúgy mint a Balkán, sok olyan helységnevet tartalmaz, amely összecseng a baszkok mindkét ókori megnevezésével. *Barskunes*nek megfelelő helységnevek közül néhány: Baracska, Berkesd, Berkesz, Berzence, Berzék,

¹⁵¹ Ptolemy: *Geo.* II.2, Tacitus: *Annales* XII. 32-33

¹⁵² *Ὀβασκόνες* (Sztrábon: *Geográfia* III.4. 10-11, Plinius: *Naturalis Historia*, III.22.

¹⁵³ Ptolemaiosz: *Geo.* II.6

¹⁵⁴ *Digital Historia Numorum*

¹⁵⁵ Egy Ascoliban talált bronz lelet harminc római állampolgárságot elnyerő ibériai zsoldoskatoná nevével tartalmazza. Ezek a nevek többnyire megegyeznek a baszk településnevekkel. A szkítáknál is szokásban volt a pénzért való katonáskodás. (Andokidész III. beszéde a *Lakedaemonokkal kötendő békéről*)

¹⁵⁶ A két névváltozat megegyezik az Arad megyei Pankota településnévvel.

¹⁵⁷ Tacitus: *Germania* 1.28; Ptolemaiosz: II.15

¹⁵⁸ Plinius: *Id.* 3. 148; Alsó-Pannóniában talált katonai diplomák és sírfelirat

¹⁵⁹ Plinius: *Id.*; Ptolemaiosz: *Id.*

¹⁶⁰ Ezek az előtagok Araba baszk tartomány nevével csengenek össze, nem kizárt, hogy a tartomány neve a Rába folyó (lat. *Araba*) nevével függhet össze. Egy másik szómagyarázat a török *araba* és az orosz *apōa* megjelölések lennének, amelyek „szekereket” jelentenek. [cf. per. *arba* (egyes szám *rab*) „házak” vagy *arbab* (e. sz. *rabb*) „tulajdonosok”] Mindkét nyelv, részben, azon a földrajzi területen formálódott, ahol kimmer, kelta, szkíta és szarmata törzsi maradványok léteztek még. Ókori forrásokból tudjuk, hogy a pásztor szkíták (elképzelhetően néhány kelta törzs is) szekereken éltek. (Aiszkhülosz: *Prométheusz* 709-711 töredék, Hippokratész: *A szelekről, a vizekről és helyekről*, 27)

¹⁶¹ Németh Gyula (*A honfoglaló magyarság kialakulása*, 1991, 39-41 old.), az antropológus W. Radloffot idézve, leírja a nomád társadalmak nemzeti alcsoportjainak folytonos változását, az újabb és újabb vezető családok kiemelkedését és azok nevének átvételét.

¹⁶² Kelta és baszk törzsek közé ékelődött szkíta-gyanús helységnevek a következők: Szacsal, Száka, Szakadás, Szakalár, Szakamás, Szalacs, Sikula, Székás, Szigetfal, Szikesfal, Szita, Szitány, Szokány, stb. (tágabb értelemben vett Erdély); Sata, Sitke, Szakáld, Szakály, Szakony, Szatta, Szegi, Székely stb (Magyarország), Saca, Szakolca, Szakacsány (Felvidék)

¹⁶³ Török településnevek (Başgötüren, Başkonak, hüsnül több Başköy, Başkuyu, Beşkonak, Sorgun, Sorkun és Zorgun) bizonyíthatják ezt. Anatólia, Balkán és a Kárpát-medence településneveiben sokkal erőteljesebben van jelen a kelta, baszk és szkíta elem, mint gondolnánk (Pl. Erdemli török városnév etimológiája: *erdem* „erény”+li helynévképző)

¹⁶⁴ *Ilergetes* törzs neve utalhat balkáni eredetre. Többben az *ilargi* „telehold” kifejezéssel hozták összefüggésbe, a *getes* utótag azonban törzseket jelölő név.

Boroksa, Börzönce (Magyarország); Berekszó, Varsolc (Erdély). A *Vascones* törzsnévhez illeszkedő településnevek: Bácska (Délvidék), Baksa, Baskó, Becske, Bicske, Besence, Veskény, Viszák, Vöckönd (Magyarország); Bocskó, Viszka, Vaskoh-előtagú nevűek (Erdély); Vasonca folyó (Felvidék); Veskóc (Kárpátalja) stb. Hegyvidéken fordulnak elő nagyobb számban ezek a nevek, olyan helyeken főleg, ahonnan vasércet bányászhattak az ókorban. A *Vascones* törzsnév egyik jelentését feltételezhetően azok az előmagyarok adhatták, akik a Kárpát-medencében éltek akkor, amikor a baszk törzsek is ott tartózkodhattak, mert a magyarok kívül egyetlen európai nyelv sem kötötte őket össze a vasérc-bányászattal. A Kárpát-medencéből való továbbköltözéssel felejtődhetett el a törzsnév értelme. A népnév a „vaskő”-ből vagy képzett alakjából, a „vaskoh(ó)ból”¹⁶⁵ alakulhatott ki. De a „vaskő” szavunk értelme is fémmegmunkálási terméket, „pengét” jelent. (Ezek a nyelvi „nyomok” is igazolják a baszk törzseknek a vaskultúrát elterjesztő keltákkal és keltibériekkel való együttmozgását.) Ez a feltételezés egybeesik a baszkok történelmi és jelenlegi főfoglalkozásával¹⁶⁶, a vasfeldolgozással. Léteznek olyan magyar tájszavak¹⁶⁷, amelyek szintén kapcsolatban hozhatóak az ókori baszk törzsek nevével: *baksa* vagy *boksa*¹⁶⁸ – nagy farakás, amelyben a szemet égetik; *balaska* vagy *valaska* – kanászbalta, amely a pásztorélet nélkülözhetetlen eszköze volt, vasból készítették a kovácsok a fejét; fából faragták a pásztorok a nyelét; *bicke* – hajóvontatásnál használt 2 m hosszú vasalt végű, vashoroggal¹⁶⁹ ellátott erős dorong, amit kikötéskor és különböző manőrvvezésekkor használtak, de a tutajok megállításában is szerepet játszott; *váska* – vízhordó rúd, amelynek a végére két kisebb vizes edényt akasztottak, két változata volt: a vállrúd, amikor a rúdat a menetiránnyal párhuzamosan helyezték a vállra, és a válliga, a fej mögött a két vállon hordozott rúd, ezek a nők eszközei voltak; *viskó*¹⁷⁰ – vessző és gyékényfonatból készült kicsi ház.

Aquitán, baszk és más elő-indo-európai törzsneveket őriz a Kárpát-medence számos településneve. A különböző törzseknek megfelelő toponímiák:

- a. *Ausci*: Ózd, Ózdfalu, Ocsa, Ócsárd (Magyarország), Osziko, Eszkáros (Felvidék), stb.;
- b. *Autrigones*: Otrókocs (Felv.);
- c. *Bigerrones*: Bigér (Szörénység), stb.;
- d. *Caristii*: Körös folyó neve és a Körös- előtagot tartalmazó összetett helységnevek (Partium);
- e. *Ceretes*: Cered, Csaroda (Mo.), Csíkszereda, Nyárádszereda (Erdély), Nagyszered, Kisszered (Délvidék), stb.;
- f. *Conveni*: Noszvaj (Mo.), Noszoly (E.), stb.;
- g. *Eluzates*: Olcsva, Belezna (Mo.), Lőcse (Felv.), stb.;
- h. *Sibuzates*: Bozita, Buzita (Felv.), Buzd (E.), stb. ;

¹⁶⁵ Az Erdélyi Érchegység nyugati medencéi egyikében Vaskoh, Vaskohaszód és Vaskósziklás települések vannak. Ezek a neveket viszonylag későn jegyezték le ebben a változatban. (Korábban Nagytko, Zohodol és Skej nevet viselték, **Vistai A.J. Tekintő – Erdélyi helynévkönyv** III. 353. old). Feltehetően a medencében élő, egymást követő nemzedékek őrizhették meg az eredeti törzsnevet, éppenúgy, ahogy a tágabb régióbeli településnevekben bizonyos kelta törzsnevek is fellelhetők. A következő toponímiákkal bizonyítom a baszk törzsnevet: Riény falunév (Grúziában létezik a Rioni folyó (az ókori Phasis), a spanyolországi La Rioja tartományt baszkok lakták a rómaiak korában, spanyolul a folyót „rio”-nak nevezik); Kaluger falu (Sztrabón: Geo III. 4. 10-11 „a vascones törzs városának” nevezte az ibériai Calagurrist, ez a jelenlegi Calahorra); Gaina hegycsúcs (b. *gaina* „hegytetőt” jelent); a szomszédos Belényesi-medence a Berones keltibériai törzstől is kaphatta a nevét, de ki kell hangsúlyozni, hogy magyar értelme is van: „bölényes”.

¹⁶⁶ „A spanyolországi Baszkföld vasércet feldolgozó műhelyei még a rómaiak korából ismeretesek. Nyitott tűzhelyen, faszenen égették a helyileg kibányászott barna hematitot, és szerszámokat, fegyvereket, valamint vallási kegytárgyakat készítettek belőlük.”(*Northern Spain, Inside Guide series*, 83. old.)

¹⁶⁷ *Magyar Néprajzi Lexikon*

¹⁶⁸ Online Székely szótár

¹⁶⁹ A lapurdi és alsó-navarrai nyelvjárásban a *krako*, *kraka* „horgot” jelent, nem kizárt a –krakkó utótagú helységnevekhez való köze. A b. *mako*, *maku* a „horog” mellett „vasvillát” is jelent

¹⁷⁰ A. *basket*, ga. *baskaid*, i. *bascaed* „kosár” feltételezhetően az ókori baszk törzs vesszőfonó képességére utalhat, ez képezhetné a *vascones* törzs jellegzetes kelta nevét. (Érdekesképpen említem, hogy az óg. *υποφωτός* „fonott” és a magyar „fonás”, „fontos” feltűnő megegyezést mutat!) A szkíták életmódjában is szerepet játszott a vessző- vagy gyékényfonás. **Aiszkhiolosz** említi először azt, hogy a pásztor szkíták „font tetők alatt magasán szépkerekű szekereken laknak.”(*Prométheusz*, 709-711). Nemcsak felül borították be font gyékényszőnyeggel a szekereket, de köréjük is tették a szél árnyékolására. (**Hippokrátész**: *A szelekről*, a *vizekről és helyekről*, 27) A „szittyófélék” (*Juncaceae*) (cs. *sitinovité*, len. *sitowate*) „szotyor” (ütőget) és a „szatyor” neve hangzásbeli hasonlóságot mutat a „szittyá”-val, nem kizárt, hogy értelembeli kapcsolat is van közöttük, hiszen különböző tárgyakat fontak belőle. Ugyanakkor a b. *jainko* „istent”, a *jaun* pedig „urat” jelent, ez kapcsolatban lehet a lat. megnevezéssel is. Kosár szavunk feltételezhetően a kosárszarvra emlékeztető fogója miatt kapta a nevét. [Sztrabontól tudjuk (Trask, *Id.* 10. old), hogy a baszkok is kos áldozatokat mutattak be az ókorban.] Nyelvünkben a „gyékény” a növényt és a fonás termékét, a szőnyeget is jelenti.

i. *Sotiates*: Szágy (Mo.), Szegyesd, Szód (Par.), Szucsány, Szucsi (Felv.), stb.;

j. *Tarbelli*¹⁷¹: Tarpa (Mo.), Túrterebes (erős hasonlóságot mutat a dél-franciaországi Adour¹⁷² folyó melletti Tarbes város nevével, a magyar változat tartalmazza a folyónevet is), Rákosterebes, Krasznaterebes, Kisterebes (E.), Tőketerebes (Felv.), stb.;

k. *Varduli*: Kisvárad (Felv.), Kisvárd, Várad (Mo.), Nagyvárad és a környékén található Várad- előtagú helynevek, Váradpósa, Váradalpár (P.), stb.;

l. *Vasates*: Vázsec, Vézsa (Felv.), Vasztély, Bosta (Mo.), Vesztény (E.), stb.;

m. *Vascones*: Besence, Bicske, Vaskút, Veszkeny, Visznek, Visnye (Mo.), Veskóc (Kárpátalja) stb.;

n. *Vescetani* (ezeket a településneveket nehezen lehet megkülönböztetni a *Vascones* törzs emlékét őrzőktől): Viszák (Mo.), Visk (K.), Vicsa, Viszka (E.) stb.;

o. *Volcates*: Vajkóc (K.), Valkonya, Vejke, Valkó, Völcselj, Vokány, Vékény (Mo.), Válkány (Bánság), stb.

Igencsak hiányos a névjegyzék, alapos összehasonlító munkára van szükség. A kutatásnak ebben a korai, problémafelvető szakaszában nem lehet még meghatározni a Kárpát-medencében ideig-óráig megtelepedett baszk törzsek és az előmagyarság közti kapcsolatot.

A baszkföldi tartományok jelenkori neve is kimutatható a Kárpát-medence toponímiájában. A Rába folyó (lat. *Araba*), valamint a valószínűleg metatézissel keletkezett felvidéki Abara nevét őrizheti *Araba* tartomány neve; a Gyepes (P.) és Kapos (Mo.) folyóvizéket *Gipuzkoa*; Laborcét *Lapurdi*; Novoly (E.), Never (Felv.) neve *Nafarroában* ismétlődik; Szapáriliget, Zabár, Zádor (Mo.), Zuberec (Felv.), Zábrány, Zádorlak (Bánság) *Zuberoa* nevében folytatódik; Veszkeny pedig *Bizkaiában*.

Iparalde az északi baszk tartományok összefoglaló neve. Az előtag, az *ipar* „észak”, hangzásbeli megegyezést mutat az Ipoly folyó nevével, és a folyó után megnevezett településnevek előtagjával (Ipolytölgyes, Ipolyvisk, Ipolybél stb.) Régészeti leletek tanúsága szerint ősidőktől volt lakott ez a vidék. Nyelvünk az egyetlen az európai nyelvek közül, amelyik „iparnak” nevezi a különféle nyersanyagfeldolgozó gazdasági tevékenységeket. Két fontos következtetést lehet levonni ebből a tényből: előmagyar nyelvet beszélhettek a fent- említett térségben legalább a kelta időkig visszamenőleg, valamint élénk vasérc- kitermelés és vassfeldolgozás lehetett az Ipoly-mentén¹⁷³ az ókorban, aminek a nyelvi nyoma is megmaradt, nemcsak a régészeti. A nagyobb földrajzi térség helységnevei, Lábatlan, Lábod¹⁷⁴ (Mo.), Lábás, Lábfalva, Vasláb (Erdély) bizonyítják ezt, minthogy a b. *labe*, *laba*¹⁷⁵ „kemencét”, „kohót”¹⁷⁶ jelent és a magyar „lábbal”, „lábassal” függ össze. Az Erdélyi Érchegység keleti oldalán¹⁷⁷ levő Gáld¹⁷⁸ elő- és utótagot tartalmazó helységnevek (Gáldtő, Havasgáld, Mezőgáld stb.) ugyanezt támasztják alá. „A korai kelta stílusú leletek, amelyeket az erdélyi La Tène anyag többségétől eltérően kelták hagyatékának tarthatunk jellemző módon az Érchegység közelében (Nagyenyed, ? Oláhszilvás) találhatók.”¹⁷⁹

Néhány baszk helységnev összehasonlítása hasonló hangzású Kárpát-medencebelivel:

¹⁷¹ Ezzel a törzsnévvvel egybeeső anatóliai településnevek: Torba, Torbali

¹⁷² A Túrál szinte megegyező hangzása

¹⁷³ „-Mente” helynévutótag, egymást követő folyóparti településekre utal, b. *mende* „hegy” hangzásbeli és értelembeli kapcsolatot mutat a „menedékkal” (hegyoldal).

¹⁷⁴ Magyar megfelelőik: Süttő (az a. *sheet* többek közt „kemencelapot” is jelent!) Kemence, Ókemence, Új Kemence; ga. *lábannak* „bánya” és „piszkos munka” a jelentése.

¹⁷⁵ Hangzásbeli megegyezést mutató baszkföldi településnevek: Labatut, Labaien, Labacolla stb.

¹⁷⁶ Az ókori görögök hordozható lábonálló kemencéket használtak, óg. *λαβή* „fogantyút” jelent.

¹⁷⁷ Keltának minősítették a környékbeli régészeti leleteket (*Erdély története*, I.30.old), amit nemcsak őnmaga a helységnev (gál=gall), de a Jára folyónév is valószínűsít (a. *iron*, ga. és í. *iarann* „vas”), ezzel azonban rokon a magyar „gyár” és képzett alakjai (a „gyarmat” is!). *Aiszkühülosz* (*Heten Théba ellen*, 729-730) éppen a „kegyetlen vasat” tartotta „a szkíták gyarmatosának, a vagyonszerző osztogatójának”, felismerve, hogy magasabb technológiájú fegyverekkel könnyebb leigázni fejletlenebb szinten levő népeket. *Fehérlófia* egyik szereplőjének, Vasgyúrónak a neve is bizonyítja a „vas” és „megmunkálása” kelta és magyar megnevezésének ősi kapcsolatára. Valószínűleg a „gyúr” lehetett „gyár” szavunk előzménye.

¹⁷⁸ Nyilvánvaló a b. *galtzairu* „acél”, ga. *sgaldta* „leforrázott”, „forró vízzel mosott” és a magyar „acél” közti kapcsolat! (Meg kell jegyeznünk, hogy más jelentése is van a b. *galdunak* „elveszlődik”, „elveszít”)

¹⁷⁹ *Erdély története* I., 1986, 30.old.

Baszkföldi helységnevek	Kárpát-medencei helységnevek	Más területen levő hasonló hangzású településnevek
Biarritz (Lapurdi)	Biharóc (Felv.)	Bihar (India)
Errigoiti	Egrestő (E.)	Egrisi - ókori kaukázusi királyság, Egerci, Eğriağaç (Törökország)
Garay	Gara (Mo.), Garba (E.)	
Galdakao	Gáld (E.)	Çaldere, Çaldiran (Tö.)
Irun	Irinny (E.)	Irán, „árják földje”
La Haranne, Karrantza	Herencsény, Herend, Kerencs (Mo.), Gelence (Felv.), Galadna, Gerend (E.)	ókori Harran (Tö.)
Cuqueron, Kukuari	Küküllő folyó (E.), Kukerics (Mo.)	Kükür, Kükürtlü, Küküce (Tö.), ókori Kolkhisz (Kaukázus), Colchester, Keekle (Egyesült Királyság)
Lekeitio	Rakaca (Mo.), Rekitta, Rekettyő, Rekető (E.),	Rakha tartomány (Grúzia) La Rakha (India)
Meñaka	Monok (Mo.)	
Mundaka	Mándok (Mo.)	
Navarra	Never, Alsó-, Felsőelefánt (Felv.)	Levante (Közel-Kelet) Levent, Navruz (Tö.)
Pamplona	Pamlény (Mo.)	Pamphulia – ókori anatóliai tartomány
Sondika	Szanda (Mo.), Szindi patak, Szedinka (E.)	ókori Sindok (Kaukázus), Sündköy, Sandik (Tö.)
Sopuerta	Szaporca, Szerep (Mo.), Szapáryfalva (Bánság)	Sarp (Tö.)
Sukarrieta	Szarakszó (E.), Szokolya (Mo.)	ókori Szakarya folyó, Sakarca, Sakarli (Tö.),
Zala, Zalain, Zalla	Zala folyó, Zalaegerszeg, stb. (Mo.)	Zile (Tö.), ókori Lazistán (Kaukázus)
Ubide	Abód, Abda (Mo.)	Abdi, Abdioğlu, Abide (Tö.)

Egyes baszk és magyar helynévképzők között is megfelelést figyelhetünk meg:

-ca, -tza – Apáca, Kelence, Kisigrice, Köpec, Lekence

-eta – Deréte, Genyéte, Kalota, Lövéte, Szalonta

-gune – Hercegány, Kőrösgégény, Krasznacegény

-ko – Barátka, Csobánka, Érfancsika, Falkó

-o – Baraszó, Kossó, Csaracsó, Ecsellő, Harcó, Laszó

-on, ain – Alsóvárány, Bágyon, Berkény, Bökény, Koroknya

Baszk kifejezésekkel társíthatóak bizonyos erdélyi hegy- és helynevek, mint pl. Bánát (*banatu* „víz elválasztotta”), Bihar (*behor* „kanca”, *behartu* „elkötelezett”, *behera* „alacsony”, *bihurtu* „visszatérés”, „csavart”), Doboka¹⁸⁰ (*debeku* „tiltás”), Gaina-tető (*gaina* „hegycsúcs”), Górtető (*gorr* „hús”, *gorri* „vörös”, „csupasz”), Orczyfalva (*ortzi* „ég”) stb. Meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek a neveknek magyar értelme is van.

Néhány, de igencsak jelentős baszk és magyar szómegfelelés¹⁸¹ jegyzéke:

Baszk	Magyar
agure (öreg ember)	agg, aggódik
alde (tartomány)	Oldal
(g)altzairu (acél)	Acél
ardo (bor)	ordas - kiforratlan, csípős bor
as, aba (ős)	Ős
ate (ajtó)	Ajtó
bago (bükk)	Bükk
bil (kerek)	Bél
beaza (veszély, fenyegetés)	Vész
biroki (ikerpár)	Iker
egatz (hosszú toll)	Tegez
egiaz (igazán)	Igazán
eme (nő, nőstény)	ünő, emse
erditu (szülni)	ered
erreka (kisebb folyóvíz)	ér
ezer (minden)	ezer
gaizto (rossz)	gazember
garate (hegyszoros)	garat, torok
garba, kharba (len és kenderverésnél használt eszköz)	gereben
gerezi (cseresznye)	gerezd
gorde (tartani, megtartani)	kordában tart
gudu (csata)	had, csata
hegi, egi (szél, határ)	hegy, ég
hatu (csomag)	hát
ihar (szárított)	ihar
iturri (forrás)	feltör

¹⁸⁰ Dobogókővel mutat megfelelést!

¹⁸¹ A *Trask* és a *Morris* baszk-angol online szótáron kívül felhasználtam még **Tóth Alfréd** *The Common Mesopotamian Substrate of Hungarian and Basque* c. tanulmányát (Mikes International, Hága, 2007; http://www.federatio.org/mikes_bibl.html#124)

izu (fél)	izgul
jaitzi (tej)	tej
kabarro (keverék)	kavar
keatu (füst)	köd
labe (sütő, kemence)	láb, lábas
lapur (tolvaj)	lop
lo (álom)	alszik
orba(i)n (sebhely, bőrön levő jegy)	orbánc
ortzi (ég, mennydörgés)	orca
prexitu, prejitu (süt)	parázs, perzsel, pörköl, pörzs,
segail (keskeny)	sekély
su, sute, (tűz) sutegi (tűzhely)	süt
zaldi (ló)	áldoz
zigor (pálca, ostor, bot, átvitt értelemben: büntetés)	szigor

Két hangzásban és értelemben megegyező mesebeli alak van a baszk és magyar regevilágban: a b. *sorgin*¹⁸² megfelel a magyar „boszorkány”-nak és „sárkány”¹⁸³-nak, a b. *Basajaun* „erdei öregember” pedig a Grimm testvérek gyűjtötte Vasjankó c. népmese hőse nevével. A történelmi Magyarország különböző tájegységeiben léteznek más erdei öregre, vademberekre vonatkozó megnevezések is, mint *Kontyu*, *Vadöreg* és *Tápió*¹⁸⁴.

Egy másik hasonlóságra is fel kell hívni a figyelmet. Az Ebro folyó völgyében napkoronggal díszített sírok¹⁸⁵ vannak. Ez a kereszténység előtti díszítőelem, azonos ábrázolásban, a Kárpát-medencében is igen elterjedt.

A „szomszédság”¹⁸⁶ megjelölésére használatos baszk tájszavak az *inguru*, *üngürü*, *unguru*¹⁸⁷, amelyek feltűnő megegyezést mutatnak a magyarok jobbra nyugat-európai megnevezésével, illetve az Ung¹⁸⁸ folyó völgyében levő Ung(v)ár nevével.

¹⁸² A ném. *Zauber* „varázs” a b. *zuberi* „boszorka” megjelöléssel és Zuberoa baszk tartomány nevével cseng össze, említést érdemelnek a hasonló értelmű *βασκα-* kezdetű óg. szavak: *βασκανια* „elbűbájolni valakit”, *βασκανος* „bűbájos”, *βασκαίνο* „szemmelverés”, *βασκανιον* „bűbáj”, „amulett” elképzelhetően a baszk népnévvel lehetnek kapcsolatban. Az arab források mágusoknak, varázslóknak tartották a baszkokat. (Trask: *Id.* 13.old) A felvidéki skót nyelvben a *sithiche* „tündért” jelent, amely hangzásban a „szkíta” népnévhez áll közel.

¹⁸³ Cf. óg. *σάρξ* „hús”, *σάρξη* „a bőr belső felülete”, *σάρκοφορ* „húsevő”. Arrian említette, hogy a szkíta hadjelek a sárkányok voltak, amelyek póznákon függtek. Összevarrt színes rongydarabokból készültek (*Taktika*, XXXV.) Néhány baszk istenség neve maradt fenn a kereszténység előtti időszakból, köztük a *Sugaar* (kígyó, tűzkígyó?) is.

¹⁸⁴ Magyar Néprajzi Lexikon

¹⁸⁵ Trask: *Id.* 13.old.

¹⁸⁶ Cf. ga. *coimhearsnachd*, í. *chomharsanacht*, tör. *komşuluk* „szomszédság”, *cumhuriyet* „köztársaság”. Említést érdemel az a feltevés, mely szerint a lat. *commune*, -is „köztulajdon” a kumán (kun) közösségi tulajdon szokásának emlékét őrizheti. [Aczél József szerint a kunok nem török eredetűek, hanem az ősgöröghöz állott közel a nyelvük, azonban elismerte, hogy a *Petrarca codex* egy eltatárosodott kun nyelvet őrzött meg. (*Id.*, 26.old.)] Kioszi Székünnosz azt írja bizonyos szkíta törzsekről, „...az összes vagyon közös” (*Periegésisz*, 847), Sztrábon pedig azt, hogy „...mindent közösen bírnak, kivéve a kardot és serleget.” (VII.III.7)

¹⁸⁷ Trask (*Id.* 225 old.) a lat. *in gyru* „körben” (cf. óg. *γυρος* „kör”, „gyűrű”, „kerek” és a magyar kifejezések nagyon hasonlóak!) kifejezéshez köti a baszk megjelölést; a lat. kifejezés olyan kör formájú helyet is jelöl, „ahol lovakat idomítottak”. A nyugat-magyarországi Gyűrűs helység térségében, amely a kőkortól lakott, egy őshonos ló kitenyésztése ismeretes. Érdekes módon a térséget a Ják nemzetség lakta, a nemzetségnév megegyezést mutat az ibériai *Iacetanos*, *Ιακκητανίας* törzs (Sztrábon: *Id.* III.4.10-11) és az Aragon-völgyi *Jaca* város (Spanyolország) nevével. Jordanes és Zacharias rhétor is említ *unugur* törzseket a VI. században, utóbbi a Kaukázusban. (Darkó Jenő: *Hunno-Hungaro-Bolgarica*, Turán, II./6) A magyaroknak egy X. századi görög forrásokban szereplő egyik elnevezése: az *unkroi*, valamint az orosz óskrónikában használt *ugri* egybecsengenek a baszk megjelöléssel. (Darkó Jenő: *A magyarság és kelet, Eleink*, II.1. 6., 12.old.) Nem beszélve a *Tárik-i Üngürüs*zben említett Hunor népről, az *üngürüsökről*. (Lásd a 3. lábjegyzetet!) Az *inguru*, *üngürü*, *unguru* változatokkal összeillő anatóliai toponímiák: Üngür, Engürücük stb.

Utóbbiról gyanítjuk, hogy a magyar törzsek Kárpát-medencébe érkezése előtt is létezhetett¹⁸⁹. Minden okunk megvan rá, hogy ebben az elnevezésben az előmagyarság egyik ókori nevét és a kárpát-medencei folytonosságunk nyelvi bizonyítékát lássuk.

Következtetések

1. A magyarok egy részének szkíta eredetét tárja fel a jelen tanulmány, de nem zár ki más népeket a szkíta-örökségből.
2. Nem állítja a tanulmány, hogy indo-európaiak¹⁹⁰ voltak a szkíták, de megpróbálja bebizonyítani, hogy a magyar nyelvnek is van egy indo-európai rétege, amely feltételezhetően az ógörög világhoz közel élő szkítákhoz kötődik.
3. Nem lehet kizárni a szkíta kutatásból és a PIE gyök-rendszer kidolgozásából a magyarokat és a nyelvüket, mert sokszor éppen magyar szavak a „megoldatlan nyelvi rejtélyek” kulcsai.
4. Ősi nyelvi kapcsolat létezik a baszk, kelta és magyar nyelvek között, bár a népek közti kapcsolat egyelőre tisztázatlan.
5. Szorosabb kapcsolat lehetett e három nép között, mint, amennyire manapság ezt elismerik, hisz több régi magyar nemzetségnév¹⁹¹ mutat megfelelést baszk és kelta törzsek nevével, illetve azok „ős” és „előd” megjelölésével.
6. A tanulmányban szereplő nyelvészeti adatok és összefüggések alapján bátran kijelenthetjük: a jelenkori magyar nép egyik ősi ága legalább a kelták korától a Kárpát-medencében élt. (Másfajta kutatások, pl. a genetikai, a magyarság ennél sokkal korábbi kárpát-medencei jelenlétét állapították meg!)

NEW INTERPRETATION OF THE ETHNIC NAME “SCYTHIAN” AND ITS SIGNIFICANCE TO THE ETYMOLOGY OF THE “BASQUE”

Paper published unabridged in English in *Journal of Eurasian Studies* (<http://www.federatio.org/joes.html>) Volume I., Issue 2. April-June 2009, pp. 43-67.

~ ~ ~ ~ ~

¹⁸⁸ A skót felvidéki nyelvben *ung* „felkentet”, „felszenteltet”, a török *on* (*un*) „jót” és „jobbat” jelent. (Németh Gy.: *Id.* 380 old). A kárpátaljai Ung patak szomszédságában Pálóc, Palló és Pallágy nevű helységek vannak, Felvidéken pedig a palócok népe él, ezeknek a neve egybehangzó a **Diodorus Siculus** (II.43) lejegyezte szkíta eredetmonda egyik főszereplője nevével, Palus-szal. Az eredetmonda szerint Palus és Napes, Jupiter fiának, Scythesnek voltak a leszármazottjai, akik hatalmas területet hódítottak meg a Nílustól Thrákiáig, a médek földjétől Kis Ázsiáig.

¹⁸⁹ **Anonymus**: *Gesta Hungarorum*, Hung vára

¹⁹⁰ Több ragozó nyelvet beszélő kisebb nép él a Kaukázusban, akik minden bizonnyal szkíta leszármazottak.

¹⁹¹ B. *aita*, *aite* „atya”; *aiton* „nagyapa”, „bölcs”, *aitu* „tanult”; ga. *àite* „vidék”, „rész”; *aiteam* „törzs”, „nép”; *àithne* „parancs”, „rend”, „tudás”; i. *aithne* „parancs”, „elismerés”; *athair* „atya” megjelölések az Ajtony nemzetségnévvel csengenek össze; b. *as*, *aba* „ős”, „előd”; ga. *ab*, *aba* „apa” az *Aba*; a kelta *Icenii* a *Je(sze)nő*; a keltibéri *Iacetanos* (óg. *Iakketaviasz*) a *Ják* nemzetségnévvel mutatnak rokonságot.

MELLÁR, Mihály : A minoszi *Lineáris A* írás megfejtése

Egy rendhagyó közlemény a magyar olvasókhoz



IT 4 · 4 A T B []-3 H T O T H
 A G T 3 · 4 T B Y C [] H ·

AP Za 2 (HM 2479+NE80) (GORILA IV: 4-5), stone cylindrical jar (Villa, MM III context)

.1: U-NA-KA]NA-SI • I-PI-NA-MA[PA₃-NI-NA • A]-KU-PA₃-NA-TU-NA-TE[

.2: *304-PA •]PI-MI-NA-TE • I-NA-JA-RE-TA[-NA-RE-JQA •

.1 perhaps:]I-KU-PA₃-NA-TU-NA-TE[. .2:]PI-MI over []].

U-NA-KA]-NA-SI : ÖNKÉNYeS : arbitrary, high-handed

I-PI-NA-MA : IPaNÖM(?) A szó gyöke iP (iPa, iPar, iPék > Pék, épület mélyen ejtve ‘Palota, stb.’), ‘külsőleg létrehozott’ tartalommal. Ebben a szóban nem vérszerinti, hanem külsőleg, pl. törvény által (*in-law*) létrehozott kapcsolatról van szó. : my wife(-in-law?). The word is not in use, but can be understand from its root *iP* which in words *iPa* (= father-in-law), *iPar* (= industry), ‘Pék (= baker), *épület* (= building) with back-vowels ‘Palota (= palace), etc. has the meaning ‘brought about from outside’, for example by law.

[PA₃-NI-NA] : FeNNeN, fenn; fennhéjázva : up; haughty, arrogantly

A]-KU-PA₃-NA-TU-NA-TE = A-KU-PA₃-NA; TU-NA-TE : AKéPPeN; Dönt : in that manner; decide

*304-PA : ÉGBe : up to heaven

]PI-{JU+MI}-NA-TE : FeLMeNeT : on the way up

I-NA-JA-RE-TA[-NA-RE-JQA = I-NA-JA; RE-TA[-NA-RE-JQA (lásd/sec: A-TA-NA-{RE+TE}) : INNeJ; RáTa[NáL]oK : from here; I find her/him

(Ha) önkényes ipanőm fennen aképpen dönt, égbe felmenet innej rátanálok.

(If) my arbitrary wife up decides so, on the way up to heaven I find her from here.

A *Linearis A* írás megfejtésével 3½-4 ezer éves, agyagba, cserépbe, kőbe vésett magyar szövegek ezer szavas szógyűjteményét teszem le az asztalra. Ezzel a szó- és szöveggyűjteménnyel a magyar nyelv lett Európa legrégebb írásos anyagok által igazolt nyelve.

Csodálatos, hogy ezeknek a szövegeknek az olvasásához nem kell semmilyen nyelvészeti hókusz-pókusz, az ugratásos módszerrel, mondhatnám SMS-stílusban írt szövegeket bárki elolvashatja és élvezheti a meglepően friss, ma is tökéletesen érthető mondandót.

A minoszi műveltség, a krétai palota/labirintus építők, az európai civilizáció megteremtőinek nyelvét minden érdeklődő magyar vagy magyarul beszélő, tolmács nélkül is megértheti. Sem a szavakon, sem a mondat szerkezetén nincs mit átírni, javítani. További feltárára várva, a nem-görög eredetű, tehát magyar földrajzi nevekben, Homérosznál és a görög mitológiában, a csillagnevekben, a *Lineáris B* görögnek hitt nyelvében még legalább 5-10 ezer magyar szó alussza Csipkerózsika álmát, s vár megértésre. Az ébresztgetés elkezdődött, Aczél József már felhívta a figyelmet a tömeges görög-magyar párhuzamra, ugyanezt tette Götz László a *Keleten kél a nap*-ban, Varga Csaba nemrégén adott ki egy szógyűjteményt és most itt van a *Lineáris A* és a *Kréta Képirás* kétségbevonhatatlan magyar olvasata.

Mégis úgy érzem magam, mint Don Quihote, azzal a különbséggel, hogy képzelésében ő a szélmalomokat látta óriásoknak, míg nekem a magyar értelmiség egy részével és a hivatalos dogma felett őrködő MTA-val kellene megküzdenem.

Amit hivatalos nyelvészeink a magyar nyelvről tanítanak, azt egy húsdarálóval lehet ábrázolni. A magyar átveszi a kész szavakat, amelyeket vándorútjain a jónépek alamizsnaként a tarisznyájába tesznek, de rossz (szociális) fogazata miatt ezeket a szavakat egészben nem tudja fogyasztani. Minden portyázó magyar visz a tarsolyában egy húsdarálóhoz hasonló szerkentyűt, amivel a kapott szavakat felaprítja, hogy aztán rengeteg fajta fűszer (rag, képző) hozzáadásával beépítse 'primitív nyelvébe'.

Ez a húsdarálás hasonlat két kérdést is felvet.

1. Ha a magyar nem ismeri a húst (vagyis a szavak előállítását, nincs még alapszókincse sem, minden szó idegen eredetű) akkor hogyan, miért és mire készült ez a technikai-nyelvi csoda, amelyik pontosan tudja mit, hol kell levágni az alamizsna szóból, hogy a tő minél több raggal és képzővel legyen fogyasztható?
2. Minek a rengeteg fűszer (rag és képző) ha nincs hús? Volt egy nyelv, amelyik csak ragokból és képzőkből állt, vagy a ragok és képzők a már átvett szavakhoz, illetve szavakból alakultak ki?

Megpróbálom dramatizálva bemutatni, hogy hogyan is dolgozik a valóságban ez a húsdaráló. Pető fia a határban kódorogva látja, hogy Petrovics valami furcsa dolgot csinál. Mit művelsz, te? — kérdi. *Kopam* (=kapálok) — mondta volna Petrovics, de az igazsághoz jobban illően, a felesége dolgozott. *Ona kopa* — lett volna a válasz, de mivel 'a szlávok sokkal műveltebbek voltak a magyaroknál' Petrovics magyarul válaszolt: *Kapál* — mondta. Osztán mivel? — kérdezősködött tovább Pető fia. Mivel, — hát *motikával*! Hü, — mondja Pető fia, — ez túl komplikált szó, levágom az előbbi *kapál* végéről az -l hangot (ígeképzőt!), oszt a maradék tövel nevezem meg a szerszámot. Ebben is maradtak, azóta mi *kapának* hívjuk azt, amit a szerbek *motikának* és e jelenet emlékére minden szótárba beírjuk, hogy **a kapa szerb eredetű szó**.

Pető másik fiát, aki a gatyát egy az egyben koppintotta le a szerbektől, igen bosszantotta, hogy ő *barbárabbnak* (magyarok jelzője, akadémiai tájszólásban) tűnhet mint testvére, mivel a gatyánál, elővigyázatossági okokból, nem használt húsdarálót, újabb kölesönszó után koslatott: Oszt mi az az asszony derekán? *Kecelja* — mondja Petrovics. Pető másik fia felderült, könnyedén ledarálta a birtokos ragnak tűnő *-lja* végződést, és — szögedi lévén az eszemadta — átformálta a maradék szót *kötőnek*. Sőt, hogy túltegyen Pető első fián és hamár úgyis kéznél a húsdaráló ledarált még egy hangot, hogy elmondhassa: a kötőt *felkörve* viselik a magyarok.

Ennek a húsdaráló modellnek matematikailag a kivonás felel meg. Nyelvünk csak behozatalból dolgozik, behozott szavakból levon részeket, s az így kapott tök alkotják szókincsének alapjait. A szó eredeti nyelvén ezek a tövek semmit sem jelentenek, *a kivonás ad nekik értelmet* a magyarban!? A nyelvnek nincs szerkezete, a németből átvett nyelvtan teremt rendet — úgy, ahogy — ebben a húsdaráló okozta káoszban. Dióhéjban tehát ez lenne nyelvünk, kb. ezt tanulják a magyarok anyanyelvükről.

*A modell pontos matematikai megfogalmazása lehetetlen egy pozitív modell, az összeadás modelljének ismerete nélkül, mely nyelvünk csodálatos szerkezetét tökéletesen, 'egy az egyben' leképzéssel adja vissza. Lásd a Magyar nyelv gyökrendszerének alapjait¹. Ez a modell bemutatja, hogy egyetlen gyökszó hogyan nő ki terebélyes szóbokorra a legelemibb, legprimitívebb logikai műveletek segítségével. Magyarázatot ad számtalan kérdésre az emberi beszéd eredetétől a gondolkodás folyamatának a megértéséig. Lényege, hogy **a magyar nyelv egy formális (axiómatikus) rendszert alkot, melynek alaptételei a gyökök, tételei pedig a szavak**. A gyökök révén nyelvünk egy könnyen áttekinthető *jelképrendszert* alkot, következésképpen alkalmas a gondolkodás modellezésére.*

Brian Mac'Whinney hivatkozva Bijeljac, Jusczyk, Saffran vezette csoportokra, bizonyítja, hogy gondolkodásunk jelképeinek kb. a szótagok felelnek meg. (Lásd bővebben a Magyar UFO²-ban.) *A szótag értelmetlen szótöredék, a gyök értelemgerjesztő és hordozó jelkép*. Csak egyetlen kis lépés hiányzik a szótagtól a gyökig, de egy óriási lépés nem csak az emberi beszéd jobb megértése, hanem a *gondolkodás eredményes matematikai modellezése* felé is. Douglas R. Hofstadter megkísérelte ezt a lépést megtenni *Gödel, Escher, Bach: an eternal golden braid* című könyvében. Azonban az angol nyelv formalizálása egy átláthatatlan szövevénybe torkollott a rengeteg visszacsatolás egy-egy preposition végett, a rengeteg mellékág a különböző igei, főnévi stb. kifejezések megalkotására, és még sok más akadály miatt. A magyar nyelv ilyen értelemben *lineáris*: egyetlen, az utolsó szóhoz adott rag megváltoztatja az addig mondottak mondattani szerepét, alanyból tárgyá válik stb.

¹ <http://osmagyar.kisbiro.hu/modules.php?name=topics&file=lista&topics=anyanyelv>

² <http://osmagyar.kisbiro.hu/modules.php?name=topics&file=lista&topics=anyanyelv>

A 150 éve tartó finnugor és/vagy török eredet, csöbör vagy vödör vitája csak egy ügyesen kitervelt mézesmadzag, amivel elterelték a figyelmet nyelvünk valódi szerkezetének megismerésétől. Dr. Marác László volt az első, aki ezzel az álproblémával nem hagyta magát félrevezetni, és aki a vitát a lényegre: a magyar nyelv gyökszerkezetére szeretné terelni.

Az indoeurópai nyelvtanok kritikátlan átvétele az egyedüli módszer, amit a magyar nyelvészek használnak. Nemrég olvastam a világhálón, hogy a magyarban harminc egynéhány főnévi eset van, aminek a fele *hamis*!? Aki legalább egyetlen idegen nyelvhez konyít, az tudja, hogy a magyar „tárgyesetnek” semmi köze sincs, mondjuk, a német accusativushoz, még ha legtöbbször azzal is fordítjuk. A ködösítés kisiskolájaként és hogy nyelvünket szedett-vedett nyelvként mutassák be, a nyelvtan szétválsztja a szerves *-t* ragot a tárgyeset, a múlt idő, a műveltetés és más nyelvtani jelekre. Lásd dr. Végvári József: *Ragozó rügyező nyelvünk*³ című dolgozatát. A magyar nyelv a többes számot is szerves módon és nagyon sokféle formában fejezi ki (lásd egy kis válogatást a Magyar nyelv gyökrendszerének alapjaiban) és hasonlítsd Chomsky Universal Grammarjának azon állításához, hogy az indoeurópai nyelvekben még a *többes szám is lexikális tétel*, mint a szó maga.

Akik belenéznek a minoszi szöveggyűjteménybe, látni fogják, hogy a krétai paloták írnokai milyen játszi könnyedséggel használják az ½ (fektett v) jelét a *fél, féle, fele, vele, -val/-vel, és, meg* vagyis mindenféle társítás kifejezésére, hiszen ez a szerves szó- és mondat-alkotás lényege. Mi ettől a tudástól megfosztattunk, (felső)oktatásunk célja ugyanis az elbutítatással járó tetszhalál, amit a végleges hamar követ.

A butítás pedig minden szinten folyik. A DunaTV Nyelvörzőjében a vetélkedő fiataloknak az idegen szavak szótárát kell lapozgatni. Mit számít!? A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint minden magyar szó idegen eredetű. A vetélkedőben házi feladat a gatyá szó eredete. Tudtam, hogy milyen választ várnak, mégis beírtam nekik, hogy sumér cserepeken szerepel a GAD szó gatyá értelemben. (Akkor még nem tudtam, hogy a (minoszi) magyar HT1 táblácskán is ott van a szó! Gatyát írtunk, amikor a szerbek még pelenkát sem hordtak!) A következő fordulóban a műsorvezető bemondta, hogy más vélemények is vannak, de ők csak a Bárczi-féle szófejtést fogadják el. (Akkor mi volt a feladat?) Aki nem érti, hogy a cserépen levő írás az *tény*, a szófejtés a *vélemény*, azzal nincs mit vitázni. A műsorvezetőnek szeretnék ajánlani egy egyszerű *gyakorlatot*: a fürdőszobában lazán kössön maga elé egy kötőt. A kötő kötőzője alá csúsztatva kezét nyúljon combjai között előre és a kötő alját húzza hátra és túrja át a kötőzön. Megfelelő méretű Kötőből így készül alkalmi GaTYa, mely GáTolja az érzékenyebb részek sérülését. Miért kellene ehhez a szerbek? Ha Bárczi nem is értette meg, az átlag magyar tud *kötőből gatyát* csinálni és bárki megkérdése nélkül, a *magyar hasonló dolgokat hasonló szóval nevez meg*, emberemlékezet óta.

A magyar iskola csodálatos teljesítményekre képes. A padokból kikerülő nebulók észreveszik a *kotang*-ban a *hattyú*-t, de a *kötőből* még akkor sem következtetnek a *gatyára*, ha erre a gyakorlatban képesek is. Hogyan lehet ezt az ön(gy)alázó látásmódot elérni? Csakis dresszúrával. Egy lovat „stick & carrot”, ostor és cukorka segítségével lehet nyeregbe, hámba, eke elé betörni. A kisiskolást, egyetemistát jegyekkel, később publikálás, előléptetés stb. lehetőségével. Mire ő határozná meg az irányt, már negyven éve szenved a dresszúrát, túl késő megváltozni.

A nyelvünknek leginkább megfelelő matematikai rendszert Emil Post dolgozta ki 1920-ban és *Post production system* néven ismeri a szakirodalom. Ennek a modellnek a *fonákja* a Bach-korszak idejében, 60-70 évvel korábban, Budenzék rendelkezésére állt. A budenzi modellben minden benne van, ami a nyelvet jellemzi, csak éppen ellenkező előjellel. Ennél jobb fegyvert a magyar nép kiirtására, az orosz segítségre szoruló, végig sértett fiatal uralkodó nem is remélhetett. Ördögi fegyver!

Felvetődik a kérdés: honnan vették Budenzék ezt a modellt? A normális emberi agy először pozitív modellt készít, és ha a szükség úgy kívánja, akkor arról készít negatív, fonák mintát.

Aki matematikus szemmel vizsgálja Czuczor-Fogarasi gyökökre épülő szótárát, mint Varga Csaba, vagy jómagam is, előbb-utóbb észreveszi a számrendszerrel való hasonlóságot, karfiolra, bokorra emlékeztető szerkezetét. Volt egy matematikus lángelme a Bach-korszakban, aki észrevette ezt a szerkezetet és megvolt hozzá a szellemi képessége is, hogy ebben is korát jóval megelőzve, kidolgozza hozzá a szükséges elméleti háttérrel. Ez az ember Bolyai János volt.

Dr. Marác László írja privát levélváltásban: „*Tudomásom szerint Bolyai még nem formalizálta a magyar nyelvrendszert, de azon az úton volt. Mindenesetre az eddigi kutatásokból nem derült ki egyértelműen, mert sok anyag hiányzik a Bolyai hagyatékából.*” De Bolyai János és a magyar mint tökéletes nyelv⁴ című dolgozatában ezt írja: „*Bolyai abból indult ki, hogy a természetes nyelv kezdetben egy matematikai jelrendszerre hasonlít*” és „*a nyelvi jelrendszert jól alkalmazhatónak véli gépesítésre is.*” Pontosan erről van szó, *ez Post rendszerének is a lényege!* A *Post production system* (gépesített) termelési folyamatok matematikai leírására szolgál!

Tehát Bolyai János Postnál már 70 évvel korábban kidolgozta formális (axiómatikus) rendszerét. Teljesen mindegy, hogy ezt a rendszert az élő vagy az általa megálmodott ideális nyelvre dolgozta e ki. Felfedezésével hová máshová fordulhatott, mint

³ hu.wikisource.org/wiki/Ragozó-rügyező_magyar_nyelvünk

⁴ <http://www.magtudin.org/Bolyai%20János%20és%20a%20magyar%20mint%20tökéletes%20nyelv.htm>. A tanulmány megjelent a Mikes International folyóirat 2006. július-szeptemberi számában is, magyarul és hollandul. http://www.federatio.org/mikes_per.html

a Magyar Tudományos Akadémiához, melynek tagjai valószínűleg — Gausshoz hasonlóan — nem tudtak mit kezdeni a merészen új gondolatokkal. Nem úgy Budenz és Hunsdorfer, akik felismerték a lehetőséget, hogy a nyelvében élő nemzet éltető elemét ennek a rendszernek visszájára fordításával tönkretégyék. A Bach-korszakban, és később is, a hatalmi eszközök rendelkezésükre álltak, hogy Bolyai minden erre vonatkozó írását megsemmisítsék. Amit a titkos ügynökök meghagytak, azt János halálosan megfélemlített féltestvére, Gergely égette el.

A kételkedőket szeretném emlékeztetni, hogy amikor e lopás történt, akkortájt történt a rovásos anyag elégetése is ugyanennek az intézménynek a berkeiben. Utoljára ehhez hasonló vandalizmust a tálibok követték el Afganisztánban. Katonáink azért áldozzák életüket, hogy ez ne ismétlődhesen meg ott ...

Minden idők legnagyobb magyar lángelméjének életművéből eddig 26 oldal jelent meg. Miért? A magyarázat egyszerű: a tolvaj fél a leleplezéstől, ezért minden anyagi eszköz elvonásával akadályozza Bolyai írásainak a megjelentetését. A tolvaj gyűlölete ez a meglopott iránt, a tolvaj itt nem egy személy, hanem egy intézmény.

A gyűlölet is intézményesített és tart a mai napig: a pszichológus Molnos Angéla mondja, hogy „Benkő Samu, ugyanaz a tudós kutató, aki Bolyai lángesze és munkája iránti nagy tisztelettel és odaadással közel egy fél évszázadon át végezte a töménytelen kézirat rendezését ... *A nyelv c.* fejezetben érezhetően hangot vált és szinte ellenségesen elemzi Bolyai nagy érdeklődését a magyar nyelv gyökrendszere iránt.” Aki a gyökrendszerről írni merészel, azt a tolvajok hetedik generációja is gyűlöli, elhallgattatja, megbélyegzi.

Miért lényeges megismerni nyelvünk gyök szerkezetét? Erre maga a nyelv válaszol: a TaNulás, DaNolás, ZeNélés, TáNc szerves egységet alkot. A DRESSZÚRA, TRÉNING beTÖRÉS: lovak nyeregbe TÖRÉSE, emberek beTÖRÉSE a TÖRvény által előírt viselkedési formába. Őseink két fajta betörést ismertek: A TÖR-em, mint a fegyel-em, az ill-em belülről jön, a TÖR-vényvényezett, vagyis előírt. Ebből azt hiszem világos, hogy a mindenkori hatalom miért a dresszúrát választja a tanítás helyett.

Úgy érzem, hogy erkölcsi kötelességem rámutatni arra mit tesz és nem tesz az MTA, és legalább előmozdítani egy *kiegyezést*, ha reformot nem is várhatunk attól az intézménytől, mely a világon meglehetősen egyedülállóan nem a nemzet felvirágzásán hanem egy 160 éve újrafogalmazott „Ugros...eliminados esse!” (A magyarok kiirtandók!) alattomos végrehajtásán fáradozik.

Mac'Whinney és mások tudományos kísérletei azt mutatják, hogy a magyar gyerekeknél, nyelvünk ésszerű, agyat utánzó felépítése miatt, a tanulást egy felfelé ívelő egyenessel ábrázolhatjuk. Az indoeurópai gyerekeknél egy nagy visszaesés mutatkozik a négyéves kor tájékán, amikor meg kell ismerniük anyanyelvük flektálót, szabálytalan viselkedését. (Bővebben a Magyar UFO-ban) Nyelvészeink azzal foglalkoznak, hogy minél több flektáló, kivételesen viselkedő szóval terheljék nyelvünket, hogy ezt az előnyünket is megszüntessék. A magyar gyerekek lemaradása akkor kezdődik, amikor a magyar nyelvtannak nevezett főmedvényel kezdik tömni a gyerekek fejét.

Mivel a MTA vezetését a legeredményesebben a dresszírozottak végzik, világos, hogy ma is ugyanolyan gyűlölettel vannak kultúrjavaink iránt, mint Bach-korszaki elődeik. Szerencsére (minoszi) magyar nyelvemlékeinket elégetni nem tudják és ignorálni is legfeljebb csak pár évig.

Az intézmények és tudósok szabad versengése következtében az indoeurópaiak hamarabb fognak megbékélni a tudattal, hogy az európai civilizáció bölcsőjét magyar dajka ringatta, mint a magyar értelmiség. Ha a magyar tudósok nem kívánnak neveltség és gúny tárgyává válni, akkor kénytelenek lesznek változásokat kieszközölni.

Nem követtem a sajtóban, de a fenti jellemrajzból könnyen levezethetem, hogy a MTA és holdudvara hogyan fogadta professzor Alinei etruszk-magyar azonosságról szóló munkáját. Ugyancsak nem nehéz kikövetkeztetni, hogy a Bach-korszak óta alkalmazott kontra-szelektálás miatt a magyar nyelvészek képtelenek bármi érdemlegeset felhozni ellene. Hadd segítsek nekik. Két ponton is megámádkozhatnák Alinei elméletét:

1. A finnugor és/vagy a török nyelvrokonság csak a magyarok közé bedobott konc, amin rágódnak már több mint 150 éve. (Ezek a „rokonságok” Dél és Közép-kelet Európa, illetve a Közel-keletről *keletre terjeszkedő* nagyállat-tartó és/vagy földművelő őseink révén jöttek létre és nem fordítva.)
2. A koncot szintén bekapva, Kontinuitás elméletében a professzor kivételt tesz a magyarokkal, ők az egyedüli nem helyben maradó népe Euráziának. Mindkét tévedését az MTA-hirdette „tanoknak” köszönheti. Sokan jártak és járnak így mint Mario Alinei.

Alinei: *Ősi kapocs* című könyve a laikusok számára nem könnyű olvasmány. A *Lineáris A* szövegek olvasásához viszont nincs szükség semmilyen nyelvészeti, szófejtési előtudásra, kisiskolás kortól felfelé bárki olvashatja a minoszi magyar szövegeket. Nemcsak olvashatja, hanem bárki maga is megpróbálkozhat a még megoldatlan szövegek olvasásával. Rengeteg még a kutakodni való ezen a téren: a Lineáris A szövegek mellett a Krétai Hieroglifák szövegei, a Lineáris B magyar szavai, a

görög mitológiai nevek, földrajzi nevek, csillag nevek garmadával tartalmaznak magyar szavakat. Egy csillagzathoz fűződő mítosz valós háttere kihámozható a benne szereplő nevek magyar értelmezéséből. Csodálatos élmény párezer éves titkokat felfedni, ezért felkérem a tanítókat, tanárokat ismertessék meg a gyerekeket ezzel a nagyon hasznos és lélekemelő szórakozással. Mindenki számára biztosított a sikerélmény. Új, izgalmas és csodálatos módja lehet ez nyelvünk jobb megismerésének és a nemzetnek is nagy szolgálatot tennének.

A minoszi Lineáris A írás megfejtése előtt utalt-e valami magyar nyelvi jelenlétre a Közel-Kelet térségében? Igen, többek között és legégbekiáltóbban a magyar nyelv, ezért kellett és kell a mai napig — minden szava idegenből származtatásával — pidgin, szedett-vett, tehát megbízhatatlan nyelvnek feltüntetni ország-világ előtt. Pedig van mit mondanía, csak meg kell hallgatni:

Az ókorban az óvilág három földrészén három vezető hatalom alakult ki, a civilizáció három bölcsője. Mindhárom ókori ország folyók, folyamok mentén épült, ütőereiket azok képezték. A folyó PóTolta a közutat, vasutat, légiutat és az összes médiát, a folyó összekötött, árut szállított, öntözött, táplált ... csoda-e hát, hogy mindhárom ország nevében szerepel? A három ország neve egyazon elv alapján fogalmazódott meg, mégpedig magyarul, a kor műveltségének nyelvén, lingua francáján. Mindhárom ország nevének alapja a folyó régebbi magyar neve, a **PoT**, mely a mai magyar nyelvben már csak kicsinyítve él mint *patak*, mint *pót-ág*, a *pot* elfolyó vízének *pótlására*.

1. Afrikában a Nilus mentén alakult ki az egyiptomi állam. EGYiPToM annyi mint EGY-PoT-oM vagyis egy folyamú ország.
2. Ázsiában két folyam táplálta a civilizáció Édenkertjét, a Tigris és az Eufrátesz, egyik PoToM a Másik PoToM Mása, ezért az országot MeSo-PoTáMia néven ismerjük.
3. Európa kellős közepén, KáR-PáTiában, a KáR-PáT-medencében nagyon sok folyó veszi teljesen KöRbe, KaRolja át a ma Délvidéknek nevezett részét a medencének. Ez a vidék volt Lawrence Barfield szerint a bronzkori Európa ipari központja, ezt a részt KaRolják a Kárpátokban, az Alpokban és a Dinári hegyekben eredő folyók, PaTok mint a Körösök, a Tisza, Duna, Dráva, Száva, Drina, Morava stb.

A valamikori *pot/pat* szó létezésére a patak (pat-ka módosulva, úgymint kúp-ka > kup-ak, bics-ka > bics-ak) szavunkon kívül más bizonyítékok is felhozhatók. A folyó ÁRja szállította az ÁRút, ha az eladó és vevő megegyeztek az Árban, akkor ÚSzlatot (ÚSZó árú ami nyom a *lat*-ban) magas hangon ÜZletet kötöttek. A SZÉL-vitorlás úszlaton/hajón (= **SaiLing BoaT**) történik az adás-vétel (**SeLLing & buying**, pp. **BoughT**), az üzlet, tájnyelven BóT (BoLT), az úszlat/üzlet ténylegesen BoThoz köttetik, általában a készletek PóTlására (**to SToCK up**). Nagyobb üzletkötéshez bot helyett TöKére van szükség. Úszlat (**boat**) az amit a parton leszúrt bothoz (ki)kötöttek (**the boat is STaKed to a STiCK/STaKe**), üzlet/bót amit kötöttek és bot az amire egészen a közelmúltig rótták számadó juhászaink az üzleteiket. A *partmenti* botok száma arányos a TaKarék vagy tartalék pótlásának a mértékével. **The number of STaKes along the bankment is proportional to the size of SToCKpiling.** (A T > ST hasonulás gyakori magyar-angol viszonyulatban: Tőke = **STake**, Terel = **STeer**, Tár = **STor**)

Az már csak hab a tortán, hogy mindez a PoT-on (folyón), a PaRT (=BaNK, az a része a partnak, melyre - mint VáNKosra a fej - támaszkodik a hajó) mellett történik. A PaRTi (ember) nélkül nincs PaRTi az üzlethez. **Without the man on the (riva-)bank there is no PaRTy to the business.** Miután az ÁRút TáRolták az úszlat/üzlet távozik a PaRTtól. **After having SToRed the wARes/ARTicles the BoaT dePaRTs.**

A *pat* megfordíva *tap*, TaPoly folyó Sárosmegyében, TaPolca, kicsinyítve a Tapoly, több patak, forrás neve, a *táp* folyamatos ellátás pl. vízzel (tápvíz). A *tap* módosítva *csap* (angolul **tap**) víz átfolyását szabályozó eszköz.

A fentiek bizonyítják, hogy a kereskedelmi alapszókincs a magyarban a vízi, *poti* közlekedés korszakában alakult ki és, hogy nélküle a vonatkozó angol szókincs összefüggései sem érthetők meg. A magyar nyelv tehát nem korlátozódott Krétára, ez volt a nyelve a Bronz-korban mindhárom nagy folyami civilizációnak. Valójában Kréta a földrajzi központja a három bronzkori nagyhatalomnak, ezért a Lineáris A nyelvemlékek megfejtése messze túlmutat Krétán és sokkalta több annál, amit így első hallásra elkönyvelünk magunknak. *Csak* ezer szó, mintegy 150 mondatban/kijelentésben, véletlenül megcserepesült agyag táblácskákon és edénytöredékeken, de több ezer lépés múltunk jobb megismerése felé.

Köszönetemet az olvasónak egy 3½ ezer éves szöveggel fejezem ki:



KO (?) Zf 2 (Khania Mus. 1385 [Mitsotakis collection]) (GORILA IV: 158-159), bronze mesomphalos bowl

A-RA-KO-KU-*333-WA-SA-TO-MA-RO-AU-TA-DE-PO-NI-ZA

A-RA-KO | KU-*333 | WA-SA-TO | MA-RO | AU-TA-DE | PO-NI-ZA

A-RA-KO : **ÖRök** : everlasting, permanent

KU-*333 : **HáLa** : gratitude, thanks

WA-SA-TO : **VeZeTi** : lead (to), guide (to)

MA-RO : **MáR** : any more, ever

AU-TA-DE : **UTaD** : your way/road

PO-NI-ZA : **VoNáT**, **vonását** : pull, entail, *in accus.*

AU-TA PO-NI : **ÚT VoNa**, **minden amit az ember (élet)útján von maga után** : road's entail, all that one pulls with him/herself on the way through life

Örök hála vezeti már utad vonát.

Everlasting thanks are guiding your road's entail ever after.

LINEAR A DECIPHERED

Paper published unabridged in English in *Journal of Eurasian Studies* (<http://www.federatio.org/joes.html>) Volume I., Issue 2. April-June 2009, pp. 98-119.

~ ~ ~ ~ ~

OBRUSÁNSZKY, Borbála :**Néhány magyar történeti hagyomány párhuzama a belső-ázsiai forrásokban**

Az elmúlt másfél évtizedben jelentős tudományos eredmények láttak napvilágot a belső-ázsiai népek korai történetével kapcsolatban. Az oroszországi, mongol és kínai régészeti leletek, a kínai krónikák feljegyzései, valamint régi török és mongol népköltészet elemzése révén egyre jobban ismertté vált a korai pusztai népek különleges, egységes és önálló kultúrája. Ezek alapján új megvilágításba kerülhet a korai magyar történelem néhány, eddig megválaszolatlan, vitatott, vagy ismeretlen kérdése.

Jelen előadásomban a magyar történeti forrásokban található, legfontosabb közjogi kérdésre, a magyar államalapításra koncentrálok, amelyek eredményei részben ismertek egy-egy szakterület — jogtudomány, történettudomány, néprajz, orientalisztika — irodalmában, de azokat nem kezelték egységesen, pedig a régi történeti krónikáink közjogot érintő kérdései alapvetően meghatározzák a magyarság korai történetét. Mivel a téma rendkívül szerteágazó, ezért jelen előadásomban csak a vérszerződést és az Anonymus által leírt eskü pontokat veszem vizsgálat alá.

Történeti háttér

Ahogy azt már fent említettem, az elmúlt évtized egyik legjelentősebb történettudományi eredményének az számít, hogy az 1990-es évek közepére a nyugati és a keleti kutatók többsége elfogadta azt a tényt, mely szerint a belső-ázsiai térségben az első, pusztai államot létrehozó nép a hun volt. Sőt elfogadták a Shi-Ji krónika azon állítását, mely szerint már a Kr.e. 3. században egységes hun állam létezett.¹ Abban azonban vita van a kínai és a nyugati történészek között, hogy a hunok mikor, milyen néven jelenhettek meg először a kínai történetírásban, illetve államuk mikor alakulhatott ki.² A kínai történészek — saját forrásaik és a régészeti leletek tanúsága alapján³ — azt állítják, hogy az első kínai dinasztia, a Xia, valójában hun volt, ezért ők a hunok megjelenését a Kr.e. 3. évezredre datálják. Ahhoz, hogy a kutatók egységesen elfogadják a Xia dinasztia hun eredetét, még a történeti források feljegyzésén kívül számos egyéb, régészeti, antropológiai bizonyíték szükséges. Az viszont történészek által elfogadott álláspont, hogy a hunok megjelenése és államalapítása valószínűleg jóval korábban történt, mint a jelenleg elfogadott Kr.e. 318-as, vagy a Kr.e. 209-es dátum.⁴ A legelső nomád államnak tartott belső-ázsiai birodalom szerkezetével és társadalmával egyre több kutatócsoport foglalkozik a világ számos tudományos intézményeiben, és azok eredményei alapján azt állíthatjuk, hogy a hun állam egységesen a Kr.e. 1. század közepéig, a szétagolt hun államok pedig egészen a Kr.u. 6-7. századig fennmaradtak az eurázsiai kontinens több részén, Észak-Kínától, Észak-Indián át a Kárpát-medencéig, tehát az egységes hun államszervezet és kultúra legalább ezer évig meghatározta az eurázsiai kontinens népeinek közjogi rendszerét.

A fenti adatok és történeti kutatások azért fontosak számunkra, mert a magyar vérszerződés eredete is a belső-ázsiai pusztai államszervezetbe vezet minket, amelyet a sztyeppei népek, a szkíták és a hunok honosítottak meg és terjesztettek el az egész eurázsiai sztyeppei területen: Észak-Kínától, Perzsián át a Kárpát-medencéig. Mivel azonban sokszor egy-egy külső forrás, vagy krónikai adat töredékesen vagy hiányosan jegyezte fel a számunkra idegen és érthetetlen vérszerződési ceremóniát (mivel nem értették annak közjogi fontosságát), ezért azok megértéséhez a keleti, belső-ázsiai történeti művekben találhatunk párhuzamot kutatásainkhoz. Emellett döntő jelentőségű a folklór adatok felhasználása is arra, hogy a vérszerződés jellegét és szertartását pontosítsuk, vagyis megállapítsuk, hogy egy-egy adott történeti forrás milyen jellegű szövetségkötést (katonai, államalapítási, baráti, törzsegyesítési, stb.) jegyzett fel.

¹ Shi Ji. 110.

² Mára többféle álláspont van a kutatók között. Az elméletekről: Obrusánszky, 2006. b

³ Shi Ji 110. fejezete így kezdődik: „A xiongnu-k (hunok). Ősatyjuk a Xia fejedelmi család leszármazottja volt és Chun-wei –nek hívták.”. Groot, 2006. 23. A Suo-yin kommentárban ez a feljegyzés található: „A xia-dinasztia uralkodójának, Jie-nek nem volt tao-ja, ezért Tang száműzte őt Mingtiao-ba. A rákövetkező harmadik esztendőben azonban meghalt. Fia, Xun-yun feleségül vette Jie mellékfeleségeit, majd elmenekült és az északi tartományokban telepedett le és barom csordáival vándorolt.” Groot, 2006. 24. A Kr. u. 5. századi Jin-shu forrás szerint Helain Bobo hun uralkodó a Xia dinasztiából eredeztette magát. Jin shu. 130.In: Wen. 2004. 296. Kína, Belső-Mongólia Autonóm Tartományban 2006. október 19-én feltártak egy várost, amelyet a régészek 3400-4000 évre becsültek.³ A kínai régészek egyértelműen a Xia dinasztia (Kr.e. 2100-1600) városaként azonosították a hatalmas települést. www.china.org.cn 2006. október 20-i híre alapján.

⁴ A kínai források Kr. e. 318-tól hívják az északi népeket xiongnu, vagyis hun néven. Legtöbb történeti szakirodalomban a hunok államalapításának dátumát Kr. e. 209-re teszik. Magam azonban vitatom az utóbbi álláspontot, hiszen a Shi Ji kínai krónika nem szól államalapításról, csupán apa (Tou-man) és fia, Mao-tun (Bátor) közti uralomváltásról. A hun állam intézményeiben, szervezetében semmilyen változás nem történt. In: Shi Ji. 110.

Ráadásul a keleti források adatai révén ma már az is bizonyos, hogy hibásak azok a régi kutatói álláspontok, amely kizárólag nyugati hatást, vagy átvételt feltételeztek a magyar krónikai történeteknél, hiszen a rendelkezésre álló belső-ázsiai példák jóval korábbiak, mint a nyugatiak, ráadásul jóval alaposabban írják le egy-egy régi szokás lényegét. Sőt, a legújabb történeti eredmények azt mutatják, hogy számos, kora középkori államszervezeti elem, vagy éppen mondai motívum éppen a belső-ázsiai népektől (szarmata, alán) a népvándorlás korában jutott el a nyugati népekhez,⁵ de nem becsülhetjük le a Selyemút fontos szerepét sem, amely által keleti áruk, és a kultúra számos eleme érkezett keletről nyugatra, és az termékenyen hatott az európaiakra. Ezek felderítése, és pontos vizsgálata azonban az Egyesült Államokban, illetve Nyugat- Európában nemrég kezdődött el, és bár szakmai eredményei részben eljutottak hozzánk, de hosszú folyamatnak kell eltelni ahhoz, hogy ezek szakmai körökben is elfogadhatók legyenek.

A vérszerződés

A magyar történeti krónikákban fontos államszervezetre utaló kifejezés található, amelyek vizsgálatával korábban számos kutató foglalkozott, az elmúlt évtizedekben azonban ezt a témát csak néhány történész érinti.⁶ A korai magyar történelmet összesítő mű, a „Korai magyar történeti lexikon” például egy szót sem szól a magyarság számára meghatározó jelentőségű eseményről, a vérszerződésről. Ezzel kapcsolatban legutóbb éppen a néprajzosok hoztak új eredményeket. Kiemelkedik Tárkány Szűcs Ernő monográfiája, amely a jogi népszokások kutatása kapcsán foglalkozik a műrokonság fogalmával, azon belül pedig a testvérré fogadás intézményével, melyben szerinte a pusztai vérszerződés formái éltek tovább.⁷ Katona Imre és Demény István Pál tanulmányaikban az Anonymus-i vérszerződést vették vizsgálat alá, és mindkettőjük elfogadta, hogy a magyar vérszerződés egy régi, pogány szokás volt.⁸ Legutóbb Rác Lajos jogtörténész írt a vérszerződésről, aki szerint ez a szimbolikus aktus a főhatalommal és hatalomgyakorlással kapcsolatos.⁹

Az a nemzetközi történészi-orientalista szakirodalomból ismert, hogy vérszerződés több népnél megvolt, de a társadalomszerveződésben fontos szerepet játszó vérrel való szerződési formák kifejezetten a belső-ázsiai pusztai civilizációhoz köthetők. A vérszerződések a nemzetségek, majd a törzsek szövetségét segítették elő, majd pedig az államalapításban is fontos szerepet játszottak. Éppen ezért van annyi forrásadat velük kapcsolatban, a szkítáktól egészen a mandzsukig.

Az 1945 előtti jogtörténeti-történeti szakirodalomból ismert, hogy a kutatók egységesen elfogadták azt, hogy a vérszerződés egy régi pusztai hagyomány lehetett, amelynek számos példája akad a külföldi történeti krónikákban. Ezt az álláspontot elfogadta Györffy György és Szűcs Jenő is.¹⁰ A jogtörténészek viszont azt állítják, hogy ez a szertartás egyben a történeti magyar alkotmány alapja volt, amely egy magasabb, állami szintre emelte a korábbi laza szövetséges viszonyt, amely azt jelenti, hogy *a magyar állam* — vagy ahogyan Kristó Gyula is nevezte — a magyar nomád állam — *már Etelközben megalakult és Szent István csak egy államreformot hajtott végre a 11. század legelején. Ez azt is jelenti, hogy a magyar állam megalapításának nincs köze a kereszténység felvételéhez.* Itt meg kell jegyezni, hogy a magyarság bizonyíthatóan ismerte az egyik eretnek kereszténység, a *nesztorianizmus* tanításait, csak ez a vallás nem volt kizárólagos hit közöttük, hanem a magyarság más vallási tanítást is szabadon követhetett.¹¹ A magyar állam etelközi megalapításáról csak a jogtörténészek alkottak véleményt.¹² A történész Hóman, majd az etnográfus Katona megjegyezte, hogy valószínűleg nemcsak egy, hanem több vérszerződés is kötöttetett a magyar törzsek között, de az etelközi volt a legvégső, államalapító szerződés.¹³ Henry Serruys orientalista a Halha Dzsirum mongol törvénykönyvben lévő vérszerződési formákat elemzett, amelyek változatai szinte mindegyike megtalálható a pusztai népek között. A magyar vérszerződés az államalkotó szerződés közé sorolható, mely a törzsi vezetők között hosszú időre kötöttetett, és annak érvénye az utódokra is kiterjedt.¹⁴

A történeti forrásokból tudjuk, hogy a vérszerződés szokása ismert volt már a szkítáknál¹⁵, és a médekénél¹⁶ is, de ha végigolvassuk a különböző pusztai népekre vonatkozó kínai, perzsa, vagy éppen a belső forrásokat, akkor azt láthatjuk, hogy szinte minden törzs szövetségkötésénél fontos szerepet játszott a vérrel kötött szövetség.¹⁷

⁵ Gernet, Littleton, Mote, Ucsiraltu, stb. kutatók eredményei.

⁶ Terplán Zoltán 1996-os cikkében utal is erre a problémára. Terplán, 1996. 974.

⁷ Tárkány Szűcs, 2003. 496.

⁸ Katona, 1997. Demény, 2002.

⁹ Rác, 2006. 305.

¹⁰ Hóman, 1935. Györffy, 1993. Szűcs, 2000.

¹¹ Obrušánszky, 2006.

¹² Bónis, 1944. Illés, 1907.

¹³ Hóman, 1935. Katona, 1997.

¹⁴ Serruys, 1972. 131.

¹⁵ Hérodotosz IV. 70.

¹⁶ Hérodotosz I. 74.

Visszatérve az előbbi példára: Hérodotosz leírása, és néhány, későbbi idegen forrás nem ad teljes tájékoztatást arról, hogy az általa ismert szkítáknál ez katonai szövetségkötésnél volt-e használatban, vagy csak a törzsek közti kapcsolatokra terjedt-e ki. Analóg néprajzi adatokból feltételezhetjük, hogy a fegyverek vérbe mártása általában katonai szövetségkötésnél volt szokásban,¹⁸ ahogyan ezt láthatjuk a mongol hőseposzok katonai szövetségkötéseiben. A kínai krónikák által többször említik azt, hogy a vérszerződés az államszervező ereje már a hunoknál is megvolt,¹⁹ és ez a fajta államalapító szövetségi forma továbböröklődött a sztyeppén Belső-Ázsiától²⁰ a Kárpát-medencéig, egészen a késő középkorig. A mongolok titkos történetében²¹, majd a perzsa nyelven íródott, de a mongolokra vonatkozó történeti műben (Jami at-tawarikh) is találunk ilyen szerződést²², melyet *andaságnak* neveznek, és ugyanezen szövetségkötési forma jelent meg a mongol és mandzsu állami szövetség megpecsételésénél.²³

Míg az Anonymus által leírt vérszerződés aktusát a hazai kutatók hitelesnek tartják, addig az esküpontok valódiságában már sokan kételkednek, ugyanis a kutatók nem bizonyosak afelől, hogy pontosan ugyanazok hangoztak-e el. Azt már sohasem tudjuk meg, hogy pontosan mi történt és mi hangzott el Etelközben, ahhoz azonban nem fér kétség, hogy a vérszerződési eskünek voltak pontjai, hiszen az eurázsiai pusztai népek vérszerződésében szintén voltak feltételek mindkét szerződő fél számára, amelyben meg kellett állapodni, hiszen mindenkinek tudni kellett, hogy mire köt szövetséget. Az elmúlt száz évben csak néhány jogtörténész és történész elemezte ezen szerződés pontjait.²⁴ Magam azonban keleti krónikák feljegyzései, valamint mai folklór adatok analógiái alapján megpróbálom ismételtelen elemezni.

Elő pont: választás és alkalmasság

Az eskü első pontja szerint a törzsi vezetők kinyilvánították, hogy mindig Álmos vezér ivadékaiból választanak vezért. A pont arra utal, hogy a törzsi vezetők közös akarattal választották meg Álmost és nemzetségét vezérnek. Ez azonban nem egyedülálló jelenség a pusztai népek történetében, hiszen más keleti példát is találunk erre. A mongol kutatók²⁵ szerint a pusztai népeknél nagyon fontos volt az uralkodó választás és a beiktatás rítusa, ilyen szertartásokat több kínai forrás is megörökített. Keleti források alapján fontos hangsúlyozni, hogy az uralkodó választás a magyar történelemben nem függött össze a kereszténységgel, hiszen az Árpád-ház uralma még jóval Szent István keresztény térítése előtt megvolt.²⁶ Jóval a kereszténység megléte előtt is választottak uralkodót, habár a választásban meglévő szertartások mutatják meg, hogy egy-egy törzsszövetség melyik civilizációhoz tartozhat. A magyarok esetében kézenfekvő a keleti, pusztai népekkel való egység megléte.

A magyar uralkodóválasztáshoz hasonló szertartás lehet a belső-ázsiai szienpi, vagy tabgacsok és türkök uralkodóválasztási ceremóniája, melyet a kínai források őriztek meg. A forrás adatok szerint az uralkodóválasztásnál hét ember vett részt, és azok kerek nemezeire ülve választották meg uralkodójukat. Boodberg sinológus szerint a nemezen történő uralkodóválasztás, valamint a hetes szám egy régi belső-ázsiai szokás volt, mely türkökön át egészen a mongol korig megőrződött.²⁷ Ugyancsak Boodberg történeti forrásokból idéz azzal kapcsolatban, hogy Dzsingisz kánt és utódait is hasonlóképpen választották meg.²⁸

A magyar trónbetöltésnél és a trónöröklésnél a magyar történelemben nagyon fontos volt a választás intézménye. Csekey István a magyar trónöröklési jogot úgy értelmezte, hogy örökösödés és a választás együtt érvényesült a magyarságnál.²⁹ Csekey ekként értelmezi Anonymus pontjait: „A főhatalom megszerzésének jogcímét az Árpád vérből való származás, módját pedig a megválasztás tette, és így az örökösödés és választás együttesen jelentkezett.”³⁰ Györffy szerint a választás motívumát régi hagyománynak kell tekinteni.³¹ Illés József szerint a választás ténye nemcsak Anonymusnál, hanem a zágrábi és a nagyváradi krónikákban is megtalálható. Szerinte Anonymus egy régi hagyományt dolgozott fel. A névtelen szerző le is írja,

¹⁷ Pusztai vérszerződésről bővebben: Obrusánszky, 2005.

¹⁸ Serruys, 1972. 135. Mongol eposzok adatai is ezt a feltételezést támasztják alá. Cedev, 1998. 74-78.

¹⁹ De Groot, 2006. 290-291. Qian Han-shu, 94. a.

²⁰ Ming-shi adatai alapján Serruys, 1958. 284, 291

²¹ A magyarul is hozzáférhető forrásban számos adat van a vérszerződésről: MTT 116, 178, stb.

²² Tekin, 1998. Vol.I, part II. 712, MNT 141

²³ Göckejam, 1997. 343.

²⁴ Illés József, Hóman Bálint, Bónis György vették alapos vizsgálat alá a pontokat. Csekey István pedig a trónbetöltési kérdésekkel foglalkozik.

²⁵ D. Gongor és Dzs. Boldbaatar munkái a legfontosabbak.

²⁶ Boodberg, 1979. 308. A sinológus szerző a topa szertartás alapján elemzi a belső-ázsiai választásokat.

²⁷ Nan chi shu 57, Song shu 95, Wei shu, 11. Boodberg, 1979. 312.

²⁸ Firdauszi, 1979. 19. Boodberg, 1979. 306.

²⁹ Csekey, 1917. 29.

³⁰ Csekey, 1917. 45.

³¹ Györffy, 1993. 127.

hogyan volt a szövetség célja: egy új terület meghódítása.³² De ebben az esetben az időleges szövetségi formákat egy állandó, szoros együttműködés váltja fel, ez pedig a nomád állam. Illés szerint az esküpontok az alkotmányos feltételek megállapítása volt a magyaroknál.³³ Illés azonban magyar sajátoságnak vélte a magyar államalapító vérszerződést. Nem csoda, hiszen akkor, 1907-ben még nem álltak rendelkezésre azok a korai belső-ázsiai történeti források, amelyek azt bizonyíthatták volna, hogy nemcsak a magyaroknál volt ilyen jellegű szerződés, hanem szerte a sztyepei övezetben máshol is. Sőt, ugyanő elmondja azt is, hogy az egész hagyomány forrása a tiszta választás intézménye, amelynek eredete valószínűleg a törzsi gyűlésekhez nyúlik vissza,³⁴ amelyet a mongol krónikák pl. eje-nek hívtak régen, jelentése: egyetértés, amely azt mutatja, hogy a legfontosabb kérdésekben egyetértésre volt szükség.

A történeti krónikáink azt mutatják, hogy a vérszerződés megkötése után az előkelők általában elfogadták az uralkodó magyar király utód jelölését. Kivétel akkor történt, ha egy-egy nagyúr, előkelő az Árpád nemzetségből magát alkalmasabbnak nem tartja erre a feladatra, amint az Koppány, vagy I. Béla esetében történt.

A trónbetöltésnél fontos szerepet kapott az „idoneitas” elve, amelyet általánosan fontos közjogi elemnek tartottak, bár néhány kutató azt kizárólag keresztény elvnek minősített.³⁵ A keleti források többsége azonban azt mutatja, hogy ez is szokás is megvolt a pusztai népeknél. A kínai krónikában találunk az alkalmasság bizonyítására egy híres történetet. A hunok nagy uralkodója, Tou-man (Tümen) sanjü kijelölte örökösét, fiát, Mao-tunt (Bátor). Azonban egy másik felesége kedvéért a kijelölést meg akarta változtatni, és fiát meg akarta öletni. Mao-tun azonban sikeresen megmenekült a veszélytől, majd saját sereget szervezett, és végül megölte apját, és átvette az uralmat a hunok felett, bebizonyítva ezzel alkalmasságát.³⁶ A mongol krónikák történetbe ágyazva elmondják, hogy Dzsingisz kán például azért harmadik fiát, Ögödejt jelölte ki utódjául, mert ő értett legjobban a birodalomszervezéshez.³⁷ A magyar történeti krónikákban több példa is van arra, hogy az ország nagyjai fontosnak tartották az alkalmasság elvének érvényesítését. Ezek ráadásul pont olyan korszakban történtek, amikor még a keresztény hitnek nem volt olyan erős hatása, hogy azt a magyar királyválasztásban érvényesítették volna. Nem valószínű, hogy a 11. században éppen csak erőszakosan keresztény hitre térített ország nagyjai éppen az idegen kultúrából merítettek volna, amikor a trónbetöltés kérdése felmerült. Főleg akkor még a latin írásbeliség alig volt ismert. Véleményem szerint nem keresztényi elvet, hanem éppen a régi hagyományuk, valószínűleg a vérszerződésben foglalt megállapodás alapján fosztották meg uralmától a magyarokat gyűlölő Orseolo Pétert, és helyette az Árpád-házzal házassági kapcsolatban álló Aba Sámuel választották meg királynak. Amikor Aba Sámuel is alkalmatlannak bizonyult, akkor az ország nagyjai ismét tanácskozás után meghívták a trónra Vazul fiait. Még a 11. század derekán, a megválasztott András király kijelölt utódját, Salamont ugyanúgy elűzték, mint az előző alkalmatlanná vált két királyt és helyette a „magyarok kívánságára”³⁸ Gézát választották királynak. Géza halála után Lászlót szintén közös egyetértéssel választották meg, holott akkor még élt a megkoronázott király, Salamon.³⁹ A magyar történeti krónikákból az olvasható ki, hogy a közös választás ereje erősebb volt a megkoronázott király tekintélyénél, éppen ezért Gézát és Lászlót nem tekintették illegitim uralkodónak. A későbbiekben is megfigyelhetjük azt, hogy a királyok elzavarását,⁴⁰ majd új uralkodó megválasztását a krónikák nem „puccs”-nak értelmezték, mert az ország nagyjainak közös döntése lehetett. Ez azt mutatja, hogy az ország nagyjai nem az uralkodó személyéhez ragaszkodtak, hanem minden szempontból alkalmas királyra volt szükségük, ezért az Árpád nemzetségen belül választottak mindig alkalmasat a trónra.

Második pont: Közös szerzett zsákmány közös elosztása

Erre a legjobb példával maga Anonymus szolgál, aki maga a honfoglalásnál a megszerzett földet és népet közös szerzeménynek tartja, és a közösen meghódított területből mindenki részesült. A felosztást — a szerző szerint a szeri országgyűlésen — végezték el. Az a kutatók számára szintén kérdéses, hogy pont Szeren volt-e országgyűlés, ahol felosztották az addig meghódított területeket, és elrendezték az ország dolgát. Bónis leírja, hogy valószínűleg rangok és csatlakozási sorrend alapján osztották ki a szálláshelyeket, magát a szeri országgyűlést azonban 13. századi ötletnek gondolja.⁴¹ Illés szerint Anonymus érezte, hogy ilyen jogalkotásnak meg kellett történni, és tisztában volt azzal, hogy ilyen alapot raktak le az Árpádok a 9. század végén.⁴² Nem tudjuk, hogy vajon Szeren volt-e országgyűlés, az viszont szintén a keleti forrásokból bizonyos, hogy

³² Illés, 1907. 52.

³³ Illés, 1907. 55.

³⁴ Illés, 1907. 57.

³⁵ Gerics-Ladányi, 2006. 358. Az Egbert ordó királyavató szertartás pontjaira hivatkoznak. Bónis, 1944. 29. ágostoni erénynek minősítette ezt. Bartoniek is ezt a nézetet vallotta.

³⁶ Shi Ji. 110.

³⁷ Altan Tobcsi, 206.

³⁸ Pozsonyi krónika. 56-57. In: Kulcsár, 2006. 29.

³⁹ Pozsonyi krónika. 56-57. In: Kulcsár, 2006. 29.

⁴⁰ II. István, III. László esetében

⁴¹ Bónis, 1944. 15.

⁴² Illés, 1907. 58.

az államot érintő kérdésekben már a hunoktól kezdve⁴³ folyamatosan tartottak országgyűlést, ahol megbeszélték a bel- és külpolitikai kérdéseket, döntöttek hadjáratokról, így a honfoglalás idején mindenki, aki a hadjáratban részt vett, megkapta a jutalmát. Hasonló osztozkodást találunk a mongol forrásokban, ahol Dzsingisz kán is hasonlóan tett a vele együtt harcoló szövetségesekkel. Sőt, azt is tudjuk, hogy a régi mongol vérszerződési eskü tartalmazza a közösen szerzett zsákmány elosztásának szabályát.⁴⁴ Sőt, amikor Dzsingisz kán megalapította a mongol birodalmat, akkor támogatóit megjutalmazta. A mongolok titkos története ekként jegyezte fel ezt: „Akik vele együtt alapították meg az országot, s vele együtt fáradoztak, azokat az ezredek parancsnokaivá tette meg.”⁴⁵ A törzsi gyűlés, majd az országgyűlés valószínűleg egy általánosan elterjedt jogszokás lehetett Eurázsia-szerte a pusztai népek között, így a magyar törzsek között is. Keleti analógiák és a magyar jogtörténészek véleménye alapján azt mondhatjuk, hogy létezhetett ilyen pont a magyar vérszerződési esküben.

Harmadik pont: Azok vezérek, akik megválasztották Álmost, ne essenek ki a vezér tanácsából

Igazából az eskü pontok többségét, mint ezt is, kései, 12-13. századi betoldásnak véli Illés és Hóman is. A hiányos források, valamint a nem elégséges néprajzi analógiák alapján ez a kérdés nem dönthető el egyik irányban sem. Igaz, ugyan, hogy a pusztai államokban tisztviselőt csak akkor fosztottak meg hatalmától, ha az alkalmatlannak bizonyult, vagy, ha nem számolt be munkájáról az uralkodónak,⁴⁶ vagy nem jelent meg az országgyűlésen. Azt a pontot, amelyik előírja, hogy a fejedelem és az őt megválasztók közösen kormányozzanak, azért tarthatjuk fontos pontnak, mert kizárta annak a lehetőséget, hogy az uralkodó csupán maga kormányozzon, és teljhatalomra tegyen szert. Ez az egyensúly a pusztai demokrácia alapja, mely a belső-ázsiai népeknél általánosan megfigyelhető, bár ezt Vladimircov után inkább „katonai demokráciának” nevezik. Mindenesetre tény, hogy a pusztai állam az akkori társadalmi keretek között az egyik legdemokratikusabb állami berendezkedés volt. Elképzelhető, hogy hasonló pont volt a magyaroknál, hiszen a 11. századi történetek azt mutatják, hogy a magyar nagyurak akkor szegültek ellent a királynak, amikor az helyettük idegenekkel kormányzott. Ennek teljes tisztázására azonban több adatra lenne szükség.

Negyedik pont: Akik hűtlenek lesznek az uralkodóhoz, azokat ki kell végezni

Ez a pont nemcsak a keleti pusztai népeknél volt meg, hanem szinte minden államban, hiszen a hűtlenség vagy felségsértés mindig és mindenhol halálos bűnnek számított. Illés szerint az utolsó két pont nem más, mint az egész szerződés jogi szentesítése.⁴⁷ A mongol krónika elmondja, hogyan esküdött fel két tisztviselő Dzsingisz kánnak: „Ha háborognánk parancsod ellen, vagyonunktól, családunktól, választott asszonyunktól válassz el minket. Vesztett fekete fejünket vedd ki pusztá földre”.⁴⁸

Elképzelhető, hogy ez a pont is szerepelt a magyar esküpontok között, hiszen szabályozni kellett, hogy mi történjen az alattvaló hűtlenség esetén.

Ötödik pont: Ha a fejedelmek közül valaki megszegi a megállapodást, akkor azt örök átok sújtsa

A két utolsó pont azt mondja ki, hogy mi a teendő, ha valamely szerződő fél megszegi a megállapodást. Ezt is az elemzők kései betoldásnak vélik,⁴⁹ holott nem kizárt, hogy valamilyen eskü végzés, vagy záradék abban a korban is létezhetett, hiszen szabályozni kellett a két szerződő fél, az uralkodó és az őt megválasztó előkelők viszonyát. Számunkra az ötödik pont azért érdekes, hiszen az nemcsak a hűtlen előkelőket, hanem magát az uralkodót is megbünteti, ami egy különleges jog meglétét, vagyis a felelős uralkodást jelzi.

Egyébként minden belső-ázsiai vérszerződés végén szerepel egy átokformula amely azt mondja ki, hogy mi történjen azokkal, akik megszegik a megállapodást. Többször hallunk olyanról, hogy kettévágott állatra esküsznek, ami azt szimbolizálja, hogy az esküszegőt ugyanúgy kettévágják, mint a feláldozott állatot.⁵⁰ A magyar átokformula egy isteni büntetést sugall a bűnösökre, ami az akkor világ vallásos környezetében nagyon kemény büntetés lehetett, amit mi már a modern felfogásunkkal nem is értünk meg.

⁴³ Shi Ji, 110. A krónika szerint a hunoknak évente három nagy országgyűlése volt (újév, tavaz, ősz). Azt már egy későbbi krónikából tudjuk, hogy aki nem jelent meg az országgyűlésen, azt megfosztották tisztségétől. A Képes Krónikában van hasonló kitétel, mely szerint az ellenszegülőket megfosztották nemességüktől.

⁴⁴ MTT. 116.

⁴⁵ MTT. 224.

⁴⁶ Dasnjam, 1998. 46-47.

⁴⁷ Illés, 1907. 55.

⁴⁸ MTT 123.

⁴⁹ Illés, 1907. 55.

⁵⁰ Göckenjan, 1997. 341.

A magyar történelemben az uralkodó által elkövetett bűnök esetén az ország nagyjai többször is ellenszegültek, amint Péter, vagy Aba Sámuel történetében is láthatjuk, de van arról is krónikai bejegyzés, hogy az uralkodót két esetben is elzavarták.⁵¹ Bónis ugyan úgy magyarázza meg az ötödik pontot, hogy szerinte a vezéreknek nem kellett tartani a fejedelmi túlkapásoktól, hiszen a karizma birtokában lévő Álmos nemzetségben isten küldötte hősöket láttak.⁵² Bónis egyébként az ötödik esküpontot szintén kései, 13. századi betoldásnak tartja. A megfogalmazás szép, de túl idilli a történeti igazsághoz. Már a korai belső-ázsiai népeknél, majd a korai magyar történelemben is láttunk elég példát arra, hogy az uralkodó visszaélhet és vissza is élt hatáskörével, ezért kerülhetett bele az uralkodót is korlátozó rendelkezés. Tallós Emil szerint az anonymusi ötödik pont később az 1222-ben kiadott Aranybulla ún. ellenállási záradékának előzménye lehet.⁵³ Későbbi krónikai bizonyítékok miatt elképzelhetőnek tartom, hogy a vérszerződési pontokban volt egy, az uralkodó felelősségét kimondó cikkely is, hiszen ez alapján az ország nagyjai, a vérszerződést kötő vezérek utódjai büntetés terhe nélkül választhattak más királyt maguknak.

Összefoglalás

A fenti elemzésből kiderült, hogy a magyar vérszerződés a korai magyar történelem egyik legfontosabb eseménye volt, melyet alaposan kell tanulmányoznunk. A magyar jogszokás azonban nem egyedülálló, hiszen számos belső-ázsiai analógia is azt igazolja, hogy az a pusztai nomád állam alapszerződésévé volt. Sőt, néprajzi gyűjtések azt mutatják, hogy a vérszerződés szokása máig jelen van a magyar, és a belső-ázsiai népi hagyományban, amely máig a barátság megerősítésére szolgál. Bár azt nem tudjuk kideríteni, hogy pontosan mi hangzott el az esküt kötő magyar vezérek között, az a fenti pontok elemzéséből látszik, hogy akár azok mindegyike is előfordulhatott.

Irodalom:

BELLUS, Ibolya (ford.)

1986. Képes Krónika. Budapest.

BOLDBAATAR, Dzs.

2005. Mongolin ezent güren: üüszel, ceceglelt, möhöl. In: Studia Historica. Instituti Historiae Academiae Scientarum Mongoli. Tomus XXXV. Fasc. 6. 49-59.

BÓNIS, György

1944. Magyar jogtörténet I-II. Budapest, Egyetemi jegyzet

BOODBERG, Peter A.

1979. The collected papers. University of California Press. Berkeley and Los Angeles.

CEDEV, D

1998. Mongol ardin baatarlag tuulisz dahi ah duu boloh yoson, tuunij belgedlijg Mongolin bicsgijn uran zohiolin durszgalin dürszleltej holbon üzeh ni. Töv Azin tuuli. Ulaanbaatar. 74-78.

DASNJAM, Is

1998. Csingiszijn haant ulszin tör, ulszin caadz. Ulaanbaatar, Mongol Jogi Egyetem.

DE GROOT, J. J. M

2006. Hunok és kínaiak. Respona, Budapest.

DIÓSZEGI, Vilmos (szerk.)

1971. Az ősi magyar hitvilág. Gondolat, Budapest.

FIRDAUSZI, Abulkászim Manszúr

Királyok könyve (Sahnáme). Fordította: Devecseri Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest.

GERICS, József- LADÁNYI, Erzsébet

2006. A 11. századi történeti események a középkori történetírásunkban. In: Századok. 140. 2. szám, 349-360. (Id.: 358. o)

GONGOR, D.

1978. Halh товсoon. II. BNMAU. Sindzslah uhaani akademi. Tüühin hüreelen. Ulaanbaatar

⁵¹ Müncheneri krónika. Kulcsár, 2006. 64., Zágrábi krónika. Kulcsár, 2006. 40.

⁵² Bónis, 1944. 14.

⁵³ Tallós Emil előadása. 2001. május 2-5, Pécsi Tudományegyetem, Ázsia Napok.

GÖCKENJAN, Hansgerd

1997. Eskü és szerződés az altaji népeknél. In: Honfoglalás és néprajz. Szerkesztette: Kovács László-Paládi-Kovács Attila. Balassi Kiadó, Budapest. 333-345.

GYÖRFFY, György

1993. Krónikáink és magyar őstörténet. Régi kérdések-új válaszok. Balassi Kiadó, Budapest

HÓMAN, Bálint

1935. Magyar történet. I.

HÓMAN, Bálint

2003. A magyar hún hagyomány és hún monda. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő.

ILLÉS, József

1907. A magyar társadalom és államszervezet a honfoglaláskor. In: Árpád és az Árpádok. 43-61.

KATONA, Imre

1997. A magyar honfoglalás mondaköre. In: Honfoglalás és néprajz. Szerkesztette: Kovács László-Paládi-Kovács Attila. Balassi Kiadó, Budapest. 267-273.

KULCSÁR, Péter

2006. Krónikáink magyarul III/1. Balassi Kiadó, Budapest.

LÉVAINÉ, Gábor Judit

1963. Komatál. A barátságkötés és ennek változatai az énekes népszokások között. Ethnográfia. 230-259.

LIGETI, Lajos (ford.)

1962. A mongolok titkos története. Gondolat, Budapest.

LUVSANDANZAN

1984. Altan Tobcsi (Arany Foglalat). Höhhot, Népi Kiadó.

MACKERRAS, Colin

1972. The Uighur empire. According to the T'ang Dynastic Histories. Canberra.

MALOV, S. E.

1952. Jeniszenszkaja pizmennoszti Tjurkov. Moszkva

MURAKÖZI, Gyula (ford.)

1997. Hérodotosz: Görög-perzsa háború. Osiris, Budapest, 1997.

NAGY, Varga Vera

2000. A testvérré fogadás intézménye In: Magyar Néprajz. 8. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, Főszerkesztő: Paládi-Kovács Attila. 532-535.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

2005. Vérszerződés a pusztai népeknél. In: A mongol népek története. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest. 22-33.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

2006. A nesztoriánus kereszténység. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

2006. A hunok kultúrtörténete. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest.

OTGONBAATAR, N.

2003. Mongolin niigmin deh bicsil buleg. Szajin erszin tuhai aszuudal. Ulaanbaatar. (diplomamunka, Mongol Állami Egyetem)

POMOGYI, László (szerk.)

2000. Corpus Juris Hungarici. (CD kiadás). Complex. KJK-Kerszöv, Budapest.

POTANIN, G.N.

1893. Tangutsko-tibetskaja okraina Kitaja i Central'naja Mongolija. Vol.I.

RÁCZ, Lajos

2006. Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiből. In: Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. Szerkesztette: Mezey Barna. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 303-315.

SERRUYS, Henry

1972. Oath in the Qalqa jirum. In: Oriens Extremus, 131-141.

SZŰCS, Jenő

1997. A magyar nemzeti tudat kialakulása. Balassi Kiadó-JATE-Osiris, Budapest

TÁRKÁNY, Szűcs Ernő

2003. Magyar jogi népszokások. Akadémiai Kiadó.

TEKIN Sinasi-Tekin, Gönlül Alpay, (ed.)

1998. Rasid-ad-din: Jami –at tawarikh. I-III. Duxbury.

VESZPRÉMY László - Pais Dénes (ford.)

1975. Anonymus: Gesta Hungarorum. Budapest.

WATSON, Burton (ford.)

1961. Records of the Grand Historian of China. Translated from the Shih Chi of ssu-ma Ch'ien. II. London-New York.

WEN, Cuifang

2004. The Historical Chronicle of the Great Xia kingdom. In: Tongwancheng yizhi zong he yan jiu. (Tongvancseng romváros tanulmányozása, vizsgálata) SangQin, Xian. 294-310.

WITTFOGEL, Karl- Feng Hszia Cheng (ford.)

1949. Liao-si. The history of the Chinese Society Liao. Philadelphia, 1949.

PARALLELS OF HUNGARIAN HISTORICAL TRADITIONS IN INNER-ASIAN SOURCES

In recent years several major discoveries were made that shed light on the ancient history of the peoples of Inner-Asia. Archaeological discoveries in Russia, Mongolia and China, analysis of Chinese chronicles and the research of ancient Turkish and Mongolian folk poetry greatly enhanced our understanding of the unique culture of the ancient peoples of the steppe. These discoveries could help us to shed light to several unsolved issues of the ancient history of the Hungarians.

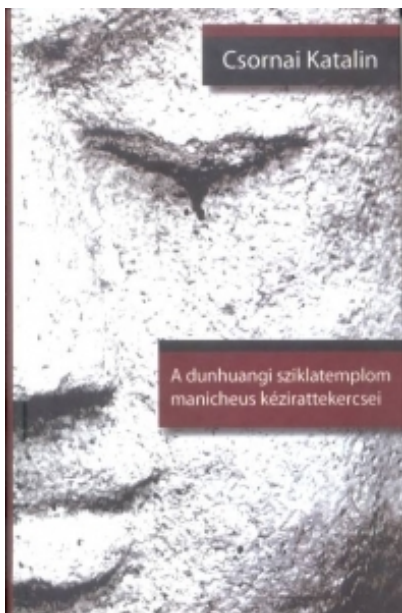
The author concentrates in this paper on the most important issue of the ancient Hungarian political body, namely the founding of the Hungarian State. This event is well-known from different angles; nevertheless, there is no unified analysis of this event. Ms. Obrusánszky focuses her attention on the Blood-Oath, in the light of similar tradition at Inner-Asian peoples.



CIVILIZÁCIÓS KITEKINTŐ

CSORNAI, Katalin :

A dunhuangi sziklatemplom manicheus kézirattekercsei¹



Cím: A dunhuangi sziklatemplom manicheus kézirattekercsei

Szerző: Csornai Katalin

Kiadó: HUN-Idea (<http://www.hun-idea.com/>)

Kiadás éve: 2009.

Nyelv: magyar

Oldalszám: 164

ISBN: 9789637014345

Bevezető

A világvallások közös jellemzője, hogy meghatározó módon vannak jelen a világban, s e dominanciának köszönhetően megőrzik létüket; kihalásuk kizárólagos oka a hozzájuk kötődő népek letűnése lehet csupán. Az egyetlen kivétel ez alól a manicheizmus. Világvallás volt, ez vitathatatlan, hiszen Európa nyugati felétől egészen Kelet-Ázsiáig hódoltak neki, a ma közembere — bár számos neves tudós foglalkozik e témával — szinte alig, vagy egyáltalán nem ismeri, sőt azt sem tudja, hogy létezett valaha, pedig fénykorát sem élte oly régen, mint mondjuk az ókori Egyiptom népének vallása. Azok között, akik valamilyen szinten mégis ismerik, megítélése igen ellentmondásos, mintha valamiféle sorsszerűség volna abban, amiként ma is akadnak heves ellenzői, akik egyenesen kártékonynak, már-már sátáninak kiáltják ki, és akadnak — kevesen bár, de mindinkább növekvő számban — akik teljes odaadással, már-már vakbuzgó hittel vetik bele magukat a manicheizmus újjáélesztett változatának ébredező hitéletébe.

Könyvünk pusztán arra vállalkozik, hogy a napjainkig fellelt kínai nyelvű manicheus szentiratokat szöveghű fordításban az olvasó elé tárja — a leírt szöveg önmagáért beszél. Ez lehetőséget nyújt a fény vallásának jobb megismerésére, hisz igen kevés maradt fenn írásos emlékeiből. Fordításunk tehát szöveghű és objektív. Elsőként nyújt módot arra, hogy eredetiből közvetlenül magyarra átültetve tanulmányozzunk manicheus szentiratot. Kiadványunk első részében rövid áttekintést nyújtunk a manicheizmus történetéről, a szentirat fordítása a második részben szerepel. Olvashatjuk tudományos szemmel, olvashatjuk úgy, mint ritka kuriózumot, mely szórakoztató érdekesség gyanánt szolgál, olvashatjuk ama kíváncsisággal, mely válaszokat keres az élet nagy kérdéseire, vagy olvashatjuk kiszellőztetett tudattal, előítéletektől, elvárásoktól mentesen.

¹ Jelen írás a szóban forgó kötet bevezető tanulmánya. Köszönetünket fejezzük ki a HUN-idea kiadó vezetőjének, Kárpáti Gábor Csabának a közlés engedélyezéséért. — Szerk.

I. RÉSZ ISMERTETŐ

1

A felszínre került manicheus szentiratok

A tizenkilencedik század utolsó évtizedében a svéd felfedező, Sven Hedin eljutott Kelet-Turkesztánba, ahol a sivatagban ősi város romjaira lett, közöttük pedig töredékes ősi iratokra. Felfedezőútajáról írt beszámolója nyomán számos ország küldött tudományos expedíciót a helyszínre, a legelső a Grünwedel által vezetett német kutatócsoport. A különböző ázsiai nyelvű leletek közt heverték azon manicheus szentiratok is, melyek iráni és ujgur eredetűek. A nyugat-iráni kétféle dialektusban íródott: az észak-nyugati (pártus) és a dél-nyugati (közép-perzsa), mindkettő a szíriai esztrangelóbból származó manicheus írás; a kelet-iráni pedig szogd írással.

Kínai nyelven három manicheus szöveg maradt ránk: a *Kompendium*, a *Traktátus* és a *Himnuszok*, mindhármát a Dunhuang melletti Ezer Buddha Templomában lelték fel. Elsőként a Stein Aurél vezette angol expedíció járt itt sikerrel. Stein egy Wang nevű taoista paptól szerezte meg — hosszas rábeszélés és alkudozás után — a *Kompendium* nagy részét és a *Himnuszokat*, majd hamarosan Paul Pelliot is felkeresi e taoista papot, s abban a szerencsében részesül, hogy megkapja tőle a *Kompendium* hiányzó részét. Ekkor azonban a pekingi hivatalok a többi dokumentumot elszállítják a fővárosba, s ma is itt, a Pekingi Nemzeti Könyvtárban található a harmadik kínai nyelvű manicheus szöveg, a *Traktátus*. Ez utóbbit 1909-ben adták ki először Pekingben *Dunhuang shishi yishu* (A dunhuangi sziklabarlang elveszett könyvei) címmel Luo Zhenyu szerkesztésében, s ugyancsak az ő szerkesztésében Sanghajban, a rákövetkező évben, ekkor címe: *Bosijiao canjing* (Egy perzsa vallás töredékes szentirata). 1911-ben a *Journal Asiatique*-ban megjelenik É. Chavannes és P. Pelliot francia nyelvű fordítása, „Un traité Manichéen retrouvé en Chine” cím alatt. A cikk végén, függelékben ott van az eredeti kínai szöveg is, Luo Zhenyu kézírásával. 1928-ban azután a kínai szöveget kinyomják a *Taisho Shinshu Daizokyo* kánonban². A *Himnuszok*³ és a *Kompendium*⁴ szintén megtalálhatók itt, melyek eredetijét a londoni British Museum-ban őrzik. Jelen sorok írója e három kínai nyelvű manicheus szentirat lefordítására tett kísérletet.

Bár e könyv nem a kopt nyelvű manicheus iratokkal foglalkozik, mégis említést kell tennünk a másik nagy feltárásról, mely szintén döntő szerepet játszik a manicheizmussal kapcsolatos tudásunk fejlődésében, hiszen dokumentumai meglepő mennyiségben kerültek elő e feltárás alkalmával. Carl Schmidt bukkant rájuk 1930-ban Közép-Egyiptomban, a Fajjúm-oázistól dél-nyugatra fekvő Medinet Madi-ban. Keletkezésük időpontját a kutatók 400-ra teszik, s ez csupán 150 évnyi idő a manicheizmus megjelenésétől számítva. (A kínai nyelvű iratok keletkezési ideje egyesek szerint a nyolcadik, mások szerint a kilencedik század tájéka.) A fajjúmi expedíció során került elő többek között a *Kephalaia* is, mely Maninak a tanítványokhoz szóló magyarázatait tartalmazza.

S végül szólnunk kell még egy fontos leletről, mely szintén Egyiptomból került elő a hetvenes években, ó-görög nyelvű pergamen kézirat, Mani életrajzának az ő tanítványai által összeállított leírása a 4-5. századból. E kézirat az ún. kölni *Mani-kódex* része, melyet Kölnben az Institut für Altertumskunde őriz.

2

Mani élete, egyháza

Az ókori Mezopotámiában gazdagon virágoztak a fejlett ősi civilizációk, kultúrák és különféle vallások. Az ősi babiloni kultusz mellé a Kr.e. 539-től kezdődő perzsa uralommal együtt bekerültek az iráni vallásos eszmék, később Nagy Sándorral a hellén civilizáció. A zsidók babiloni fogsága nyomán (Kr.e. 597) gyökeret vert a judaizmus, a Kr.u. 2. század folyamán pedig Szíria felől beszivárgott a kereszténység — az a kereszténység, melyben még a gnózis a legfőbb tényező.

Ebbe a sokszínű, vallásos eszméktől gazdagon áthatott környezetbe születik Mani a Kr.u. 3. század elején, születésének konkrét időpontja és származása nem tisztázott, előfordul olyan forrás, mely rabszolga-mivoltot emleget⁵, a legtöbb kútfő azonban — amiként a kínai nyelvű *Kompendium* is — királyi család sarjaként mutatja be. Apja, Pattak, Keresztelő János híveivel állott összeköttetésben, s fiát már kicsi korától fogva magával vitte a közösségbe. Mani 12 éves, mikor feltárul

² T 54. No.2141B: 1280-1286.

³ T 54. No.2140: 1270-1279.

⁴ T 54. No.2141A: 1279-1281.

⁵ Makovnik: 29-30.

számára az első kinyilatkoztatás — égi ikerpárja szól hozzá, betekintést nyújtván néki a Tanítás misztériumába. Ekkor Mani szakít a közösséggel s annak előírt rituáléival, csupán apja és két tanítvány követi. Égi ikermása újabb kinyilatkoztatása után, 24 évesen kezdi meg a Fény Birodalmának szolgálatába állított apostoli működését. Meggyőződése, hogy a különböző népek vallásai ennek az egy, mindent átfogó vallásnak a része, célja tehát: világméretűvé tenni. Ténykedését, tanainak rendszerét, magyarázatát, módszerét⁶, egyházának felépítését, egyszerűen mindent ennek megfelelően alakít. Ő maga írja meg a hit szent könyveit — nem kíván lehetőséget adni az eljövendő követőknek és egyházfőknek, hogy tanításán változtassanak, abból bármit is kihagyjanak. E kánonból sajnos, apró töredékek maradtak fenn csupán, azok is másodlagos forrásokban: manicheizmust támadó vitairatokban vagy későbbi manicheus közösségek ránk maradt műveiben. A címeket mindenestre ismerjük: *Nagy evangélium*, *Az élet kincse*, *Történeti értekezés*, *Misztériumok könyve*, *Óriások könyve*, *Episztolák*, *Himnuszok könyve* s egy *Képes könyv*, melynek képeit ugyancsak Mani festette azzal a céllal, hogy az írástudatlanok vagy a más nyelveket beszélők se zárassanak ki az igaz tanítás megismeréséből. A kanonikus műveken kívül egy kozmológiával, antropogenezissel és eszkatológiával foglalkozó könyvet is írt szeretett uralkodója, I. Shapur számára, a *Shahpuhrakant*.

Még életében kialakította egyháza hierarchiáját is. Mivel a fény felszabadítására irányuló tevékenység oly szigorú aszketikus életmódot kívánt meg, hogy csupán kevesek lehettek képesek rá, ezért a közösséget két részben határozta meg:

- ✚ a teljesen elkötelezettek (elekti),
- ✚ a katekizmus tanulók (auditori).

A tulajdonképpeni hierarchia az elektiből állott, a következőképpen:

1. az egyház feje,
2. a 12 tanító vagy magiszter (kínaiul: *mushe* 慕闍⁷),
3. a 72 püspök (kínaiul: *sabose* 薩波塞⁸ vagy *fuduodan* 拂多誕⁹),
4. a 360 felvigyázó (kínaiul: *moxi xide* 默奚 悉德),
5. az egyházi méltóságot nem viselő elekti.

Az elektinek tartózkodniuk kellett a hús és bor fogyasztásától, hazug beszédétől, képmutatástól és a szexuális élettől. Az állatok, a növények, a víz bezárt fényrészeket tartalmaz, ezért bármi módon beszennyezni vagy azokban kárt tenni tiltott dolog volt. Napjában egyszer étkeztek, kizárólag növényi eredetű ételeket (hitük szerint a növényekben rejtetik a legnagyobb mennyiségű fény, s fogyasztása által — a megfelelő életmód megtartásával — sok fény szabadítható fel), böjt idején nem fogyasztottak edelt. Minden erejüket és idejüket a tanulás és a továbbadás szolgálatába kellett állítani. Ilyen életmód mellett a szükséges anyagiak előteremtése (jó minőségű íróeszközök, ruházat, élelem, stb.) nem állhatott módjukban; az auditorok látták el e feladatot, mely érdemszerző cselekedetnek számított náluk.

Nagy szerepet kap a térítés, Mani tanítványokat küld nyugat felé, a római tartományokba, ő maga az Indus völgyébe hajózik. 242-ben visszatér, hogy hódolatát fejezze ki az új uralkodónak, I. Shapurnak (242-273), aki hajlandóságot mutat az új vallás iránt (az új ideológia jó szolgálatot tesz a régi hatalommal szemben). Mani immár szabadon hirdetheti vallását, tanítványokat küld Szíriába, Egyiptomba és Kelet-Íránba. I. Shapur halála után nagyot változik a helyzet. A rákövetkező második uralkodó, I. Bahram (274-277) más beállítottságú, a zoroasztrián papságban látja hatalmának eszközét, akik természetesen nem nézték jó szemmel Mani tanításának terjedését az ő befolyásuk rovására. Manit tömlőre vetik, 276 tavaszán keresztre feszítik.

Nehéz idők következtek a manicheusokra ezután. Vezető papjaikat kivégezték, követőiket üldözték, szakadások szabdalták az egyházat. Érdekes, hogy a Fény vallásának leghevesebb támadója az a keresztény egyházatya, Augustinus — a későbbi szent Ágoston — aki fiatalabb éveiben maga is manicheus auditorként működött, be szeretett volna jutni az elekti sorába, amire azonban valami miatt nem került sor. Később a római keresztény egyház kebelében számos vitairatban támadta a manicheizmust, mint eretnek, kiirtandó szektát. Keletkezése helyén tehát hanyatlásnak indult, a perzsa birodalom határain kívül azonban annál fényesebb tündöklésbe kezdett: 300 körül már elterjedt Szíriában, Észak-Arábiában, Egyiptomban, Palesztinában, Kis-Ázsiában, Arméniában, a 4. század elején eléri Rómát, Dalmáciát majd Galíciát és Hispániát. A nyugati

⁶ Lásd A manicheizmus formálódása Kínában című fejezet 1. bekezdése.

⁷ A valószínűsíthető szogd, türk, pártus és perzsa átírásokkal kapcsolatban lásd Bryder: 3.

⁸ A valószínűsíthető szogd, pártus és perzsa átírásokkal kapcsolatban lásd Bryder: 3.

⁹ Bryder szerint ez a kínai név a szogd *aftadan* szó átírása, melynek jelentése „hetven”, s ez valószínűleg a létszámukra vonatkozott. Lásd Bryder: 3.

félteke meghódítása után kelet felé terjed: behatol Közép-Ázsiába (Turkesztán, Tarim-medence), az ujgurok államvallássá teszik és hosszú évszázadokon át jelen van Kínában is.

3

A manicheus eszmerendszer

A manicheus vallás eszmerendszere nem elvont fogalmakkal próbálja elmagyarázni a világ keletkezését, a jó és a rossz mibenlétét vagy a megváltást. A teljességet kifejező, lélekre ható szimbólumok, a színes, plasztikus képek, melyek a leírások során az olvasóban vagy hallgatóban megelevenednek, megfoghatatlan teljességgel valami sokkal mélyebbet idéznek fel, sokszorosabb intenzitással, semmint azt száraz, leíró magyarázat által elérni lehetséges volna. Ezért is oly nehéz a dolga a nyugati kutatónak, aki hozzászólt a precíz analízishez, az okok és következmények pontos és szakszerű vizsgálatához s a mindig nyomon követhető, tételeken visszavezethető, igazolható bizonyításhoz.

A vallás két alaptézise a két elv és a három korszak tanítása. A két elv nem egyéb, mint a Fény és a Sötétség (más megfogalmazásban: a Jó és a Gonosz) két külön eredete — eszerint tehát nem egy-ugyanaz entitás hozta létre őket. Az ember maga kábultan küszködik e két külön lényegű erő harcában: lelke a Fényvilághoz, teste azonban a Sötétség birodalmához tartozik. A három korszak pedig röviden a következő:

1. A Fény és a Sötétség két külön világa.
2. A Sötétség eljut a Fény határához, irigy sóvárgás támad benne a Fény iránt s megtámadja azt. A Fény és a Sötétség tehát keveredik egymással.
3. A Fény minden foglyul esett része felszabadul és visszatér eredeti hazájába, a Sötétség pedig feneketlen mélységbe záratik, honnan nincs kijárat.

E néhány mondatnyi összefoglalás után igen egyszerűnek tűnik az egész, nézzük meg azonban a folyamatot részleteiben. Először is, a Fénybirodalom uralkodójának, a Fényfelségnek négy attribútuma, melyek a manicheus szövegekben rendre megtalálhatók: Tisztaság 清淨, Fény 光明, Nagy Erő 大力, Bölcsesség 智慧. A szövegek szólnak még az öt testéről / testrészeről, melyek meghatározásánál máris nehézségekbe ütközünk: ahány tudós, annyiféle fordítása létezik, s a lefordított szavak mögött más és más — vagy az átfedések által túlfutó homálykeltő — a jelentéstartalom. A kínai szövegben az öt testrészt: *xiang* 相 (mint forma, stb.), *xin* 心 (mint szív, tudat, stb.), *nian* 念 (mint emlékezni, recitálni, stb.), *si* 思 (mint megfontolni, gondolni, stb.), *yi* 意 (mint szándék, jelentés, stb.). Nézzük, miképpen nevezik meg e fenti öt testrészt (ugyanabban a sorrendben) a témával foglalkozó kutatók.

✚ Chavannes és Pelliot: „la pensée, le sentiment, la réflexion, l'intellect, le raisonnement”¹⁰

✚ Waldschmidt és Lentz: „Glorie, Vernunft, Überlegung, Verstand, Entschluß”¹¹

✚ Schmidt-Glitzner: „...Nous... Denken... Einsicht... Verstand... Überlegung...”¹²

✚ Bryder: „Radiance, Mind, Reflection, Thought, Understanding”¹³

✚ Tsui Chi: „form, mind, memory, attention, thought”¹⁴

✚ Rudolph, K.: „Vernunft, Denken, Einsicht, Sinnen, Überlegung”¹⁵

✚ Gherardo Gnoli és Ughetta Fitzgerald Lubin angol fordításában: „Intelligence, Science, Thought, Reflection, Conscience”¹⁶

✚ Lieu: „Reason, Mind, Intelligence, Thought, Understanding”¹⁷

¹⁰ Chavannes, E – Pelliot, P: 559.

¹¹ Waldschmidt, E – Lentz, W: 53.

¹² Schmidt-Glitzner: 82.

¹³ Bryder: 85.

¹⁴ Tsui: 189.

¹⁵ Rudolph: 362.

¹⁶ Eliade: 164.

¹⁷ Lieu, 1992: 252.

Valljuk meg őszintén, nem jutottunk közelebb az öt rész pontos jelentéséhez, pedig fontos lenne megértenünk, hiszen sok mindennek alapja ez. Jómagunk is csupán a *Traktátus* teljes szövegének lefordítása után jutottunk odáig, hogy egyáltalán elképzelést alkothassunk arról, mi is rejtőzhet e kifejezések mögött. Ezért hát — vállalván azt is, hogy ezzel a szavak keltette homály meglehet, sűrűbbé lesz — íme az öt testrészt, amiként számunkra megjelennek: formatár, tudattár, emléktár, gondolatár, jelentéstár. Hogy miért így fordítottuk, talán a *Traktátus* végigolvasása után megérti a tisztelt olvasó.

E rövid – ám fontos – kitérő után nézzük tehát az első korszakot.

A Fény és a Sötétség különváltan létezik. A Sötétség közel kerül a Fény határához, s megpillantván azt, mohó vágy gerjed benne a Fény iránt, ezért támadásba lendül. Ezzel kezdetét veszi a második korszak. A Fényfelség 明尊 a Fény megmentéséhez létrehívja Jó Anyát 善母, Jó Anya pedig Első Szándékot 先意 (más nyelvű szövegekben Első Szándék neve Primordiális Ember), aki vértetként magára ölti öt fiát: Tiszta Fuvallatot 清淨氣, Csodálatos Szélt 妙風, Fény Erejét 明力, Csodálatos Vízét 妙水, Csodálatos Tüzet 妙火 (más nyelvű szövegekben: Levegő, Szél, Fény, Víz, Tűz), s harcba indul a Sötétség ellen. Legyőzik, a Fény és a Sötétség összekeveredik. Miután a Sötétség által elnyelt Első Szándék öntudatát visszanyerte, segítségért kiált. Jó Anya meghallván őt a Fényfelséghez fordul, aki létrehívja Fényben Örvendőt 歡喜明 (más nyelvű szövegekben Fény Szerelmese), ő pedig Új Formát¹⁸ Építőt 造新相 (más nyelvű szövegekben Nagy Építőmester) hívja elő. Új Formát Építőből születik Tiszta Szél 淨風 (más nyelvű szövegekben Élő Lélek), aki öt fiával egyetemben {Kegyelem 憐愍, Őszinteség 誠信, Tökéletesség 具足, Jámorság 忍辱, Bölcsesség 智慧} a határhoz vonul, s ott messzihangzó kiáltással szólítja Első Szándékot. Első Szándék válaszol a kiáltásra. (Hívás és Válasz azután istenségekké alakultak, mintegy szimbólumokként a Fényvilágnak az elveszett Fény iránti vágyakozására s az elveszett Fénynek az őt hívó Fényvilág utáni vágyakozására.)

Első Szándékot kiszabadították, ám Tiszta Szél öt fia odamaradt. Tiszta Szél és Jó Anya mentésükre indult, felemelkedésre és továbbhaladásra ösztönözte őket, így azok lassan kifelé tartottak a sötét veremből. A Sötétség öt fajta démona azonban hozzátapadt az öt fénytethez. Tiszta Szél ekkor eggyé illesztette az öt démonfajzat és az öt fénytést erejét, megalkotván ezzel a világegyetemet: a tíz eget és a nyolc földet, hogy a fénytések gyógyulásának helye s egyben a Sötétség démonainak börtöne legyen. A Sötétség által érintetlen fényből teremtette a Napot és a Holdat, a két fénybarkát, melyek majd átszállítják a jó fiakat az Élet-halál tengerén, az enyhén szennyezett fényből lettek a csillagok.

A Sötétség által elnyelt fényrészek felszabadítására mozgásba kellett lendíteni a világot. Ez a Napban lakozó, harmadik küldött feladata, aki létrehívja a Fényszüzet, hogy mezítelenül megmutatkozzanak az egekben raboskodó démonoknak. A hím-démonoknak a látványtól magömlésük indult, a szárazföldre alázuhant magokból lettek a növények, a tengerbe hullottakból pedig tengeri szörny született. A nőstény-démonok elvetéltek, a földre pottyant embriókból születtek az állatok. A harmadik küldött mozgásba lendítette a Napot és a Holdat, hogy az újból és újból felszabaduló fényrészeket egymás után, szünet nélkül visszaszállíthassák eredeti hazájukba. Megrémültek a Sötétség erői, minden igyekezetükkel meg akarták tartani az elszabaduló fényrészeket, ezért — leutánozván Tiszta Szél és Jó Anya művét — a világegyetem mintájára megteremtették az embert, s belézárták a Fényt. A sötétséggel keveredett maradék fény tehát az első emberpár testébe záratott, s lelkükké lett az. Az emberen áll immár a fényrészek sorsa.

A Fényfelség elküldte a „Ragyogással Világító Jézust” az első emberhez, hogy megvilágítsa néki lelkének eredetét. Majdan pedig az emberiség megszabadítására a „Ragyogással Világító Jézus” kibocsátja magából az Áldásos Fényt 惠明 (más nyelvű szövegekben Fény-nousz), mely minden küldött atyja lesz, akiknek üzenete által ő (az Áldásos Fény s ezzel együtt a „Ragyogással Világító Jézus”) behatol a megváltandó emberekbe, minek utána ezek az emberek így tudatára ébredhetnek igaz származásuknak és megerősödhetnek a Sötétetlenséggel szemben vívott harcukban. Halálát követően az ember démoni tartozéka, a test visszajut oda, ahonnan származik: a Sötétségbe, az üdvözült lélek ekkor szabadon szállhat eredeti hazájába. A megvilágosulatlan lélek azonban ismét a test börtönébe kerül, egészen addig újraszületik a földön, amíg felébredvén meg nem tisztul, vagy el nem jó az utolsó ítélet. Amint a fényrészek felszabadítása a végéhez közeledik, elérkezik „Jézus, az Ítélező Király”, ítélete nyomán az anyagi világ tűzőzön által hamvad el (e tűzben a maradék fényrészek még megtisztulhatnak), a Sötétség mindörökre a mélybe záratik — ekkor következik el a harmadik korszak, amelyben a Fény ismét a maga tisztaságában ragyoghat, mindörökre különválva a Sötétségtől.

¹⁸ A *xiang* 相 írásjegy már előfordult a Fényfelség öt testrésznél, szerepe kulcsfontosságúnak tűnik, sok helyütt megjelenik még, a szövegkörnyezet és a gondolatmenet sugallata szerint nem mindig ugyanazon jelentéssel, úgy tűnik, ebben a manicheus szövegben valamiféle eltérő, speciális jelentést hordoz.

A manicheizmus története Kínában

Egy Kínában fennmaradt hagyomány szerint Tang-házi Gaozong császár uralkodása alatt egy *mushe* érkezett a Középső Birodalomba. Működéséről nem tudni szinte semmit. A hagyomány úgy tartja, az ő kiváló tanítványa volt az a *fuduodan*, akinek kínába érkezéséről már hiteles feljegyzés is tanúskodik:

„A Yanzai uralkodási időszakban (694) egy férfi, egy *fuduodan* jött a Perzsa Birodalomból, hódolatát fejezte ki a császári udvarnál s magával hozta a *Két elv könyvének* hamis vallását.”¹⁹

719-ben egy újabb manicheus — ezúttal *mushe* rangú — jutott el Kínába Tokhária királyának ajánlólevelével, melyben a király engedélyt kér a *mushe* számára, hogy templomot építtethessen.²⁰

Egy válságos helyzet kialakulása játszott igen nagy szerepet abban, hogy a manicheizmus hivatalosan elismert vallássá lett Kínában. 758-ban An Lushan hadseregparancsnok Xuanzong császár ellen fordul, lázadást szít s elfoglalja Chang'an és Luoyangot. A császárnak nincs más választása, be kell hívnia az ujgurokat segítségül, akik 762-ben felszabadítják Luoyangot, ám nem térnek vissza azonnal, hanem itt maradnak 763 márciusáig. Ez idő alatt az ujgur uralkodó, Bögü kagán kapcsolatba került néhány manicheus szerzetessel, kik közül négyet magával vitt birodalmába. Nagy hatást gyakorolhattak rá a szerzetesek és az általuk hirdetett eszmék, mert a manicheizmust nem sokkal később államvallássá tette. Mivel a kínaiak katonailag erősen függtek az ujguroktól, a Mani hitűek immár szabadon gyakorolhatták vallásukat Kínában. Megépült első templomuk, a Da Yun Guangming 大雲光明 — a Nagy Felhő Fényessége — Chang'anban, majd egy másik Luoyangban. Néhány évre rá további templomok építésére kaptak engedélyt.

A két birodalom közötti kapcsolat azonban távolról sem mondható felhőtlennek. Az ujgurok kisegítették szorult helyzetéből a Tang uralkodóházat, akiknek ezért igen nagy árat kellett fizetniük. Alárendelt helyzetüket az érzékelteti talán a legjobban, hogy a kagán kínai hercegnőt kért magának feleségül. Ez bizony a legnagyobb megaláztatásként hatott a császárra. A Mennyei Birodalom uralkodója, az Ég fia feleségül adja saját véréből való leányát ennek a húsevő barbárnak? Szóba sem jöhetett ilyesmi. A császár húzta-halasztotta a válaszadást, majd a rituális szertartások egetverő költségeire hivatkozva megtagadta a kérés — mondhatni inkább: követelés — teljesítését. Ennek ellenére a kagán tekintélyes kísérettel megjelent a császári udvarnál, s egyszerűen elvitte a hercegnőt. Megjegyzendő azonban, hogy a Tang uralkodó egy ügyes húzással mégis megmentette a dinasztia becsületét: leányává fogadta a császári ház egyik előkelő udvarhölgyét, s ily módon mint császári hercegnőt adta mátkául a kagán számára.

832-től, Bögü halálával omladozni kezdett az ujgurok hatalma, melyet 840-ben a kirgizek végleg romba döntöttek. Az ujgurok egy része dél-nyugat felé, Kocsóba menekült, más részük délre vonult, kínai területre, a Sárga-folyó mellé. Itt azonban korábbi szövetségeseik elégtételt vettek a régi megaláztatásokért: tízezernél több ujgurt mészároltak le, közel húszezret pedig fogságra vetettek. Természetesen a vallásnak sem kegyelmeztek: bezárták a manicheus templomokat, a manicheus könyveket, képeket, szentiratokat elégették, apácákat, szerzeteseket végeztek ki. Úgy tűnik, a manicheizmus kipusztulásra ítéltetett — egy tartományban azonban mégis továbbél egészen a 17. századig: ez pedig Fujian.

841-ben egy manicheus szerzetes, egy *hulu fashi* (*hulu* dharma-mester) érkezik a Fujian-béli Fuzhou-ba, majd elmegy Quanzhou-ba is (ismertebb nevén Zaiton), hogy továbbadja tanítványainak a Fény vallásáról szóló tanításokat. Többek között erről is beszámol egy igen értékes dokumentum, a *Minshu*. A kínai Chen Yuan professzor talált rá kutatásai közben. A könyvet a 16-17. század fordulóján tájékan írta egy híres korabeli szerző, He Qiaoyuan, aki Quanzhou-ban élt. Chen Yuan kézírással lemásolta a hetedik fejezetet és elküldte Pelliotnak, aki kinyomtatta a szöveget a francia fordítással együtt²¹. Később Bisson készített róla angol fordítást²², majd pedig Lieu²³. Ez utóbbiból álljon itt egy rövid rész, amely a manicheizmus továbbéléséről beszél:

„Amikor a Huichang uralkodási időszakban (841-846) a (buddhista) szerzeteseket üldözték, a fény vallása sem került el az elnyomatást. Egy bizonyos Hulu fashi azonban Foutang-ba (Fuzhou déli része) érkezett, s követőit a Sanshan-on (Fuzhou) tanította. Utazásai során eljutott Quan vidékére, (ott) meghalt és a tőle északra fekvő hegy lábánál temették el. A Zhidao uralkodási időszakban (995-997) Li Dingyu, Huai'an-béli tudós egy fővárosi jövendőmondó boltjában a Buddhát (Manit) ábrázoló szoborra lelt; eladták neki 50.000 pénzért, s így e talizmánként kezelt képmás bejárta Fujian-t. Zhenzong uralkodása

¹⁹ Fozu tongji 39.fej. 76.r. folio, cit.in: Bryder: 1.

²⁰ Cefu yuangui, cit.in: Chavannes — Pelliot: „Un traité manichéen retrouvé en Chine” JA/ 1911., cit.in: Bryder: 2.

²¹ Pelliot, P. 1923. „Les traditions Manichéennes au Fou-Kien” TP 22: 193-208. Cit.in: Bryder: 12.

²² Bisson, T.A. 1929. „Some Chinese Records of Manichaeism in China.” The Chinese Recorder 60/7: 413-428. Cit.in: Bryder: 12.

²³ Lieu. 1980. „Nestorians and Manichaeans on the South China Coast.” Vigiliae Christianae 34/1: 71-88.

alatt (998-1022) egy Fujian-ben élő tudós, Lin Shichang megőrzésre átadta a nála levő (manicheus) szútrákat a Fuzhou-i Hivatalnoki Akadémiának. Miután a Ming dinasztia Taizu császára hatalomra került, népét a három eszmerendszer (konfucianizmus, taoizmus, buddhizmus) szellemében kívánta kormányozni. Továbbá rossz szemmel nézte, hogy (a manicheusok) vallásuk nevében (Ming = Fény) a dinasztia címét bitorolják. Követőit (szentélyeikből) elűzette, s leromboltatta oltáraikat. You Xin, a Gazdasági Hivatal vezetője és Yang Lung, a Szertartások Hivatalának vezetője folyamodványban kérte a császártól, hogy szüntesse be (a vallások betiltását), ennek következményeképpen az ügyet félrerakták. Azok, akik jelenleg a (manicheus) gyakorlatokat űzik, a „mester előírásai” szerint alkalmazandó varázsigéket használnak, (de) ezekre nézve nincsenek meggyőző bizonyítékok. A kápolna mögött található a Tízezer Kő Orma, a Jáde-forrás, a Száz Fokú Felhőlétra, valamint (a látogatók által) sziklába vésett feliratok.”

Tehát látjuk, He Qiaoyuan idejében még élt a manicheizmus. Hogy azóta mi történt vele, arról egyenlőre nincsenek feljegyzések.

A *Minshu*-ban említett szobor, amelyet Li Dingyu vett meg a 10. században egy jövőmondótól, a Fény Buddhájáról fennmaradt egyetlen műalkotás, méltó helyére került: a templom-felirat tanúsága szerint 1339-ben egy helybéli hívő helyezte el a Quanzhou melletti Huabiao-dombon abban a manicheus templomban, amely ma is teljes épségben áll, hogy egyetlen fennmaradt építészeti emlékként hirdesse Mani és vallása dicsőségét. A műalkotás első látásra a szokványos Buddha szobornak tűnik: lótuszülésben, kasájába öltözve, feje mögött dicsfény. Közelebről megvizsgálva azonban világosan látható a különbség: A Buddha általában lefelé néz, szeme félig hűnyva, haja hullámos, arca szörzelen. Ennek az alaknak a szeme előre tekint, sima haja lágyan omlik vállára, arcát szakáll fedi, vonásai is teltebbek, mint a Buddha-ábrázolásokon. Szemöldöke magasan ívelt, szemben a Buddháéval, melyet az alkotások rendszerint egyenesnek mutatnak. Ezen a szobron a fejet, a törzset és a kezeket különböző színárnyalatú kőekből oly művészi leleménnyel faragták ki, hogy a szemlélőben azt az összbenyomást kelti, mintha az egész alak ragyogna.²⁴ Semmi kétség afelől, hogy az alkotás Mani ábrázolja, hiszen a templom papjai a 14. században a következő feliratok vésték fel: „Tisztaság, Fény, Nagy Erő, Bölcsesség és Máni, a Fény buddhája”.

Valóban meglepő a tény, amelyre Lieu hívja fel a figyelmet: „Akaratlanul is bámulattal tölt el a tény, hogy a szöveg felvételének idején, azaz a 14. században, amikor a manicheizmus már régen megszűnt eredeti formájában létezni Nyugaton, ahol is e kifejezést szabadon alkalmazták immáron minden egyéb dualista keresztény eretnek mozgalomra, Fujian-ben lám, a Fény vallásának követői nem csupán arról tudtak, hogy a Fényfelségnek négy attribútuma van, hanem arról is, hogy e négy attribútum: Tisztaság, Fény, Nagy Erő, Bölcsesség.”²⁵

5

A manicheizmus formálódása Kínában

A Perzsiával létrejött kapcsolat nyomán a Tang-kori Kínába érkezett három vallás közül (manicheizmus, nesztorianizmus, zoroasztrizmus) egyedül a manicheizmus tudott hosszú időn keresztül meghatározó módon jelen lenni a Középső Birodalomban. Ez a tény — a már említett ujgur kényszer-szövetség mellett — a manicheizmus egyik alapvető jellegzetességének köszönhető: könnyen alkalmazkodik bármely vallás sajátosságaihoz. E jellegzetesség az alapító eredeti szándékának megfelelően alakult így, Mani ugyanis korának helyhez és etnikumhoz kötött vallási hagyományait egyetlen univerzális hitrendszerré kívánta összefogni, melyben a legfőbb cél — amiképpen minden vallásban — az ember megváltása. Mani szerint minden nagy vallásalapító vagy buddha, mint például a történeti Buddha, Laozi, Jézus, Zoroaszter, stb. nem más, mint egy-egy nagy fényküldött, akik ugyanazon célért munkálkodnak. A tanításában kifejezésre jutó mitológikus képek, jelenségek és szereplők könnyedén behelyettesíthetők a téríteni kívánt hitvilág alakjaival, valamint azok szentirataihoz formailag is igyekezett idomulni.

A *Traktátus* például Mani egyik jeles tanítványának kérdésével indul, melyre a mester — hasonlóképpen a Gyémánt szútrához — örömteli felkiáltással reagál: „Shan zai! Shan zai! ...” „Nagyon jó! Nagyon jó! Igaz hasznára vagy az élőlények sokaságának, hogy ilyen mélységes titkokig hatoló kérdéseket tudsz feltenni, s így az összes világban vakon tévelygő minden lényt jötevé tudással szolgálhatsz. El kell tehát magyarázzak neked mindent, hogy kételyeid hálója az utolsó szálig egyszer s mindenkorra szétszakadjon.” A befejezés szintén buddhista formula: „Amint a nagy közösség minden tagja végighallgatta e szútrát, (annak minden szavát) mint törvényt, hittel fogadta, örült neki és cselekedeteibe is átültette azt.” A *Kompendiumban*, a *Traktátusban* és a *Himnuszokban* számos buddhista kifejezést és buddhista szútrákra utaló mondatot találhatunk, például: daci 大慈 (karuna), sanshen 三身 (trikája), fashen 法身 (dharmakája), fo, fa, seng 佛法僧 (Buddha, dharma, szangha), nieban 涅槃

²⁴ Lieu, 1992: 257.

²⁵ Lieu, 1985: 419.

(nirvána) „... a szentiratok hét csoportját tutajként használta”, stb. A manicheizmus a Tang-korban a buddhizmushoz igyekezett idomulni.

Ami a taoizmust illeti, Paul Pelliot dunhuangi kutatásai során felfedezte, hogy a manicheusok taoista szentiratot is használnak, melynek címe: *A barbárok megtérítésének szútrája*. E szútra egy, a 6. században a taoisták és buddhisták között megkezdődött polémia eredményeképpen született, s az áll benne, hogy Laozi nem halt meg, hanem nyugatra távozott, ahol Sákjamuni Buddhaként öltött új testet, szerzetes lett és vallására térítette a barbárokat. E mű célja tehát nem más, mint kimutatni, hogy a buddhizmus csupán a taoizmus egy formája.²⁶ A *Traktátus*ban ennek már egy „felújított” változatát olvashatjuk, itt ugyanis Mani az, aki Laozi inkarnációja; az Öreg Mester Sulin-ba (Asszuriisztán) távozik, királyi herceggént születik meg, szerzetes lesz, tanítása pedig pompával és dicsőséggel vonul be a Tang-kori Kínába.

Érdekesség, hogy átvévén Zhenzong császártól (998-1022) a taoista iratok összegyűjtésére kiadott megbízatását, Wang Qinruo miniszter kiállt amellett, hogy a *Barbárok megtérítésének szútráját* felvegyék a taoista kánonba; sőt az általa megbízott felügyelő, Zhang Junfang, Fujian-ben nem csak a déli taoista könyvtárak köteteit illesztette a gyűjteménybe, hanem Mani műveit is. A kánon a mongol hódítás alatt teljesen elpusztult, s midőn a Ming-korban ismételtén összeállították — lévén a Ming-dinasztia a manicheizmus ellensége — a manicheus szentiratok ebben a kötetben már nem szerepeltek.²⁷ A taoizmus iránt megengedőbb Szung-korban a manicheizmus a taoizmus sajátosságait igyezte alkalmazni.

Szó sincs azonban arról, hogy a manicheizmus asszimilálódott volna a buddhizmushoz vagy a taoizmushoz. Igaz ugyan, hogy manicheus istenségek buddhista istenségekként jelennek meg, manicheus tételek buddhista kifejezésekben nyernek megvilágítást, Mani magát Laozi inkarnációjaként mutatják be a szövegek, az alaptanítás mégis jellegzetesen manicheus. A *Traktátus* központi témája Első Szándék fiainak kiszabadítása, s tulajdonképpen a világegyetem és az ember teremtéséről szól. Az ilyen és ehhez hasonló gondolatokra a buddhizmus egyáltalán nem fektet súlyt. Ezen kívül számos eredeti iráni névvel szereplő istenséggel is találkozunk a szövegekben — természetesen kínai hangalakos átírással — pl. Poluhuode 勃嚧嚩德 (pártus: pdw'xtg = Válasz), Hulusede 呼嚧瑟德 (pártus: xrwstg = Hívás) s még jó néhányval. Érdekesség, hogy éppen e két istenség nevének értelme is lefordított kínaira (Huanying 喚應 = szólítván válaszoló és Shuoting 說聽 = szólván meghallatik), s a szöveg emellett még azonosítja is őket egy-egy bodhiszattvával (Guanyin 觀音, aki szanszkrítul Avalokitésvara és Shizhi 勢至, szanszkrítul Mahásztháma).²⁸ Előfordulnak azonban olyan, hangalakos átírású pártus eredetű nevek, amelyeknél nem szerepel az értelmi fordítás. Több, Jézus dicséretét hirdető himnusz is találunk, s ez semmiképpen sem születhetett abból a törekvésből, hogy a manicheizmust a buddhizmussal való hasonlósága alapján elfogadtassák a kínaiakkal (egyébként Jézus neve is hangalakos átírásban olvasható - Yishu 夷數). A manicheizmus Kínába kerülésekor a buddhista kínai nyelvezet és írásforma már kifejlődött, természetes tehát, hogy a Nyugatról beérkező vallások készséggel felhasználták a már kialakult és minden kínai számára jól meghatározott jelentéssel bíró terminológiát, stílust és nyelvezetet, mintsem a saját kifejezéseiket — melyek a kínaiak számára aligha jelentenek valamit — saját gondolatviláguk szerint magyarázva lefordítsák.

S végül idekiváncozik még egy figyelemreméltó jelenség, melynek érdekessége folytán — bár e könyv témája csupán a kínai nyelvű manicheus szövegek — mégis fel kell említenünk a kopt nyelvű iratokat. A *Kephalaia* (Fejezetek) minden *kephalion*-ja úgy indul, hogy egy-egy tanítvány kérdést intéz Manihoz, aki válaszában rámutat mindazon lényeges összefüggésre, amelyek a kérdés kapcsán felmerültek. A kopt szövegek is leírják Mani örömet afelett, hogy tanítványának kérdése mennyire mély értelmű gondolatokat takar. Az irodalmi sajátosságokon kívül szó szerinti párhuzamok is megfigyelhetők. A kínai *Traktátus* elején Mani a következőket mondja: „Tiszta Szél fényküldött eggyé illesztette az öt démonfajzat és az öt fényttest erejét, így alkotta meg a világegyetemet: a tíz eget és a nyolc földet. Ahogyan a világegyetem a fényttest gyógyulásának helye, úgy börtöne az a sötétség démonainak.” A kopt nyelvű *Manicheus Zsoltárok Könyvében* ez áll: „Ő, aki az Élő Lélek, a sötét mélység minden hatalmát szerteszórta a tíz égbe és a nyolc földbe, bezárta őket e világba, a sötétség erőinek hatalmas börtönévé téve azt, mely egyben az általuk elnyelt lélek megtisztulásának helye.”²⁹

Nos, miért is kívánczolt ide e megfeleltetés a kopt iratokból? Lieu megmondja nekünk. Ha belegondolunk, hogy több mint fél tucat ősi nyelv választja el egymástól e szövegeket, hiszen a kopt és a manicheus szentiratok a két legtávolabbi pontját jelentik azon területeknek, ahol a manicheizmus létezett, s ha belegondolunk, hogy időben legalább öt évszázad áll közöttük, a hasonlóságok akkor nagy jelentőséget kapnak: a legnyilvánvalóbb bizonyítékként szólnak a manicheusoknak Mani eredeti tanítása iránt érzett elkötelezett hűségéről, s a szentiratok eredeti eszmevilágának megőrzése irányában táplált gondos igyekezetéről.³⁰

²⁶ Lieu, 1985: 413-414.

²⁷ Kósa Gábor: A manicheizmus Kínában. Kézirat.

²⁸ Érdekességgént megjegyzendő, hogy a buddhizmusban Avalokitésvara bódhiszattva Amitábha buddha jobbán, Mahásztháma pedig a balján ül.

²⁹ Allberry, C.R.C. (ed.& tr.): A Manichaean Psalm-Book. Part II, Stuttgart, é.n.: 10, 25-29. *Cit.in:* Lieu, 1985: 408.

³⁰ Lieu, 1985: 409.

Bevezető a fordításhozA Kompendium

Az eredeti tekercs a londoni British Museumban található, Stein 3969. szám alatt, a Pelliot által megszerzett kisebb rész azonban Párizsban, Pelliot 3884. számmal jelölve. A két részt 1925-ben illesztették össze, s így került be 1928-ban a *Taisho Shinshu Daizokyo* Buddhista Kánonba. A szöveg nem teljes, befejező része hiányzik. Bevezetőjében arról értesülünk, hogy e summázat császári parancsra készült fordítás, napjaink kutatói közül azonban többen is arra a következtetésre jutottak, hogy bizonyos sajátosságokat figyelembe véve a mű inkább császári parancsra megírt összefoglalás a manicheus egyház és vallás lényeges elemeiről.³¹

A Traktátus

Az eredeti tekercs a Pekingi Nemzeti Könyvtárban található, először 1909-ben publikálták Pekingben, majd 1910-ben Sanghajban, Luo Zhenyu szerkesztésében. 1911-ben a *Journal Asiatique*-ban látott napvilágot E. Chavannes és P. Pelliot francia nyelvű fordítása, melynek címe: *Un traité Manichéen retrouvé en Chine*. 1928-ban bekerült *Taisho Shinshu Daizokyo* Buddhista Kánonba. Ez a szöveg sem ép, a mű Mani tanítványának kérdésével indul — melynek eleje hiányzik, így nem ismerjük a *Traktátus* eredeti címét sem —, az egész szöveg tulajdonképpen a kérdésre adott magyarázó válasz. A tudósok abban egyetértenek, hogy a *Traktátus* fordítás, ám az eredeti szöveget illetően megoszlanak a vélemények. 1922-ben Von Le Coq a Kocsóból származó ujgur manicheus kézirat-töredékek és a *Traktátus* közötti nyilvánvaló párhuzamokra hívja fel a figyelmet.³² E. Waldschmidt és W. Lentz pedig egy pártus változatra mutatnak rá.³³ 1960-ban M. Boyce pártus nyelvű párhuzamos szövegről ír, valamint az általa szerkesztett katalógusban jelzi, hogy létezik egy szogd változat is.³⁴ Sundermann elveti a pártus eredet lehetőségét, s úgy véli a pártus verzió a szogd, de még valószínűbb, hogy a türk eredetiből való fordítás, s a kínai szöveg a két utóbbi valamelyikéből készült.³⁵

A Himnuszok

Az eredeti himnusztekercset a British Museumban őrzik, Stein 2659. szám alatt nyilvántartva. A tekercs hátoldalán különböző buddhista szövegek olvashatók. A himnuszok között, három különböző helyen, kínai nyelvre fonetikusán átírt közép-perzsa és pártus nyelvű dicsőítőénekeket találunk (1-5, 154-158, 176-183.). A himnuszokat kínaira átültető írástudó az utóiratban közli nevét: Dao Ming; ennél többet azonban nem tudunk róla. 1926-ban adta ki Waldschmidt és Lentz német nyelvű — részleges — fordítását,³⁶ a teljes szöveget Tsui Chi tette át angolra 1943-ban.³⁷ 1991-ben Lin Wushu készített róla kritikai kiadást.³⁸ A *Himnuszokat* szintén 1928-ban vették fel a *Taisho* féle Buddhista Kánonba.

A fentebb jelzett 1-5, 154-158 és 176-183. versszakok magyar változatát könyvünk nem tartalmazza, hiszen azok — bár kínai írásjegyekkel átírt — mégis közép-perzsa és pártus nyelvű szövegek.

Az alábbiakban a *Kompendium*, a *Traktátus* majd a teljes kínai nyelvű *Himnusz-ciklus* fordítása olvasható, melyek a *Taisho Shinshu Daizokyo*-ban közzétett kínai szöveg alapján készültek. A verseknek a kínai egy szótagú szavak sajátos intonációjából, hangzásából fakadó különleges zeneiségét, ritmusát, lüktetését, négy soros — soronként rendszerint hét szóból álló — strófáit szinte lehetetlen érzékletesen visszaadni. A rendelkezésünkre álló szerény eszközökkel mégis igyekeztünk átmenteni — hacsak csipetnyit is — a himnuszok fennkölt líraiságából, mindenkor ügyelve arra, hogy azok értelmén semmiféle változás ne essék. Az eredeti himnusz-szöveg néhol nélkülözi a verses formát, a szóban forgó helyeken a magyar fordítás is ehhez alkalmazkodik.

³¹ Lin Wushu: The Origin of „The Compendium of the Teaching of Mani, the Buddha of Light” kínaiul in: A. van Tongerloo - S. Giversen (eds.): *Manichaica Selecta. Studies presented to Prof. J. Ries on the occasion of his 70th birthday*. Lovanii, 1991: 225-232. *Cit.in*: Kósa G.: A manicheizmus Kínában, kézirat.

³² Schmidt-Glintzer, 1987: 7.

³³ Waldschmidt, E. - W. Lentz: Die Stellung Jesu im Manichäismus. *Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, 4. 1926, p.44. *cit.in*: Schmidt-Glintzer, H. 1987: 7.

³⁴ Schmidt-Glintzer, H. 1987: 7.

³⁵ Sundermann, W.: „Der chinesische Traité Manichéen und der partische Sermon vom Lichtnous.” *Altorientalische Forschungen* 1983/10: 232. *cit.in*: Schmidt-Glintzer, 1987: 7.

³⁶ Waldschmidt - Lentz: „A Chinese Manichaean Hymnal from Tun Huang.” *JRAS*: 1926: 116-122. *Cit.in*: Kósa Gábor: A manicheizmus Kínában. Kézirat.

³⁷ Tsui Chi: 174-219.

³⁸ Lin Wushu: „A Study of the Original Manuscript of 'Xia Bu Zan', a Chinese Manichaean Hymnal of Dunhuang.” *Ji Xianlin jiaoshou bashi huadan*, Nanchang 1991: 871-900. *Cit.in*: Kósa G.: A manicheizmus Kínában. Kézirat.

Az évezredek tekercseken az írásjegyek itt-ott kivehetetlenné enyésztek, jelen fordításunk ezt zárójel közé tett hármas pontozással jelöli (...). Mivel a pontosság éppoly fontos szempont, mint a szöveg lírai szépsége, ezért megtartottuk az eredeti kínai kifejezéseket, melyek többnyire buddhista formulák, figyelniük kell azonban arra, hogy a nyugati gondolkodásban ezen kifejezések más jellegű asszociációt váltanak ki. Így például a nyugati vallások paradicsomára a kínai manicheus szöveg a „nirvána” szót alkalmazza, hiszen mi egyebet is választhatott volna? Ez azonban mást takar az átlag európai és mást a kínai számára, holott csak arról van szó, hogy ugyanazt a gondolatot más köntösben jelenítették meg. Semmiféleképp nem érthetjük tehát a nirvána szó alatt az ellobbanást vagy netán valamiféle megsemmisülést. Hasonló a helyzet a „buddha” szóval. Legjobb, ha az „istenség” kifejezést tartjuk szem előtt, hiszen a kettő lényegében ugyanaz. (Vigyázat, nem a nagybetűs „Isten”-ről van szó!) A „dharma” esetében nem is tehetünk mást, mint hogy meghagytuk így, dharmaként, hiszen rendkívül sokrétű jelentéssel bír, s mindig az adott kontextus határozza meg, melyik is a legmegfelelőbb. Legfőbb jelentései: tanítás, a Tan, az Igazság, a világot alkotó, apró valóságelemek, törvény. Találkozunk még az „olyanság” kifejezéssel is, mely szintén a buddhizmus sajátja. Meghatározhatatlan tökéletességet jelent, amelyet nem kell magyarázni, amely mindig olyan, amilyen az adott helyzetben a legmegfelelőbb.

S végül még valami: ne keressen a kedves olvasó terjengős lábjegyzeteket a himnuszok között — a himnuszok esetében ugyancsak elsődleges szempont a szövegű fordítás, mely egyáltalán nem zárja ki az érzékletes képek áradó szépségét, a fennkölt magasztosságot sugalló hangulatot. Ez utóbbiakat viszont otromba módon megtörnék a lépten-nyomon beillesztett, hosszú magyarázatok. A himnuszok azért himnuszok, mert arra szolgálnak, hogy általuk a lélek megnyíljen az isteni ihlet számára. Munkánk nem nélkülözheti a hitelességet — könyvünkben, a fordítás végén ott szerepel az eredeti kínai szöveg is.

MANICHEAN MANUSCRIPTS OF THE ROCK TEMPLE OF DUNHUANG

In 2009 the HUN-Idea publishing house of Gábor Csaba Kárpáti, published the Hungarian translation of Manichean manuscripts of the rock temple of Dunhuang. This is the first time that these holy scripts are translated into Hungarian directly from original Chinese. The translation has been done by Katalin Csornai. Present text is the Introduction to the texts, written also by Katalin Csornai.

~ ~ ~ ~ ~

FARKAS, Flórián : Mirza — egy perzsa krónikás a poldereken¹

— *bepillantás Kader Abdolah életébe és munkásságába* —

A menekülés nem csak szörnyűségből áll. Létezik egy örömteli oldala is. A menekült ugyanis esélyt kap egy új életre, amely során az élet titkait újból felfedezheti. Új embereket ismer meg, új nyelveket tanul, s alaposan megismeri a hiány és a vágyakozás fájdalmát. A menekülés legérdekesebb következménye az, hogy a menekült, helyváltoztatása következtében, felfedezi önmagát.

Kader Abdolah

A perzsa Kader Abdolah 1993-ban tűnt fel a holland irodalom egén és azóta egy üstököshöz hasonló pályát írt le. A felszínes szemlélő életpályáját, illetve életművét a holland irodalmon belül kivételesnek, egyedinek, meg nem ismételhető jelenségnek tekintheti. E tanulmány révén szeretném bizonyítani, hogy erről szó sincs, ő egy univerzális jelenségnek egy egyedi esete, része annak a jelenleg folyó szellemi megtermékenyítő folyamatnak, amelynek révén a Kelet friss erőt, küldetés tudatot és több ezer éves civilizációs kincseket adományoz a Nyugatnak, ebben az esetben Európának.

Kader Abdolah egy írói álnév. Szerzőnket *Hossein Sadjadi Ghaemmaghami Farahani*-nak hívják és 1954-ben született Arak-ban, amely város Irán nyugati részében fekszik, 260 km-re Teherántól. Már fiatal korától kezdve arról álmodozik, hogy író lesz, ugyanúgy, mint az üknagyapja, *Qhaem Megham Ferahni*. 12 éves korától kezdve, titokban, nyugati irodalmat kezd olvasni, nyugati- és illegális ellenálló rádióadókat hallgatni. Teheránban fizikát tanul az egyetemen és ezalatt csatlakozik egy földalatti baloldali párthoz, amely előbb a sah, majd az ayatollák ellen harcol. Egy illegális lapnak dolgozik és két illegális elbeszéléskötetet publikál Kader Abdolah név alatt, amely két kivégzett bajtársának a nevéből tevődik össze. 1985-ben menekülnie kell Iránból, Törökországban köt ki, ahol hat hónapig vár egy szovjet vízumra, de hiába. Végül 1988-ban Hollandiába kerül, Apeldoornba, egy menekültközpontba. Hamarosan kiutalnak neki egy lakást Zwolleban, ahol különböző helyeken dolgozik, például egy természettudományi múzeumban, majd egy konzervgyárban. Szakít a politikai múltjával, megszállottként tanulja a holland nyelvet, s a nyelvvel való küszködés révén kezd el hollandul írni. „*A fejemben letettem a fegyverem s tollat ragadtam. Egyelőre itt vagyunk. Új álomom van, mégpedig az, hogy holland íróvá válok. (...) Ha Törökországban másként alakulnak a dolgok, talán egy harcias elvtárs vált volna belőlem s oroszul tanultam volna. Akkor talán orosz író lennék most. De most holland vagyok.*” 1993-ban debütál, a *‘De adelaars’*, (*‘A sasok’*) című elbeszéléskötettel, amelyet azonnal a rangos *‘Het Gouden Ezelsoor’* (*‘Arany Szamárfül’*) debütdíjjal jutalmaznak meg.

S ettől kezdve élete ’nyitott könyv’, mert életműve átlagon felüli mértékben nyújt bepillantást életébe, gondolkodásmódjába, értékrendszerébe. Rendkívül széles érdeklődési köre visszatükröződik műveiben, amelyek felölelik az elbeszélést, családrégényt, történelmi regényt, útleírást, tárcát, rovatot. Műveinek első csoportját azok a kötetek alkotják, amelyek a menekült friss élményvilágát, a beilleszkedést igyekeznek feldolgozni, mintegy terápiaként. Ebbe a csoportba a következő művek tartoznak: *‘De adelaars’* (*‘A sasok’*) — 1993, *‘De meisjes en de partizanen’* (*‘A lányok és a partizánok’*) — 1995, *‘De reis van de lege flessen’* (*‘Az üres üvegek utazása’*) — 1997, és *‘De droom van Dawoed’* (*‘Dawoed álma’*), amely eredetileg *‘Portretten en een oude droom’* (*‘Portrék és egy régi álom’*) — 2003, címmel jelent meg.

Az első két kötet elbeszélései, a *‘De adelaars’* (9 elbeszélés) és a *‘De meisjes en de partizanen’* (10 elbeszélés) az új életbe való beilleszkedést — úgy a fizikait, mint a mentálisat — és annak gyötrelmeit dolgozzák fel. Magával ragadóan dolgozza fel ezekben az elbeszélésekben egy olyan politikai menekült helyzetét, aki egy más kultúrába csöppen bele. Hiteles képet kapunk arról, hogy a politikai menekültek milyen fizikai-lelki gyötrelmeken mennek keresztül a menekültügyi központokban, valamint a társadalomba való beilleszkedés folyamán. S közben a háttérben, nagyon finom ecsettel megrajzolva körvonalazódik a hátrahagyott család, haza, kultúra hiánya, emléke. Meglátásom szerint ezen elbeszélések mélabús hangulata, a nagy perzsa mestereket idéző költői hangulat lehetett az azonnali közönségsiker titka. Nagyon találóan fogalmazta ezt meg a *Het Parool* kritikusa a *‘De adelaars’*-ról: „...*Elkap a gallérodnál fogva és az elbeszéléseivel nem enged el többé...*”. A második

¹ Elhangzott a Hollandiai Mikes Kelemen Kör évközi összejövételén, 2009. április 19-én, Hágában. A szerző műveiből vett idézeteket holland eredetiből magam fordítottam magyarra. Egy kiegészítő előadás is elérhető a honlapon *Mirza_hu.pdf* címmel.

elbeszéléskötetről pedig a következőket: „...Az emlékezés és a képzelet törésvonalán Kader Abdolah egy új tájat létesít. Minden bizonnyal mágikus erő rejtőzik az elbeszéléseiben...”, Vrij Nederland.

Harmadik kötete önéletrajzi regény: *'De reis van de lege flessen'* ('Az üres üvegek utazása'). Közel tíz évi hollandiai lét távlatából és a fizikai-szellemi beilleszkedés helyzetéből írja ezt a művét. A regény főszereplője, *Bolfazl*, valójában a szerző, a regény epizódjaiban mutatja be a beilleszkedés, nyelvtanulás, munkakeresés, írás nehéz folyamatát. Kiemelkedő szerepet játszanak a szomszédai, akik a kapocs szerepét jelentik számára a holland társadalomhoz. E regény már kevésbé 'magasfeszültségű', mint az előző két kötet, de annál inkább önvizsgálóbb, filozofikusabb. Lássunk e regényből két jellemző részt. Az első: „A tükörben a lányod mellei látszanak-e? Egy ilyen mondat perzsául soha nem jutott volna eszembe. Hollandul sem tudnám kimondani. De papírra vetni, az sikerült.” S a másik: „Azt kiáltottam: « Eldobom a múltamat. » De ki lehetnék a szülőhazám emlékei nélkül? Hogyan tudnám ebben a nedves országban a szavak jelentését kutatni, ha a szülői ház tűzhelye nem égne a fejemben?”

A két világban való élés témája fejlődik tovább a *'De droom van Dawoed'* ('Dawoed álma') című útirajzában. A szerző Dél-Afrikában tesz egy körutat néhány holland költővel együtt. Rendkívüli módon gyönyörködik az ország szépségeiben, a tájban, az emberekben, a kultúrában. De a múltja nem hagyja nyugodni. Szüntelenül emlékezik őt régi perzsa barátjára, akikkel Iránban minden élményét megosztotta. Közülük hármat kivégeztek és kettő hosszú börtönbüntetésből szabadult. Az utazás során és így az útirajzban ők is 'részt vesznek'. A sorok között pedig kiolvasható az a fájdalmas következtetés, hogy az elmúlt időt nem lehet pótolni, más élethelyzetben éltek az életüket, vagy fekszenek a sírban, a múlt nem eleveníthető fel csak úgy, mintha közben nem teltek volna az évek. A szerző kénytelen ráébredni arra, hogy közben ő maga elkényelmesedett, 'elnyugatiasodott'. Erre jellemző a következő részlet:

„Elértem a hegy lábát. A csúcs hívott, de nem mertem elindulni, mert attól tartottam, hogy valami történik velem és senki sem tud majd segítségemre jönni.

Régebben egyedül jártam hidegben, hóban, viharban, vad hegyekben, de most, tiszta égbolt mellett nem mertem megmászni ezt a kis hegyecskét.

Vissza akartam térni, de mégiscsak elkezdtem mászni.

Most rettegettem a kígyóktól, egy félelmetes fekete kígyótól, amely egy bozót mögött rejtőzik. Megijedtem a szúnyogoktól, a millió szúnyogtól, amelyek követnek és össze-vissza szúrnak. Megrémültem attól, hogy valami szörnyű betegséggel fertőznek meg.

De csak másztam tovább. Nem akartam megadni magam a félelmeimnek.

A szúnyogok ráragadtak a megizzadt arcomra és a meztelen lábamra és ez nem volt kellemes érzés.

Meghibbantam. Régebben egyáltalán nem gondoltam ilyen dolgokra; még ha egy skorpió mart is volna meg, tudtam, hogyan meneküljek meg. De most rettegettem a folyótól, az úttól, a szúnyogoktól és a halott ágaktól. Attól, hogy elesek, hogy eltévedek, attól, hogy senki sem talál majd meg.

Tovább másztam és végül elértem a csúcsot.”

E gyönyörű útirajzot az is színesíti, hogy minden fejezet elé egy rövid betétet illesztett, amelyeket egy perzsa klasszikus mű ihletett, s ezek egy-egy tömör, teljes történetet beszélnek el. Ezáltal a kötet számtalan útirajzot tartalmaz: történeteket a régi Perzsiából, magáét a szerzőét, és a barátaiét. Mindezeket túl külön élmény a számos afrikaans nyelvű versidézet, amelyeket igazából csak azok tudnak élvezni, akik tudnak afrikaansul vagy legalább hollandul.

Az életmű második csoportját azok a kötetek alkotják, amelyekben családregegy formában bontakozik ki előttünk a családi háttér, Irán közeli történelme, kultúrája, az ezekre való reflektálás a hollandiai környezetből, s ezeken keresztül az író élete, hitvallása. Ebbe a csoportba két nagy családregegy tartozik: *'Spijkerschrift'* ('Rovásírás') — 2000, *'Het huis van de moskee'* ('A mecset háza') — 2005, és ide sorolhatók még a *'De koffer'* ('A bőrönd') — 2001, valamint a *'De radio'* ('A rádió')² — 2001, című írások is.

A *'Spijkerschrift'* ('Rovásírás') regényben a főszereplő/szerző — az Iránból Hollandiába menekült *Ismaiel* — csomagban megkapja a süketnéma apja (*Aga Akbar*) rovásírással írott könyvét, annak halála után. *Ismaiel* megpróbálja a rovásírást olvashatóvá tenni, s ezáltal *Kader Abdolah Aga Akbar* és *Ismaiel* életét varázsolja élénk. S ennek az eredménye egy igazi remekmű, amelyben — az életrajzi elemek mellett és között — benne foglaltatik Irán történelmének legutóbbi 150 éve, reflexiók a klasszikus perzsa irodalomról, valamint a holland irodalomról, amely a két kultúrában való párhuzamos életről tanúskodik. S mindez olyan mesteri és finom módon van egybeszöve, mint egy csodálatos kézi szövésű perzsa szőnyeg.

² Ezen önéletrajzi írás a következő kötetben jelent meg: Abdelkader Benali (szerk.): *Belofte aan de wereld*. Uitgeverij De Geus, Breda — Novib, Den Haag, 2001.

A kötet első könyvében a család és *Aga Akbar* élettörténetének első részét olvashatjuk, majd a második könyvben maga *Ismail* lép előtérbe, Hollandiából. Ezt írja: „...Úgy gondolom, hogy ezen a talajon nem lehet regényt írni. A gátra nézek és a tengert látom, a tenger tényleg ősrégi. Ez viszont nem a teljes tenger, hanem csak az a része, amelyet a hollandok a gát mögé zártak. Ugyanúgy, amint én is be vagyok zárva, egy darab ősi perzsa kultúra, amely itt a gát mögött kell, hogy maradjon...” Majd valamivel később, apja szeretőjével kapcsolatban: „...Szerintem nem halsz meg egyhamar, ha van egy titkod, amelyet valakinek még el kell mondanod. Úgy gondolom, hogy ő addig él még, amíg újból találkozunk...” Az apjával való újbóli találkozást, — valójában a regény előzményét — a *‘De koffert’* (*‘A bőrönd’*) című írásban dolgozza fel, amelyben álmában a már halott apjával és úgyszintén halott nagyszüleiével találkozik Hollandiában a Zwolleből Wilsumba vezető gáton, s itt kap az apjától egy bőröndöt. E bőrönd tartalmazza azt az irodalmi forrásanyagot, amely a *‘Spijkerschrift’* (*‘Rovásírás’*) regényt elindítja és táplálja.

Majd a család életébe közvetlenül belép a történelem és a politika is. A sah végül megbukik, történelmi kontextusba helyezve: „...Az elmúlt másfél évszázad eseményei azt mutatják, hogy egy spirituális mozgalom létezett a mélyben. A történelem tolta előtérbe Khomeinit...” S az iráni forradalom teljesen felgyorsítja az időt, felpörgeti az eseményeket, ennek fényében látja úgy, hogy: „... Oh, milyen gyorsan repül az idő. Amíg kicsi voltam, s apámat vezettem, úgy tűnt, hogy az idő nem telik. A nappal nem mozdult, az éjszakának úgy tűnt, hogy soha nem lesz vége. Most látom csak, hogy azok a napok egy pillanat alatt múltak el...”

Ebbe a forrongó időszakba van beleágyazva a második könyv, amelyben *Ismail* teheráni egyetemista időszakát, az illegális baloldali mozgalmi tevékenységét ismerhetjük meg, izgalmasan megrajzolt történelmi keretbe helyezve. Testvérei is hasonló utat járnak be, s bajtársai mellett többek között a húga is az új rendszer áldozatául esik. Végül neki magának menekülnie kell. Amint a meggyilkolt perzsa költő, *Mohammade Mogtari*, *Ismail* bajtársa fogalmazta meg: „A veszteség tapasztalat egy új út számára. Egy új lehetőség, hogy új módon gondolkodjunk. A veszteség nem mindennek a vége, hanem egy bizonyos gondolkodási módnak a vége. Aki valahol elesik, máshol feláll. Ez az élet törvénye.”

A veszteséget a könyv záró része gyönyörű módon dolgozza fel, epikus módon, egy a *Koránból* vett történet keretébe ágyazva. Csodálatos, ahogyan el van dolgozva, fájdalmasan szomorúan, de pátosz nélkül, a spirituális megbékélés jegyében.

A perzsa és a holland irodalmi betétek ebben a könyvben is igazi csemegét jelentenek, Kelet és Nyugat találkozása irodalmi szinten. A több szálon futó történetbe mesteri módon vannak gondolatmenetek és idézetek az olyan nagy perzsa költőktől beleszöve, mint *Haféz*, *Omar Khayyam*, *Saadi*, *Baba Taher*. A holland költészet pedig a következő nagy alakokkal van képviseltetve: *J.C. Bloem*, *P.N. van Eyck*, *J.J. Slauerhoff*, *Rutger Kopland*.

A csoport másik nagy regénye, a *‘Het huis van de moskee’* (*‘A mecset háza’*) igazi családrege. Amint a *‘De radio’* (*‘A rádió’*) című írásából is kitűnik, a regény a saját családjának történetére alapozódik. A regény főszereplője *Aga Djan*, egy nagy szőnyegkereskedő, aki a város bazárjának az élén áll. Az ő családja adja egyben a város legfontosabb mecsetének az imámot már évszázadok óta. A család maga vagy 800 éve, sok-sok generáció óta lakik egy hatalmas házban, a mecset mellett, amelyben körülbelül 35 szoba van. *Aga Djan* igazi erkölcsös ember, aki a *Koránt* használja a mindennapi életben irányadóul. A történelem nagy fordulatának azonban ő sem tud gátat szabni. A sah uralmának utolsó szakaszában indul a történet, amelyben a család az évszázados megszokott ritmusban él, szorgalmasan, konzervatív módon, minden zavaró tényezőt igyekezve kiiktatni. Szinte mindenkinek volt már rádiója, de az ő házukban nem lehetett egy sem, mert az csak a sah hazugságait és a külvilág szennyét hozta volna be. A ház ugyanis nem véletlenül a mecset háza. Az iráni forradalom, *Khomeini* vezetésével, nagy fordulatot eredményez nemcsak az egész országban, hanem a család életében is. A család gyerekeinek a többsége ugyanis szinte kivétel nélkül baloldali mozgalmakban köt ki, amely a megváltozott helyzetben életveszélyessé válik. Maga a szerző is szerepel a regényben, a konkrét történelmi események valós bemutatása keretébe ágyazva. A tragédia a családot sem kerüli el. A mélypont *Aga Djan* egyik fiának, *Kader Abdolah* testvérének, a kivégzése. A regény olvasása közben érti meg az ember igazán a szerző első kötetének, a *‘De adelaars’* (*‘A sasok’*) elbeszéléskötet címadó elbeszélésének háttérét, amelyben az apa és a szerző próbálnak a kivégzett fiú számára sírhelyet találni a tél kellős közepén, amely nem egyszerű dolog, mert senki sem mer egy politikai okok miatt kivégzett ember számára sírhelyet biztosítani. A teljes családi tragédia keretébe ágyazva hat igazából a már ismert történet.

A katarzis teljesen hasonló a *‘Spijkerschrift’* (*‘Rovásírás’*) regényéhez. Epikus módon, spirituális módon van feloldva, amelyet e regényben a *Koránból* vett idézetek még erőteljesebb használata révén ér el. Maga a szerző a következő módon nyilatkozott e regényéről: „E könyvet a nyugati világ számára írtam. Emberekről szól, művészetről, vallásról, szexről, filmről és a rádió és televízió jelentőségéről. Megpróbáltam a függőnyt félrehozni és az iszlámot, mint életmódot bemutatni. Ami bemutatásra kerül, az még engem is meglepett. A mecset házában a *Koránból* vett részleteket dolgozok fel. A *Korán* szelleme érdek, és az a világ, amely körülötte kialakult, nem a *Korán*, mint vallásos iránytű.”

Az igazi nagy írók, egyben remek (politikai) tárcaírók is. *Kader Abdolah* ebben a műfajban is nagyszerűt alkot. Az életmű harmadik csoportját az a három kötet alkotja, amelyek a rangos holland országos napilap, a *de Volkskrant* hasábjain megjelent

tárcák válogatott gyűjteményét képezik. Ezek: 'Mirza' — 1998, 'Een tuin in de zee — Mirza' ('Kert a tengerben — Mirza') — 2001, valamint a 'Karavaan — Mirza-columns uit de Volkskrant' ('Karaván — Mirza tárcák a de Volkskrantból') 2003.

Ez az a műfaj, amelyben Kader Abdolah sokkal közvetlenebbül nyilatkozhat meg, a világról alkotott véleményét leplezetlenül fejtheti ki. A műfaj direktsége ellenére ezt mégis nagy finomsággal, intelligenciával teszi, s ezáltal messze felülemelkedik a hétköznapi zsurnalisztikán. Ebből kifolyólag tárcái — sokszor a téma időszerűsége ellenére — időtállóak. Meglátásom szerint ezt perzsa/keleti háttére miatt teheti, amint ő maga mondja: „Egy olyan országból jövök, ahol az író nagyon közel áll a néphez.” S másutt: „A régi perzsa irodalom nagy mesterei azon a véleményen voltak, hogy semmi mást nem tettek, csak azt, amit tenniük kellett.” Ez az egzisztenciális hozzáállás szöges ellentétben áll az elkényelmesedett, elpuhult, szellemi onanizmussal megelégedett nyugati írók mentalitásával. Ezt nagyon találóan a következő módon fogalmazza meg: „A holland írók nem akarnak a földi dolgokkal foglalkozni. Nem is tudnak. Annyira lefoglalja őket a saját egójuk, hogy semmi másnak nem marad már hely”. Ezt a magatartást még a nyugati elburokratizált, államilag finanszírozott, Czigány Lóránt kifejezésével élve 'államosított irodalmi' milió is erősíti, gátat emelve minden eredetiségnek és magas szellemi alkotásnak. Ennek a döbbenetnek ad többek között hangot a 'C'est la vie' és a 'Zoveel witte konijnen' ('Oly sok fehér nyúl') tárcákban, amelyekben elmeséli, hogy eddigi zsúfolt életéből egy ösztöndíj következtében egy pár hétre egy 'írói alkotóházba' került Franciaországban, egy istenhátamögötti helyen levő kastélyban. A steril körülmények mellé még az íróársak is hozzáadódtak: egy idős orosz író, aki senkivel sem akar beszélgetni és egy francia írónő, aki ugyancsak hallgatag és állandóan álmatlanságban szenved, altatókat szed. Amint ő maga mondja: „...egy francia irodalmi ösztöndíjat kaptam, hogy ebben az ősi egészségtelen csendben dolgozhassak...”, „...adjátok vissza a lakónegyedem kellemes zsiromlását...”

Emellett a rengeteg tárca igazi kincsesbánya, bizonyítékul arra, hogy ő is a perzsa mesterek nyomdokaiban halad, aki természetesnek veszi, hogy a néphez közel legyen. Nagyon széles skálát fednek le az írások, érintve holland napi politikát, világpolitikát, iráni eseményeket, irodalmat, történelmet, filozófiát, gazdasági kérdéseket, stb. Finom ecsettel 'neveli' nyugati olvasóit a perzsa klasszikus irodalom kincseit illetően, s emeli ki a holland irodalom remekeit. Írásai remek irányítúként szolgálnak a holland irodalom vizein való navigálást illetően is, mert értékrendszere a legmagasabb perzsa mércéhez szokott.

A többi kiemelkedő kortárs, Európában élő és alkotó, keleti származású íróhoz hasonlóan — Salman Rushdie, Orhan Pamuk, Gao Xinjiang — ő is vallja, hogy teljes ember csak az lehet, aki a keleti és nyugati világ szellemiségét egyaránt magáénak vallja. „Csodálom a racionális gondolkodást, egyenesen A-ból B-be. Használok a nyugati ratiót. Ugyanakkor körkörösén is gondolkodom, amely a keleti gondolkodásmódon alapul.” „A keleti ember filozófiája kerek. Olyan kerek, mint mecsetjeik kupolája.” Ezt összegzi a következő mondata: „Az ember képtelen az igazságot megtalálni, de képes az igazság után kutatni.”

Az életmű negyedik csoportját azon művek alkotják, amelyek a perzsa, illetve iszlám kultúrát dolgozzák fel művészi módon, ezáltal közelebb hozva a műveltebb nyugati olvasóközönség számára. Ide tartozik a 'De koe' ('A tehén') — 2007, amely eredetileg 'Kélilé en Demné' ('Kélilé és Demné') címen jelent meg, a 'De boodschapper — een vertelling' ('A hírnök' — egy elbeszélés') — 2008, 'De Koran — een vertaling' ('Korán — egy fordítás') — 2008, e két kötet egyszerre jelent meg, kazettában, s egy alkalmi írás, a 'De koning' ('A király') — 2002. Ez utóbbi egy valós perzsa történelmi eseményt dolgoz fel. Naser eddin Shah (1831-1896) diktatórikus királyként uralkodott, aki az országot modernizálni kívánó híres miniszterelnököt, Amir Kabirt, meggyilkoltatta. Ezután egy európai körutazást tett, végül Mirza Reza Kermani lelőtte. Ezt a történetet dolgozza fel irodalmi módon. A kötetet abból az alkalomból adták ki, hogy Overijssel tartomány főszolgabírója, J.A.M. Hendriks posztjáról távozott. A kiadás további érdeme, hogy nyomdatechnikailag is nagyon igényes a kiadvány, gyönyörű szénrajzokkal.

A 'De koe' ('A tehén') az eredetileg Indiából származó nagy klasszikus műnek, a Pančatantra perzsa változatának ('Kélilé és Demné') a feldolgozása a holland olvasóközönség számára. A 'Kélilé és Demné' a szerző szerint a perzsa irodalom 6-7 legnagyobb alkotásai közé tartozik, a perzsa irodalom legszebb prózája. Maga a mű meglete is már kész csoda, hiszen rengeteg viszontagságon ment keresztül. Eredetileg Indiában keletkezett, sokezer évvel ezelőtt, majd Khosro Anushirvan (550-578) perzsa sah utasítására az udvari orvosa, Burzoë, kicsempészte Indiából és készített belőle egy perzsa változatot. Az azt követő évszázadokban a mű beleivódott a perzsák lelkébe. Majd jött az arab hódítás, s az addigi perzsa kultúra nagy része megsemmisült. Kivételt képezett a 'Kélilé és Demné', amelyet az arabok magukkal vittek és saját változatot készítettek belőle, amely azután az összes európai változat forrásává vált a középkorban. Az arab változatot egy az iszlámra áttért zoroasztriánus perzsa készítette el, akit Abdolah ebné Mogafahnak hívtak. Az ő idejében őt mindenki árulónak tekintette, de azáltal, hogy egy arab fátyolt borított a műre, megmentette azt. Őt évszázad múlva egy másik perzsa vette kezébe az arab változatot, Abol Maáli, aki a művet megtisztította az arab hatásoktól, s az új, modern perzsa nyelvre ültette át, egy újabb remekművet hozva létre. Ezt a változatot használta Kader Abdolah a fordításhoz, vagy pontosabban mondva az irodalmi átültetéshez. A kiadásban egy régi arab változat illusztrációit használták fel változtatás nélkül, amelyek csodálatosak, külön dicséretet érdemelnek ezért a kötet szerkesztői.

Ezt a fajta irodalmi munkásságot nem lehet eléggé méltányolni. Igaz ugyan, hogy léteztek már a középkor óta európai nyelveken fordítások, többek között hollandul is, de ezek általában többszörös, áttételes fordítások. Az első holland nyelvű kiadás például 1623-ban jelent meg, *van Heyns* fordította le *Anton van Pforr* 1480-as német nyelvű kiadásából, amelynek címe *Das Buch der Beispiele der alten Weisen* volt. A német fordítás viszont *Johannes de Capua* (1263-1278) latin változatának németre való átültetése, amely egy 12. századi héber változathoz készült (*Joel*), amely a 750 körüli arab változat héber nyelvű átültetése, s amely egyenesen a *Burzoë*-változat arab fordítása. Felesleges ennek a fordításláncnak a hátrányait ecsetelni. Főleg akkor, amikor ezzel szemben egy olyan perzsa készít egy irodalmi fordítást, aki teljesen otthonos a holland nyelvben is. *Kader Abdolah* holland változata gyönyörű nyelvezetű, az irodalmi értékén felül az is érdeme, hogy szélesebb közönség számára tesz elérhetővé egy olyan művet, amelyet méltán sorolhatunk az emberiség legnagyobb szellemi alkotásai közé.

Ezt a teljesítményt múlja felül legutóbbi alkotásaival, a *'De boodschapper — een vertelling'* ('*A hírnök*' — *egy elbeszélés*') — 2008, és a *'De Koran — een vertaling'* ('*Korán*' — *egy fordítás*') — 2008 című könyvekkel, amelyek együtt jelentek meg, pazar kivitelben, kazettában. A két kötet témája miatt elválaszthatatlan: az első a *Próféta* életének irodalmi feldolgozása, a második a *Koránnak* ugyancsak egy irodalmi feldolgozása, s egyben holland nyelvű fordítása. Amint maga a szerző egy interjúban elmondta: „Ezeket a köteteket kizárólag Hollandiában tudtam megírni. A holland társadalom kényszerített arra, hogy a gyökereim után kutassak”. Könnyen elképzelhető, hogy ezeknek a könyveknek nagy politikai, társadalmi és irodalmi kihatásai lesznek. S erre nagy szükség is lesz, mert a jelenlegi világpolitikai helyzetben bizonyos csoportok parttalan iszlámfóbiát próbálnak, sok esetben sajnos sikerrel, a nyugati világban keltetni. Mindennek az alapja a tudatlanság, a másságtól való félelem, sztereotípiák kihasználása.

A bizonyosságot arra, hogy ez a két könyv eddigi munkásságának a csúcsa, maga a szerző adja meg: „*Mindent, amit eddig irtam, ide vezetett.*” S ez azért fontos, mert annak ellenére, hogy a *Korán* része volt fiatalságának, nem ragadta meg, még mint irodalmi alkotás sem. A *'Het huis van de moskee'* ('*A mecset háza*') megírása után, a holland társadalomban zajló események miatt kezdett el kutatni a gyökerei után és így foglalkozni a *Koránnal*. Elhatározta, hogy egy olyan fordítást készít, amely a nyugati olvasó számára közelebb hozza a *Koránt*. S miközben a fordítással foglalkozott, rájött arra, hogy a *Korántól* *Mohamed* élete elválaszthatatlan. Ezért is írta meg a *'De boodschapper — een vertelling'* ('*A hírnök*' — *egy elbeszélés*') című kötetet, amelyben *Mohamed* életét dolgozza fel irodalmi módon, történelmi tényekre alapozva. A célja az volt, hogy *Mohamedet*, a *Prófétát*, a hadvezért, a politikust, az embert mutassa be. Az autenticitás kedvéért azt a megoldást választotta, hogy *Zyad b. Tábitot*, aki korábban a *Próféta* mellett írnokoskodott, használja arra, hogy végigjárja mindazokat, akik a *Prófétát* ismerték (család, barátok, ellenségek, követők, tudósok, nők és költők), s így alakítson ki egy összképet. Maga a szerző abból a hagyományból indul ki, amely szerint *Zyad b. Tábit* készített el egy félhivatalosnak számító *Korán*-gyűjteményt *Abū Bakr* uralma idején (632-634), ami azután az *Utmān*-féle redakció alapját képezte. Ezzel kapcsolatban más hagyományok is léteznek, de ez nem lényeges, mert a nyugati átlagolvasónak amúgy sincsen elég háttértudása ezzel kapcsolatban. A művet nem lehet egy teljes *Mohamed*-életrajznak tekinteni, de ez ismét nem hiba, hiszen itt nem egy tudományos műről van szó, hanem egy irodalmi alkotásról. S még egyszer kell hangsúlyozni, hogy ez a széles tömegek számára egy óriási hiányt pótló alkotás, autentikus és gyönyörű módon feldolgozva.

A *Korán*-fordítás esetében is élt *Kader Abdolah* az írói szabadság lehetőségeivel, ismét a klasszikus perzsa hagyományt követve. A nagy perzsa mesterek, mint *Hafez*, *Saadi*, *Omar Khayyam* vagy *Rumi* a *Koránt* a maguk saját értelmezésében használták. A fordítás alapjául az apja arab *Koránja* szolgált, minden egyes mondat lefordítás után a saját holland fordítását összevetette négy perzsa fordítással és öt hollanddal. Emellett a nagy középkori *Korán*-magyarázó *Tabari* magyarázatait is használta és ha az sem volt elég, akkor telefonon kért tanácsot a 94 éves nagybátyjától, *Aga Djantól*, aki életében több mint 700-szor olvasta el a *Koránt*. A fordításnál, annak elismerése mellett, hogy a *Korán* valójában lefordíthatatlan, mert lehetetlen *Mohamed* nyelvének szépségét visszaadni és ráadásul minden mondat szuggesztív, a lehető legnagyobb szövegűsége törekedett. Ezenkívül néhány mélyreható változtatást eszközölt. A szúrákat időrendi sorrendbe helyezte, tehát az ő fordításában a mekkai szúrák kerültek előre, majd azokat követik a medinai időszakban keletkezettek, s ez azért mélyreható változtatás, mert a *Koránban* a szúrák nem időrendi sorrendben következnek, hanem keverve. A legtöbb szúra elé bevezető, magyarázó szöveget írt, hogy megkönnyítse a szúra megértését. Végül, hogy a fordítás holland identitását mégjobban kidomborítsa, öt holland jelképet használ a könyvben: a tehenet, a tulipánt, a szélmalmost, az esőt és a fapapucsot (klumpa). Ezek a jelképek szerepelnek, váltakozva, a szúrák elején.

Előadásom végéhez érve, remélem, hogy sikerült bizonyítanom, amit az elején célul tűztem ki: *Kader Abdolah* a klasszikus perzsa irodalmi hagyomány egy újabb hajtása, aki a sors által Nyugat-Európába vetődve, annak kultúráját nagymértékben meggazdagítja. Olyan östehetség ő, aki teszi, amit tennie kell. Mi csak hálások lehetünk a sorsnak, hogy őt erre a tájra vetette.

Az évek során a következő elismerésben részesült:

- ❖ **1993** *Het Gouden Ezelsoor* a 'De adelaars' című elbeszéléskötetért
- ❖ **1995** *Charlotte Köhler-stipendium* a 'De meisjes en de partizanen' című elbeszéléskötetért
- ❖ **1997** *ASN-ADO-Mediaprijs* a heti *Mirza* rovatért a *de Volkskrant* napilapban
- ❖ **1998** *Mundial Award* a nemzetközi együttműködés, béke és biztonság területén kifejtett munkásságáért
- ❖ **2000** Királyi kitüntetés az irodalom, a nemzetközi együttműködés és béke területén kifejtett munkásságáért
- ❖ **2001** *E. du Perronprijs* az életműért
- ❖ **2004** *Francia lovagrend* kitüntetés
- ❖ **2006** *NS Publieksprijs* második helyezése a 'Het huis van de moskee' regényért
- ❖ **2007** A 'Het huis van de moskee' minden idők második legjobb holland regénye címét nyeri el
- ❖ **2008** Francia kitüntetés *Chevalier des Arts et des Lettres*
- ❖ **2008** *NS Publieksprijs* jelölt a 'De Koran — een vertaling' és a 'De boodschapper — een vertelling'
- ❖ **2008** A *Rijksuniversiteit Groningen* tiszteletbeli doktorrá avatja

Irodalmi tevékenységére külföldön is felfigyeltek. Művei eddig angol, francia, német, olasz, spanyol, dán, norvég, svéd, héber, török és bosnyák fordításban jelentek meg. Csak reménykedem, hogy életművét magyarra is lefordítják; számos jó holland-magyar fordító létezik. Ezen előadás szerzője számára az szerezné a legnagyobb örömet, ha előadása hozzájárulna ahhoz, hogy a magyar könyvkiadók figyelmét ráterelje erre a kiváló íróra.

IRODALOM:

- ❖ Kader Abdolah: *De adelaars — verhalen*. Uitgeverij De Geus, Breda, 1993.
- ❖ Kader Abdolah: *De meisjes en de partizanen — verhalen*. Uitgeverij De Geus, Breda, 1995.
- ❖ Kader Abdolah: *De reis van de lege flessen*. Uitgeverij De Geus, Breda, 1997.
- ❖ Kader Abdolah: *Mirza*. Uitgeverij De Geus, Breda, 1998.
- ❖ Kader Abdolah: *Spijkerschrift — notities van Aga Akbar*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2000.
- ❖ Kader Abdolah: *Een tuin in de zee — Mirza*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2001.
- ❖ Kader Abdolah: *De koffier*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2001.
- ❖ Kader Abdolah: *De koning*. Uitgeverij Waanders b.v., Zwolle, 2002.
- ❖ Kader Abdolah: *De droom van Dawoed*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2003.
- ❖ Kader Abdolah: *Karavaan — Mirza-columns uit de Volkskrant*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2003.
- ❖ Kader Abdolah: *Het huis van de moskee*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2005.
- ❖ Kader Abdolah: *De koe*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2007.
- ❖ Kader Abdolah: *De boodschapper — een vertelling*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2008.
- ❖ Kader Abdolah: *De Koran — een vertaling*. Uitgeverij De Geus, Breda, 2008.
- ❖ Abdelkader Benali (szerk.): *Belofte aan de wereld*. Uitgeverij De Geus, Breda — Novib, Den Haag, 2001.
- ❖ <http://www.degeus.nl/auteurs/abdolah/>
- ❖ Viṣṇu Śarma: *The Pañcatantra*. (Szanszkritből fordította: Chandra Rajan) Penguin Classics, London, 2006.
- ❖ *Korán*. ~ Simon Róbert: *A Korán világa*. Helikon Kiadó, Budapest, 1994.
- ❖ John Bagot Glubb: *The Life and Times of Muhammad*. Cooper Square Press, New York, 2001.

MIRZA — A PERSIAN CHRONICLER ON THE POLDERS

Paper published unabridged in English in *Journal of Eurasian Studies* (<http://www.federatio.org/joes.html>) Volume I., Issue 2. April-June 2009, pp. 148-157.



GEOSTRATÉGIAI ÉS VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ

DEMETER M., Attila — TONK, Márton :

Az európai szintű kisebbségvédelem normarendszere: elvszerű kisebbségvédelem avagy biztonságpolitika?¹

Közismert tény, hogy az Európai Uniónak nincs saját kisebbségvédelmi normarendszere vagy jogszabályrendszere. Igaz ugyan, hogy a kisebbségi kérdés kezelését az Unió beépítette közös kül- és biztonságpolitikájába, mint ahogyan az is tény, hogy már 1993-ban, az Európai Tanács koppenhágai találkozásán a kisebbségvédelmet a csatlakozás feltételévé tette.² Ugyanakkor viszont az Amsterdami Szerződés, noha minden koppenhágai kritériumot (demokrácia, a jog uralma stb.) az elsődleges jog (*acquis*) részévé tett, a kisebbségvédelemtől eltekintett.³

Vagyis, ha az európai szintű kisebbségvédelem normarendszerére vagyunk kíváncsiak, célszerűbb az Unió intézményei helyett a kisebbségvédelemmel foglalkozó európai szervezetek, az Európa Tanács (ET) és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) dokumentumaihoz fordulnunk. A továbbiakban ezekre a dokumentumokra, illetve ezeknek Will Kymlicka által adott összefoglaló értelmezésére alapozva fogalmazunk meg néhány észrevételt, következtetést.⁴

Bevezetés

1989 után Kelet-Európa kisebbségei igen hamar szembesültek azzal a ténnyel, hogy a nyugati demokratikus modell meghonosítására tett kísérletek önmagukban még nem korlátozzák hatékonyan a többségi nacionalizmust, ezért a kommunizmus összeomlását egy sor etnikai természetű konfliktus követte. Visszatekintve azt látjuk, hogy ezek a konfliktusok zömmel a Kaukázus és a Balkán, az egykori Szovjetunió és Jugoszlávia területére összpontosultak, ám ez akkor, a kilencvenes évek elején nem volt nyilvánvaló. Az európai megfigyelők a konfliktusok eszkalálódásától féltek és „Eurogeddon”-ról beszéltek.

Az etnikai konfliktusok tényével szembesülve a nyugati demokráciák úgy döntöttek, hogy a poszt-kommunista Európa etnikai konfliktusait „nemzetközi” problémaként kezelik, s igyekeztek olyan modelleket felkínálni, illetve olyan minimális kisebbségvédelmi standardokat megfogalmazni, amelyek számításaik szerint az állam és kisebbség viszonyát a posztkommunista Európában tartósan és békés keretek között rendezték volna. Az EBEÉ/EBESZ 1990. évi nyilatkozatai pontosan ezt a szemléletmódot tükrözik.

Ha figyelmesebben megnézzük, azt fogjuk látni, hogy az európai szervezetek tulajdonképpen már a kilencvenes elején három, egymással lazán összefüggő, bár néha egymásnak akár ellent is mondó stratégiát követtek, s hogy egy időben

¹ Jelen tanulmány egy másik, terjedelmesebb tanulmányra épül, amelynek címe: *A nemzeti/etnikai kisebbségek kérdésének megközelítése az EU-ban*, s amely egy egyéves kutatás eredményeit összegzi. A terjedelmi korlátok miatt itt jószerével csupán ennek konklúzióira, pontosabban azok egy részére szorítkozunk.

² Ezért van az, hogy a kisebbségvédelem mint hangsúlyos szempont megjelenik az Európai Bizottságnak a tagjelölt országokról készített rendes jelentéseiben, amint az Románia esetében is történt. Lásd: Gabriel Toggenburg: Egy kényes kapcsolatrendszer: az Európai Unió és a kisebbségi jogok, in: *Pro Minoritate*, Budapest, 2002, Tavasz, 14-50, 28.

³ Hozzá kell tenni, hogy a kisebbségvédelem normáinak a csatlakozási kritériumok között való szerepeltetése a csatlakozásra váró államok nemzeti kisebbségeinek szempontjából akár hátrányos is lehet. Egy ország felvétele ezáltal azt fogja jelenteni, hogy az EU a kisebbségi kérdést az adott országban megoldottnak tekinti. És ha a közép-kelet-európai országok a kisebbségi kérdés tekintetében tiszta lappal csatlakoztak az EU-hoz, akkor semmi szükség nincs arra, hogy az EU változtasson a kisebbségi kérdéssel szembeni eddigi „agnoszticizmusán”. Ez önmagában nem lenne probléma, ha a csatlakozásra váró országokkal szemben támasztott uniós elvárások átgondoltak, szigorúak és egyértelműek lennének, s maga az Unió következetesen érvényesítené ezeket. Csakhogy az Európai Unió intézményeinek a közép-kelet-európai országok számára készült dokumentumaiban szereplő, kisebbségvédelmi normákra tett utalások igen általánosak. Az illető országoktól elvárt lépéseket megnevezzik, de az EU elvárásainak alapjaiként szolgáló normákat és mércéket már nem. A kisebbségek védelme így egy rosszul meghatározott politikai követelmény, amelynek a közép-kelet-európai országok csak azért igyekeztek jól-rosszul (de inkább rosszul) megfelelni, mert ott volt előttük a csatlakozás mézesmadzaga. Lásd Bruno de Witte: *Az etnikai kisebbségek kérdésének megközelítése az EU-ban: politika a jog ellenében*, in: *Magyar Kisebbség*, Kolozsvár, 8. évf., 2003/2-3, 241-267, 261.

⁴ Will Kymlicka: *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity* (kézirat), Oxford University Press, Oxford, 2007.

mindhármát a magukénak vallották. Egyfelől népszerűsíteni próbálták a nyugaton leginkább bevált gyakorlatokat, intézményeket, módszereket, másfelől minimális kisebbségvédelmi standardokat fogalmaztak meg, harmadrészt pedig esetről-esetre direkt katonai vagy diplomáciai intervencióhoz folyamodtak.

Az alábbiakban azt kívánjuk bizonyítani, hogy a három közül két stratégia kudarcot vallott, a harmadik sikere viszont éppen az elvszerű európai kisebbségvédelem sikertelenségét bizonyítja.

Az autonómia mint követendő modell

Igazából a nemzeti kisebbségek kérdéséről a nyugati világban ma még a teória szintjén sincs konszenzus.⁵ Ez viszont nem jelenti azt, hogy a kelet-európai demokráciák ne emelhetnének át egyes, a kisebbségek helyzetének rendezésére irányuló megoldásokat a nyugati demokráciákból. A közép- és kelet-európai nemzeti kisebbségek követeléseire hasonlóak a nyugati nemzeti kisebbségek követeléseivel, és valószínűnek tűnik, hogy hasonló elveket kell használnunk ezek értékeléséhez is. A nemzeti kisebbségek keleten, csakúgy mint nyugaton, (többek között) politikai elismerést, etnikai alapú területi autonómiát követelnek, s ha az autonómia békét és fejlődést hozott Spanyolországban vagy Olaszországban, nincs okunk kételkedni abban, hogy ugyancsak békét és prosperitást hozna Szerbiában, Szlovákiában vagy Romániában.

A működő nyugat-európai területi autonómiákra való hivatkozás az európai szervezetek részéről általában az első stratégia részét képezte: olyan megoldásnak tűnt, ami – ott, ahol éltek vele Nyugat-Európában – a nemzeti kisebbségek számára általában kielégítő megoldást nyújtott.⁶

A legismertebb ajánlást az autonómiára az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ, az EBESZ elődje) emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferenciájának dokumentuma (1990. június 29.) tartalmazza, ami a szakértők szerint igazi áttörést hozott a kisebbségi kérdés kezelésében: általánosan elfogadott értékelés szerint ez a dokumentum meg legmesszebb a kisebbségi jogok területén. 35. cikkelye leszögezi, hogy „a részt vevő államok erőfeszítéseket tesznek, hogy feltételeket alakítsanak ki meghatározott nemzeti kisebbségek etnikai, művelődési, nyelvi és vallási identitásának fejlesztésére, s ennek keretében az egyik lehetséges mód megfelelő helyi vagy önkormányzati adminisztratív szervek létrehozása, amelyek összhangban állnak a kisebbségek adott történelmi és területi feltételeivel”.⁷ A koppenhágai dokumentum még akkor is előrelépésnek számított a kisebbségvédelem terén, ha előírásai ajánlás jellegűek voltak és nem kötelezték az államokat. Több kodifikált kétoldalú kisebbségvédelmi dokumentum (a magyar-szlovén egyezmény, a magyar-ukrán, magyar-orosz nyilatkozat) ugyanis máris az ebben megfogalmazott ajánlásokon alapult.

Ugyancsak tartalmazott egy utalást a területi autonómiára az Európa Tanács híres 1201/1993-as ajánlása, teljes címen *Kiegészítő jegyzőkönyvtervezet Az európai emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló egyezményhez a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyekről*. A jegyzőkönyvtervezetet az ET parlamenti közgyűlése 1993. február 1-5 között Strasbourgban tartott ülésén vitatta meg. Alapelvei között szerepel, hogy a nemzetiségi konfliktusok felszámolásának valamint a demokratikus stabilitás biztosításának feltétele „a nemzeti kisebbségekhez tartozók jogainak elismerése, valamint e jogok nemzetközi védelme”. (Preambulum 3.)

A területi autonómiára az ajánlás 11. cikkelye tartalmazott utalást. Eszerint „azokban a régiókban, ahol többséget alkotnak, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van helyi vagy autonóm önkormányzatokhoz vagy speciális státushoz, a sajátos történelmi vagy területi helyzetnek, és az állam belső törvényeinek megfelelően”.⁸ Végül azonban az ajánlás mégsem került elfogadásra, s a belefoglalt jogi normák nem váltak kötelező jogszabállyá, de megmaradt ajánlás

⁵ Lásd ezzel kapcsolatban: Demeter M. Attila: Patriotizmus avagy nacionalizmus. A nemzetiségi/kisebbségi kérdés a magyar liberális gondolatok hagyományában és a mai angolszász politikai filozófiában, in: Regio, Budapest, 17. évf., 2006/3, 31-48.

⁶ Fontos szem előtt tartani, hogy az autonómia intézményesítése túlmutat a szimpla jogvédelem gyakorlatán. A kisebbségek számára biztosított jogok részint a közhatalom korlátozásának eszközei (a diszkrimináció tilalma), részint olyan többletjogok, amelyek lehetővé teszik egy kisebbség kulturális identitásának fenntartását az egyenlőtlenség feltételei mellett (pozitív diszkrimináció). Az autonómia mint a kisebbségvédelem eszköze a politikai elismerés egyik jellemző (és legerősebb) formája, amely a jogvédelemmel szemben az államhatalomban való részesedést is lehetővé teszi. Vagyis az autonómia nem képzelhető el a közhatalom leosztása, a szubszidiaritás elvének érvényesítése nélkül – olyan megoldás tehát, amely a jogvédő gyakorlatokkal szemben közvetlenül érinti a közhatalom és az államiség szerkezetét. Bruno de Witte, i.m., 252.

⁷ Fábán Gyula – Ötvös Patrícia: Kisebbségi jog, Komp-Press Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003, II. kötet, 63-64.

⁸ Az ajánlást hamar elhíresítette a magyar kormány az a törekvése, hogy kötelező érvényű normaként építse bele a Szlovákiával és Romániával kötendő kétoldalú szerződésbe. Mivel a 11. cikkely nemzetközi vitát váltott ki, az ET parlamenti közgyűlésének jogi és emberjogi bizottsága felkérte a Velencei Bizottságot (Európai Bizottság a Demokráciáért a Jog Révén), hogy dolgozza ki a cikkely értelmezését. A bizottság az álláspontját 1996. március 1-2-i ülésén rögzítette. Az értelmezés a speciális státus példáiként az *olaszországi és spanyolországi speciális státusokat* említi, hozzáfűzve, hogy a hasonló megoldások érvényesítése nem zárhatja ki a személyi autonómia alkalmazását. Az értelmezés mindezt minimális követelménynek tekinti, de a *speciális státus* ennél jóval többet is adhat. Regionális ügyekben törvényhozó és végrehajtó hatalommal ruházhatja fel azt a régiót, ahol a kisebbség többséget alkot, így olyan rendszer alakítható ki, amely akár az állam részleges föderalizációját is megengedi.

jellegük. Mind a magyar–szlovák, mind a magyar–román alapszerződés hivatkozik az 1201-es ajánlásra, a kiegészítő nyilatkozatok azonban pontosították, hogy az utalás nem foglalja magában az etnikai alapú területi „autonómia” speciális státusához való jogot.

A fenti példák is mutatják, hogy a '90-es évek elején az európai szervezetek nem csupán követendő modellként kezelték az autonómiák nyugat-európai rendszerét, de arra is kísérletet tettek, hogy a kisebbségvédelmi normák részévé tegyék azt. Mindazonáltal minden jel arra utal, hogy ez a stratégia nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem találjuk bizonyítékát annak, hogy az autonómiának mint követendő modellnek a népszerűsítése, a kisebbségvédelmi normákba való beépítése különösebb eredményre vezetett volna a poszt-kommunista övezetben. Az autonómia egész problémaköre tabu maradt a poszt-kommunista államokban, melyeknek legfelső politikai vezetése általában mint aberrációt utasította el, mint valami olyasmit, ami megengedhetetlen egy „normális” államban.

Kivételt csupán az olyan helyzetek képeztek, ahol a kisebbségeknek kifejezetten alkotmányellenes módszerekkel sikerült autonómiát, esetleg részleges függetlenséget kivívni. Ilyen helyzetekben az adott államok kénytelen-kelletlen belementek abba, hogy a föderalizmusról vagy az autonómiáról egyezkedjenek, lévén hogy az egyetlen módja volt annak, hogy a kisebbségek által ellenőrzött területeiket, vagyis területi integritásukat megőrizhessék. Például Grúzia, miután elveszítette ellenőrzését Abházia és Dél-Oszétia szakadár régiók fölött, rögtön érdeklődést tanúsított a föderalizmus iránt. Moldova Köztársaság kormánya, miután Transznisztria fölött elveszítette az ellenőrzését, számos föderalizációs tervet és javaslatot terjesztett elő. Azerbajdzsán, miután az örmények lakta Hegyi-Karabáh fölött elveszítette ellenőrzését, autonómiát kínált föl az elveszített területnek.

Európai kisebbségvédelmi normák és standardok: a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok

Az európai, kisebbségvédelemmel is foglalkozó szervezetek által követett másik stratégia az volt, hogy bizonyos explicit jogi vagy kvázi-jogi normákat fogalmazzanak meg, melyeket a kelet-európai országok elé teljesítésre váró feladatként állítottak. A legfontosabb mindezek közül nyilván az Európai Uniónak az a – korábban már említett – döntése volt, hogy a kisebbségvédelmet fölveszi a csatlakozási kritériumok közé. Ezáltal a kisebbségvédelem megszűnt pusztán a kelet-európai országok belpolitikai kérdésének lenni, s az európai egyesülési folyamat integráns részévé vált.

Az unió kisebbségvédelmi normáinak tartalma azonban nehezen azonosítható. Ugyanakkor azt is látni fogjuk, hogy maguk az európai szervezetek között sincs konszenzus a kisebbségi jogokat illetően.

A legismertebb európai kisebbségvédelmi dokumentumok a *Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája* és a *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* – a felsorolás természetesen messze nem teljes.

A *Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartáját* az Európa Tanács 1992. június 24-én fogadta el, aláírásra pedig 1992. október 2-án nyitotta meg. Románia parlamentje 2007 őszén ratifikálta. A charta megadja a regionális vagy kisebbségi nyelvek definícióját, és előírja, hogy minden egyes regionális vagy kisebbségi nyelv földrajzi körzetét oly módon kell tiszteletben tartani, hogy „a fennálló vagy később létesítendő közigazgatási felosztás ne képezze a regionális vagy kisebbségi nyelv támogatásának akadályát”.⁹ (7. cikkely 1. b.) Részleteiben megállapítja a kisebbségi nyelvek használatának módozatait az oktatásban (8. cikkely), az igazságszolgáltatásban (9. cikkely), a közigazgatásban (10. cikkely), a tömegtájékoztatásban (11. cikkely), a kulturális (12. cikkely), valamint a gazdasági és társadalmi életben (13. cikkely).¹⁰

A charta előírásai mindazonáltal nem mindig egyértelműek, az aláíró államok számára választási lehetőséget nyújtanak. Viszont leszögezi, hogy a nyelv helyzetének megfelelő intézkedések kiválasztása és azok végrehajtásának ellenőrzése során a nyelveket beszélő közösségek is szót kapjanak. (Ez az egyeztetés a kisebbségek képviselőivel Romániában 2008 tavaszán zajlik.)

Az *Európa Tanács keretegyezményét a nemzeti kisebbségek védelméről* az ET miniszteri bizottsága 1994. november 10-én fogadta el, 1995 januárjától pedig megnyitotta aláírásra. Az egyezményt az ET tagjain kívül bármely más állam aláírhatja, amely részese az EBESZ-folyamatnak. Jelentősége elsősorban az, hogy ez az első olyan, a kisebbségvédelem teljes területét átfogó ET-dokumentum, amely eltérően az eddigi politikai nyilatkozatoktól és ajánlásoktól, *jogilag kötelező*. A kisebbségek definícióját nem tartalmazza. A szakértői bizottság úgy döntött, hogy mivel a nemzeti kisebbség definíciójának ügyében konszenzus nem alakítható ki, olyan pragmatikus megközelítést alkalmaz, amely *egyéni és egyetemes jellegű* jogi elveket rögzít. Ezért a definícióra nincs is szükség. A védelem tárgya azonban a nemzeti kisebbség, és az egyezmény a vallást, nyelvet, hagyományokat, kulturális örökséget említi a kisebbségek identitásjellemzőiként. Preambuluma szerint „az európai történelem megrázkódtatásai megmutatták, hogy a nemzeti kisebbségek védelme alapvető fontosságú kontinensünk stabilitása, demokratikus fejlődése, biztonsága és békéje szempontjából”.¹¹ A nemzeti kisebbségek és a kisebbségekhez tartozó személyek

⁹ Fábán – Ötvös, i.m., II. kötet, 84-85.

¹⁰ Uo., 86-94.

¹¹ Uo., 99.

védelmét szintén az *emberi jogok nemzetközi védelme szerves részének*, a nemzetközi együttműködés keretébe tartozónak tekinti. (I. szakasz 3 cikk 1.)

Az egyezmény a hozzá csatolt kommentár szerint szigorúan az *egyéni jogok elve* alapján áll, viszont a 2. paragrafus előírja, hogy a keretegyezmény elveiből származó jogok és szabadságjogok *egyéni és másokkal közösségben gyakorolhatók*. Ennélfogva a jogok és szabadságjogok közös gyakorlásának lehetőségét elismeri, amely azonban – a kommentár szerint – különbözik a kollektív jogok fogalmától.¹²

Először állít fel viszont a keretegyezmény bizonyos ellenőrzési mechanizmust. A szerződő felek általi végrehajtását az ET miniszteri bizottsága fogja figyelemmel kísérni, a felek pedig kötelesek a vállalások végrehajtásáról a főtítkáron keresztül a miniszteri bizottságot a hatályba lépést követő egy éven belül, majd időszakonként tájékoztatni.

A fenti dokumentumokról általánosságban még elmondható, hogy az EBESZ-dokumentumok, így a koppenhágai is, ajánlás jellegűek, de mivel az EU közös kül- és biztonságpolitikájában hivatkozik rájuk, az EU tagállamaiban kötelezőnek tekinthetők. Az ET által kidolgozott kisebbségvédelmi dokumentumok abban különböznek az EBEE/EBESZ által kidolgozottaktól, hogy nemzetközi jogi szerződések, amelyek kötelezővé válnak, ha a tagállamok ratifikálják őket. Az EU számára jogilag amiatt is jelentőssé váltak, hogy bevonták őket az *Emberi jogok és alapvető szabadságjogok egyezményének* jogszolgáltatási rendszerébe, amelynek alapján az egyének panaszai az Európai Emberjogi Bizottság és az Európai Bíróság elé kerülhetnek.¹³

Hiányosságaiak viszont, hogy adósak maradnak a nemzeti kisebbség fogalmával, s nem tartalmaznak utalást kollektív jogokra, melyek nélkül a nemzeti kisebbségek kulturális identitásának hathatós védelme nehezen képzelhető el.¹⁴

Másfelől az is megfigyelhető, hogy a hivatkozott nemzetközi dokumentumok, noha zömmel a nemzeti kisebbségeket, pontosabban az ezekhez tartozó személyeket jelölik meg a kisebbségi jogok alanyaiként, feltűnően hallgatnak – kevés, korábban tárgyalt kivételtől eltekintve – az önrendelkezéshez és az autonóm státushoz való jogról. Holott tudott dolog, hogy a nemzeti kisebbségek rendszerint nem csupán a szabad anyanyelvhasználatot követelik, hanem egyszersmind autonómiára vonatkozó követeléseket is megfogalmaznak: azt szeretnék, ha maguk kormányoznák önmagukat, ha adva lennének ennek a gazdasági és pénzügyi feltételei, s ha nyilvánosan ünnepezhetnék nyelvüket, történelmüket és kultúrájukat a nyilvánosság tereiben és a közintézményekben. Az ET *Keretegyezménye* azonban semmiféle iránymutatással nem szolgál arra nézvést, hogy ezeket a követeléseket milyen jogok formájában kellene a kisebbségeknek megfogalmazniuk.

Elmondhatjuk tehát, hogy a keretegyezmény által felkínált jogok csupán részben fedik a kisebbségek valós követeléseit, s általában pontosan azokat a problémákat leszünk képtelenek ezeknek a jogoknak a segítségével megoldani, amelyek kezelésére ezeket a normákat és jogokat megalkották. Ne felejtjük el, az eredeti szándék az európai kisebbségvédelmi normarendszer megalkotásával az volt, hogy a poszt-kommunista Kelet-Európa erőszakos természetű etnikai konfliktusait Koszovóban, Boszniában, Horvátországban, Macedóniában, Grúziában, Azerbajdzsánban, Moldvában, Csecsenföldön az európai közösség leszerelje. És nyilvánvaló, hogy egyik konfliktus sem azért a jogért robbant ki, hogy egyének más egyénnel együtt szabadon

¹² Az egyezmény mindenekelőtt programjellegű előírásokat és célokat tartalmaz, amelyek megvalósítására az államoknak törekedniük kell. A dokumentumban megfogalmazott tételes jogok vagy jogi elvek végrehajtását az államok ritkább esetben *biztosítják*, többnyire *vállalják*, hogy *törekedni fognak* rá, vagy tartózkodnak olyan (pl. az asszimilációra irányuló) politikától, amely a kisebbségekhez tartozó személyeket jogaik gyakorlásában korlátozná. A szövegben sok az „*amennyire lehetséges*”, „*ahol helyénvaló*”, „*ahol szükséges*” megfogalmazás. A dokumentum jellegénél fogva (és a kommentár értelmezése szerint is) széles mozgásteret biztosít az államoknak. A jogelveket a sajátos körülmények figyelembevételével az államoknak kell belátásuk szerint érvényesíteniük.

¹³ Vogel Sándor: Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek, in: Uő.: Európai kisebbségvédelem – erdélyi nemzetiségpolitikák, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001, 50-86, 76.

¹⁴ Az, hogy a „nemzeti kisebbség” jogi szempontból is operacionális fogalmának megalkotása milyen nehézségekbe ütközik, jól mutatja az *Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelmével foglalkozó szakértői bizottságának 1993. július 28-án készült jelentése* is. A nemzeti kisebbség fogalmát a szakértői bizottság a következőkben próbálta meghatározni: a csoport nagyságában kisebb, mint az állam lakosságának többi része; tagjai az állam területén élnek és/vagy annak állampolgárai, és az államhoz hosszú idő óta szoros és tartós kapcsolat fűzi őket; közös etnikai, kulturális, vallási és nyelvi vonásokkal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik a lakosság többi részétől; kifejezik azon kívánságukat, hogy kisebbségként ismerjék el őket. A szakértők nem értettek egyet abban, hogy az újonnan bevándorolt vendégmunkásokat és menekülteket kisebbségnek tekintsék-e vagy nem. Konszenzus nem alakult ki, a fenti definíció pedig csak gyakorlati megfontolásként került papírra. A szakértők nagy része egyetértett abban, hogy egy jogilag kötelező okmány előfeltétele a jogalanyként elfogadott nemzeti kisebbség definíciója, annak ellenére, hogy az utóbbi időben kialakult egy olyan vélemény is, miszerint a definíció kidolgozása nem szükséges előfeltétele a jogok kodifikációjának. A kollektív jogok definíciójának vitájában még ennél is súlyosabb helyzet alakult ki. A szakértők egy részének véleménye szerint a kollektív jogok fogalma lételemében kapcsolódik a kisebbség fogalmához. A kollektív jogoknak a nemzeti kisebbséget mint jogalanyt kell megilletniük. A nemzeti kisebbségek definíciójának hiányában a kollektív jogok fogalma sem definiálható. Egyes szakértők azonban még azt is kétségbe vonták, hogy a kollektív jogok az emberi jogokkal kapcsolatba hozhatók. Ennek nyomán a bizottság elhatározta, hogy a kollektív jogok definíciójának ügyét leveszi a napirendről.

ápolhassák kulturális identitásukat. Nem ennek a jognak a sérelme volt a konfliktus oka, következésképpen e jog tiszteletben tartása nem is fogja a konfliktust megoldani.¹⁵

Másfelől, ha ezeknek a konfliktusoknak a végkifejletét megnézzük (már ahol ilyesmiről egyáltalán beszélhetünk), azt látjuk, hogy a konfliktusok leszerelését korántsem az európai normák érvényesítésének, hanem esetről esetre a nemzetközi katonai vagy diplomáciai intervenciónak köszönhetjük.

Nyilván nem mindenütt került sor Kelet-Európában véres etnikai konfliktusokra, így nem mindenütt volt szükség katonai intervencióra, ott viszont, ahol felmerült egy ilyen konfliktus lehetősége, az európai szervezetek általában aktív, közvetítő szerepet vállaltak a felek közötti tárgyalások lebonyolításában. Így például kulcsszerepet játszottak abban, hogy Macedóniában létrejöjjön az Ohridi Egyezmény, s Boszniában a Daytoni Egyezmény. Mindezen esetekben az egyezmények jelentős mértékű kisebbségi jogokat biztosítottak a kisebbségeknek, amelyek messze túlmentek a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok, például a *Keretegyezmény* által biztosított jogokon.¹⁶ Nem véletlen tehát, ha ezek után az európai szervezeteket sokan önkényességgel, elvtelenséggel és inkonzisztenciával vádolták.

Konklúziók

Az a tény, hogy az európai szervezetek az eseti katonai, diplomáciai intervencióik során alig tartották magukat a saját kisebbségvédelmi dokumentumaikban lefektetett elvekhez, nem jelenti azt, hogy ne léteztek volna ezen intervenciók mögött mégis elvszerű megfontolások, ezek azonban nem a föderalizmus és a területi autonómia értékén alapultak, hanem egyszerűen biztonságpolitikai megfontolások voltak.¹⁷ Tulajdonképpen azt látjuk, hogy az európai szervezetek a kilencvenes évek során mindvégig kettős mércével mérték a kisebbségi helyzetet, s ez nyomon követhető az általuk kifejtett monitoring-tevékenységben is: részint nyomon követték, hogy ezek az államok megfelelnek-e a kisebbségvédelmi normáknak, de ugyanakkor azt is figyelemmel követték, hogy veszélyt jelentenek-e a regionális béke és biztonság számára, külön figyelmet szentelve azoknak az országoknak, ahol a kisebbségi kérdés potenciális erőszakforrást jelentett. A kettős monitoring legfőbb szerve az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa volt.

A nemzeti kisebbségek problémájának nemzetközi problémává alakításában tehát nem csupán elvszerű, a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokban foglalt jogvédő szempontok, hanem biztonságpolitikai szempontok is belejátszottak, s ez utóbbiak rendszerint többet nyomtak a latban, ha a nyugati katonai vagy diplomáciai intervenciójáról kellett dönteni. És valahányszor a nyugati szervezetek interveniáltak a poszt-kommunista övezet etnikai konfliktusaiban, mindannyiszor messze túlmentek a *Keretegyezmény*ben foglalt jogokon, ezzel is elismerve, hogy ezeknek csekély hasznát venni az etnikai konfliktusok megoldásában. Az intervenció minden esetben reálpolitikai megfontolásokból történt, és kevés köze volt a kisebbségi jogok elvszerű végelméhez.

Mi több, a nyugati szervezetek igen eltérő módon viszonyultak a területi autonómia kérdéséhez is, s az eltérő viszonyulásmód mögött megint csak nem tudunk fölfedezni mást, mint reálpolitikai és biztonságpolitikai megfontolásokat. Például, mint azt korábban láttuk, az EBEÉ/EBESZ 1990-ben, Koppenhágában kifejezetten ajánlotta területi autonómiát, ehhez képest viszont később a szlovákiai magyaroktól ugyanilyen egyértelműen elvitatta az autonómiához való jogot. Más országokban viszont az EBESZ támogatta az autonómiát, így például Ukrajnában (a Krim félsziget autonómiáját), Moldvában (Transznisztria autonómiáját és a Gagauz autonómiát), Grúziában (Abházia és Dél-Oszétia autonómiáját), Azerbajdzsánban (Hegyi-Karabah autonómiáját) és Szerbiában (Koszovó autonómiáját). Az EBESZ, saját indoklása szerint azért támogatta ezekben az országokban az autonómiát, mert ezek az esetek „kivételesek” és „atipikusak” voltak,¹⁸ valójában az egyetlen dolog, amiért kivételesek voltak, hogy az illető kisebbségek már korábban megszerezték a hatalmat, kifejezetten alkotmányellenes és törvénytelen eszközökkel. Ha az illető államok meg akarták volna vonni ezektől a kisebbségektől a területi autonómiát, ez óhatatlanul regionális instabilitáshoz vezetett volna, s ezt az EBESZ nem akarta. Ezzel szemben ott, ahol a kisebbségek békés és demokratikus eszközökhöz folyamodtak az autonómia érdekében az EBESZ ellenszegült a törekvéseiknek, azzal az indoklással, hogy destabilizálják a helyzetet, és feszültségek szítanak.

Mindent összevetve tehát a nyugati szervezeteknek a kisebbségi problémához való viszonyát a legengedékenyebb jelzőkkel illetve is felelősnak lehetne nevezni.¹⁹ Amikor a kilencvenes évek elején a nemzetközi szervezetek megpróbálták a kisebbségek problémáját nemzetközi szabályozásnak és normáknak alávetni, azt azzal a reménnyel tették, hogy sikerül majd az állam és kisebbség viszonyát egyfajta konstruktív együttműködéssé alakítani. Ehhez képest ma igen nehéz megmondani, hogy az európai kisebbségvédelem alternatív stratégiái milyen üzenetet közvetítenek mind az államok, mind pedig a kisebbségek

¹⁵ Will Kymlicka: *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity* (kézirat), 147.

¹⁶ Uo., 159.

¹⁷ Uo., 160.

¹⁸ Uo., 162.

¹⁹ Uo., 164.

felé: az európai szervezetek erőfeszítései egyszerre bátorítják és fogják vissza a kisebbségek politikai mobilizációját, egyszerre propagálják és vitatják a nyugati föderalizmus és autonómiák értékeit, egyszerre nyilvánítják ki és utasítják el a speciális kisebbségi jogok legitimitását.

THE SYSTEM OF NORMS OF MINORITY PROTECTION IN THE EUROPEAN UNION

Paper published unabridged in English in *Journal of Eurasian Studies* (<http://www.federatio.org/joes.html>) Volume I., Issue 2. April-June 2009, pp. 121-129. Here we only publish the conclusions of the paper.

Present paper is based on another, more extensive study, entitled: *The Approach of National/Ethnic Minority Issues in the EU*, which had summarised the results of a one-year research. Due to space limitations we can practically only concentrate in this paper on the conclusions of that study, more precisely on a part of its conclusions.

Conclusions

The fact that European organisations did not base their actions on the principles laid down in their own minority protection documents during their case by case military or diplomatic interventions does not mean that these interventions lacked proper consideration, yet these were not based on the values of federalism and territorial autonomy, but were rather simple security policy considerations. What we could see in fact during the nineties was that European organisations have always measured the situation of minorities with double standards, and this can also be observed in their monitoring activity: they followed in part whether these states met minority protection norms, but also watched whether they endangered regional peace and security, paying extra attention to the countries where minority problems could represent a potential source for conflict. The most important body of this double standard monitoring has been the High Commissioner on National Minorities of the OSCE.

The shaping of the problem of national minorities as an international problem therefore was not only influenced by the principles of right protection included in international minority protection documents, but also by security policy viewpoints, and these usually outweighed the first ones by far, whenever decisions had to be taken about Western military or diplomatic intervention. And whenever Western organisations eventually intervened in the ethnic conflicts of the post-communist area, they always exceeded by far the rights stipulated by the *Framework Convention*, recognising that these rights are helpful only to a very small degree when trying to solve ethnic conflicts. Interventions always took place on considerations of realpolitik, and had little to do with the principles of minority rights protection.

More than that, Western organisations approached the issue of territorial autonomy differently, and this different approach was rooted again in considerations of realpolitik and security policy. For instance, as we could see earlier, CSCE/OSCE in 1990 in Copenhagen had expressly recommended territorial autonomy, while later clearly denied the rights of Hungarians in Slovakia for autonomy. At the same time, the OSCE supported autonomy in other countries, such as Ukraine for example (the autonomy of Crimea), Moldova (the autonomy of Transnistria and of the autonomy of the Gagauz people), Georgia (the autonomy of Abkhazia and Southern Ossetia), Azerbaijan (the autonomy of Nagorno-Karabakh) and Serbia (the autonomy of Kosovo). The OSCE justified its support for autonomy in these countries stating that these cases had been „exceptional” and „atypical”. In reality the only thing that made these cases exceptional was that the respective minorities had earlier acquired power in those regions, by specifically anti-constitutional means. If the concerning states had decided to deprive these minorities of their territorial autonomy, this would have inevitably led to regional instability, something the OSCE wanted to avoid. Then again, where minorities resorted to peaceful and democratic means to achieve autonomy, the OSCE resisted against their aspirations, reasoning that they seek to destabilise the situation and create tensions.

Conclusively, the attitude of Western organisations toward minority problems can with even the most of indulgence be qualified as ambiguous. When in the early nineties international organisations tried to bring the problems of national minorities under international regulations and norms, they hoped that it would be possible to frame the relationships between the states and their respective minorities into some sort of constructive co-operation. In view of this it is quite difficult to tell today, what messages the alternative minority protection strategies convey toward states and their minorities: the political mobilisation of minorities are at the same time encouraged and held back by the efforts of European organisations, they simultaneously propagate and dispute the values of Western federalism and autonomies, and the legitimacy of special minority rights is declared and dismissed concurrently.



KÖNYVAJÁNLÓ

BÉRCZI, Szaniszló :

Czakó Gábor: *Beavatás a magyar észjárásba***Szerző:** Czákó Gábor**Cím:** BEAVATÁS *a magyar észjárásba***Kiadó:** CzSimon Könyvek, Budapest**Kiadás éve:** 2008.**Nyelv:** magyar**Oldalszám:** 224**ISBN:** 9789638712875**E-mail:** czakone.eva@t-online.hu**Web:** www.czakogabor.hu

A sok műfajú, csaknem ötven könyvet, és számos színművet jegyző író — www.czakogabor.hu — munkája az első magyar nyelvregészeti kötet.

A régész kiássa a tárgyakat, ill. azok töredékeit, a nyelvregészet leletei közszájon forognak, csak éppen valamiért elkerülte a figyelmet bizonyos szavak és kifejezések sokasága, egymáshoz való viszonya, a szerkezetekben és egyéb nyelvi elemekben megőrződött értemények, hitemlékek, szokások, észjárás, világszemlélet megléte — és így tovább. A nyelvregész megtisztítja a szavakat-szólásokat a megszokás porától.

A könyv egyik lelete az Európában Püthagoraszról (Kr.e. 6. sz.) elnevezett, az ókorban általános matematika megléte a régi és mai magyar nyelvben. Püthagorasz iskolája úgy vélte, hogy „minden dolog ösképe a szám” és a „számok mennyiségszerű minőségek” — mindhez valamilyen érték tapad.

A magyarban a *szám* szó a püthagorasz-i fölfogással egyezően ontológiai értelmű: amihez pozitív számosság kapcsolódik, az van, amihez negatív, az nem létezik.

Az *Egy* az Isten száma, mely mindent *egyesít, egybefog, kiegyenlít*: a magyarban erről legkevesebb hatszáz szó és kifejezés tanúskodik. A Kettő nem két Egy, hanem az Egy meghasonlása, ezért „rossz”, lásd: *kétely, kétszínűség, másodlagos, félnotás* stb. Közel száz szavunk tudja ezt. A *Három* az újra megtalált egység, a tökéletesség száma, ezért a két *fél* a *feleség* — a régi magyart beszélő csángók a férjet is feleségnek nevezik, *egybekel*. Meséinkben három nap az esztendő, három a próba, a címerünkben hármass halmon áll a kettős kereszt, stb. A *Négy* a teljesség száma: ennyi az őselem, a nap- és évszak, stb.

A püthagoreusok e négy szám kombinációjának tartották a többit, elutasították a nullát, a végtelent, az irracionális számokat, s hittek a természet, a Lét örök körforgásában. A magyar ugyanígy nevezi meg az összes dolgokat: *egyől egyig*.

E világkép ábrája a kör és a kereszt — nem csak az indo-európai nyelvekben, a magyarban is ugyanabból a gyökből ered a két szó.

Összefoglalva: közel ezer szó tanúskodik a magyar nyelvben ennek az őskori számfölfogásnak a meglétéről, és a mai napig tartó működéséről: az új fogalmakat is e logika képi.

A szerző a leletet elénk tárja — számos egyébben együtt — az értékelést szaktudósokra bizza.

A kötet a nyelvrégészeti esszék mellett mélyen elemzi a magyar nyelv lényegét és szemléletét adó gyökrendet, mely állandóan újítja, ugyanakkor őrzi állandóságát és alapja a sajátos, nagy fölfedezésekre képes magyar észjárásnak. Magyar nyelvi adottság, hogy „Ugyanazt látjuk, mint mindenki, de mást is észreveszünk.” (Szent-Györgyi Albert). Czakó levezeti, hogy a magyar nyelv és gondolkodás egyszerre fogalmi és analogikus, ellentéteket egyben-látó, lényegből induló, holisztikus, a tanulatlan magyar is sok százezres szókincs értője, beszéde egységet alkot a magyar népzenevel, hagyománnyal, mesevilággal, stb.

A kötet függelékéből megtudjuk, hogy a magyar 1150-nél több saját szót tud a helyváltoztatásra, 450-et a beszélésre, az eddigi leghosszabb magyar palindrom 185 szóból és 916 betűből áll. A művet tréfás nyelvi játék forgatókönyve zárja.

GÁBOR CZAKÓ: INITIATION INTO THE HUNGARIAN CAST OF MIND

Book review published unabridged in English in *Journal of Eurasian Studies* (<http://www.federatio.org/joes.html>) Volume I., Issue 2. April-June 2009, pp. 41-42.

~ ~ ~ ~ ~

FRIGYESY, Ágnes :

Gondos gazdaként alázattal szolgálni

Magyarnak lenni — Új beszélgetőkötet Bethlen Farkassal

Szerző: Bethlen Farkas & Kondor Katalin

Cím: Gondos gazdaként alázattal szolgálni

Kiadó: Kairosz Kiadó

Kiadás éve: 2009.

Nyelv: magyar

Oldalszám: 136

ISBN: 9789636622503

Kedves, kis kötet, egy szuszra olvasható, s olvastatja is magát a *Kairosz Kiadó* gondozásában most megjelent *Magyarnak lenni* sorozat következő beszélgetőpartnere *Bethlen Farkas*, Verőce polgármestere. *Kondor Katalin* kiváló kérdései nyomán feltárul előttünk egy történelmi, magyar nemesi család sarjának élete, aki bátran követi ősei útját. Sőt kellő öntudattal, mégis alázattal viszi tovább e magyar történelmi család nemesi hagyományait. *Magyarság és kereszténység* — ez a legfőbb hagyatéka a jelenlegi Bethlen családnak.

A beszélgetés során megtudhatjuk, hogy két Bethlen család élt Erdélyben: az *iktári gróf Bethlenek*, és a *bethleni gróf Bethlenek*. Az *iktáriak* legjelesebb egyénisége volt *Bethlen Gábor*, Erdély fejedelme. *Bethlen Farkas*, a beszélgetőkötet főhőse a *bethleni* ágból származik, tehát mint mondja, *gróf bethleni Bethlen Farkas* a neve. Ám Verőce polgármestere nem nemesi származását tartja legfontosabbnak, hanem azt, hogy munkától koszos a keze. Véleménye szerint 1946-48 között sok embernek menekülnie kellett hazájából, „és ez a réteg nem azért ment el, hogy szerencsét próbáljon, vagy esetleg könnyebb életet éljen, hanem mert el kellett hagyja a hazáját. Sok-sok család és rengeteg ember távozott kényszerűségből. Mind rendes emberek voltak” — vallja.

Bethlen Farkas hat testvérével együtt nevelkedett, s mint meséli, a családjuk legfantasztikusabb tagja volt Édesanyja, *Bethlenné Bethlen Ilona*, „aki hihetetlen tartással, nemességgel, szerénységgel, egyszerűséggel élte az életét és nevelte gyermekeit.”

A kommunizmus ideje alatt, ahogy más nemesi, történelmi családok sarjai, a Bethlen család is átélte az üldözések mindenféle formáját. Édesapja nagyon korán, 59 éves korában elhunyt. Bethlen Farkas szülei húszévesek voltak, amikor Erdélyt el kellett hagyniuk. „Ugyanis édesanyám édesapját, *Bethlen Bélát*, aki Észak-Erdély utolsó kormányzója volt, a románok 9 évre lecsukták, ezért a szüleimnek menekülniük kellett. Édesanyámat édesapám két fogattal, meg egy kicsi csecsemővel elindította Erdélyből Magyarországra. Ő még ott maradt, hogy Nagyapámmal rendezzék a dolgokat. Meg is pakoltak három vagont bútorral, ezzel, azzal, amazzal, de azok soha nem érkeztek már meg” — mondja a kötet főszereplője.

A Bethlen család a *Bánffy*ak révén jutott lakáshoz Budán, ám az üldöztetés továbbfolytatódott. Másfél év után megállt ideiglenes otthonuk előtt egy orosz teherautó, „ahová akkor már megszületett a második nővérem is, tehát egy csecsemővel és egy kicsi babával élték ott a szüleim, s davaj, davaj felkiáltással kiterelték őket a teherautóhoz, majd elvitték az Alföldre, Jászkisérre.”

E tragikus léthelyzetben sem hagyta el magát Bethlen Farkas édesapja, hanem eljárt fát, szemet hordani, hiszen a családnak ennie kellett. „Soha nem panaszkodtak, viselték a sorsukat és tették a dolgukat”.

A család végülis Nagymaroson talált egy albérletet immár három gyermekkel. „Fantasztikus erő lehetett az akkori emberek lelkében és hitében, hogy ilyen körülmények között is sorra vállalták a gyermekeket.”

S hogyan élt végülis Kismagyarországon e történelmi család? „Nagyon szegényen. Nyáron például nem volt cipőnk, meztláb, egy szál fecskében mentünk a hegyekbe ... A falu szélén laktunk egy kertes nyaralóban, ami egy budapesti család nyaralója volt, az egyik szintjén mi éltünk, a másikat ők használták... De hogy milyen a nép? Másnap, harmadnap már feltűnt az embereknek mindaz, ami történt, és részvétellel nézték ezt a hihetetlen igazságtalanságot. De azt is látták, hogy a szüleim nem panaszkodnak... Egyik nap ott volt egy darab szalonna a kilincsre akasztva... névtelenül csendesen az egész falu a szüleim mellé állt — mondja a kötet főhőse.

Bethlen Farkas beszél a Wass Albert-féle átoksori kísértetekről, „akik léhűtők, betörők, csavargók voltak, aztán később belőlük lettek a párttitkárok, a verőlegények, és a mai miniszterelnökök... beteg, egészségtelen, tehetségtelen, jellemetlen emberek vezetik az országot 1946-47 óta, töretlenül.”

Megtudhatjuk Verőce polgármesteréről, hogy tízgyermeknyi energia volt benne gyermekkorában, s ma is konok ember, aki ha jó célt tűz ki maga elé, megy mint a versenyló, akkor is, ha már vérzik a lába. Sokmindent köszönhet Verőce neki, amióta polgármesterként vezeti a kicsi falucskát, Verőcét, mely a tragikus sorsú falvak mellett most is virágzik. A Csodaszarvas faragott fa várja a faluba érkezőt, de Géza fejedelem lovas vagy Szent Kristóf a Kis Jézussal szobra illetve Wass Albert író mellszobra ékesíti Verőcét a virágok mellett, s az egyetlen iskolát egyházi kézbe adta vissza, mert Verőce polgármestere fontosnak tartja az erkölcsi nevelést. Továbbá, ha kell, együtt dolgozik és sörözik a cigány-munkásokkal, ezért érkezett a beszélgetésre is koszos kézzel. Bethlen Farkas polgármester „gondos gazdaként alázattal szolgál”. Szerinte vissza kell adni az emberek önbecsülését, és a munka örömét... „Erkölcsei megújulás nélkül nem lesz itt semmiféle jobb világ. Ennek meg kell előznie a gazdasági feltámadást.” Nagyon jól látja, hogy „a megfelelő embereknek kellene előjönni, illetve ott vannak ők valahol, mert azon túlmenően, hogy sajnós erkölcsileg belesüllyedtünk a mocsárba, azért nagyon sok tehetséges, tisztességes, becsületes ember van, csak erősen ügyvelnek arra, nehogy pozícióba kerülhessenek.”

A hit meghatározó erővel bírt mindig a Bethlen családban. Erről így vall Bethlen Farkas: „A Bethlen családban, Erdélyben minden férfi református és minden nő katolikus. Ezt mi ugyanúgy visszük tovább. Az egész familia mindig is keresztény, templomba járó emberekből állt, és mindig nagyon-nagyon fontosnak tartották az egyházak támogatását... Vasárnap a nők mentek a katolikus templomba, a férfiak a református templomba. Ez nem volt kérdés. Megvolt édesapámnak a padja, ahol ült, és mi mindig ott voltunk mellette.

A család összetartó ereje szintén meghatározó erőt jelent Bethlen Farkas életében, így amikor első házassága tönkrement két gyermekével, gyermekotthon alapításán törte a fejét, ám a Gondviselés jóvoltából megismerkedett második felségével, aki négy gyermekkel érkezett az új családba. Így Bethlen Farkas a gyermekotthon felépítése helyett jelenleg a Kárpát-Haza templom felépítésén fáradozik.

Az életút harmadik pillére a segítségnyújtás. E célból hozta létre többedmagával a Julianus Alapítványt, s kezdett segítséget nyújtani erdélyi, kárpátaljai iskoláknak, templomoknak. Amíg élt, Édesanyjával járta Erdélyt és vitt adományokat oda, ahová kellett. Például az egyik alkalommal Erdélyben a tiszteletes úr fogadta Ilona asszonyt, aki humorosan megjegyezte, „ha engem ilyen kedvesen fogadnak, én is hozzájárulok a vacsorához. És odatette a tiszteletes úr tányérjára a becsomagolt szendvicset. Ő illendően kicsomagolta, és akkor vette észre, hogy bizony súlyos százezrek vannak benne.”

Bethlen Farkas a beszélgetőkötetben úgy beszél családjá drámai életútjáról, fordulatairól, ahogy megtanulta őseitől. Egyszerűen, pátosz nélkül, ugyanakkor méltósággal. Például megtudhatjuk, a Nagyapa, Bethlen Béla, Erdély utolsó kormánybiztosa miért aludt úgy, hogy este ima után összekulcsolta a hasán a két kezét, és ugyanúgy ébredt fel reggel. Ez feltűnt a gyermekeknek. Később megtudták: „több évet töltött éjszakánként egy priccsen egy másik fogollyal, és ha az egyik megmozdult, leesett a másik. Tehát megtanult fegyelmezetten, mozdulatlanul aludni.”

Verőce polgármestere beszél a pénzvilág urairól is, akiket nem irigyl, „mert állandóan remegnek a pénzért. S szerintem semmi produktum nincs mögöttük. Nincs annál szebb dolog, mintha az ember egy sort végigkapál, visszanéz, és látja, hogy jól végezte el a munkát. Ezt az érzést ők nem ismerik. Az építkezés öröme számukra ismeretlen.”

Végezetül e tanulságos kis könyvből megtudhatjuk: Bethlen Farkas, egyik történelmi nemesi családjunk sarja vágyakozik arra, hogy még többet tehessen Hazájáért, mint eddig: „nagyon sokszor imádkozom azért, hogy többet dolgozhassak az országért...” Bethlen Farkas ugyanis úgy látja — aki hatáves kora óta lovagol —, hogy politikusaink jelentős része fordítva ült fel a lóra. S ezt nem tartja jónak: „Én szeretnék egyenesen fölülni a lóra, a két füle között előre nézni, és egy szebb jövő irányába ellovagolni, s magammal húzni az országot, vagy egy közösséget.”

Legyen áldott Bethlen Farkas küldetése!

(A kötet a Kairosz Kiadó gondozásában jelent meg, ára: 1500 Ft)

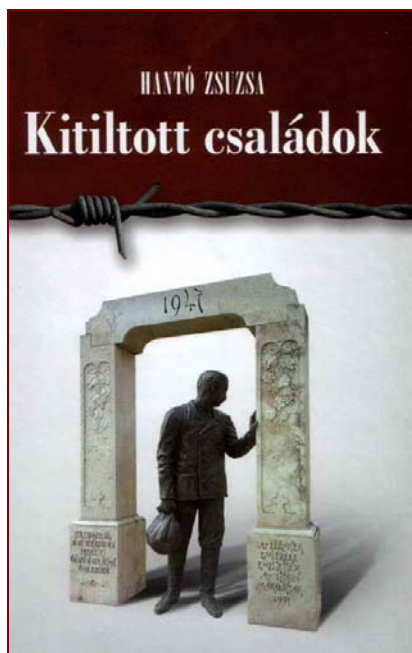
SERVING WITH HUMILITY LIKE A TIDY FARMER

The *Kairosz* publishing house's latest interview-volume, which is part of the '*Being Hungarian*' series presents the mayor of Verőce — Farkas Bethlen, who comes from a Transylvanian aristocratic family. His and his family's story is 20th century Hungarian history in a nutshell. Being expelled from Transylvania after the wars, his family hardly survived the atrocities of the Communist regime in Hungary. But *noblesse oblige*... and the family, while maintaining their humility did everything to survive that tragic period in Hungarian history and to serve the Hungarian people. Currently, under his mayorship, Verőce is a flourishing community, where only hard work has value. Farkas Bethlen does everything to serve as role model, and under his leadership a new church for the whole Hungarian community in the Carpathian Basin is being built.

~ ~ ~ ~ ~

FRIGYESY, Ágnes :

Hantó Zsuzsa — Kitiltott családok



Szerző: Hantó Zsuzsa

Cím: Kitiltott családok

Kiadó: Magyar Ház Kiadó

Kiadás éve: 2009.

Nyelv: magyar

Oldalszám: 464

ISBN: 9789639335660

**„Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar”
1. rész**

Szenzációs kötet látott napvilágot, ha beszélhetünk egyáltalán szenzációról, amikor a magyarság tragikus tönkretételével szembesülünk *Hantó Zsuzsa* most megjelent kitűnő és az utókor számára nélkülözhetetlen kötetében. *A kitiltott családok* című, számos dokumentumot tartalmazó könyv első része elemezi a II. világháború befejezése és az 1953 közötti tragikus időszakot, levéltári források segítségével. Hantó Zsuzsa bevezetőjében megállapítja:

— Az 1947. évi békeszerződés aláírásáig a befolyás mértékének 75-25%-os megosztása a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között korlátlan beavatkozást biztosított a Szovjetunió számára a magyar belügyekbe is. A népbíráskodás a háborús bűncselekmények jogi megtorlásának eszköze lett. Ellentétben a nyugat-európai országokkal, ahol az emberiség ellen elkövetett bűntettekért történt felelősségre vonás a polgári peres és a büntető eljárásokban illetékes szakbíróságok előtt zajlott, hazánkban a népellenes cselekedetekért vontak felelősségre embereket és a laikus pártkatonák lettek a bírák... A civil társadalom felszámolási kísérlete magában foglalta nemcsak a háborús szerepvállalás miatti *kollektív felelősségre vonást*, mint a felvidéki magyarok, magyarországi németek esetében, hanem a kommunista vezetők egymás közötti háborúja során *nép csoportokat kiáltottak ki bűnösnek*.

A belső reakció elleni harcban, amelynek célja a múlt megtagadása és kommunista átfestése volt, az „ellenségek és osztályidegenek” lettek a felelősek a belpolitikai bajokért. Internálás, börtön, NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Del = Belügyi Népbiztosság Különleges Ügyosztály) előtti felelősségre vonás lett azok sorsa is, akik a háborúból történő kiugrási kísérlet szereplői és támogatói voltak.

A „börtönvilágot” két térképen mutatja be a szerző, a gyűjtő- és internálótáborokat, valamint a Közérdekű Munkák Igazgatósága alá tartozó munkahelyeket, ahol rabok és elítéltek dolgoztak.

Hantó Zsuzsa megállapítja: — 1949-50-től már nemcsak egyéneket, hanem családokat is — beleértve a csecsemőket — felelőssé tették, a népi demokrácia építésének akadályozásáért. A lakóhelyről történő kitiltás oka az „osztályidegen” származás lett, a következmény az ingó és az ingatlan vagyon teljes elkobása bírói ítélet nélkül, közigazgatási határozattal.

A *Kitaszítottak* című sorozat négy kötete 2002-ben feldolgozta a 12 zárt táborba deportált közel tízezer ember sorsát. E könyv a négy kötet rövid összefoglalását adja. A könyvhöz mellékelt CD bemutatja a 12 tábor katonai térképeit 1952-ben és 1982-ben, valamint a táborok helyszínrajzait. Található egy *Magyarország* térkép is a könyvben, amely azt az 515 települést tünteti fel, ahonnan a családokat a 12 táborba elhurcolták.

Ebben a kötetben a *budapesti kitelepítettekkel* kapcsolatos adatbázis bemutatására kerül sor a levéltárban fellelhető források alapján — igazít el bennünket a kötet szerzője. Az adatbázis tartalmazza a *családfő nevét, foglalkozását, születési évét, eredeti lakóhelyét* (kerület, utca, házszám) és a *kitiltási helyet, megye és település szerint*. A családtagok esetében a *rokonsági fokot jelölték* (pl. miniszter unokája). A családtagok mellett a név és a születési év csak esetenként szerepel. A CD tartalmazza azt a *10 911 nevet*, amelyet a levéltári adatbázisban talált a kötet szerzője, és amelyet 10 989 főre egészített ki a családok egy részével folytatott egyeztetések során. A CD térképei kerületenként, utca és házszám feltüntetésével mutatják, honnan vitték el a családokat és azt is, hová kerültek, megye és település megjelölésével. Budapest 22 kerületéről 44 térkép készült — honnan-hová —, valamint egy-egy összesítő térkép, amely mutatja, ahová elvitték a kitelepítetteket megyék és települések megjelölésével.

Gyekiczky Tamás tanulmánya a kitelepítettek jogi diszkriminációjával foglalkozik, kiindulva jogrendszerünk történeti, szociológiai jellemzőinek, tévútjainak bemutatásából. A kitelepített családok közül sokan — visszatérve a Hortobágyról, vagy másik kényszerlakhelyükről, élve a jog eszközével — *kártérítési pereket indítottak vagyonuk visszaszerzésére*. A politika válasza abszurd, cinikus és brutális volt, különböző jogi trükkökkel megakadályozták ezeknek a kereseteknek érvényesítését. A Legfelsőbb Bíróság még arra sem volt rest, hogy elvi állásfoglalással zárja ki magának a keresetindítás jogi lehetőségét.

Bank Barbara és *Bandi István* tanulmánya a *romániai kényszerlakhelyeket mutatja be* 1949 és 1951 között. A D. O. a kényszerlakhely rövidítése (Domiciliu Obligatoriu), amely országszerte jóval több, mint 3500 családot érintett, ezen belül is a *magyar arisztokráciát és nemességet*. A térkép bemutatja a kényszerlakhelyeket (D. O.), a kényszerszolgálatokat („telepesfalvak”) és a börtönöket Romániában 1951 és 1964 között, ahol magyarok is születtek.

A könyv második része a *családok életének epizódjait villantja fel*, mutatva, hogy a család egy tagjának meghurcolása — népbíróság és igazoló bizottság elé állítása, „B” listára vétele, internálása, elítélése, behívása munkaszolgálatra — milyen következményekkel járt a családtagokra és az egész családra, rokonságra nézve. Az egyes családok kálváriájának állomásai térképen is jól láthatók.

A könyv CD melléklete a felsoroltakon kívül tartalmaz törvényeket, bemutatják a *Pécsváradi kulákkistát* és az eljárás során felvett felülvizsgálati *jegyzőkönyveket*, *Apró Antal irataiból* — a délszlávok vagyoni jogi ügyeinek rendezésével kapcsolatos dokumentumokat. A melléklet bemutat az 1961-ben hat évre ítélt *Bolza Mariette* képeiből néhányat, valamint *Zichy Mihály* a rajzoló fejedelem kiállítási megnyitóját. Továbbá tartalmaz még *kitelepítési emlékműveket*, dr. *Nagy Barnabásné* fotóit, az *Ebesen a deportáltak emlékére* létrehozott egyetlen állandó kiállítás megnyitójáról fotókat, képet a kommunista diktatúra 1945-1953 között elhunyt áldozatainak emlékére Ebesen 2007-ben felállított síremlékműről. A CD-re tettek még néhány képet egykor a Zichy család tulajdonában lévő *kastélyról* stb. A rendkívül érdekes, sok családot még ma is érintő kitelepítésekről, és egész családokat tönkretévő sorsokról szóló kötet a *Magyar Ház Kiadó* (*Bencsik András*) gondozásában jelent meg tavasszal. A kötet ára: 3900 Ft.

„Nemzetközileg el kell szigetelni Magyarországot és jelentős jóvátétel fizetésére kell kötelezni”

A második világháború következtében Magyarország 1944/45-re megszállt, szuverenitását veszített állammá vált és a *nagyhatalmak egyezményei alapján a Szovjetunió érdekszférájába került*. 1944 augusztusában lépett Magyarország területére a *szovjet hadsereg*, 1944 novemberében *Gerő Ernőt, Nagy Imrét, Révai Józsefet és Farkas Mihályt*, a szovjet kommunista emigráció prominens tagjait a szovjet vezetők utasították, hogy térjenek vissza Magyarországra. Kezdeményezésükre jött létre 1944. december 2-án a *Magyar Nemzeti Függetlenségi Front* (MNFF), a *Demokrata Polgári Párt*, a *Független Kisgazda Párt*, a *Nemzeti Parasztpárt*, a *Szociáldemokrata Párt*, a *Magyar Kommunista Párt* és a *független szakszervezetek* részvételével. A MNFF fogadta el a *kommunisták akcióprogramját*, kisebb módosításokkal, amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés kormányprogrammá emelt. Az *Ideiglenes Nemzetgyűlés létrehozásáról, összetételéről, programjáról, időtartalmáról is Moszkvában döntöttek*. Szovjet részről a tárgyalópartner *Molotov* volt, aki egyeztetett a Horthy által Moszkvába küldött fegyverszüneti bizottság tagjaival, *Teleki Géza* egyetemi tanárral, — *Teleki Pál* miniszterelnök fiával —, *Szentiványi Domokos* követel — a Kiugrási Iroda vezetőjével —, *Faragó Gábor* vezérezereddessel, a csendőrség egykori felügyelőjével... — olvasható a kötetben.

Majd így folytatódik: — Magyarország háború után betöltendő szerepéről napvilágot látott *I.M. Majszkij*, — 1943 és 1946 között külügyi népbiztos helyettes — 1944 elején írott feljegyzése. *E szerint a Szovjetunió abban érdekelt, hogy a háború után a korábban ellenséges országok társadalmi berendezkedése a széles demokrácia elvein nyugodjék, a népfront eszméjének szellemében. Más országok belügyeibe történő beavatkozástól nem kell visszariadnia, mert a demokratikus államberendezkedés a béke tartósságának feltétele. A Szovjetunió viszont nem érdekelt abban, hogy a háború után erős Magyarország jöjjön létre. Magyarországnak területét a néprajzi elvre kell szűkíteni s a környező államokkal felmerülő területi kérdéseket Magyarország ellenére kell megoldani, hazánk háborúban betöltött pozíciója miatt. Nemzetközileg el kell szigetelni Magyarországot és jelentős jóvátétel fizetésére kell kötelezni.*

Nem ismert, hogy Majszkij elképzelése mennyiben képviselt hivatalos álláspontot, viszont a szovjet külpolitika későbbi lépései összhangban álltak Majszkij feljegyzéseivel — állapítja meg Hantó Zsuzsa.

E cikk szerzője szerint szovjet-orosz gyarmatosítóink már ekkor megfogalmazták a *gyenge Magyarország* rémképét, melyet évtizedeken keresztül megvalósítottak.

De térjünk vissza Hantó Zsuzsa gondolatmenetéhez: — Ebben nyilván fontos szerepet játszottak *Churchill* és *Sztálin* 1944. októberi tárgyalásai, ahol döntöttek abban a kérdésben, hogy a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között a befolyás mértékének korábban tervezett 50-50%-os megosztását 75-25%-ra módosították a Szovjetunió javára a békeszerződés aláírásáig. *Churchill* és *Sztálin* még 50-50%-os formulában állapodott meg, de két nappal később Molotov *Edennel* szemben e megállapodást 75-25%-os orosz túlsúlyra korrigálta, amelyben az 1944. október 15-i magyar fegyverszüneti kísérlet kudarca is szerepet játszott... Magyarország esetében még nem volt végleges a döntés, ezért engedélyezték nemcsak *Ausztáriában*, hanem *Magyarországon* is a szabad választásokat...

A *Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB)* elnöki posztját Magyarországon a *Szovjetunió* kapta, a 75-25%-os megosztásból következően. Az elnök *Vorosilov* marsall lett, aki 1946 nyaráig töltötte be az irányító pozíciót. A SZEB angol és amerikai képviselői csak a szovjet főparancsnokságon keresztül érintkezhettek a magyar hatóságokkal. A *Vörös Hadsereg* 1944. októberétől tejhatalmat kapott 1947. szeptember 15-ig, a békeszerződés ratifikálásáig. A gyakorlatban a tejhatalom azt jelentette, hogy a kormány és a helyi önkormányzatok intézkedéseikhez a SZEB szovjet főparancsnokának előzetes hozzájárulására volt szükség, aki még a népbíróságok munkáját is felügyelte...

A *jaltai konferencia* 1945 februárban döntött az *összes háborús bűnös bíróság elé állításáról*. A jaltai egyezmény ugyanakkor minden háborúban részt vevő ország részére a politikai és gazdasági kérdések *demokratikus eszközökkel történő rendezését írta elő*. Az új helyzetben is fontos volt a *közbiztonság megteremtése* és a *szabad választás révén történő kormányalakítás*. Ezért nevezték ideiglenesnek a létrejött kormányt, amely csak a szabad választás után alakítandó kormány létrejöttéig maradhatott hatalmon... — olvasható a kötetben.

Majd szembesülhetünk azzal a ténnyel, hogyan alakult meg a diktatórikus, kommunista rendőrség és az ÁVH: — 1945. január 19-én a *Magyar Kommunista Párt (MKP)* vezetése döntött a *rendőrség* kiépítéséről. A budapesti rendőr-főkapitányság vezetője *Sólyom László* lett, helyettese pedig *Kádár János*. Kinevezéseiket a Budapesti Nemzeti Bizottságtól kapták, míg a politikai rendőrség élére került *Péter Gábor*ét az MKP Politikai Bizottsága. *Tömpe András* és *Péter Gábor* közötti összeütközés elkerülése érdekében a belügyminiszter a Budapesti Rendőr-főkapitányság mellett *Vidéki Főkapitányságot* is létrehozott. Az utóbbi politikai rendészeti osztálynak a vezetője lett *Tömpe András*, míg a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát továbbra is *Péter Gábor* irányította. Ez a rendőrségen belül kialakult politikai rendészeti struktúra volt *hivatott a háborús és népellenes bűnelkövetők felkutatásának és cselekményeik feltárásának feladatát ellátni egészen 1946 októberéig*.

Hantó Zsuzsa tényfeltáró kötetében drámaian nyomon követhető az elnyomó gépezet kialakulásának folyamata: — A *fasiszmussal való leszámolás* a fegyverszüneti megegyezés feltétele is volt. Amikor 1945. január 3-án a magyar delegáció bekapcsolódott a béketárgyalásokba, Molotov a hadsereg újjászervezése és a földreform mellett az ország „*fasiszta elemektől*” való megtisztítását követelte. A fegyverszüneti megállapodás a magyarok számára előírta az aktív közreműködést a „*háborús bűnösök*” felderítésében, letartóztatásában és elítélésében. Emellett a magyar kormányt kötelezte az összes *Hitler-barát* és fasiszta politikai, katonai és paramilitáris szervezet felszámolására.

A háborús bűncselekmények *jogi megtorlása* 1942-ben merült fel először, amikor *Roosevelt* elnök kifejtette, hogy igazságos és szigorú ítélettel kell sújtani azokat, akik *ártatlan emberek szervezett meggyilkolásáért felelősek*. Molotov, szovjet külügyminiszter nemcsak egyetértését fejezte ki az amerikai elnöki szándékkal, de a *felelősség kiterjesztését javasolta egyes népekre, így németre és magyarra is*.

A MNFF 1944. december 3-án közzétett programja a demokratikus újjáépítés elsődleges céljává a *hazaárulók és háborús bűnösök népbíróság elé állítását, a fasisztabarát szervezetek felszámolását, a közigazgatás és igazságszolgáltatás megtisztítását, a reakciós törvények és rendelkezések megszüntetését állította...*

A *Katonapolitikai Osztályt* a hadsereg kommunista ellenőrzésére hívták életre, feladata a *hadsereg „megtisztítása”* volt a „*horthysta elemektől*”. Szervezetileg a honvédelmi minisztérium állományába tarozott, a honvédelmi miniszter 1945. március 12-én kelt rendelete intézkedett a VKF/2 jogutódjaként felállítandó szerv létrehozásáról. Nyomozásai elsősorban az *egykori csendőrség tiszti és tiszthelyettesi állományára*, a *VKF/2 vezetőire, beosztottjaira, ügynökeire* és a *volt munkaszolgálatos századok kerettagjaira* irányultak... — olvasható a kötetben.

Szembesülünk *Kéri Kálmán* koronatanú hanyattatott sorsával, aki még megélhette az 1989-es változásokat: — 1945. március 4-én letartóztatták *Kéri Kálmán* vezérkari ezredesét. *Kéri* a II. világháború idején az I. magyar hadsereg *vezérkari főnöke* volt, részt vett a fegyverszüneti tárgyalásokon és megbízást kapott az új honvédelmi minisztérium megszervezésére is, de hamarosan leszerelték. Március 4-i elfogatását követően rövidesen kikerült a börtönből, de a katonapolitikai osztály augusztus 8-án ismét letartóztatta és átadta a szovjeteknek, ahol az elhárítás 1945. december 31-ig fogva tartotta. A következő letartóztatásáig a svájci *Ciba* gyógyszercég alkalmazottja volt, mivel tanult gyógyszerkémiát. 1949. február 2-án a Katonapolitikai Osztály ismét letartóztatta, azzal a váddal, hogy *kémszervezet vezetője* volt. Ekkor *Berkesi András* és *Kardos György* voltak kihallgató tisztjei. A Katonapolitikai Osztály börtönéből *Kistarcára* majd *Recskre* került, ahonnan 1953-ban nem szabadult, mivel a bíróság négy évre ítélte. Viszont beszámították addigi internálásait, így büntetését letöltöttnek ítélték. Szabadulása után az országos *Fordító Irodánál* helyezkedett el, de onnan is eltávolították. Nyugdíjazásáig az *Astoria szállóban* dolgozott, mint éjjeliőr...

De nézzük tovább, hogyan szüntetik meg a magyar nép érdekképviselői szerveit: — A semmiből létrejött, alulról szerveződött helyi közösségek, valamint nemzeti érdekeket is képviselő *nemzeti bizottságok* elsorvasztása a központosított államhatalom jóvoltából felülről történt. Ebben a bizonytalan helyzetben egy ideig még tovább működtek a mezőgazdasági termelési bizottságok, a községi földigénylő bizottságok, üzemi bizottságok, a közigazgatási-politikai vákuumba egyre *agresszívebben behatoló kommunisták tevékenysége* azonban folyamatosan ellehetetlenítette a magyar demokrácia újbóli felépítését. „*A semmiből való kezdés időszaka a magyar demokrácia életében ezzel le is zárult* — írja Hantó Zsuzsa.

„A cél a teljes korábbi politikai elit vádlottak padjára ültethetősége volt”

A népbíróóságok felállításának története is mód felett izgalmas. A kötetben részletesen olvashatnak róla. Íme: — A *Budapesti Nemzeti Bizottság* már január végén döntött a Budapesti Népbíróóság felállításáról. A Néptörvényszéknek nevezett testület elnökévé 1945. január 30-ával *Major Ákost* nevezték ki, a következő napon pedig *Szabó Ferenc* lett a népbíróóság ügyésze...

A kommunisták a MNFF-on belül a különböző taktikázások eredményeképpen *a magyar jogrendszerbe is bevezették a népbíróóság intézményét*... Elvi kérdéssé vált, hogy minden népellenesnek minősített cselekedet abban az esetben is büntethető, ha nem ütközött korábban érvényben lévő jogszabályokkal, vagy éppen azok végrehajtásával kapcsolatosak voltak. A nemzetközi határozatok emberiségellenes bűntettekről szólnak. A Nemzetközi Katonai Törvényszék megkülönböztetett *béke elleni bűncselekményeket, háborús bűncselekményeket és emberiségellenes bűncselekményeket*. A magyar jogszabályok szóhasználatra a *népellenes bűncselekményekről* arra hívja fel a figyelmet, hogy *a felelősségre vonás „osztályharcos” jelleget is öltött, mint Kelet- Közép Európában*...

A megyékben, megyei városokban és Budapesten létrehozott *népbíróóságok* politikailag elkötelezett *laikus bíróságok* voltak. Országosan a budapestivel együtt 25 működött, különböző ideig, 1945. január és 1950. áprilisa között. Az igazságügy miniszter által kinevezett vezető bíró véleménye alapján öt delegáltat választottak a MNFF pártjaiból, akiket a főispán bízott meg...

A népbíróóságok hatásköre kiterjedt a civil társadalomra, a rendvédelmisékre (rendőrség, csendőrség), csakúgy, mint a külföldi állampolgárokra. Egyaránt nemcsak a bűnt, hanem a büntetést is meghatározták, amely *a foglalkozástól való eltiltástól a pénzbüntetésen át a halálos ítéletig* terjedt. Tételei kezdetben mint főbüntetés: *halál, fegyház, börtön, fogház, internálás*, valamint mellékbüntetésként *vagyonelkobzásig terjedő pénzbüntetés, állásvesztés* vagy *foglalkozástól való eltiltás* és a *politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése* volt. 1945. május 1-je után főbüntetésként: *halál, kényszermunka, fegyház, börtön*, amíg a mellékbüntetések annyiban változtak, hogy a pénzbüntetés és a vagyonelkobzás külön ítéltettek meg.

A népbíróóságok politikailag határozták meg a „*háborús bűnös*”, a „*népellenes bűntett*”, és a „*népellenes vétség*” fogalmát. „*A cél a teljes korábbi politikai elit vádlottak padjára ültethetősége volt.*” (Szerencsés Károly)...

Halálbüntetés várt a *felelős pozíciók betöltőire* (miniszterek, magas rangú hivatalnokok és alárendelt tisztségviselők stb.), de a nem-vezetőket is 10-15 évi fegyházra vagy 1-5 év közötti börtönbüntetésre ítélték. Az 1440/1945. M.E. számú rendelet ezen büntetési tételeket szigorította. Nagyobb teret hagyott a halálbüntetések kiszabására, és a *legalacsonyabb büntetési tétel az 5-10 év közötti börtön, fegyház, vagy kényszermunka* lett. Gyakori büntetési tétellé vált az *életfogytig tartó kényszermunka* vagy *fegyház*, illetve a *10 évnél nem kevesebb kényszermunka* vagy *fegyház*...

A népbíróságok ítélete ellen csak bizonyos büntetési tételek felett lehetett fellebbezni... Egy törvénymódosítás értelmében *minden politikai bűncselekmény*, amelyet 1919 és 1944 között követtek el a népbíróság hatáskörébe került. Nemcsak az ismert *Prónay Pált* ítélték el, de perbe fogták a *Horthy korszak azon bírait és ügyészeit is, akik a kommunisták ellen ítéleztek, sőt azokat is, akik kommunista perek idején tisztséget viseltek az igazságügyben*. 1945 február 16-án az *Ideiglenes Kormány* nyilvánosságra hozta a *háborús bűnösök listáját*, amit néhány nappal később egy második követett... — írja a kötet szerzője.

S hogy lássuk, kiket ítelt el az akkori népbíróság, Hantó Zsuzsa *Soós Mihály* levéltári forrásaira hivatkozik, aki a *háborús és népellenes cselekmények népbírósági tárgyalásokon felelősségre vont elkövetőit* nyolc csoportra osztotta:

1. Az első csoportba tartozik *Magyarország felelőssége* vont miniszterelnökeiktől, államtitkáraitól kezdve, országgyűlési képviselőin, főispánjain keresztül, a legkisebb eljárás alá vont városi, illetve falusi tisztviselőig mindenki, aki politikus volt, vagy a közigazgatás valamely szintjén hajtotta végre a politikusok háborúsnak vagy népellenesnek minősülő döntéseit 1944. október 15-ig.
2. A második csoportba sorolhatók a *honvédség állományába tartozók* közül azok — a tábornoki rangú vezérfőnököktől egészen a honvédekig —, akik valamely háborús vagy népellenes bűntettet követtek el 1944 október 15-ig.
3. A harmadik tematikus csoportba tartoznak mindazok a személyek, akik a *rendőrség személyi állományának tagjaként* követtek el háborús vagy népellenes bűntettet.
4. A *csendőrség* kötelékében szolgáló háborús, illetve népellenes bűntetteket elkövető személyek esetében (hasonlóan a rendőrséghez beosztottakhoz) nem húzható időhatár. 1944. október 15-előtt és a nyilas hatalomátvétel után is jelentős számú bűncselekményt követtek el ezeknek a testületeknek egyes tagjai.
5. A *nyilas politikai, közigazgatási és katonai vezetők csoportjába* tartoznak mindazok a személyek, akik a nyilas uralom alatt valamilyen vezető tisztséget vállaltak, s ebbéli minőségükben követtek el háborús vagy népellenes bűntettet. Így *Szálasi Ferenc*, valamint miniszterei, államtitkárai, miniszteriumainak vezetői, a főispánok, a közigazgatás egyéb irányítói, a katonai parancsnokok, a gazdasági és a kulturális élet nyilas vezetői.
6. A meglehetősen nagyszámú, a *nyilas párttagok és pártfunkcionáriusok* valamint a *nyilas fegyveresek* csoportja.
7. A hetedik csoportba tartoznak azon *német nemzetiségű magyar állampolgárok*, akik *beléptek a Volksbundba*, illetve azok a túlnyomó többségében német nemzetiségűek, akik a *Waffen SS* tagjává váltak.
8. Az utolsó, nyolcadik csoportba sorolhatók mindazok a dossziék, amelyek olyan személyek, többnyire *kisemberek* ügyeit tartalmazzák, akik nem tartoznak a másik hét csoport személyi körének egyikébe sem.

A népbíróóságok elé 1945. és 1949. között **59 429** fő került, ebből 55 322 fő (93,08%) ügye befejezést nyert, 3307 fő (5,56%) ügye áthúzódott későbbre; 26 997 főt (45,42%) marasztaltak el, 14 727 főt (24,78%) felmentettek, 12 644-nél (21,27%) az ügy egyéb módon zárult. 1945. február és 1950. április 1. között a 24 működő népbíróóság háborús és népellenes bűncselekmények miatt *halálra ítélt 477 személyt, akik közül kivégeztek 189-et...*

A népbíróságok a közhivatalnokokat azért büntették, mert a törvények szellemében cselekedtek a második világháború előtt és alatt, mely törvényeket visszamenőleg demokráciaellenesnek minősítették. 1945. szeptember 13-a után az „önmagát magyarázó nép elleni cselekedet” törvényi lehetőséget adott arra, hogy bármikor bárki büntethető legyen.

A „hóhértörvény” — a népbíróságok külön tanácsai

Hantó Zsuzsa külön fejezetben foglalkozik a *hóhértörvénnyel* és a *B-listázásokkal*. A magyar nép tönkretételéhez: — a jogi alapot az 1946. évi VII. törvény adta, amely „*a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről*” címet viselte. 1946. március 26-án hirdették ki, és az ilyen eljárások lefolytatását a népbíróságok külön tanácsára ruházta át, azaz a háborús és népellenes bűnöktől független politikai büntetteket nem a szakszabóságokra bízta, hanem a laikus népbíróságok külön tanácsaira. Ezt a törvényt *dr. Sulyok Dezső hóhértörvénynek* nevezte. Képzett jogászok úgy gondolták, hogy a köztársaság és az állam rendjének védelmét nem lehet pártkatonák kezébe adni, ezért elutasították a törvénytervezetet. Ez volt a konkrét oka például *Sulyok Dezső és húsz társa kizárásának a kisgazdapártból 1946 márciusában...* írja Hantó Zsuzsa, majd így folytatja: — A törvény a *bűnt* (1-8.§) és a *büntetés mértékét* is meghatározta. A büntethetők körét két csoportra osztotta, akik *büntettet* és akik *vétséget* követtek el. Büntettet a demokratikus államrend vagy köztársaság megdöntésére irányuló cselekmény. Büntettet követ el az, aki a köztársasági elnök életére tör, bántalmazza, vagy akadályozni kívánja a köztársaság elnökét hatalma gyakorlásában, valamint ebbe a körbe tartozik a lázítás és az izgatás személyek vagy csoportok demokratikus meggyőződése ellen. Büntettet követ el az is, aki a felsorolt bűncselekmények valamelyikének elkövetésére másokkal szövetkezik. Vétséget az követ el, aki népellenes büntettet magasztal, az államrend nemzetközi megbecsülését csorbító valótlan tényt híresztel, vagy az ilyen cselekményekről tudomást szerez, de azt nem jelenti.

A büntettek elkövetőinek főbüntetésként, a minimális büntetése az öt évnél nem kevesebb kényszermunka, a legmagasabb halál vagy életfogytig tartó kényszermunka lehetett. A vétség minimális büntetéseként öt évig terjedő fogház vagy börtön, maximális büntetése két és 10 év közötti fogház vagy börtön járt főbüntetésként. A főbüntetések mellett a törvényben meghatározott bűncselekmények mellékbüntetése minden esetben a hivatalvesztés, a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése volt. A büntett miatt elmarasztalt személyek mellékbüntetése ezen felül lakóhelyről történő kitiltás, teljes vagy részleges vagyonekbezáras. Ha külföldi a büntett elkövetője az országból ki kell utasítani és a visszatéréstől örökre el kell tiltani.

A törvény igazi veszélyessége abban állt, hogy nemcsak büntetteket, hanem az ún. *izgatást* is bűncselekménynek minősítette. Nyugati közreműködéssel hazánkban a demokrácia tökéletes megnyilvánulási formájaként a megszálló Szovjetunió társadalmi, politikai rendszerét kellett elfogadnunk, melynek egyetlen támogatója a kommunista párt volt.

Az 1946. évi VII. törvény alapján 1946 tavasza és 1950 eleje között — a Budapesten, Debrecenben, Győrött, Pécsen és Szegeden működő népbírósi külön tanácsok elé **12 276** főt állítottak, közülük **5861** főt marasztaltak el, csaknem a felét az eljárás alá vont személyeknek. A huszonöt népbírósból tizenöt 1948 januárjára már befejezte működését. A Budapesti Népbírószág 1949. október 31-ig működött. Az utolsó népbírószág Szegeden fejezte be működését, 1950. április 1-jén.

Azonban a háborús és népellenes bűncselekmények elítéltei hiába töltötték le büntetésüket, *nem indulhattak tiszta lappal*. Megfigyelésük, letartóztatásuk és bíróság elé állításuk az 1970-es évekig folytatódott. Az 1960-as, sőt az 1970-es évtizedből is talált Soós Mihály példákat a *titkos megfigyelésekre*, az ún. „figyelőztetésekre” és a nyílt eljárásokra egyaránt.

A háborús és népellenes büntettekkel vádoltak közül azok, akiket jogerősen felmentettek, úgyszintén nem lehettek biztonságban. *Rendszeres zaklatásuk napirenden volt*. Erdei Ferenc belügyminiszter *titkos utasítására* bevezették azt a gyakorlatot, hogy a népbírószágok által jogerősen felmentetteket preventív céllal *internálhatták*.

A népbírószági eljárások lehetőséget nyújtottak a legfontosabb minisztériumok irányítói pozícióit birtokló kommunistáknak arra, hogy az igazságszolgáltatás felhasználásával *leszámoljanak politikai ellenfeleikkel*. Felszámolták a bírói függetlenséget, több ezer bírót eltávolítottak hivatalukból és helyükre „gyorstalpalón” képzett pártszolgákat állítottak. Megszűnt a törvény előtti egyenlőség, helyébe osztálybírászkodás lépett, azaz a vádlott származása enyhítő vagy súlyosbító tényező lett. Az „osztályidegenek” ugyanazokért a cselekedetekért a kiszabható legsúlyosabb büntetést kapták. Megszűnt az ártatlanság vélelme, elég volt a bizonyíték nélküli vád, vagy a vádlott kikényszerített „beismerő vallomása” — olvasható a kötetben.

„B-listázás” ruszki módra

Az utókor és az unoka szemszögéből tekintve a kommunista diktatúra eme rémséges korszakára, akinek Nagyapját szintén kilakoltatták Budapestről Ikldra, megállapítható: aki ellenségnek számított, de nem internáltak, vagy nem került börtönbe, a B-listázások következtében lehetetlenítették el. Hantó Zsuzsa szerint a munkáspártok az igazolási eljárások eredményeivel elégedetlenek voltak. Így került sor a közalkalmazottak létszámcsökkentésére, az ún. „B” listázásra, a „fasiszta maradványokat” felszámolni igyekvő eljárás „eredménytelenségének” ürügyén. E tevékenységben kezdetben a nemzeti bizottságok is részt vettek véleményezési jogkörrel, de a munkáspártok célja nemcsak a korábbi rendszer — az országot háborúba vivő — tagjainak eltávolítása volt a közéletből, hanem a *polgári nézeteket képviselők széles rétegét kívánta állásából eltávolítani*. Az 1945-ös választásokban a Kisgazda Párt abszolút többséget szerzett (57%), szemben a kommunistákkal (alig 17%, szociáldemokraták 17,4%, Paraszt Párt 6,9%). Ezt követően a közszolgálati szférában a tisztogatás más politikai dimenzióba került. Megváltoztak a célcsoportok, eszközök és eljárási módok, mivel az eddigiek, a kommunisták megítélése szerint nem vezettek eredményre. A választási vereség után a *kommunisták revansra*, ugyanakkor politikai hatalomra is vágytak, s nem utolsó sorban a szovjet tanácsadók hathatós segítségével, megkezdték a politikai paletta átalakítását, a *koalíció bomlasztását*...

A közalkalmazotti létszámot csökkentő „B” lista bizottság tagjainak a meghozott határozatot nem kellett indokolni, *ezzel minden politikailag nem kívánatos személyt állásától, nyugdíjától meg lehetett fosztani*. A cél az lett, hogy *betöltendő állásokat biztosítsanak arra szakmailag érdemtelen, de politikailag megbízható kommunista káderek számára*. A vizsgálat során háromféle névsort készítettek: A = megbízhatóak, B = elbocsáthatóak, de egy éven belül visszavehetőek, C = politikailag megbízhatatlanok, nem visszavehetőek...

A Kommunista Párt központi bizottsága már 1945. november 22-én kiadott egy „első tervezetet”, amely szerint minden „jobbboldali” beállítottságú közszférában dolgozó hivatalnokot és alkalmazottat „B” lista alapján le kell építeni. Azokat is el kell bocsátani, akik az igazoló eljárás során nem kaptak felmentést, és azokat is, akik csak megrovásban részesültek. Ugyanaz nap Rákosi az új stratégiát azzal foglalta össze, hogy „*először a reakciókat kell nyugdíjaztatni*”. Ezt a politikai irányvonalat erősítette meg a Politikai Bizottság 1946. január 31-én azzal, hogy a leépítés pénzügyi okokból „*sürgető szükségzerűség*”. Egyúttal utasította az új kommunista belügyminisztert, Nagy Imrét arra, hogy *növelje minisztériumában a párttagok részvételét és állítson fel négy ún. „mozgó bizottságot” a megyei közigazgatás tevékenységének ellenőrzésére*. A *főispánoknak a megüresedett helyekre kommunistákat, szociáldemokratákat és szakszervezeti tagokat kellett bevinni*. A cél nyilvánvalóan egy

országos kampány szabadjára engedése volt, amely a kormányra, különösen a *kisgazdákra akart nyomást gyakorolni*. A politikai rendőrség 1946-ra kiadott jelszava az volt, hogy a nyilaskeresztesek likvidálása után kegyetlen harcot kell indítani a „reakció” ellen is...

A Kommunista Párt következő fontos taktikai lépése az volt, hogy 1946. március 8-án Nagy Imre helyére *Rajk Lászlót* „ültette” a belügyminiszteri székbe, *mellyel végérvényesen biztosította befolyását a rendőrség, a sajtó, a társadalmi szervezetek, a helyi és a regionális közigazgatás irányítása fölött...*

A *Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt* képviselői megdöbbenéssel tapasztalták, hogy a rendelet végrehajtásánál az abban lefektetett *helyes politikai és gazdasági szempontok érvényesülése helyett a polgári gondolat képviselőinek megsemmisítése és pártjuk tagjainak a városi és állami közigazgatásból való kirekesztése lett a végrehajtó szervek részéről célul kitűzve és végrehajtva*. A levelet aláírták (géppel) *I. ker Dessewffy Gyula és párttársai*.

De olvasható a kötetben *Kovács János* körjegyző megdöbbentő esete, aki 38 év utáni öregségi nyugdíjának elvonása miatt került lehetetlen helyzetbe. Nyugdíja elvonásához elegendő volt egy *csepeli munkás vallomása*, aki azt állította, *hogy 1943-ban szülőfalujába Zalabaksára látogatott és kijelentette, hogy gyengék vagyunk és elveszítjük a háborút*. Vallomása szerint e mondatáért Kovács János rendőri felügyelet alá helyeztette. A körjegyző 1942. július 1-e után nem látott el jegyzői feladatokat. Amikor a nyugdíj elvonásáról a körjegyzőséghez tartozó községek lakossága értesült, mind az öt község vezetői és lakosai kézzel írt aláírásaikkal igazolták, *hogy Kovács János egész életében a magyar nép érdekei szerint járt el, és ezt alátámasztották azzal is, hogy felsorolták, mit tett körjegyzőként*. A csepeli munkás hamis vallomása a tényeket semmissé tette. A 74. életévét betöltött körjegyző fellebbezéseire az volt a válasz, *hogy dolgozzon még 10 évig és akkor 84. életévének betöltése után kaphat majd öregségi nyugdíjat*.

(Folytatjuk)

BANNED FAMILIES

The *Magyar Ház Kiadó* publishing house has recently released a book of Zsuzsa Hantó, which analyzes the history of Hungary in the period the end of WW II and 1953, based on documents made accessible in state archives. A deep and troubling picture emerges from the book: it becomes crystal clear how the Hungarian communists, backed by the Soviets devised a system to completely destroy the Hungarian society. The author of the book review, Ágnes Frigyesy intends to continue her detailed review of the book, which will be published in subsequent issue of our Journal.

~ ~ ~ ~ ~

MARÁCZ, László :**A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása****Szerző:** Molnár Zsolt — Molnárné Czeglédi Cecília**Cím:** A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása**Kiadó:** Püski**Kiadás éve:** 2009.**Nyelv:** magyar**Oldalszám:** 360**ISBN:** 9639592933

Czeglédi Cecília, Molnár Zsolt által '*A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása*' címmel írott könyv mérföldkönek számít: az első olyan tankönyv, mely a magyar nyelv hang-, gyök- és képzőrendszeréből indul ki. Oktatási módszertanában is a magyar nyelv toldalékoló lényegére épít. Az itt felvázolt rendszer betekintést ad a magyar nyelv valódi sajátosságaiba, legfőképp abba hogyan kell a gyököket, s finom továbbképzéseiket oktatni. A könyv lényegében két részből, elméleti és gyakorlati egységből áll. Az elméleti rész szorosan kapcsolódik a kilencvenes években újra felszínre tört „gyökkutatáshoz”. Ez a munka gyakorlati szempontból óriási előrelépés. Először készült el egy hang-, gyök- és képzőrendszert bemutató és oktató tankönyv, mely az általános oktatást célozza meg, de érdeklődők is kézbe vehetik, hogy olvasás közben rádöbbenjenek anyanyelvük rendszerének kincseire.

A magyar gyökrendszer elméleti kutatása az alapok 19. századbeli lefektetése után, igazából csak a múlt század kilencvenes éveinek elején indult el újra. Egyik első állomása a Turán című folyóiratban 1995-ben megjelent és a Világhálón ma is nagyon sok helyen megtalálható tanulmányom, „A finnugor elmélet tarthatatlansága nyelvészeti szempontból” volt. Ennek előzményeként itt, Hollandiában, 1995-ben, a magyar sorskérdéseket felvázoló, holland nyelvű 'Hongaarse kentering' (Magyar fordulat) című könyvemben néhány oldalt írtam a magyar nyelv gyökrendszeréről. (A könyv magyar változatát „Magyar újjászületés” címmel a Fríg kiadó adta ki 2007-ben.)¹ Az ezután kipattant vitából egyértelműen kiderült, hogy a jelenlegi magyarországi, akadémiai nyelvészet nem foglalkozik a gyökökkel, nem kutatja a magyar nyelv gyökrendszerét, pedig Czuczor Gergely, Fogarasi János és az ország nagyjai, mint Vörösmarty Mihály, Arany János már a 19. században elkezdték feltárni. A kilencvenes évek elején megjelent tanulmányom csak újra felfedezte ezt a rendszert, ezért is utaltam tanulmányomban arra, hogy „Vissza Czuczor-Fogarasihoz!”. Ahhoz, hogy megértsük a magyar nyelv csodálatos rendszerét, Czuczorékkal kell kezdeni a tanulmányozást, kutatást, oktatást. Öröndöletes, hogy a Czuczor-Fogarasi szótár Czeglédi-Molnár könyvének is kiindulópontja.

Mikor 1995-ben megfogalmaztam az alapvető kutatási tervet, nem gondoltam volna, hogy ilyen sikere lesz. Arra nem is mertem gondolni, hogy ezt a rendszert a Kárpát-medence magyar iskoláiban fogják oktatni, tankönyvet is fognak majd írni. Csak reménykedtem, hogy annak is eljön egyszer az ideje. El is jött! Most már nagyon sok elemzés jelenik meg a gyökökről, valóságos „kulturális forradalom” van kialakulóban. Holott, ha belegondolunk, nagyon szomorú a helyzet. Az, hogy a magyarságnak eddig nem oktatták saját nyelvének lényegét, azt jelenti, hogy egészen a mai napig a magyarság nem tud betekinteni nyelvének valódi mélységeibe. Úgy hiszem, Európában ez rendkívüli helyzet, alapvető emberi jogokat sért. Pedig a magyar a tudás nyelve, a gyökök egy rendszert alkotnak, s ez a rendszer leképezi a valóságot. Példa erre, hogy minden, ami kerek alakú, illetve kerek mozgásra utal, a magyar nyelvben K_R gyökkel van jelölve. Ilyen ősgyököket a „teremtő gyök” fogalmával is körül lehet írni.

¹ A könyv magyar, illetve angol nyelvű változatát a Mikes International elektronikusan kiadta. A magyar változat itt érhető el: www.federatio.org/mikes_bibl.html#131, az angol pedig itt: www.federatio.org/mikes_bibl.html#105 — Mikes International Szerk.

A rendszer a hangok segítségével újrateremti a világot. A nyelvről a szerzők is vallják: kezdetben vala a hang. A magyar nyelv a hangok alapján rendszerezi, „tükrözi, képezi le” a valóságot. A gyökök közötti kapcsolatok — amelyek hangban és jelentésben is fennállnak —, azzal mutatnak összefüggést, hogy a magyar mássalhangzók között is létezik egy rokonsági viszonyrendszer, amelyet ebben a könyvben egy hasznos táblázat foglal össze. A különböző, hasznos táblázatokból az is kiderül, hogy a gyökrendszerben még nagyon sok üres hely van, ami azt jelenti, hogy nagyon sok teremtő gyök áll még a magyar anyanyelvi beszélők rendelkezésére. Ez biztató, ami a jövőt illeti. Sok új fogalmat tiszta magyar nyelven lehet majd megalkotni.

A gyökök és képzők rendszere az, ami egyedülivé teszi a magyar nyelvet a világon. Nagyon sok területen alkalmazható, van, amiről még nem is kezdtünk el gondolkodni, illetve a rendszert nem ismerve, nem tudatosan oktatva, nincsen tudomásunk róla. A költészetben a magyar gyökrendszer képes egyfajta belső, szerves utalórendszert kialakítani, amit soha nem tudunk átültetni egy másik nyelvbe, mivel a többi nyelv nem ismeri ezt a rendszert, nem képes ezt az élményt nyújtani. A gyökrendszer összes ágát-bogát még ma sem látjuk át teljesen, mégis már régen olyan koponyák kezdtek a magyar nyelv alaprendszerén dolgozni, mint a zseniális matematikus Bolyai János. A marosvásárhelyi lángész a magyar nyelvet tartotta alkalmasnak arra, hogy egyetemes nyelv legyen. Ezt a munkát Bolyai nem fejezte be, de érdemes lenne a magyart ilyen szempontból újra megvizsgálni.

A magyar nyelv földrajzilag is meghatározott. Alapvetően eltér a szomszédos nyelvektől, szerkezeteiben, jelentéseiben. Éppen a gyökök és képzők rendszere miatt, a magyar nyelv nemcsak tartalmilag képes fejlődni, hanem minden esélye megvan, hogy *lingua franca*-ként, közvetítő nyelvként használják a Kárpát-medencében. A mellékletben felsorolom az ezen kívüli érveket, melyek szintén alátámasztják a magyar erre jelölt szerepét. Ez a „Lesz-e a magyar nyelv a Kárpát-medencében *lingua franca*” című tanulmány most jelenik meg először magyarul, a Czeglédi-Molnár könyv természetesen kiegészítője. A Kárpát-medencében még nagyon sokan, messze többségben vannak azok, akik magyarul beszélnek.

De először a magyarokat, önmagukat kell rávezetni a nyelvükben rejlő valódi kincsek felismerésére. Czeglédi-Molnár könyvének az igazi célja, hogy taneszközként szolgáljon ebben a nemes feladatban. Ez az első tankönyv, mely a tiszta magyar nyelv oktatására törekszik. Rendszerezetten átveszi a magyar nyelv hang-, gyök- és képzőállományát. Így a diákok gyorsan megismerhetik a tiszta magyar nyelvet. Mindez fontos ahhoz, hogy a gyermek átlássa anyanyelvének rendszerét, jobban tudja érteni, használni azt, jobban tudjon tájékozódni a világban. A tiszta magyar nyelv rendszerének alapjait minden anyanyelvi beszélő őrzi. Az új oktatásban, az iskolákban, melyek ezt a könyvet használni fogják a nevelési vezérelv nem az idegen szavak használatának büntetése kell legyen, hanem az iskolásban, diákban fel kell ébreszteni a tiszta magyar nyelv iránti szeretetet. Ha ez sikerül, mely igazán nem lesz nehéz, a gyerekek a tiszta magyar nyelvet maguktól fogják beszélni, gazdag alapot adva további életükhöz. Bízom benne, hogy a Czeglédi-Molnár könyv ehhez a kihíváshoz az oktatók, tanítók elsőrendű útmutatója lesz.

PRESERVING AND TEACHING THE TREASURES OF THE HUNGARIAN LANGUAGE

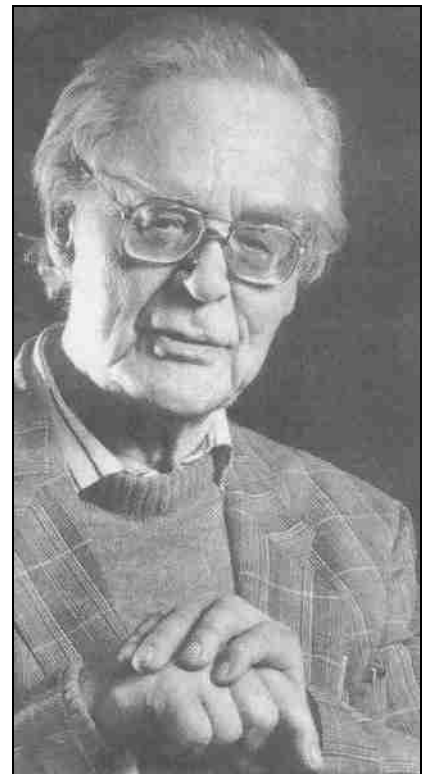
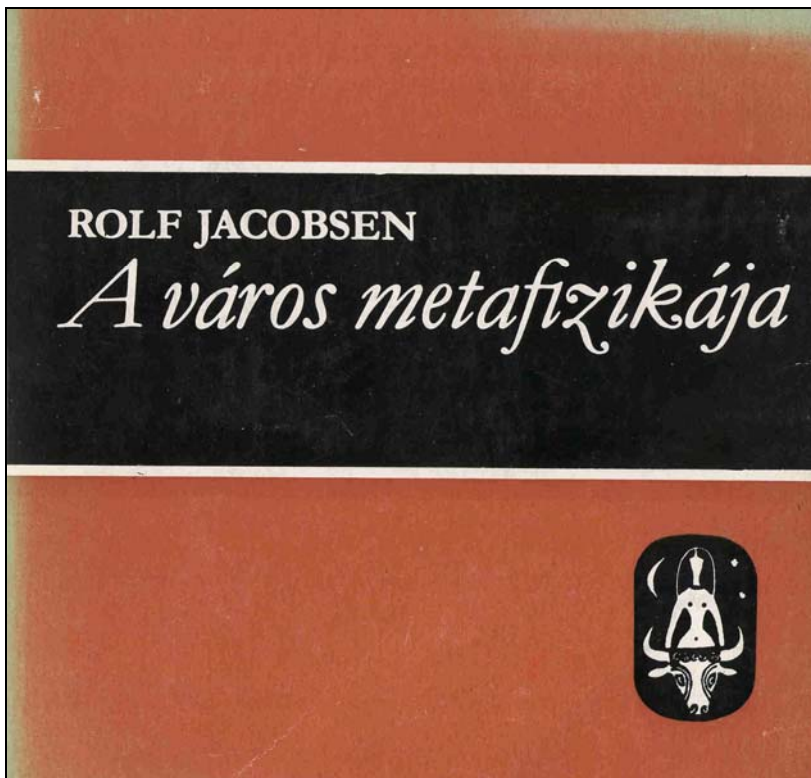
The *Püski* publishing house has recently released a book of Zsolt Molnár and Cecilia Czeglédi, which is an absolute primer: the first Hungarian book on how to teach the Hungarian language to children, based on the inner logic and structure of the language. The reviewer, László Marác, highlights the sad fact that the idea of analyzing the Hungarian language based on its inner logic is not new; the roots of this type of research go back to the early 19th century. Unfortunately this was, due to historic circumstances, put down and only since 1995 witnesses a real renaissance, thanks also to the reviewers work. Nowadays, the book, and the method it describes is starting its march into the schools in the Carpathian Basin, finally being used to teach the Hungarian language to Hungarian children according to its natural and inner logic.



SULYOK, Vince :

Rolf Jacobsen — A város metafizikája

Az elmúlt negyedévben megjelentettük elektronikusan a Bibliotheca Mikes International keretében *'A város metafizikája'* című kötetet, amelyben Rolf Jacobsen norvég költő válogatott verseit Sulyok Vince magyar tolmácsolásában élvezheti az olvasó. Jelen összeállításban közöljük Sulyok Vincének a költőről készített újabb életrajzi bemutatóját, valamint a kötet megjelenése óta lefordított újabb költeményeket, ugyancsak Sulyok Vince tolmácsolásában. —*Szerk.*



A válogatás az alábbi kötetek alapján készült:

- Rolf Jacobsen: Samlede dikt. Oslo, Gyldendal, 1973
- Rolf Jacobsen: Pusteøvelse. Oslo, Gyldendal, 1975

Válogatta, fordította és az utószót írta: Sulyok Vince

ROLF JACOBSEN

(1907 — 1994)

KÖLTÉSZET ÉS CIVILIZÁCIÓ

Rolf Jacobsen (1907-1994) forradalma a norvég költészetben

Jacobsen ugyan a norvég fővárosban született, amit akkor még Krisztiániának hívtak, de hat éves korától érettségi vizsgájáig a norvég vidéken nevelkedett, Solørben. Egyetemi tanulmányait azonban ismét Oslóban végezte, bölcsészként, utána azonban újból visszatért „vidékre”, noha a jelentéktelennek éppenséggel nem nevezhető és régi történelmi hagyományokkal rendelkező Hamarba, s itt is élt haláláig. Életének tehát messze legnagyobb részét vidéken, vidékiként élte le. Paradox módon mégis ő tartják számon a modern nagyvárosi élet, korunk (azaz a 20. század) civilizációjának a költőjeként. Sőt ezt egyenesen ő testesíti meg még ma is, évtizeddel a halála után is. Mert amiként nem volt hangvétele, tematikájának előzménye a norvég költészetben (s a rá jellemző módon másutt se), úgy hiányzik egyenes folytatása is; hiszen a főképpen a hetvenes évektől szélesebben kibontakozó fiatal modernisták költészetét elhízázott dolog, sőt képtelenség lenne Jacobsenéhez kapcsolni. Ennek azonban elsősorban az a magyarázata, hogy ennek a fiatalabb generációnak a költészete egyszerűen más ideológiai töltést kapott, s művelői már csak emiatt is mintegy tudatosan is igyekeztek elkülönülni mindattól, ami oly karakterisztikusan jellemezte Jacobsent.

Ebben az összefüggésben nem tekinthetünk el Jacobsen debütálásának évétől se (1933), de még első kötetének a címétől se (*Jord og jern*, azaz 'föld és vas'). Leleplező módon benne van ebben a címben Jacobsen teljes kettős kötődése, kettőssége, amely döntő élménykörét egyrészt a modern nagyvárosi élethez kapcsolja (a címben erre utal a *vas*), másrészt pedig a gyakran dramatikus szépségű norvég tájakhoz. Ez a kettős élménygyökér haláláig végigkíséri egész költészetét.

Jacobsen aránylag ritkán megszólaló, kevés szavú költő. 1935-ben *Vrimmel* ('nyüzsgés', 'tölgös') címmel megjelent második kötete után teljes 16 év telt el az 1951-es *Fjerntogig* ('távolsági vonat'). Igaz: ennek bőven akadtak külsődleges okai is (a második világháború, Norvégia német megszállása, házassága, egzisztenciális problémák, katolizálása). De a továbbiakban is gyakran 4-5 évet váratott magára egy-egy új kötete. Ennek ellenére, s kötetének viszonylag gyér száma ellenére is viszonylag rövid időn belül „híre” ment, s hamarosan igen jelentős pozíciót vívott ki magának, s nem csupán hazájában (norvég kritikusai benne látják a norvég költészet legfontosabb huszadik századi megújítóját), hanem világviszonylatban is. Hadd említsem itt csupán Poul Borumot, a jeles dán költőt és esszéistát, aki Jacobsen költészetében a huszadik századi európai irodalom egyik legizgalmasabb életművét látja (*Poetisk modernisme*. Kbh. 1966), valamint az ismert (nyugat)német radikális író, Hans Magnus Enzensberger *Museum der modernen Poesie* (Frankf.a.M. 1960) című nagyszabású antológiáját, amelyikben Jacobsen szál egyedül képviseli a norvég lírát. De hasonló elismeréssel ír róla a kiváló amerikai költő, Robert Bly is (*The Sixties*, 1968), aki melleleg egy kötetnyi versét is lefordította angolra: „Rolf Jacobsen, a 'legmodernebb' norvég költők egyike, s a legéletteljesebbek és legeredetibbek egyike Európában”. Verseinek egy alapos, magyarra fordított válogatását kiadta az Európa Könyvkiadó is 1978-ban, a fordító informatív utószavával ellátva, „*A város metafizikája*” címmel. De megjelentek versei további tucatnyi nyelven is, köztük franciául, németül és oroszul is.

Mesterei közt Mallarmé, Whitman, Artur Lundkvist nevét szokás emlegetni, s bár kétségtelenül tanult tőlük, költészete azonban mégis teljesen egyedi és egyéni képződmény, sajátos és eredeti már első jelentkezésétől fogva, noha kötetről kötetre változó-fejlődő is. Vele a modern kor és gépi civilizáció, a huszadik század emberének világa lépett be meglepően egyéni, letisztult nyelvi és formai kifejezőeszközökkel a norvég, sőt az európai lírába. De a gépek, az acél és a beton világának benyomulásához megújította Jacobsen a tizenkilencedig századból árhagyományozott, modorossá vált formanyelvet is. A fiatal Jacobsen lelkesedéssel és elragadtatással szemléli korát, s teszi a megújulásában szemlélt valóságot költészetének integrált részévé. Miközben a kortársi költők zöme még leplezetlen idegenkedéssel, sőt ellenségeskedéssel szemlélték az ipari és technikai forradalom új jeleit és jelenségeit, ő egyenesen költői érdeklődésének középpontjába vonja bele a modern nagyvárost, az aszfaltot, a fénylő-csillogó reklámokat, az újfajta árukkal tömött, csábító kirakatokat, az utcák forgalmát, emberáradatát, a növekvő gépkocsisordákat, a villamosokat, vonatokat, hajókat, a kikötők nyüzsgő életét. Érdemes azonban felfigyelni arra, hogy a költészetében regisztrált új valóságot általában nem minősíti se jónak, se rossznak, hanem ítélet nélkül írja azt le és vesz róla tudomást, s ezzel mintegy asszimilálja maga és költészete számára. Képei, kifejezései, szavai olykor már-már sokkhatást keltően merészek és szokatlanok, s ezzel jelentősen kitágítja a költészetet: olyan szavakat vesz be verseibe, olyan tárgyakat, jelenségeket, állapotokat ábrázol, melyek addig még nem kerültek be költői művekbe.

A modern kor semlegesnek minősíthető ábrázolásától hamarosan eljut azonban ahhoz is, hogy meglássa a nagyarányú és rohamos technikai fejlődéssel együtt járó káros jelenségeket is, vagyis az árnyoldalakat. Így pl. a nagyvárosi ember elmagányosodását, a lelket felemészítő állandó rohanást. Letekint a csillogó felszín alá s tárgyilagos szemmel veszi észre azt, amit költő addig még nem látott meg: az úttest alatti mélyben húzódó szennyvízcsatornákat, gázcsöveket, az elgépiesedett modern társadalomban benne rejlő veszélyeket, gonosz erőket, sivárságot. Hangvétele a hatvanas-hetvenes évektől egyre élesebbé és kritikusabbá válik. A gépek mostantól egyre inkább a brutális fizikai erőt kezdik képviselni, amelyek fenyegetéssé vál(hat)nak, a természet, az emberi környezet és értékeinek elpusztítójává. A gépi civilizáció, úgy látja, túlságosan nagy

mértékben használja fel és éli fel a természet értékeit és tartalékait. A természet egyre nagyobb iramban pusztul a technológia fokozódó támadásai közepette s így egyre kevésbé tud hozzájárulni az ember felüdüléséhez, pihenéséhez, kikapcsolódásához. Jacobsen ezzel részben azoknak az antitechnokrata áramlatoknak válik szócsövévé, amelyek olyannyira jellemzői voltak a hetvenes évek fiatal nyugati értelmiségiek egy jelentős rétegére. Velük nagyjából egyként Jacobsen is úgy vélte, hogy „végükhöz értek az utak”, vagyis hogy a dolgok nem mehetnek tovább ugyanígy, mert akkor elkerülhetetlen katasztrófa vár ránk. Ettől kezdve haláláig növekvő pesszimizmussal szemlélte az élet elkommercializálódását, a supermarket-kultúra térhódítását, s kiútként azt javasolta, hogy térjünk vissza az ősi és eredeti népi értékekhez, a természethez, a csendhez. Urbanizációellenességével párhuzamosan tovább erősödik társadalomszociológiai kritikája is. Csupán iróniája menti meg a költőt attól, hogy a verseiből kirajzolódó kép egyoldalúan sötét legyen. Földünk fáradó szívverésére figyel (talán egyidejűleg a saját fáradó szívverésére is). Az ember kozmikus magánya is foglalkoztatja s a minden egyes embert külön-külön, az egyetemes emberiséget pedig együttesen fenyegető halál és végzet. Jellemzője lett a benső világ és a kis dolgok világa felé fordulás. Jellemzője lesz a filozofikus elmélkedés és elmélyedés, olykor egy árnyalatnyi vallásos színezettel. Igazi vigaszt a maga számára az elvégzett munkában talál. „Gondolataid, s amit végbevittél / nem múlnak el / amit elvégeztél, / mindennek ellenére végbe tudtál / vinni, az az arcpirítóan / kevés, / az él (...)” Úgy érzi, azt reméli, hogy szavai, könyvtárakban őrzött könyvek lapjain, éppen olyan körforgással jutnak majd tovább az időben (olvasói agyába, onnan ujjukon át új betűkbe, majd a belőlük egybeálló szövegekből újabb emberi agyakba jutva szakadatlanul), akár az eső, a vízcsepp örök körforgása.

LEFELE NŐNI
Om å vokse nedover

Minél nagyobbra nőnek a városok,
annál kisebbek lesznek az emberek.
A házak minél magasabbra döfködnek a felhők felé,
annál alacsonyabbak lesznek a bennük élők.
New Yorkban csupán tíz centis vagy.
Londonban és Singapurban egy angol lábnyi talán.
S a városok szakadatlanul nőnek és terjednek,
életed pedig mindegyre kevesebbet ér.
Magasságunk hamarosan már csupán a fücsomóé,
mit fűnyíróval lenyírhatnak
egy vasárnap korai délelőttjén.
Vagy más lenne erről a véleményed?

TALÁLKOZUNK
Vi møtes

Találkozunk a hosszú mozgólépcsőn
te felfelé
én lefelé
sóbálványokként mozdulatlanul
sokadmagaddal
sokadmagammal
egymásra senki se tekint
senki se fordul hátra
klapperapp klapperapp klapperapp
csattogja a mozgólépcső

A WALL STREETEN A TEMPLOM*Kirken i Wall Street*

A Wall Street mélyén öreg templomra leltem
Beszorulva, fêlig szinte agyonnyomottan a márvány s üveg felhőkarcolók közt.
A pénz tornyai fehérén-ünnepélyesen mutatnak fel az égre,
a vén templom viszont alázatosan nyújtja mifelénk a kezét
s apró harangjával csilingelget annak, aki hallani akarja.

-- --

Életfogytiglani rabként-e, vagy túszként-e? Élve hagyták akárhogy
lent a mély árnyékban. Hogy talán odatéved
miatta valaki s ezzel hasznát veszik. Mert tudják ezt nagyon, ôk a hatalmasok,
hogy kifizetôdik az, mindig kifizetôdik
a szegényeknek adni olykor egy virágszálat
s ha kerül pár forint a gazdagabb házakból
a vénülô szolgának.

ÁTLAGOSAN NYOLCVANNAL*Jevnt i åtti*

Biztos kézzel fogja a kormányt. Átlagosan nyolcvannal hajt.
Gyér ma a forgalom, nincs is semmi probléma.
Ülök s a kezét nézem, a jobboldalit fôképp
kis meleg állatként fogtam egykor tenyeremben.
Félt is talán kicsit, de léptei hosszúak voltak
s rendben zajlott le minden. S még ennél is elôbb:
az ujjaeskaí. Mind az öt darab. Drótokként
fonódtak szorosan nagyujjamra. Akár most az autókormányra
bôrkesztyûsen, míg hajt átlagosan nyolcvannal.
Jól simul-feszül rajtunk a biztonsági ôv.

HIRTELEN. DECEMBERBEN*Plutselig. I desember*

Hirtelen most. Decemberben. Állok térdig a hóban.
Szólongatlak, de választ nem kapok. Néma vagy.
Kedvesem, megtörtént hát. Ez volt az életünk,
bizakodások, könnyek, mosolyok. Varrógéped,
munkában töltött éjek. S az utazások legvégül:
már mind a hó alatt. A koszorúk alatt.

Minden oly gyorsan történt. Szemed merev lett. Szóltál,
de nem értettem már meg, hiába ismételted.
S hirtelen semmi többé. Halálba merevedtél.
S most mind itt fekszenek. A napok, nyári éjek,
Valladolid szőlôí, napnyugták a Nemonál:
már mind a hó alatt. A koszorúk alatt.

Gyorsan, mint kapcsolótól, amikor lekattintják,
a képsorok kihunynak szemhéjaim mögött,
az élet táblájáról letörlődnek. Vagy mégse?
Új ruhád, arcvonásom, a házba vezető lépcső
S amit rajta cipeltünk befelé. Tovatűnt:
már mind a hó alatt. A koszorúk alatt.

Kedvesem, örömünk hova lett, hova tűntek
jóságos kezeid, fiatal mosolyod,
hajad fénykoszorúja homlokodról, a bátor
bizakodás, remény, élet túláradása?
már mind a hó alatt. A koszorúk alatt.

Barátom a halálban! Vigyél magadhoz engem.
Egymás oldalánál lássuk meg az ismeretlent.
Oly kihalt lett itt minden s időm sötétülőben.
Elfogynak szavaim, senki nem ügyel már rájuk.
Kedvesem, aki alszol már. Én Euridikém.
A hideg hó alatt. A koszorúk alatt.

KORALL

Korall

A tengermély zátonyába kapaszkodva
lámpahalak halott birodalmából
növekszik észrevétlen fölfelé
nemzedéket követve nemzedék,
emeletre rakódva emelet,

ezer vagy tán tízezer éven át,
míg hirtelen, akár az üdvivalgás,
mennydörgő fénnel a felszínre tör.
Mostantól látja már a napot is.
Körötte kis hullámok könnyű csókja.
Karolják-simítják fehér kezek.
Föld tapad rá, esővíz öntözi,
mag csirázik ki s virágba borul,
pálmák nőnek ki belőle és föl, föl
a fény koronája felé.

REZGŐNYÁRFA

Osp

A rezgőnyárfa áll, remeg, zizeg-zizeg
folyton, nappal és éjjel,
zizeg-zizeg,
ha fúj a szél, ha nem.
Selymes levelek vékonyka szálaikon
zizegnek csak, zizegnek.
Tud valamit. A nyárfa
másért miért remegne?

AUGUSZTUS*August*

Július selyme nyomán
bársonnyal érkezik meg hozzánk augusztus
és perzselő fényekkel.
A lángoló arcok hónapja ez,
mikor súlyosakká válnak a mellek
s megbarnulnak a naptól. Az érés ideje ez.
A császár hava ez. Ne várj hát.
szeretkezz augusztusban. Hamar megjön szeptember
a maga ráncaival,
cserepesre száradt ajkaival.
Nézd, mint nyilaznak odafent a fecskék.
Huj-huj, nevetés harsan. S hirtelenül
már rajtad is a sor.

ORGONAVIRÁG*Syrin*

Igen, láttalak
innen az ablakomból.
Lehajoltál s felvettél
egy orgonavirágcsokrot,
amely az utcán hevert,
s amelyikre két autó is ráhajtott.
Hallottam aztán a konyha vízcsapját is,
s akkor ott állt már a csokor is.
Kissé ziláltan ugyan, szégyenlősen,
hisz már majdnem halottan.
De aztán mára,
csodák csodája,
az egész szoba a nyárral lett tele,
oly szédületes nyárral,
mint régen valaha.

Így is lehet tehát.

SZÖGESDRÓTOS TÉL
Piggtrådvinter

— — Hű!
Amikor házasodtunk, akkor volt igazán hideg csak.
Legkevesebb huszonöt kemény hideg fok lehetett,
téli napfordulótájt, kilencszáz és negyvenben,
háborúkor, marhavész idején.
Az út a templomig szögesdróttal elzárva.
Emlékszem, a paplakhoz kerítésen át másztunk be.
— Várj, a szoknyám fennakadt.
Nem ott, hanem amott.
Jeges ekenyomot tiportunk krumpliföldbe
a karinges papig, ki készen állva várt ránk
kezében a szent könyvvel.
— A szeretet a fontos, mondta s mi igeneltük.
A világért se hinnéd, de lábunk csupa sár volt.
S mikor ágyba kerültünk azon az estelen,
Sírtunk egy jó nagyot, mindketten. Csak az Isten
tudhatja, hogy miért.
A hosszú házaselet így vette kezdetét.

A BOLTOK ERDEJÉBEN
I butikkenes skoger

Kakukkk, mondja a pénztárgép kakukkja.
A boltok erdejében kellemes a tavasz,
kretón, bőrök, bogyók, szappanok illatoznak,
madárdal szól magnóról 9 és 16 között
s disznókat és szőrmés vadakat vágnak le szakadatlanul.
Selyemből egész tónyi van itt, csodáljad
benne magad! Nevezz mindenkire!

Mert nincs több paradicsom, mint itt
ez az utcákra nyíló,
üvegfalak mögötti s oly mesebeli strand,
s erdő se több, ahol olyan vidáman vándorolhatsz
télben-nyárban a mohán, a perc rövid
ezen a földön itt (kakukk),
amely egy csillag és (kakukk)
amelyik éppen a miénk most.

THE CITY'S METAPHYSICS

In the past quarter we published a bundle of poems of the Norwegian poet Rolf Jacobsen entitled *'The City's Metaphysics'*, selected and translated into Hungarian by Vince Sulyok. In this column we present a new essay on the life and œuvre of Rolf Jacobsen written by Vince Sulyok and several new poems, not present in the bundle, translated also by Mr. Sulyok.

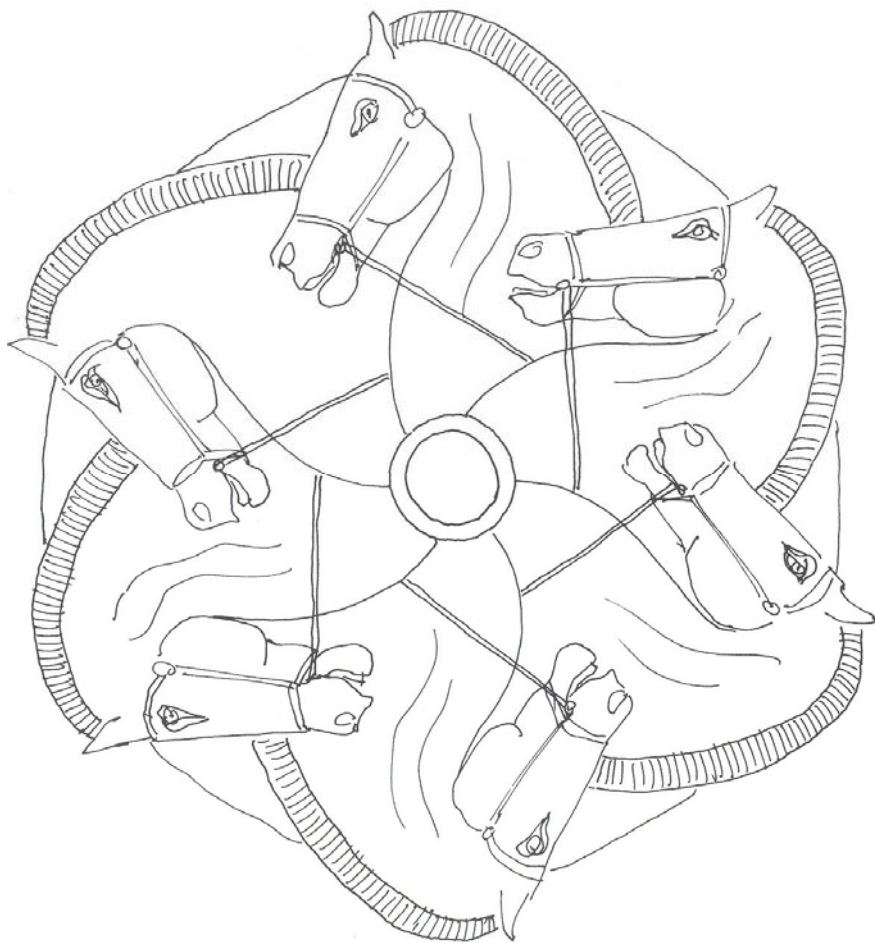


KRÓNIKA

BÉRCZI, Szaniszló :

Pompás adathorizont kiállítás a szkíta aranykincsekről a Magyar Nemzeti Múzeumban

A Magyar Nemzeti Múzeum szervezői a budapesti közönség kedvébe jártak az elmúlt két évben, mert két nagy adathorizont kiállítást is rendeztek Euráziáról. Mindkettővel az eurázsiai sztyeppevidék nagy területre kiterjedő életdarabját érzékeltették. Mindkettő a lovasnépek műveltségi köréhez tartozott. A korábbi volt a Mongol Birodalom alapítójának, Dzsingisz kánnak a szervező tevékenységét bemutató kiállítás. Ennek eseményei elsősorban a 12.-13. századra estek és a gyászos emlékű Tatárjárást hozták hazánkra. Eurázsiai horizonton azonban a mindmáig talán legnagyobb kiterjedésű lovasnép birodalmat hozták létre. Alapozása azonban sokkal korábbra nyúlik vissza: a hun-szkíta ősökre, akiknek anyagát a mongóliai kiállítás első fele pompásan bemutatta. Már a belépőt is hasonló élmény fogadta mindkét kiállításon. A szarvasos kőszobor, mely 3000 éve a sztyepei temetkezések egyik szép közös emléke. (A kiállított darab Zuborszkij hutorból, Oroszországból való a Kr.e. 7.-8. századból).

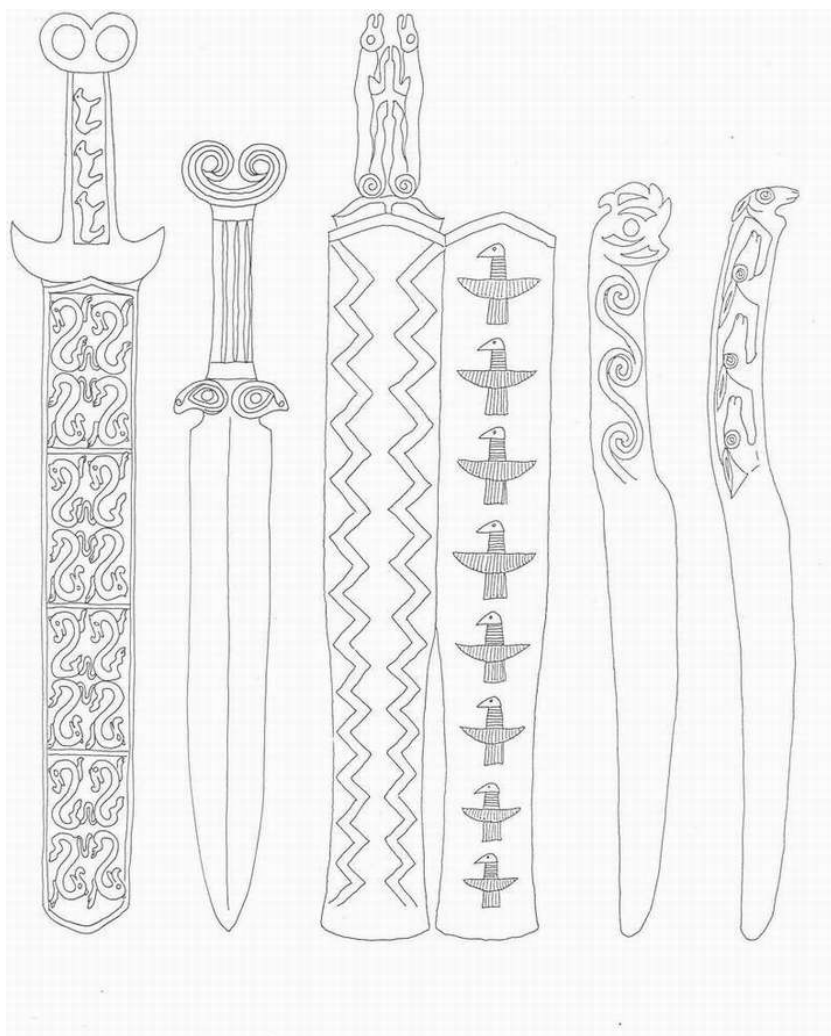


1. ábra. Körbeforgó hat lófejjel díszített felara a Bratoljubcskij Kurgánból, Ukrajnából.

A második kiállítás magáról a szkíta-hun adathorizontról szólt 'Szkíta aranykincsek' címmel. Amíg a mongóliai kiállítás a hun-szkíta örökség mongoloknál fennmaradt része miatt volt elsősorban érdekes az őstörténet rekonstruálásával foglalkozók

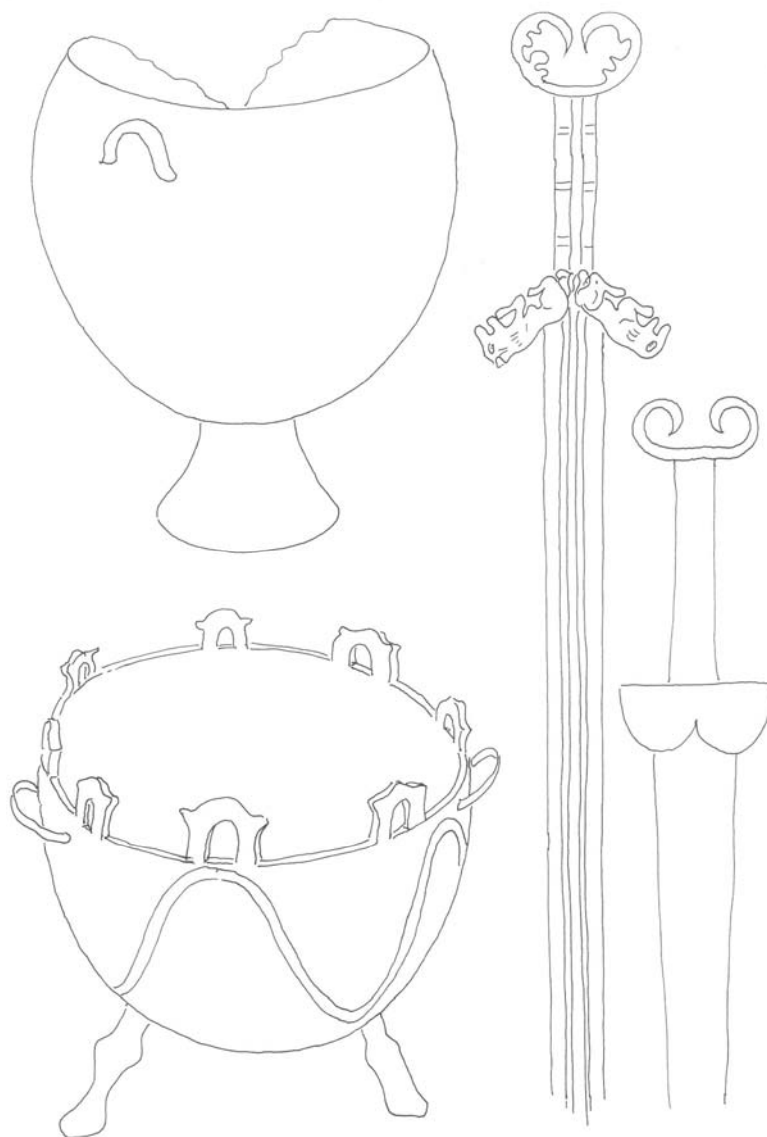
számára, és főleg az Eurázsia keleti felében föllelhető emlékeket mutatta be, addig a második a kelet-eurázsiai vidékektől egészen hazánkig nyúlt és számos ismert kincset, de főleg sok új ásatási emléket vonultatott föl. Ilyen csodálatos régészeti adathorizont kiállítás talán még sohasem szerepelt a Magyar Nemzeti Múzeumban. Dicséret illeti ezért a szervezőket és köszönet, hogy tíz éves munkával ezt elérhetővé tették a magyarországi nagyközönség számára is.

Érdemes továbbhaladni a két nagy kiállítás párhuzamán. Az első nemcsak a lovas kultúra öröksége, gazdagsága a lenyűgöző, de az a munkabírás is, ami az ifjú Temüdzsint jellemezte, hiszen ő a mai Észak-Kína, Közép-Ázsia, Perzsia mellett Kelet- és Közép-Európa egyes részeit is meghódította, utódai pedig egész Kínára (Kübláj kán, a Jüan Dinasztia megalapítója) Koreára, Délkelet-Indiára és Indonéziára is kiterjesztették a Mongol Birodalmat. Ami számunkra fontos, hogy ők is a hunok leszármazottainak tekintették magukat. Szentkatolnai Bálint Gábor hagyatékának nyomán elindulva Obrusánszky Borbála számos ponton már kimutatta a sok közös államszervezési momentumot az egykori Hun Birodalom államszervezete és a későbbi Mongólia, ill. Magyarország életében (Obrusánszky, 2006).



2. ábra. A leggazdagabb leletanyagot a hun-szkita művészetből a bronzból készült eszközök, fegyverek, kések, egyszerűbb övdíszek, csengők képviselik. Rajtuk gazdagon jelen van az eurázsiai szkita-hun állatalakos díszítés. Ami a szerző számára rendkívül érdekes és izgalmas felfedezés volt, az az egyik, a tokiói múzeumban látott bronz törtököt borító áttört díszítésnek a matematikai szerkezete, mert annak eddig ismert egyetlen párja Garam Éva ásatásából származik, Tiszafüred-Majorosról, az 1142-es sírből. A Dzsingisz kán kiállítás hun anyagában pedig e tokiói törtök övveret párhuzamait figyelhették meg a látogatók Budapesten (Garam, 1995, Bérczi, 2007).

A magyarországi múzeumokból származó hun anyag a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Múzeumból szépen illett a keletről hozott kincsek mellé. E sorok szerzőjének külön örömet jelentett, hogy egy hun törtök díszítő mintázata (2. ábra.) és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Múzeumból származó veretek ugyanazt a készletet képviselték. (Bérczi, 2007). Érdekes azonban megemlíteni, hogy az eurázsiai hun-szkíta (kínai megnevezéssel a Kr.e. évezred második felétől xiongnu) régészeti hagyaték horizontot sok leleten keresztül már többen fölvezolták (pl. Bakay, 1997, 1998, 2005, és Érdy, 2001).

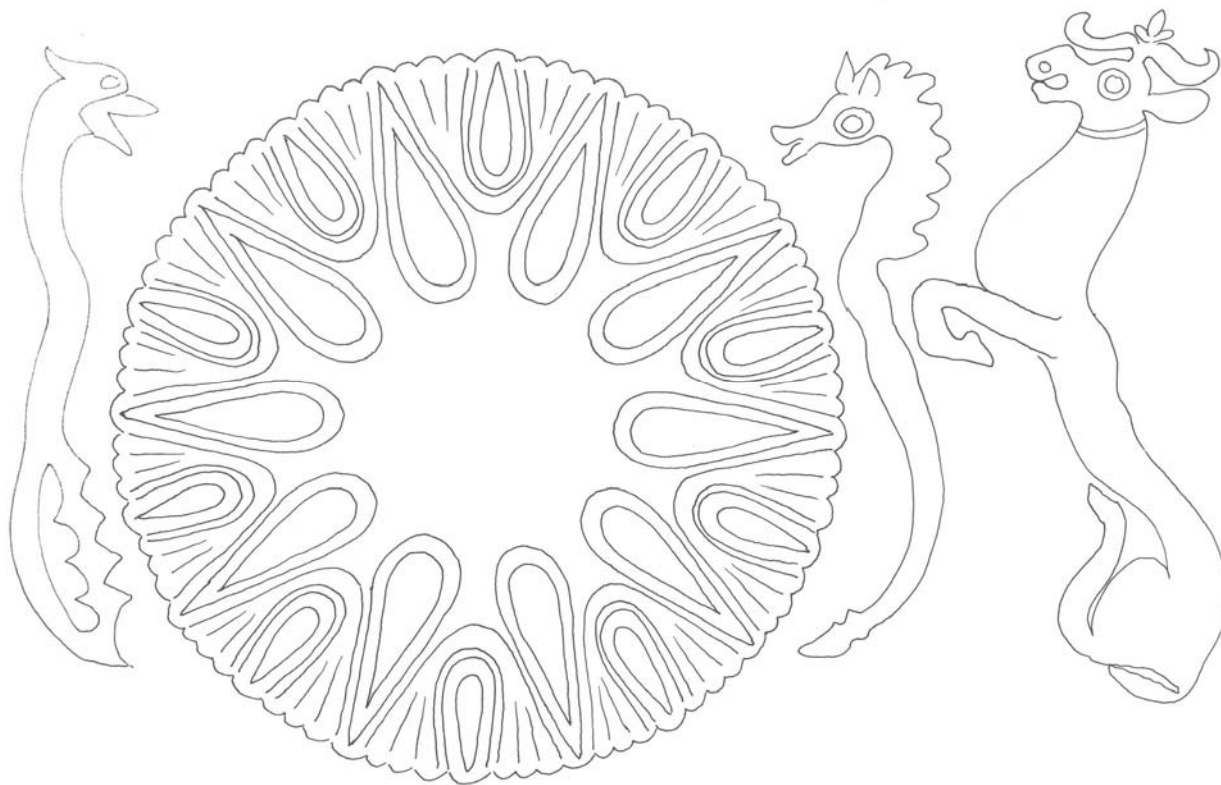


3. ábra. Bronz üstök és vaskardok a budapesti Szkíta aranykincsek kiállításáról. A bronz üstök Uljapról, Oroszországból és Scortaruból, Romániából, a kardok a Kárpát-medencéből, Erdélyből, Romániából: Aldobolyról (Doboli de Jos), v. Háromszék megyéből és Maroscsapóról (Pauca), v. Maros megyéből.

Mielőtt tovább mennénk a budapesti kiállításon, egészítsük ki néhány adattal a szkíta-hun adathorizontot. A kínai évkönyvek hosszan leírják a Csou Dinasztia harcait az északi lovas nomád rong és di népekkel. Ezek a harcok főleg a Sárga folyó vidékén és Ordosban, valamint a mai Észak-Kína területén folytak a Kr.e. 2. évezredtől és csaknem 2000 éven át tartottak. A Kr.e. 1. évezred a szkíták kora a nyugat-eurázsiai leírásokban is. (A szkíta e lovas nomádok görög krónikás elnevezése). Műveltségük és az azóta föltárt sok közös lelet alapján is láthatjuk ma már, hogy a kínaiak keleti krónikáseinál szereplő rong, di, shanrong, stb. népek, akiket később hu, majd hun (xiongnu) néven egységesítenek (Csornai, 2007), sokágú rokonságban vannak azokkal, akiknek a nevét a nyugati leírás — az Altáj-hegységig kiterjesztve e nevet, — szkítáknak nevez.

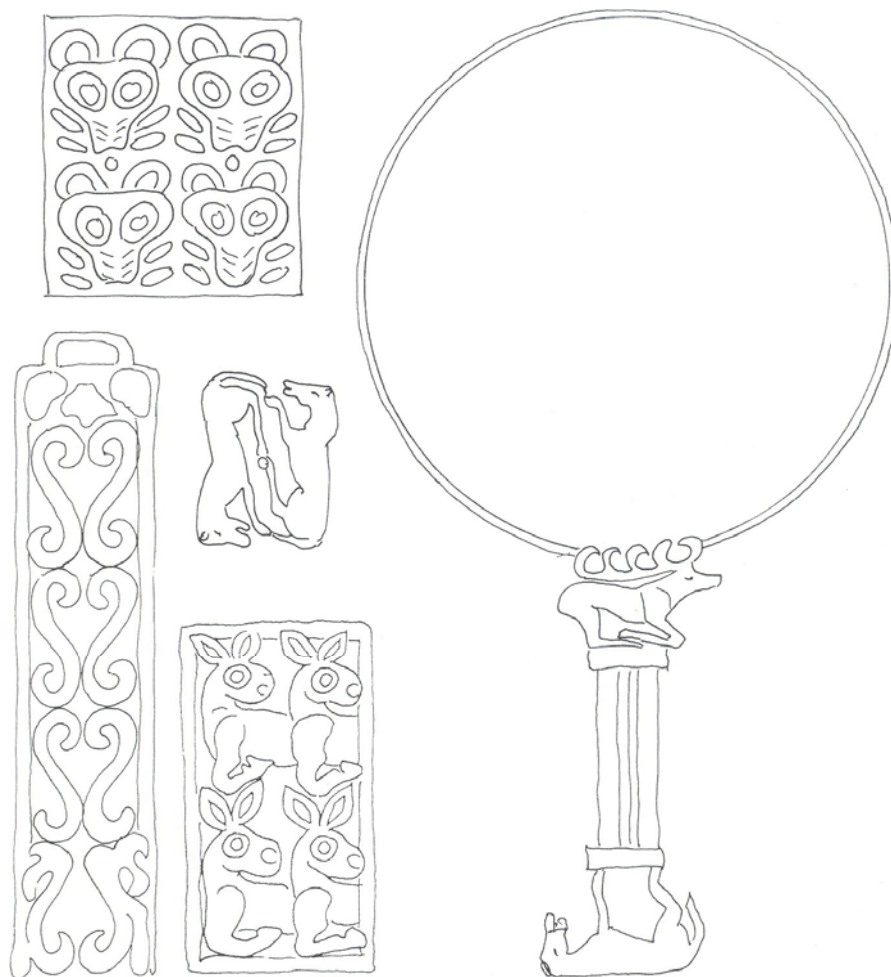
Nagy népnek sok neve van. Ezért is említjük gyakran a közös hun-szkíta, vagy szkíta-hun népet megemlékezésünkben. (A németeket nyugaton ma is allemagne-nak, german-nak, deutsch-nak, másutt nyemecnek, stb. nevezik.)

A budapesti kiállításon jól térképezett bemutatás segíti a látogatókat abban, hogy eligazodjanak a hatalmas eurázsiai füves pusztákon. Az első kiállítási terem, kösztéléssel, ordoszi veretekkel a kínaiaknál hun néven ismert anyag szép példányaikat mutatja be. Az állatábrázolásos kispasztikák végig kísérik a kiállítást. Többet közülük rajzon örökített meg a szerző (Bérczi, 2009) és ezeket a cikk mellékleteként láthatjuk. Rajtuk megfigyelhetjük a bronzművesség fejlettségét e távoli múltban is. Az állatvilág ábrázolása utolérhetetlenül nagyszerű vonása a szkíta-hun szibériai állatstílusnak.



4. ábra. Bronztál és három zablapálca Oroszországból, az uljapi 4. kurgánból (a Kr.e. 5-4. századból)

Mind a Dzsingisz kán kiállítás, mind a mostani szkíta kiállítás szép számban mutatja be azokat a bronzedényeket, hatalmas üstöket (3. ábra.), amelyek a hunok és a szkíták közös emléktárgyai. Ezekben az edényekben készült a ma gulyásnak nevezett leves, benne hússal, zöldségekkel, egy nagyobb közösség számára. Az eurázsiai sztyeppe lovasnépei azok, akik főzték is a húst s e hagyomány legerőteljesebben körükben él tovább és a kései sztyeppei leszármazottak körében. Érdy Miklós összegyűjtötte Eurázsia lelőhelyeiről irodalmi hivatkozásaival ezeket a fontos kultikus emlékeket (Érdy, 2001). Másfajta edények is láthatók a budapesti szkíta kiállításon: görög kapcsolatokra utaló bronz vázák s edények, szintén nagyon szép kidolgozásban. Ivóedényt választottak a budapesti kiállítás plakátjára is: egy szép ivókürt (rhyton) fényképét Uljapról, a 4. kurgánból, Oroszországból.



5. ábra. Ornamentális díszítések a kiállításon látható kisplasztikákon és használati tárgyakon. A kettősfrízek Hoseutovóból (balra fent), a tenginszkajai 1. kurgánból, Kazahsztánból, (balra a szélen), Ordoszból, Shaanxi tartományból, Kínából (középen és alul), s végül egy bronz tükör fogantyúján, ahol szarvas és ló, az ősbibb és az újabb szent állat, együtt szerepel (Kul Obából, Ukrajnából).

Mind a Dzsingisz-kán kiállítás, mind a Szkíta aranykincsek kiállítás pompás lószerszámokat mutatott be. Már László Gyula (1942, és 1943) közzétett átfogó eurázsiai összehasonlító tanulmányokat a sztyeppei népek lószerszámairól. A szkíta-hun lovasnépek lószerszámokról gyűjtött régészeti anyagát Eurázsia nagy múzeumai is szépen a látogatók elé tárják Szentpétervár, Peking (Beijing), Tokió, (sőt Izumo) múzeumai. Az állatstílusban díszített lószerszámból itt most a hatos forgójú falerát, nyereg és szíjazat díszeket, zablákat (4. ábra.), valamint a harcosok övvereteit (5. ábra.) illusztráltuk. A szerző rajzokon örökítette meg a ló és a szarvas, az ibex, a teve, a madarak és halak (8. ábra.), ragadozó állatok (párdúc, farkas) képét. A fegyverek és az ékszerek külön-külön is szemnek vonzó kiállított tárgyak. A hölgyek számára a szkíta női viselet is élményt jelentett. Különösen a pártás fejékek, melyeknek párjaival már csak ritkán találkozhatunk, még talán csak Torockón.

Sajnos, a nevezetes B-típusú kettős arany csat a szibériai kincsből, Nagy Péter cár gyűjteményéből nem került kiállításra. Pedig ez az egyik klasszikus példája annak, hogy a kétféle elnevezésű régészeti anyag egyveretű: az ilyen csatok az ordoszi vidék jellegzetességei, Szentpétervárott mégis a szkíta anyagba helyezik. (A Szent László legenda pihenési jelenetét idéző jelenettel.) A bronzveretek gazdag geometriai változatosságot mutatnak az ornamentális díszítésük szerkezetében. Ismét egy közös és jellemző vonás a szkíta-hun művészet keleti és nyugati ágában egyaránt, a Kr.e. 1 évezredben már (Bérczi, 2000, 2004, 2007, 2009).

Egyik különleges élménye a budapesti kiállításnak a Tuvában, a Nyugati Szaján-hegységben, a Királyok Völgyében felfedezett és Arzsán 2-nek nevezett szkíta királysír ásatásait bemutató kisfilm. A halomsír ásatást egy orosz-német expedíció végezte. A 80 m átmérőjű halomsírban egy királyi pár temetkezését találták meg, érintetlenül. Ez az eddig lelt leggazdagabb

szkíta királysír Szibériában. A mintegy 9300 tárgyi emlékből 5600 volt aranytárgy. Ezért is nevezik néha a sztyeppeöv „Tutankhamon sírjának Euráziában”. De ez az ásatás döböntette rá a nyugatot az időrendre is: a szkíta (a szkíta-hun) művészet ősből, mint a görög. Akik adathorizontokban rekonstruálják a régészeti leleteket és a többi társtudományi emlékanyagot, régen fölsímték már ezt a rétegtani helyzetet.

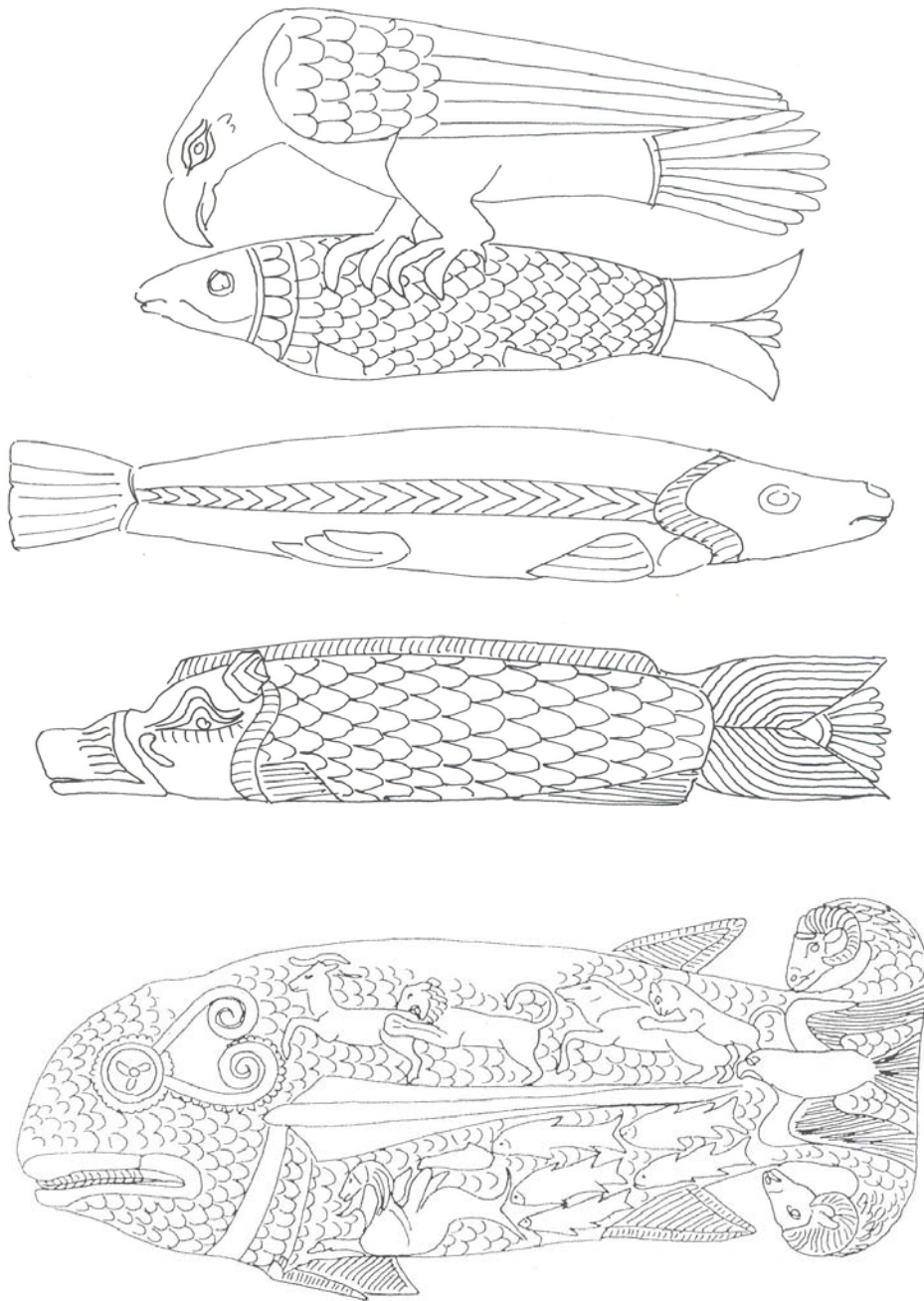
Az Arzsán kurgán ásatásán túlmenően is sok új névvel találkozunk a kiállításon, melyeket eddig nem ismerhetett a nagyközönség: ilyen például Tagiszken és Ujgarak Kazahsztánból, vagy Aul Uljap a Krasznodári Kerületből, vagy Barszucsij Log és Salbik Hakasztánból, a Krasznójárszki Kerületből, vagy Hoseutovo, illetve a Csasztije Kurgan valamint a Kozel Kurgan, mind Oroszországból, és Scortaru Romániából, végül ilyen új lelőhely Bátaszék is Magyarországról.



6. ábra. A ló átöltöztetése a szkíta-hun művészetben. A bal oldali ábra Pazirikból, az Altáj-hegységből, Oroszországból, a jobb oldali ábra Nalingaotuból, Ordoszból, Kínából.

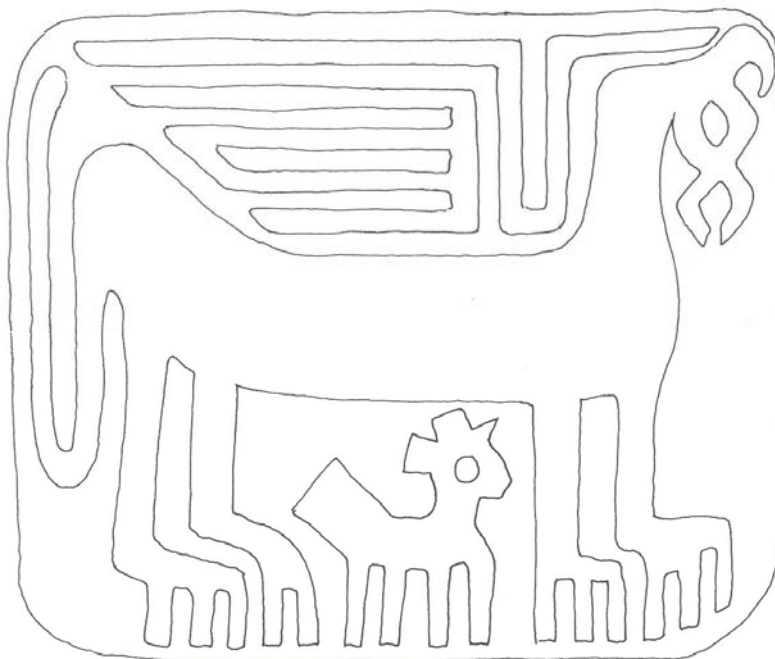
Közös tárgyai a Szkíta-hun művészetnek a bronz tükrök (5. ábra.), melyekből kettő is lóval és szarvassal volt díszítve. A két állat a fogantyú két végén helyezkedik el. Ismerjük a szent állat „nemzedékváltását” a régi időktől a lókultuszig, aminek számos tanújelét figyelhetjük meg (6. ábra.) a ló szarvassá öltöztetésétől (Pazirik, Rudenko, 1953) az agancsos-csőrös lóábrázolásokig (Nalingaotu, Érdy, 2001). Ugyancsak élmény ismét látni a két magyarországi szkíta aranyszarvast, Zöldhalompusztáról és Tápiószentmártonról. Párjaikat Dél-Oroszországban és Ukrajnában találjuk a szkíta királysírokban. Ugyancsak élmény látni az aldobolyi kardot és kisméretű, de szintén szkíta-hun díszítésű párját Maroscsapóról (3. ábra.), Erdélyből. (Posta, 1897, Bakay, 1997). Az ilyen „akinakész” karakterű markolatgombú, állatalakkal gazdagon díszített kardok szintén egységes adathorizontot rajzolnak meg az eurázsiai sztyeppén a Kr.e. évezredben Kínától a Kárpát-medencéig.

Végezetül említsük meg a szép kivitelű ékszereket és ruhákat is, melyek szintén gazdagon díszítik a budapesti Szkíta aranykincsek kiállítását. Különleges leletek ezek, mert a fosztló szövetanyag ellenére elhelyezkedésük megőrizte elrendezésüket a királysírokban. Itt említhetjük meg ismét a női fejékek torockói párhuzamait.



7. ábra. Halak és madarak, jellemző szkíta-hun díszítőmotívumok: felülől lefelé haladva Majkopból, Oroszországból, Tatjana Mogilából, Ukrajnából, Stancestiből, Rumániából és a Wettersfeldéről, Lengyelországból (a leletek mind a Kr.e. 5. századból).

A magyar látogatóknak kétségtelenül az a legérdekesebb, hogy miket láthat a Kárpát-medencéből származó hazai szkíta anyagból. A két szép aranszarvason kívül láthatunk itt bronz tükröt Pókfalváról, vastört Maroscsapóról, vas kardot Aldobolyról, ezeket mind Erdélyből (Romániából), láthat övdíszeket Mátraszeléről, fegyvereket Hatvan-Boldogról, Szirmabesnyőről, és a legérdekesebbet Bátaszékről. Egy kiégetett agyag pecsételőn griffmadár és kicsinye látható (8. ábra.). Bátaszéken, a Kálvária-dombon találták 2007-ben. Ez az első ilyen példány, egy szkíta pecsételő, idegen nevén pintadera, a Kárpát-medencében.



8. ábra. Az első olyan pintadera, magyarul pecsételő agyagforma, amelyet a Kárpát-medence szkíta kori anyagában találtak. A lelet Bátaszékről, a Kálvária dombról került elő 2007-ben.

A kiállításon nagy élmény volt többször is végig menni. Köszönet érte a szervezőknek. Persze, mindig lehetne említeni kimaradt tárgyakat, például a híres csengőket, csörgőket és kolompokat, melyek összehangolt hangzását vették mintául a híres kínai harangjátékok elkészítésénél is. (Bakay, 1997). Fekete István is szépen ír erről a Ballagó időben. De örülünk, hogy ezt a gazdag anyagot is sikerült összegyűjteni. Az eurázsiai örökségünkhöz méltó volt ez a kiállítás. Őseink meg tudták szervezni az életet, be tudták lakni a füves-ligetes sztyeppét és az állattenyésztés fölvirágztatásával tartósan letelepültek a végtelen pusztákon. A lovasműveltség még sok kincset tartogat a kutatók számára. Jómagam csak az eurázsiai lovasnépek művészetét és az ebben rejlő intuitív matematikát említem. De sokan tudják, hogy zenénk, nyelvünk (meséink, táncaink, szokásaink, művészetünk, világlátásunk, egész életvitelünk) ősisége és eurázsiai kapcsolatrendszere mind ezt az egykor kiterjedt gazdag életet jelzik és őrzik. Ezért is volt nagy kincs a Budapesten látható pazar szkíta-hun kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban.

Befejezésül köszönetet mondunk a szervezőknek és a kölcsönadóknak is: A budapesti Magyar Nemzeti Múzeumnak, a szentpétervári Ermitáznak, a moszkvai Állami Történelmi Múzeumnak, és a Keleti Népek Állami Múzeumának, a kijevi Ukrán Tudományos Akadémia Nemzeti Történelmi Múzeumának, a Berlieni Múzeumnak és Német Régészeti Intézetnek és a bukaresti Román Nemzeti Történelmi Múzeumnak.

Talán a legszebb búcsúmondat pedig az lehet, hogy köszönjük és várjuk: várjuk a következő, a harmadik adathorizont kiállítását, most már Kínából, Oroszországból és Mongóliából, ahol a hunok leggazdagabb régészeti anyagát gyűjtötték össze a kínai, orosz és mongol kutatók.

Irodalom

1. Artamonow, M., Forman, W. (1970): Goldschatz der Skythen in der Ermitage (Szkíta aranykincsek az Ermitázsban). Artia, Prága és Szovjetszkij Hudozsnyik, Leningrád, 1970.
2. Bakay K. (1997, 1998, 2005): *Őstörténetünk régészeti forrásai. I. II III.* Miskolc;
3. Bárdi L. (1993): *Őseink nyomában a Távol-Keleten. Expedíció a Selyemút mentén.* Pannonia K. Pécs;
4. Bérczi Sz. (1986): Escherian and Non-Escherian Developments of New Frieze Types in Hanti and Old Hungarian Communal Art. in: *M. C. Escher: Art and Science* (szerk. H. S. M. Coxeter et al.) 349-358.old. North-Holland, Amsterdam (ISBN 0 444 70011 0)
5. Bérczi Sz. (1987): *Szimmetria és techné a magyar, avar és hanti díszítőművészetben.* Leuveni Katolikus Egyetem, Collegium Hungaricum, (Katalógus a kiállításokhoz). 59 old. Leuven;

6. Bérczi Sz. (2000): Katachi U Symmetry in the Ornamental Art of the Last Thousands Years of Eurasia. *FORMA*, 15/1. 11-28. Tokyo;
7. Bérczi Sz. (2004): The Role of Curie Principle in Understanding Composite Plane Symmetry Patterns: New Ethnomathematic Relations in Ancient Eurasian Ornamental Arts from Archaeologic Finds of the Period 1. M. B. C. and 1. M. A. D. *FORMA*, 19/3. pp. 265-277. Tokyo
8. Bérczi Sz. (2005a): *Adathorizontok Euráziában I.* TKTE, Budapest;
9. Bérczi Sz. (2005b): *Szibériai művészetek.* TKTE, Budapest;
10. Bérczi Sz. (2007): A hun-szkíta ornamentika geometriai törvényei. *Magyar Szemle.* Új folyam XVI. 1-2. sz. (2007, Febr.) 83-100. old.
11. Bérczi Sz. (2009): Datahorizon from Eurasia in the 1st millennium B. C. Scythian Archaeological Treasures in Budapest at the Hungarian National Museum. *Journal of Eurasian Studies*, I. No. 2. pp. 11-20. (www.federatio.org/joes.html)
12. Brasinszkij, I. B. (1985): *Szkíta kincsek nyomában.* Helikon, Budapest;
13. Chavannes, E. (1893): *La Sculpture sur pierre en Chine au Temps de doux dinasties* Haan. Leroux, Paris;
14. Czeglédy K. (1969): *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig.* Körösi Csoma Kiskönyvtár 8. Akadémiai, Budapest;
15. Czuczor G., Fogarasi J. (1862-1874): *A magyar nyelv szótára* 1-6. köt. M.T. Akadémia, Budapest
16. Csihák Gy. (2000): *Dunhuang barlangképei és a Szenszi agyagkatonák néma üzenete a Magyar műveltség gyökereiről.* ZMTE, Budapest – Zürich;
17. Csomor L. (1996): *Őfelsége, a Magyar Szent Korona.* Székesfehérvár, (ISBN 9630475170);
18. Csornai K. (2007): Négy égtájon barbár csillag ragyog. Az ázsiai hunok a kínai forrásokban. László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület, Budapest
19. Cosmo, N. Di (2002): *Ancient China and its Enemies.* Cambridge University Press, Cambridge;
20. Diószegi V. (1998): *Sámánok nyomában Szibéria földjén.* Terebess Kiadó, Budapest;
21. Ecsedy I. (1979): *Nomádok és kereskedők Kína határain.* Körösi Csoma Kiskönyvtár 16. Akadémiai, Budapest;
22. Erdélyi I., Sugár L. (1982): *Ázsiai lovas nomádok.* Gondolat, Budapest;
23. Érdy, M. (1994): An Overview of the Xiongnu Type Cauldron Finds of Eurasia in Three Media, with Historical Observations. *International Symposium, Naples, Istituto Univ Orientale*; 1992 Nov. 379-438;
24. Érdy, M. (1991): *A magyarság finnugor őshazája a történelem társtudományainak térképekre vitt adatainak tükrében.* (In: Szatmári elegyes holmi, szerk. Áts J.) Mátészalka
25. Érdy M. (2001): *A hun lovastemetkezések.* Magyarorszáért, Édes Hazánkért Kiadó, Székesfehérvár;
26. FitzGerald, P. (1989): *Az ősi Kína.* Helikon, Budapest;
27. Fodor I., Kulcsár V. (2009): *Szkíta aranykincsek. (Scythian Gold Treasures.)* Exhibition Guide for the Hungarian National Museum, Budapest
28. Gamber O. von (1978): *Waffe und Rüstung Eurasiens.* Klinkhardt und Biermann, Braunschweig;
29. Garam É. (1995): *A tiszafüredi avar kori temető. (Das awarenzeitliche Graberfeld von Tiszafüred.)* Akadémiai Kiadó, Budapest
30. Götz L. (1995): *Keleten két a Nap.* Püski, Budapest;
31. Groot J. J. M. de (1921): *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens.* Berlin, Leipzig (Hungarian edition: Bakay, Csornai (2007): László Gyula Történelmi Egyesület, Budapest)
32. Hajdú P., Domokos P. (1978): *Uráli nyelvrokonaink.* Tankönyvkiadó, Budapest;
33. Hajdú P. (szerk.) (1975): *Uráli népek.* Corvina, Budapest;
34. Halász Z. (1966): *Romvárosok a sivatagban. Stein Aurél belső-ázsiai utazásai.* Móra Ferenc K., Budapest;
35. Hoppál M. (2005.): *Sámánok Euráziában.* Akadémiai Kiadó, Budapest;
36. Jettmar K. von (1964): *Die Frühen Steppenvölker.* Baden-Baden;
37. Lao Ce: *Tao Te King* (Az út és Erény Könyve, ford. Weöres S., Tőkei F.) Helikon, Budapest;
38. László Gy. (1974): *A népvándorlaskor művészete Magyarországon.* Corvina, Budapest;

-
39. László Gy. (1943): *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge*. Der Grabfund von *Koronc* und der altungarische Sattel. Budapest
 40. László Gy. (1942): Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszáma. Kolozsvár
 41. Lóczy L. (1890): *Gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjának tudományos eredménye*. Budapest; [23] Obrusánszky B. (2008): *Hunok a Selyemúton*. Masszi Kiadó,
 42. Miniaev, S. (1995): The excavation of Xiongnu Sites in the Buryatia Republic. *Orientations*, 26, No. 10, Hongkong;
 43. Miniaev, S. (1995): New finds of Xiongnu decorative bronzes and a problem of origin of “geometrical style” in Xiongnu art. *Archaeological News*, 4. Sankt-Petersburg;
 44. Miniaev, S. (1996): Xiongnu archaeology in Russia - new finds and some problems. *Arts Asiatiques*, 51, Paris;
 45. Miniaev, S. (1981): About definition of Xiongnu sites of Siberia. *Proceedings of the Methodical aspects of archaeological researches in Western Siberia conference*. Tomsk;
 46. Obrusánszky B. (2006): A magyar társadalomszerkezet keleti gyökerei. (The Eastern Roots of the Structure of the Hungarian Society). *Turán*, IX. évf. 3. sz. 7-38.
 47. Obrusánszky B. (2008): *Hunok a Selyemúton*. Masszi Kiadó, Budapest
 48. Okladnyikov A. P., Martinov A. I. (1983): *Szibériai sziklarajzok*. Gondolat, Budapest;
 49. Posta B. (1897): Régészeti tanulmányok az Oroszféldön. Budapest
 50. Rolle R. (1980): *Die Welt der Skythen*. Bucher, Luzern und Frankfurt;
 51. Rugyenko Sz. I. (1953): Kultura naszelényija gornava Altaja v szkifszkoje vrémja. Akademiya Nauk Sz. Sz. Sz. R. Moszkva i Leningrad;
 52. Szász B. (1943): *A hunok története. Atilla Nagykirály*. (*The History of the Huns. Atilla, the Great King*.) Bartha Miklós Társaság, Budapest (Szabad Tér K. 1994);
 53. Sze-ma Cs'ien: *Történeti feljegyzések*.
 54. Talbot-Rice, T. (1965): *Ancient Arts of Central Asia*, Thames and Hudson, New York;
 55. Tolszov Sz. P. (1950): *Az ősi Choresm*. Hungária, Budapest.

A rajzokat a szerző készítette.

DATAHORIZON FROM EURASIA IN THE 1st MILLENNIUM B.C.

Paper published unabridged in English in *Journal of Eurasian Studies* (<http://www.federatio.org/joes.html>) Volume I., Issue 2. April-June 2009, pp. 11-20.

~ ~ ~ ~ ~

FRIGYESY, Ágnes :

Oltalmazd alá futunk, Ó dicsőséges és áldott Szűz!¹*Többszázezer zarándok a Csíksomlyói búcsún*

— Itthon vagyunk Szűz Mária ősi kegyhelyén, a magyar nemzet szíve itt dobog most ebben az ünnepi órában. Égi Édesanyánk összefog bennünket, a világ különböző tájairól érkezett magyarokat — e szavakkal kezdte *Bábel Balázs Kalocsa-kecskeméti érsek a Pünkösdi Nagybúcsút 2009. május 30-án Csíksomlyón*. A Szent Koronát hozó *Asztrik érsek 90. utóda*ként köszöntötte zarándok testvéreit a szónok, aki hálát adott Istennek az ezeréves egyházmegyéért, valamint a nyolcszáz éves ferences rendért. A csíksomlyói búcsún az idén is többszázezren vettek részt, a *Széky gyors* ismét külön vonatot indított, immár 850 fővel Budapestről.

Bábel Balázs érsek szentbeszédében utalt a 2004. december 5-i szavazás eredményére és kérte: akik nemet mondtak a nemzet összetartozására, vagy közömbösek maradtak, bánják meg bűneiket! Hangsúlyozta: — Összetartozunk azokkal, akik előttünk jártak, akik keresztényeknek, magyaroknak, székelyeknek, csángóknak vallották, vallják magukat.

— Ki a bölcs? — tette fel a kérdést, majd így válaszolt rá: — Aki mindent a legmagasabb szempont szerint ítél meg. Nem csupán néhány esztendőre tekint előre, vagy a múltba hátra, hanem az örökkévalóság fényénél tudja áttekinteni a történelmet, benne felismeri Isten vonalvezetését, mert ő egyenesen ír görbe vonalakon. Egy francia származású nagy amerikai történész *Jacques Barzun* írja: „*Aki pedig a történelmet a maga teljességében szeretné megismerni, annak Istennel kell társalkodnia.*”

Bábel Balázs beszédében rámutatott: — Ha mi ezeréves történelmünkre gondolunk ezen a tájon, *Szent István* korától napjainkig, az „*ember-katedrálisokig*”: *Márton Áron*, és *Jakab Antal* püspökök, akkor látjuk, mennyi megpróbáltatás érte, s már-már a pusztulás szélére sodorta az ellenség ezt az országrészt. A sokszoros tatár és török pusztítások, majd a *150 évig betöltetlen gyulafehérvári püspökség*, a háborúk harcai, országheldarabolások, a falurombolás már a megsemmisülés vízióját vetítette elő. A török hódoltság ideje alatt már csak a ferencesek maradhattak meg, akik a katolikus hit őrzői voltak és ebből a kicsiny magból újra tudtunk kezdeni, mostani ittlétünk is ennek bizonyítéka. Számunkra a múlt erős gyökér, jelen és a jövő belőle él. A múlt azért reményünk, mert bizonyítja Isten gondviselését. Akik azonban nem tanulnak a történelemből, arra ítéltetnek, hogy megismételjék.

A szónok kitért a világ magyarságának helyzetére is: — A mi világunk benne a magyarság sorsa különösen is nagy válságban van. A magyarországi gondjainkat azért hozom elő, mert az ottani életünk visszahat a világon élő összes magyarra, és a *mindent megosztó szándék ellenére mi egy nemzet vagyunk*. A legtöbb ember csak a gazdasági bajokat érzékeli, hogy drágább lett az élet. Némelyek mélyebbre tekintenek, s azt mondják, mindez az erkölcsi válság miatt van. Az igazi okot kell keresnünk. Az európai ember az újkor óta elveszítette Istenbe vetett komoly hitét. Egy darabig még az erkölcsi érzéke megmaradt a jó és a rossz iránt, de hit hiányában ez is megszűnt. Az erkölcs támaszt kíván. Már *Dosztojevszkij* megállapította: — *Ha nincs Isten, mindent szabad*.

Az istenhit hiánya magával hozta az *erkölcsi válságot*: a *korruptálódást*, a bűn botrányig való fokozódását. Ezt követte az *értékválság*, amikor minden a pénz szerint ítéltetik meg és az emberi munka nem kapja meg az igazi értékét. Áldozatos munkakörökben dolgozó emberek *egy hónap alatt sem tudnak annyi jövedelemhez jutni, mint a mai világ gazdagjai sokszor egy óra alatt*. Az erkölcsi válságban még az is fájó seb, hogy az emberiség összejtét, a *családot rombolják* és vele szemben *mindenféle más együttélést a család rangjára emelnek*.

Az ifjúságot pedig elbizonytalanítják és megrontják a különböző Gender programokkal, amit röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy a mai ember szabadon döntse el, hogy férfi vagy nő, heteroszexuális, vagy homoszexuális, vagy épp transzszexuális lesz-e. Aztán ajánlják, hogy legálisan fogyasztható legyen a kábítószer, mert az nagy bevételt hozhat az államnak. A szenvedélyeknek kiszolgáltatott ifjúság céltalanul sodródik, depresszióssá válik és nagyon sokszor öngyilkosan végzi az életét. *Az ifjúság és a család tudatos rombolásának ellent kell állnunk*. A bajok elviselésében Szűz Máriától tanuljunk, aki maga is megtanult Krisztus módján szenvedni — mondta a szónok.

Bábel Balázs kijelentette: — Olyan mély depresszióban van népünk, s olyan a magyar lelkiállapot, hogy már szinte nem is hisz semmiben és nem reménykedik. Ilyenre nem volt még példa nagy háborúk után sem. Évekkel ezelőtt hallhattuk az eget verő gögös kijelentését egy politikusnak: „*Magyarok Nagyasszonya levette rólunk a kezét, majd mi gondoskodunk ezután a*

¹ A szerző felvételeivel.

magyarokról”. Másvalaki pedig azt mondta: „jóléti rendszerváltást hozunk”. És mi a valóság? Kisemmizettek lettünk és kifizethetetlen adósság jármában nyögünk. Az egyre növekedő munkanélküliség, a hadisarc szintű adózás milliőkat dönt *mély szegénységbe*. A gátlástalanul gyorsan meggazdagodóknak természetesen ez nem jelent lelkiismereti problémát. A legtehetségesebbek közül sokan kilátástalanságukban külföldön keresnek megélhetést. A demoralizált iskolákról és katasztrofális helyzetben lévő egészségügyi intézményekről már ne is szóljunk. Emberileg nincs már remény. És mégis! Társadalomlélektani kutatások bizonyítják, hogy az elkötelezetten vallásos emberek jobb testi, lelki egészségnek örvendenek az ő családjukban nagyobb a gyermekvállalás és még várható földi élettartamuk is hosszabb.

A Kalocsa-kecskeméti érsek hangsúlyozta: — Nem vette le rólunk a kezét a *Magyarok Nagyasszonya*, a csíksomlyói Szűz Mária. Abban is remélhetünk, hogy Európáról sem, hiszen Európa zászlaja kék mezőben 12 csillaggal Szűz Máriára utal.

A zarándokok az ünnepi órában, a nagy jubileumi évben hálaadással Istennek, mint gondviselő Atyának, megváltást hozó Fiúnak, és megújító Szentléleknek, Szent István király felajánlását mintegy megismételve imádkozták a zarándokok a legősibb Szűz Mária imádságot: *Oltalmad alá futunk Istennek szent szülője, könyörgésünket meg ne vesd szükségünk idején. Hanem oltalmaz meg minket minden veszedelemtől, Ó dicsőséges és áldott Szűz!*

Jakubinyi György gyulafehérvári érsek, aki „házigazdaként” köszöntötte a zarándokokat, utalt a 443 évvel ezelőtti hit védelemre, amikor a katolikusok ugyanezen a helyen kérték Szűz Mária segítségét. „*Isten, tarts meg minket őseink hitében és erényeinkben, ezt kérjük ma Tőled*” — mondta Jakubinyi érsek.

Hagyományokhoz illően idén is a világ számos pontjáról érkeztek zarándokok Csíksomlyóra. A *Székely gyors*, a tavalyi nagy sikerre való tekintettel 850 utassal, 13 kocsival második alkalommal indult útnak, a *Kárpát Európa Utazási Iroda* és az *Indóház* szervezésében. A különvonat idén is befutott a Gyimesekbe, az ezeréves, történelmi Magyarország vasúti határállomásához, ahol megtekintették a Rákóczi vár romjait, a vár tövében álló 30. számú MÁV őrházat, valamint részt vettek a *kontumáci* kápolna előtt *Böjte Csaba* által bemutatott szentmisén.

Egy csodálatos imádsággal búcsúzó olvasóimtól: „*Óh, kegyelmek Anyja, Székelyek Nagyasszonya! Tekints kegyelmesen sokat szenvedett, sok szükségét megélt hű gyermekeidre!*”



A búcsúba érkezők



A körmeneti keresztalja



Bábel Balázs Kalocsa-kecskeméti érsek az idei szónok



A kegytemplom



A kegyszobor



PILGRIMAGE TO CSÍKSOMLYÓ A.D. 2009

Ágnes Frigyesy provides a vivid report on the pilgrimage to Csíksomlyó, the centuries old holy site in the Eastern Carpathian Mountains. This year the main event took place on 30 May.

~ ~ ~ ~ ~

FRIGYESY, Ágnes :

A „Székely gyors” immár másodszor az ezeréves határnál¹

A „Székely gyors”, mely a csíksomlyói búcsúba és az 1000 éves határhoz viszi évente a zarándokokat: két év alatt fogalommal vált. E cikk írójának volt szerencséje már első alkalommal részt venni a nem mindennapi utazáson. Sokan nemzeti színű, mások Árpádsávós zászlókkal indultak útnak, s az erdélyi hegyekben ránk váró magyar testvéreinknek integethettünk velük. Az összetartozás érzése már Kolozsváron a szívekig hatolt.

Tavaly, és idén is az *Erdélyi Magyar Ifjak* vártak bennünket a kolozsvári állomáson. 2008-ban óriási rendőri kirendeltség pásztázta a könnyektől sem mentes testvérei kézfogást, ölelést, integetést. Idén már csak egy-két román rendőr vigyázta a rendet Kolozsváron. Tavaly mintegy négyszáz fővel, idén már 850 fővel, 13 kocsival indult útnak, a *Kárpáteurópa Utazási Iroda* és az *Indóház Utazási Magazin* szervezésében a magyar címeres mozdonnyal felkészített vonat. Már a Keletiben csodák részesei lehettünk. *Zalatnay István*, az *Erdélyi Gyülekezet* lelkésze és *Kosinszky Béla*, a *Mátyás templom* káplánja áldotta meg a vonatot és annak utasait!

Mező Tibor, a Kárpáteurópa Utazási Iroda vezetője, valamint *Hámori Ferenc*, az *Indóház Kulturális Magazin* főszerkesztő kiváló szervező-munkájának eredményeképp a 850 utas remek elszállásolásban részesült. A csíkrákosi *Kovács Anna-Mária* családjával együtt szervezte meg 200 utas csíkrákosi-, valamint további öt faluban koordinált 650 vendég elszállásolását. Minden állomáson zenével, énekkel, verssel és meleg vacsorával várták a zarándokokat.

Másnap, a csíksomlyói búcsúba indulás előtt a csíkrákosi vasúti vágányra beállt egy román vonat, melynek mozdonya elromlott. Így aztán a Székely gyors negyven perces késéssel indulhatott. Hogy véletlen malőr, vagy szándékos időhúzásra játszottak román testvéreink, rábízom olvasóimra. Mindenesre a különvonat utasai időben befutottak Csíkszereda vasútállomására, ahonnan gyalog zarándokoltak a Somlyó hegyre a pünkösdi szentmisére.

A Székely gyors másnap (az idén is) befutott a Gyimesekbe, az ezeréves, történelmi Magyarország vasúti határállomásához, ahonnan a búcsújárók gyalogszerrel tették meg az utat a történelmi határig, ahol megtekintették a Rákóczi vár romjait, a vár tövében álló 30. számú MÁV őrházat, valamint részt vettek a kontumáci kápolna előtt *Böjte Csaba* által bemutatott szentmisén. Ezt követően „Pille” címmel rockballadát hallhattak az érdeklődők a *Role Zenekar* és a gyimesi hagyományörző táncosok előadásában. „Ez a ballada rólunk szól, ott vagyunk a történetekben, a sohasem változó patak csobogásában, a szerelmét sirató csángó lány bánatában, táncoló ősapáink büszkeségben” — vallják az alkotók, *Papp Kincses Emese* rendező vezetésével.

S magáról a vonatban utazók hangulatáról is érdemes szót ejteni. Volt, aki már jövőre lefoglalta a helyét, mert mint mondta, idén februárban már alig akadt hely a Székely gyorson. „Zolika”, aki a román vasút szolgálatában áll, s aki *Dédán* szállt fel, szintén fogalommal vált. Kis termete, jó hangulata, ugyanakkor határozott utasításai nélkülözhetlenné tették a vonaton utazók számára. A vonatkísérők munkája is elsősorban a fel- és leszállásnál sokat ért! Visszafelé az úton egy Bécsben tanuló egyetemista került a vonatra, akinek elromlott az autója. Hegedűje, jó hangja viszont megmaradt, így a magyar népdaloktól, az ősi magyar énekekig volt hangos a büfécocsi. Méltóságát azonban mindenki megőrizte, ez is jellemzője a Székely gyors zarándokainak. A büfécocsit egyébként *Pécsi L. Dániel* jelképtervező 80 címe díszítette, aki elkészítette például *Körösfő*, *Szék*, *Farkaslaka*, vagy a *Hétfalusi csángó közösség* címerét. Ígérete szerint jövőre három csángó falu címerével lepi meg a csángómagyarokat, melyet a Székely gyors utasainak kíséretében adnak majd át 2010 Pünkösdjén.

A Székely gyors idén második alkalommal, balesetmentesen, lelki élményekkel gazdagon szállította Budapestre zarándokait. Székelyföld és a Gyimesek völgye, ott élő magyar testvéreink mosolya, könnye, ölelése összetart bennünket! Összetartozunk székely, csángó, magyar testvéreim!

¹ A szerző felvételeivel.



Indul a Székely gyors



A Székely gyors a Gyimesekben



Kolozsvárra érkeztünk



Mi is itt vagyunk



Kovács Anna-Mária és párja gondoskodott a 850 zarándok elszállásolásáról



Székely huszárok Gyimesbükön

SZÉKELY EXPRESS FOR THE SECOND TIME AT THE MILLENNARY FRONTIER

Ágnes Frigyesy provides a vivid report of the travel on the 'Székely Express' that took this year, for the second time, 850 pilgrims from Budapest to Csíksomlyó.

~ ~ ~ ~ ~

OBRUSÁNSZKY, Borbála :**Szobor Szentkatolnai Bálint Gábornak**

Az Erdélyben működő *Bálint Gábor Társaság*nak köszönhetően Szentkatolnai Bálint Gábor — a kiváló utazó és orientalista emlékére emlékszobrot emeltek szülőfalujában, Szentkatolnán az általános iskola udvarán. A szoboravatás 2009. június 13-án történt, Szentkatolna teljes kulturális közösségének jelenlétében. A szobrász, Vetró András jól ismeri Bálint Gábor portréját, hiszen ő készített róla két emléktáblát is. Az egyik emléktábla a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Magyar Tanszékén található, azon az egyetemen, amelyen Bálint Gábor az Ural-altáji Tanszéket vezette. A másik szülőfalujában található.

Szentkatolna lakói sohasem feledték településük híres fiát. Bakk Pál, helyi történész, összegyűjtötte a híres tudósról szóló történeteket és emlékeket, s az 1960-as években azokat magyar lapokban közzétette. A romániai forradalom után, 1991 táján, az általános iskola igazgatójának, Jakab Jolánnak sikerült elérnie, hogy az iskola felvegye Bálint Gábor nevét. Röviddel azután, Bálint Gábor születésének 150. évfordulóján a Bálint Gábor Társaság megrendezte az első nemzetközi Bálint Gábor konferenciát Szentkatolnán, amelynek az anyagát az Erdélyi Múzeum Egyesület adta ki.



Általános iskola Szentatolnán



Bálint Gábor mellszobra



Bálint Gábor emléktábla

STATUE TO GÁBOR BÁLINT DE SZENTKATOLNA

Paper published unabridged in English in *Journal of Eurasian Studies* (<http://www.federatio.org/joes.html>) Volume I., Issue 2. April-June 2009, pp. 21-22.

~ ~ ~ ~ ~

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Katolikus Szemle

1977.

XXIX. évfolyam 1. szám

RADVÁNYI, Miklós :

A szocialista törvényesség mint párthatalmi eszköz

Ez az előadás az Innsbrucki Magyar Egyetemisták és Akadémikusok Szövetségének múlt év novemberében tartott tanulmányi hétvégén hangzott el. A Szerző az állam- és jogtudományok doktora, 4 éve hagyta el Magyarországot és jelenleg a Regensburgi Egyetem Münchenben működő Keleteurópai Jogi Intézetének tudományos kutatója. Több németnyelvű jogkritikai tanulmány szerzője.

A közép- és keleteurópai kommunista rendszerek az elmúlt három évtizedben több-kevesebb belső átalakuláson és differenciálódáson mentek keresztül. Ennek az egyes országokban eltérő mértékben érvényesülő és különböző formákat öltő folyamatnak egyik területe a hatalom gyakorlásának módszere és az ezzel összefüggő jogrend kialakulása. Ami ezen a téren Magyarországon megfigyelhető, eltér a szomszédos kommunista rendszerű országokban tapasztalható fejlődéstől, ugyanakkor magán viseli minden kommunista ország jogrendjének, a « szocialista jogrendnek », valamint a hatalmat gyakorló párt és a társadalom viszonyának jellegzetes vonásait.

A szocialista törvényesség

Ezt a folyamatot jobban megértjük, ha alaposabban megvizsgáljuk, mit jelent a « szocialista törvényesség » fogalma elméleti és gyakorlati téren egyaránt. Induljunk ki a hivatalos felfogásból. A MSZMP, a magyarországi kommunista párt 1975 márciusában tartott XI. kongresszusának a párt munkájáról és további feladatairól szóló határozata második fejezetében a következő megállapítást olvashatjuk:

« A Magyar Népköztársaságban érvényesül a szocialista törvényesség. Államunk a jövőben is következetesen érvényt szerez a szocialista törvényességnek: mindenkitől egyaránt megköveteli az egész nép érdekeit kifejező törvények megtartását, és védi a törvényeink szerint élő állampolgárok biztonságát. A párt-, állami és társadalmi szervek továbbra is éberen ügyeljenek, hogy a szocialista törvényesség mindkét értelemben csorbitatlan legyen: a törvényt, a törvényességet a hatóságok, a gazdasági szervek is, az állampolgárok is minden körülmények között tiszteljék és tartsák meg »¹.

A párthatározat idézett mondatai valójában a szocialista törvényesség lenini megfogalmazását ismétlik meg. Eszerint szocialista törvényesség nem más mint a jogszabályok megtartása és megtartatása. Még pontosabban megfogalmazva a lenini koncepció lényegét azt mondhatjuk, hogy a jogszabályok megtartása nemcsak az állampolgárookra, hanem az állami szervekre nézve is kötelező. Mint ahogy az első olvasásra is szembetűnik, ez a fogalom meghatározás formális jellegű, vagyis csak a jogszabályok mindenirányú tiszteletbentartásáról beszél anélkül, hogy a törvényesség lényegét, tartalmát érintené, arról érdemlegesen mondana. Így nem tudunk meg semmit arról, hogy milyen jogszabályok azok, amelyeket az állampolgároknak és az állami szerveknek egyaránt meg kell tartaniuk, nem tudunk meg semmit a jogforrásokról sem, tehát azokról a szervekről és szervezetekről, amelyek jogszabályok kibocsátására jogosultak. Továbbá nem világosít fel bennünket ez a lenini fogalom arról sem, hogy milyen viszony áll fenn az egyes jogszabályok között, nevezetesen hogyan alakulnak az alá- és fölérendeltségi viszonyok, és hogy milyen szempontok alapján ítélandó meg az állami szervek, illetőleg az állampolgárok olyan magatartása, amely ezen törvényességet sérti. Már maga ez a fogalom meghatározás « szocialista törvényesség » is félreérthetetlenül utal arra, hogy itt nem egy olyan általános törvényességről van szó, mint amilyen, mondjuk, egy nyugateurópai demokráciában vagy az Amerikai Egyesült Államokban létezik, hanem egy úgynevezett szocialistáról. Mivel tudjuk, hogy a szocialista jelző

¹ A MSZMP XI. kongresszusának határozata a párt munkájáról és a további feladatokról. II. fejezet, 5. pont. Népszabadság, 1975 márc 23.

valójában pártosságot jelent, talán közelebb jutunk ezen jogi és, már itt kimondhatjuk, politikai jelenség lényegének meghatározásához, ha egyszerűen azt mondjuk, hogy a szocialista törvényesség fogalmán pártos, mégpedig politikailag pártos törvényességet kell érteni. Hogy ez a politikai pártosság mit jelent, úgy hisszük nem szorul a politikai helyzet ismeretében különösebb magyarázatra. Ha mindezt szem előtt tartjuk, akkor bontakozik csak ki előttünk a már idézett hivatalos fogalom meghatározás formalizmusa és ezzel együtt járó belső ellentmondása amely ezen rendszerek lényegéhez, mindennapi gyakorlatához szervesen hozzátartozik.

Miről is van itt valójában szó. Nem kevesebből, mint arról a törvényességről, amely a kommunista párt jogszabályokba öntött akaratát hivatott következetesen az állami, a társadalmi és a magánélet minden területén maradéktalanul érvényre juttatni. Mert nem az állami szervek, tehát azon szervek, amelyek a jogszabályokat megalkotják, a jogi akarat hordozói, hanem a kommunista párt, amely ezen állami szervezettel párhuzamosan, de e fölött cselekedve, politikai akaratát jogszabályok formájában mind az állami szervekkel, mint pedig az állampolgárokkal közli. A szocialista törvényesség tehát valójában azt jelenti, hogy az államban létező, de annak fölérendelt és attól független pártapparátus akarata, vagy még helyesebben parancsa, mindenkire kötelező és az minden körülmények között vakon és pontosan végrehajtandó.

A párt kiváltságos helyzete

Ezen fogalom meghatározásunk alátámasztására elegendő a kommunista államok alkotmányaira hivatkozni, amelyek mind kimondják, hogy az állam és a társadalom vezető ereje a kommunista párt. E kategorikus elvi jellegű megállapítás annyit jelent, hogy mind a társadalom, mind pedig az állam a párt irányítása, ellenőrzése alatt áll. Hogy a párt hogyan irányít és ellenőriz, mi ennek az irányításnak és ellenőrzésnek tartalma, arról nemcsak az alkotmányok, hanem az egyéb jogszabályok is mélyen hallgatnak. Hallgatnak mégpedig azért, mert a párt nemcsak az állam, az egész társadalom fölött áll, hanem a jogszabályok fölött is. És ez a helyzet nemcsak érdekes, hanem különleges is. Egy szervezet, amely egy adott államban, társadalomban létezik, abban fejt ki működését, ezen állami, társadalmi formáció nélkül elveszítené létezésének jogosultságát, önmagát ezen formáción kívülállónak, ezen formációtól függetlennek nyilvánítja. Ez a jogi szakadék, amely a pártot az általa irányított és elnevezett államtól és társadalomtól elválasztja csak egy módon hidalható át, mégpedig a párt által megalkotott olyan különleges jogforrás által, amely a párt és az állami szervek viszonyát meghatározza.

Ilyen különleges okmány minden kommunista rendszerű országban a párt szervezeti szabályzata². Ez a szervezeti szabályzat, amelyet nyugodtan nevezhetünk a kommunista államok belső alkotmányának, meghatározza a párt szervezetét, az egyes szervek hatáskörét, illetékességét, feladatait és rendelkezik arról, hogy ezen szervek milyen formában és keretek között irányítják az állami szerveket, ellenőrzik egyúttal ezen szervek tevékenységét, valamint hogy milyen eszközökkel befolyásolják az egyes állampolgárok életét. Ezen belső alkotmánynak tükröképe és kiegészítése az államok írott alkotmánya. Az az alkotmány, amelyet Sztálin alatt a Szovjetunióban 1936-ban készítettek, és amely formáját tekintve alig különbözik egy tényleg demokratikus állam alkotmányától. A különbség, amelyet a politikai események egyszerű szemlélője nem láthat, éppen az, hogy nem ez az írott állami alkotmány határozza meg egy kommunista rendszerű ország hétköznapijait, hanem a sokkal kevésbé ismert, a jog szempontjából megfoghatatlan pártalapszabályzat.

Az ilyen, hogy úgy mondjam, torz alkotmányos helyzet, amely a kommunista országok sajátossága, a legkésebb bizonyítéka az úgynevezett szocialista törvényesség különleges jellegének. Mert ez a törvényesség volt az, amelynek égisze alatt a Szovjetunióban milliókat semmisítettek meg, ez a törvényesség az, amelynek nevében a Szovjetunió által a második világháború után meghódított európai államokban embereket likvidáltak, vagy tették tönkre egzisztenciájukat és ez a törvényesség az, amelynek nevében napjainkban a helsinki konferencia záróokmányának és az Egyesült Nemzetek Szervezetének határozatai ellenére a politikailag másként gondolkodók ezreit küldik elmeegógyintézetbe, kényszerítik hazájuk elhagyására, vagy egyszerűen megsemmisítik őket. Az így, a maga meztelenségében feltáruló szocialista törvényesség valójában a demokratikus világ által ismert és elismert törvényességnek groteszk torzója, ellentéte.

Mi az állami alkotmány szerepe?

Ha ezen általános eszmefuttatás után a konkrét helyzetet válaszoljuk fel, ezt csak azért tesszük, mert így még szembetűnőbb a kommunista rendszer embertelensége és az a tény, hogy a kommunista világnézet semmiképpen sem jelenthet alternatívát a pluralisztikus demokrácia intézményével szemben. Minden kommunista állam forma szerint hivatalos jogforrása az állami alkotmány. Ezen alkotmányok többek között tartalmazzák az állampolgárok alapvető jogainak és kötelezettségeinek jegyzékét. Így a magyar alkotmány is, amely 54. §-nak első bekezdésében a következőt mondja ki: « A Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat. » A második bekezdés így folytatódik: « A Magyar Népköztársaságban az állampolgári

² A párt szervezeti szabályzata.

jogokat a szocialista állam érdekeivel összhangban kell gyakorolni; a jogok gyakorlása elválaszthatatlan az állampolgári kötelességek teljesítésétől. »³

Ha e két idézett alkotmányos rendelkezést gondosabban szemügyre vesszük és kritikai elemzés tárgyává tesszük, az első, ami szembetűnik az, hogy míg az első bekezdés emberi jogokról, addig a második bekezdés állampolgári jogokról beszél. Ez a tény csak annyit jelenthet, hogy a Magyar Népköztársaságban, tehát a kommunista rendszerű Magyarországon, az emberi jogok nem azonosak az állampolgári jogokkal, és fordítva.

Az emberi jogok rendszerének érvényesülése azt jelenti, hogy minden embernek, vagyis természetes személynek, olyan jogai vannak, amelyek emberi mivoltukból fakadnak és amelyek attól függetlenül is léteznek, hogy az állam azt elismeri vagy sem⁴. Ilyen jogok a költözködés szabadsága, a szólásszabadság és mindazok a személyi jogok, amelyeket a francia forradalom klasszikusai műveikben felsorolnak. Ezek a jogok azonban a kommunista jogelmélet szerint burzsoá kategóriának, vagyis a polgári demokrácia sajátos jogrendjének számítanak. Ezeket a jogokat a kommunista rendszerű Magyarország, de a többi kommunista rendszerű ország is « tiszteletben tartja ». A kifejezés « tiszteletben tartani » természetesen semmiképpen sem jelenti ezen jogok elismerését vagy biztosítását. Tehát egy kommunista rendszerű államban az embernek nincsenek természetes, veleszületett jogai, csak olyanok, amelyeket az állam, végsősoron azonban a kommunista párt az egyén számára különböző politikai megfontolásokból kiindulva biztosít. Mint látjuk egy jogszabályi helyen belül két különböző fogalom meghatározás is előfordul, amelyet a felületes szemlélő észre sem vesz. Természetes hogy az ilyen jellegű jogszabályalkotás nem mentes politikai elfogultságoktól, és semmiképpen sem segíti elő a törvényesség megszilárdítását.

De vegyünk a magyar alkotmányból további példákat. Az 59. § első bekezdése kimondja, hogy « ...a Magyar Népköztársaság biztosítja az állampolgárok számára a művelődéshez való jogot. » Ez a jogszabályi hely egy egyszerű kijelentést tartalmaz, amelyből nem tudjuk meg, hogy mi ennek a művelődési jognak a tartalma és főképpen azt nem, hogy az állam hogyan biztosítja ezt a jogot. Az alkotmány azonban ezekre a kérdésekre nem ad választ. Ugyanezen paragrafus második bekezdése így hangzik: « A Magyar Népköztársaság ezt a jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező általános iskolával, közép- és felsőfokú oktatással, a felnőtt dolgozók továbbképzésével és az oktatásban részesülők anyagi támogatásával valósítja meg. »

Hogy a valóság az alkotmányos rendelkezésektől mennyire eltér, annak igazolására elég megemlíteni csupán két tényt a művelődésügy köréből. Az egyik a 60-as évek közepén nyíltan, azóta pedig minden hivatalos cáfolat ellenére diszkrétebb formák között folytatott származásszerinti megkülönböztetés. Eszerint nem munkás- és parasztszülöktől származó gyermekek számára vagy csak korlátozottan áll rendelkezésre iskolai férőhely, vagy pedig teljesen kizárják őket a továbbtanulás lehetőségéből. És mindez az alkotmányos rendelkezés ellenére, a párt napi politikájának hatására történik.

A másik ilyen tény a numerus clausus, amely szerint a fiataloknak csak egy meghatározott százaléka tanulhat tovább közép-, illetőleg felsőoktatási intézményekben. Az intézmény vezetőjének elutasító határozata ellen lehetőség van előbb a közvetlen feletteshez, majd pedig az illetékes miniszterhez fellebbezni, de a miniszter elutasító határozata ellen nem lehet bírósághoz fordulni. Magyarországon az alkotmányos rendelkezések ellenére sem létezik egyetlen jogi rendelkezés, amely lehetővé tenné a művelődéshez való alkotmányban biztosított jog bírói kikényszerítését. Elég csak megemlíteni az alkotmánybíróság vagy az úgynevezett közigazgatási bíráskodás teljes hiányát.

A « törvényesség » állami ellenőrzése

De ugyanígy felsorolhatnánk és alkotóelemeire szedhetnénk a többi úgynevezett állampolgári jogot is. Mert hogy a lelkiismereti szabadság, a vallás szabad gyakorlásának joga, a szólás-, a sajtó-, a gyülekezési szabadság és az egyesülési jog nemcsak hogy nincs biztosítva, hanem annak komolyan vétele, tehát gyakorlása a magyar büntető törvénykönyv számtalan rendelkezésének megsértését jelenti, bizonyítja azt az anakronisztikus helyzetet, amelyet már a párt és az állam, valamint a párt szabályzata és az állami alkotmány viszonylatában már bemutattunk. De hangsúlyozni szeretnénk, ez a törvényességi helyzet nem csupán a hazai rendszer, hanem mindazon államok sajátossága, amelyeket az egyeduralkodó kommunista párt vezet, árnyalatbeli eltérésekkel. Miután nagy vonalakban bemutattuk az írott jogszabály és a valóság teljes különbözőségét és ezzel együtt az úgynevezett szocialista törvényesség belső ellentmondását, figyelmünket arra a következő kérdésre fordíthatjuk, hogy melyek azok a szervek és szervezetek, amelyek ezen törvényesség ellenőrzésére hivatottak.

A törvényesség ellenőrzésére hivatott szervek sorában az első minden kommunista rendszerű államban a parlament, vagy ahogy Magyarországon nevezik az országgyűlés. Az országgyűlés az a szerv, amely egyedül jogosult törvények alkotására. A törvényekben az állampolgárok alapvető jogait és kötelezettségeit érintő viszonyokat kell szabályozni. Így az országgyűlés jogalkotó tevékenységén keresztül a leghatékonyabban tudja a törvényességet biztosítani. De ha közelebbről megnézzük ezt az országgyűlést, akkor azt tapasztaljuk, hogy a demokratikus államokban működő rokonintézményéhez csak nevében mutat

³ Magyar Közlöny, 1972 ápr. 26., 32. szám.

⁴ Az állampolgárok alapjogai és kötelességei. Bp. 1965. 29. old.

hasonlóságot. Tagjait a párt társadalmi szervezetének, az úgynevezett Hazafias Népfrontnak a javaslatára jelölik ki és választják meg. És mint testület évente legfeljebb kétszer, de akkor is csak néhány napra működőképes. Hatáskörét és feladatait időközben a tagjai sorából választott elnöki tanács gyakorolja, amelynek tagjai általában a párt központi vagy éppen politikai bizottságának is tagjai. Magyarországon például Kádár János, aki köztudomásúan a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára és a Politikai Bizottság tagja, egyúttal országgyűlési képviselő és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja. De ugyanezekben a tisztségekben találjuk Kállai Gyulát, a HNF elnökét, Német Károlyt, a Központi Bizottság titkárát, Gáspár Sándort, a SZOT elnökét és Losonczi Pált, az Elnöki Tanács elnökét, hogy csak az ismertebbeket említsem. Ez a felsorolás is bizonyítja, hogy a legfelsőbb államhatalmi szervben valójában a kommunista párt uralkodik. És itt a legszembetűnőbb az a párhuzamosság is, amelyet a párt és állami szervek viszonyának bemutatásánál már részletesen elemeztünk.

Ez az országgyűlés ellenőrzi az alkotmány megtartását és ezen tevékenysége keretében az állami szerveknek alkotmányba ütköző, vagy a társadalom érdekeit sértő rendelkezéseit. Az országgyűlés tehát egyfajta alkotmányos felügyeletet lát el, amely formáját tekintve nem terjed ki a párt szervezeteire és tartalmában csak arra szorítkozik, hogy alacsonyabbrendű jogforrásokat az alkotmányos rendelkezésekkel összeveti. Ez a tevékenység természetesen két okból is elégtelen. Először is a párt nem tartozik a legfelsőbb államhatalmi szervnek felelősséggel. Határozatait az alkotmányos rendelkezésekkel ellentétesek is lehetnek, másrészt pedig az egyes jogszabályokat csak formálisan értelmezi.

Az országgyűléshez hasonló funkciót gyakorol az Elnöki Tanács is, amely egyrészt őrködi az alkotmány végrehajtását, másrészt pedig alkotmányossági felügyeletet gyakorol a tanácsok fölött. Első jogkörében megsemmisíthet, illetőleg megváltoztathat minden olyan jogszabályt, államigazgatási határozatot vagy intézkedést, amely az alkotmányba ütközik. Második jogkörében kitzí a tanácsok általános választását, gondoskodik a tanácsok jogainak védelméről és feloszlátja azt a tanácsot, amelynek működése az alkotmányba ütközik, vagy a nép érdekeit súlyosan veszélyezteti. Mint látjuk az Elnöki Tanács törvényességi felügyelete majdnem megegyezik az országgyűlésével.

A következő olyan szerv, amely törvényességi felügyeletet lát el, a Minisztertanács. Ennek keretében védi és biztosítja az állampolgárok jogait, a törvények és törvényerői rendeletek végrehajtását, irányítja a tanácsokat és ellátja tevékenységük törvényességi felügyeletét. A Minisztertanács ezen tevékenységére ugyanazon kritikai észrevételek vonatkoznak, mint az országgyűlés működésére. A törvényességi felügyelet szempontjából fontos szerv az ügyészség, amely szinte az államélet minden területén törvényességi felügyeletet gyakorol. Tevékenysége sajátos jellegű és valójában arra korlátozódik, hogy a jogszabályok, rendelkezések megtartását ellenőrzi az állami, társadalmi és gazdasági szerveknél⁵. Magasabb államhatalmi, államigazgatási és társadalmi szerveknél azonban nem végezhet ilyen irányú tevékenységet. Ezeket a felügyeleti szerveket is mint az országgyűlést, szorosan kezében tartja a párt. Ezen szervek irányítása és ellenőrzése több csatornán keresztül érvényesül. A két legfontosabb ezek közül a párthatározatok, amelyek kötelezik ezeket a szerveket, valamint az ezen szerveknél dolgozó párttagok fegyelmi felelőssége és beszámolási kötelezettsége az illetékes pártbizottságnak. így előáll az a helyzet, hogy például egy megyei ügyészség vezetője, vagy a legfőbb ügyész sokkal inkább a párt határozatainak végrehajtását tartja fontosabbnak mint a törvényes rendelkezések betartását.

Ez a rövid áttekintés is, amely a minden kommunista rendszerű államban kisebb eltérésekkel megmutatkozó törvényszerűségek bemutatására szorítkozott, bizonyítja hogy a « szocialista törvényesség » nem más mint egy olyan politikai kategória, amely a mindenkor kommunista párt akaratának jogszabályi megvalósítását célozza. Ezért úgyis mondhatjuk, hogy ez a törvényesség a kommunista párt politikai hatalmi eszköze az állami szervek és az állampolgárok irányítására és ellenőrzésére.

~ ~ ~ ~ ~

⁵ Török Lajos: Az állami ellenőrzés szocialista rendszere. Bp. 1971. 97. old.

Új Látóhatár

1975.

XXVI. évfolyam 1. szám

GELLÉRT, Andor :**Magyar diplomaták Moszkvában, 1934—1941.**

— A magyar-szovjet viszony a moszkvai magyar királyi követség titkos jelentései tükrében —

1.

1934 őszének egy délutánján a római szovjet nagykövetség épületében megjelent Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a magyar kormány teljhatalmú megbízottja és egy nagyfontosságú dokumentumot írt alá Patyomkin nagykövettel.¹ A római megállapodás értelmében a Szovjetunió és Magyarország diplomáciai viszonyba lépett egymással. A kapcsolatok, rövid megszakítástól eltekintve, 1941. június 26-ig tartottak, amikor a két ország között a hadiállapot beállt. A két időpont közötti magyar-szovjet viszony alakulásáról csak nagy általánosságokat tudunk, mert mindeddig sem a Szovjetunió, sem a Magyar Népköztársaság nem hozta nyilvánosságra az idevonatkozó diplomáciai iratokat. Néhány évvel ezelőtt az utóbbi megkezdte ugyan elődjének külpolitikájára vonatkozó iratanyag közzétételét,² ennek keretében a magyar-szovjet háború előzményeivel kapcsolatos dokumentumokat is nyilvánosságra szándékozik hozni, de a beígért ötödik kötet még mindig nem jelent meg. Egy szerencsés véletlen azonban a történészek és más érdeklődők segítségére sietett. Néhány évvel ezelőtt a New York-i *Magyar Történelmi Társaság* birtokába kerültek ugyanis a *moszkvai magyar királyi követség Budapestre küldött jelentéseinek hiteles másolatai*. Ezeket a Társaság a közeljövőben a tudományos kutatás rendelkezésére szándékozik bocsátani. Az izgalmas iratanyag körülbelül 1000 közleményből: bizalmas, szigorúan bizalmas és titkos politikai jelentésből, valamint számjeles táviratból áll, amelyet a Moszkvában akkreditált két magyar követ³ küldött Budapestre, a diplomáciai viszony felvételének időpontjától a hadiállapot beálltának a napjáig.

Az anyag eredetét illetően a Történelmi Társaság nem nyilatkozott, de egyesek azt hiszik, azokról a „tájékoztató köriratokról” van szó, amelyekkel a régi külügyminisztérium informálni szokta a magyar külképviseleti szerveket, s amelyeket valamelyik nyugati külképviselet vezetője New Yorkba juttatott, mielőtt hivatalát átadta a népidemokrácia képviselőinek. De az is lehetséges, hogy a jelentések a *régi külügyminisztérium irattárának egy részét képezik*, amelyet a háború vége felé Nyugatra szállítottak, hogy a megszállók vagy az új politikai rendszer elől megmentsék. A szerző is ezt a második feltevést osztja, még pedig azon az alapon, hogy a szóbanforgó iratok „eredeti” másolatokból állnak, amelyek mindegyike Moszkvában készült és ugyancsak ott lett hitelesítve az idevonatkozó formai követelmények betartásával. Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy az anyag nem egészen teljes, de hiányosságai ellenére is alkalmas arra, hogy a szovjet-magyar kapcsolatok alakulásába részletes betekintést nyújtson és majdan a Budapesti közlésekre anyagot, szükség esetén, kiegészíthesse.

*

A jelentések arról tanúskodnak, hogy a magyar követség Moszkvában, hasonlóan más államok külképviseleti szerveihez, erősen el volt szigetelve a szovjet élettől. A külügyi népbiztosság protokollfőnöke meg is mondta Kristóffy Józsefnek, a második magyar követnek, megérkezése alkalmával, hogy „a diplomaták a külügyi népbiztos nagy elfoglaltsága miatt főleg Potemkin helyettes népbiztossal és az illetékes politikai osztályok vezetőivel érintkeznek”, ami a magyar követ szerint azt

¹ Vlagyimir Petrovics Patyomkin, szovjet diplomata és történész, 1932 és 1934 között római nagykövet, 1937 és 1940 között pedig a külügyi népbiztos első helyettese volt. A moszkvai jelentésekben mint Potemkin szerepel, neve azonban a Magyarországon 1945 után meghonosodott átírásban: Patyomkin.

² Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936-1945, I-IV. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, Budapest.

³ Jungerth-Arnóthy Mihály: 1934 végétől 1939. február 2-ig; Kristóffy József: 1939 októberétől 1941. június 26-ig.

jelentette, hogy „ne is jusson eszükbe más szovjet tényezőkkel is kapcsolatot teremteni”.⁴ Az elszigeteltséget nyelvi nehézségek is növelték. Kristóffy idejében például senki sem tudott jól oroszul a követségen; „a beosztott sajtóelőadó nyelvismerete fogyatékos”, „a követség a szovjet hatóságokkal nem képes érintkezni”, „gyakran egy egyszerű telefonbeszélgetést sem tud lebonyolítani”, jelentette Budapestre Kristóffy követ.⁵ Ezeket a nehézségeket a két követ azonban bizonyos mértékben leküzdötte. Mindkettőjük szoros kapcsolatot tudott teremteni a külügyi népbiztosság illetékes tisztviselőivel, sőt *gyakran találkoztak és beszélgettek Litvinovval és Molotovval*, az akkori idők két külügyi népbiztosaival. Sztálinnal ugyan egyikük sem tárgyalt, de az akkoriban nem is volt divatos, mert a szovjet diktátor a háború előtt nem fogadott diplomatákat vagy külföldi államférfiakat. Szoros kapcsolatba kerültek ezenkívül a szovjet főváros fontosabb diplomataival is, mint például a francia, az olasz, a japán, a német és a török nagykövetekkel, akiknek mindegyike komoly információs hálózattal rendelkezett. Ezekre és hasonló forrásokra támaszkodva érdekes beszámolókat juttattak Budapestre a szovjet bel- és külpolitika csaknem minden fontosabb problémájáról. Figyelemreméltók ezek között azok, amelyeket Jungerth⁶ a *hírhedt kirakatperek háttéréről és lefolyásáról* küldött. Ezek egyikén-másikán maga is jelen volt „elejétől végig”, s a vádlottak közül néhányat személyesen is ismert. E perekről jelentve a magyar követ egy alkalommal megemlékezik „a láthatatlan hallgatóságról” is, azt állítván, hogy a körülbelül 600 személyt kitevő látható hallgatóságon kívül a „bíráskodás felett, karzati magasságban, négy vörös tüllel bevont ablak mögött ... Radek és Pjatakov vallomásait maga Sztálin is végighallgatta”.⁷ Érdekesek azok a jelentések is, amelyeket a balti államok bekebelezéséről és két távolkeleti népköztársaság felállításáról küldtek Budapestre. Ezek arról tanúskodnak ugyanis, hogy a Szovjetunió ezeken a területeken próbálta ki a módszereket, amelyeket a második világháború után a délkelet-európai államokkal szemben alkalmazott.⁸ Figyelemre tarthatnak számot természetesen azok a jelentések is, amelyeket a *Moszkvában élő magyar emigránsok életéről*, belső harcairól, különösen Kun Béla és a Landler-csoport ellentéteiről, Kun Béla bukásáról és Rákosi Mátyás kiengedése körülményeiről küldtek Budapestre, és amelyek arról tanúskodtak, hogy jólétesült bizalmi embereik lehettek a magyar emigránsok soraiban.⁹ Érdekesek azok a beszámolók is, amelyeket a szovjet belpolitikai élet alakulásáról, a pártban tapasztalható áramlatokról és a Szovjetunió alkotmányjogi, gazdasági és nevelésügyi problémáiról írtak s amelyek fényt vetnek arra, hogy miképp látták ezeket a kérdéseket a konzervatív Magyarország diplomatai. Részünkről azonban azok a jelentések tarthatnak a legnagyobb érdeklődésre számot, amelyek a *szovjet–magyar viszony alakulásával és a Szovjetunió Duna völgyi politikájával foglalkoznak*.

*

Ezek megértéséhez tudnunk kell: a magyar diplomácia főtörekvése Moszkvában is az volt, hogy megértést és támogatást eszközöljön ki a magyar külpolitika célkitűzései, különösen a trianoni szerződés revíziójára irányuló próbálkozások számára, s ezért kezdettől fogva nagy súlyt helyezett arra, hogy a két kormány viszonya minél barátságosabb legyen. A két rendszer közötti világnézeti ellentéteket Budapest igyekezett ennél fogva teljesen a háttérbe szorítani s magatartását minden kérdésben szigorúan pragmatikus alapokra helyezte. Jungerth már 1934 decemberében közölte az illetékes szovjet tényezőkkel, hogy a magyar kormány baráti gesztust kíván tenni a Szovjetunió felé s valami formát keres, hogy Rákosi Mátyást szabaddalra helyezze s a Szovjetunióba kiengedje. Ebből a korai kezdeményezésből akkor semmi sem lett, mert a Komintern és más kommunista körök lármás propagandába kezdtek Rákosi érdekében, akinek akkoriban folyt a második pere, s a kormány nem akart abba a látszatba kerülni, hogy külföldi nyomásra cselekszik.¹⁰ A két ország kapcsolatait megnehezítették akkoriban a Szovjetunió ellen folyó magyar sajtótámadások is, amelyek ellen Moszkvában ismételtén kifogást emeltek. Válaszaiban Jungerth hangoztatta ugyan, hogy ezek a sajtóhangok nem képviselik a magyar kormány álláspontját s hogy azokkal szemben valójában a kormány is tehetetlen, de mindemellett Kányát is sürgette, hogy intse mérsékletre a szóbanforgó lapokat. „Ezek a lapok olyan cikkeket hoznak, amelyek moszkvai köröket csak ingerlik, anélkül, hogy Magyarország számára bármit is használnának” — írta jelentésében.¹¹ Ismerve a szovjet vezetők növekvő aggodalmát Németországgal szemben, Jungerth szüntelenül kérte az illetékes tényezőket, hogy *Magyarországot ne azonosítsák mindenben Németországgal*. Rámutatott, hogy a magyar külpolitika legfontosabb törekvése az ország függetlenségének a biztosítása s a magyar kormány keze szabad, mert

⁴ 12. pol.; 1939. XI. 15. — A lábjegyzetekben szereplő rövidítések: *pol.* futárszolgálattal Budapestre küldött, jobbra szigorúan bizalmas politikai jelentések. Az előtte szereplő számjegy a követség iratszámát jelenti. Az utána következő dátum a jelentés megírásának időpontja. *Szj.* számszámú táviratban küldött közlemény. *Bp.* a külügyminisztérium által a követségeknek küldött közlemény.

⁵ *Szj.* 44; 1941. III. 6. és *Szj.* 46; 1941. III. 7.

⁶ Jelentései aláírásánál Jungerth-Arnóthy Mihály a Jungerth nevet használta s a rövidség kedvéért mi is ezt követjük.

⁷ 14. pol.; 1937. III. 3.

⁸ 128. pol.; 1940. VIII. 10. és 123. pol.; 1940. VII. 27. stb.

⁹ 42. pol.; 1936. III. 29. stb.

¹⁰ 11. pol.; 1934. XII. 18. és 33. pol.; 1935. XI. 2.

¹¹ 24. pol.; 1937. II. 9.

Budapestet semmilyen formális politikai szerződés nem köti Berlinhez.¹² Litvinovval beszélve elismerte ugyan, hogy a két ország (ti. Magyarország és Németország) törekvései között sok hasonlatosság van, de rámutatott arra is, hogy ez csak abból származik, hogy a békeszerződések a két állam ellen hasonló méltánytalanságokat követtek el. Jungerth azonban azt is nagy nyomatékkal hangoztatta, hogy a németekkel ellentétben Magyarország békés úton kívánja az ellene elkövetett igazságtalanságok jóvátételét,¹³ s közölte a népbiztossal, hogy a magyar kormány a fegyverkezési egyenjogúság kérdésében sem követi Németország példáját, s nem fogja önkényesen felmondani a békeszerződés erre vonatkozó rendelkezését.¹⁴ Azt is közölte a népbiztosságon, hogy *Magyarország az Anschlusst sem tartja kívánatosnak*¹⁵ s *Németország dunavölgyi terjeszkedését a maga részéről is veszélyesnek tekinti*. „Magyarország politikája ezekben a kérdésekben egy úton halad a szovjet politikával” — mondta Litvinovnak,¹⁶ majd hozzátette: „A szovjet—magyar viszony baja épp ott van, hogy Moszkvában nem tudják, vagy nem is akarják Trianont szétválasztani Versaillestól s ezért minden Berlin ellen irányuló csapásuk Budapestet is éri.”¹⁷

Jungerth egy teljesen új dunavölgyi politikára akarta rávenni a szovjet vezetőket. „Szovjetunió mostani politikája, amely a német terjeszkedés megakadályozása céljából Délkelet-Európában a kis-antantra támaszkodik, fiaszkóhoz vezet”... „a kisantant államok egymagukban nem tudják megakadályozni a németek Duna völgyi terjeszkedését s egymásután német befolyás alá fognak kerülni”... „a német terjeszkedést a Duna völgyében csakis az ottlakó népek megbékéltetésével lehet megakadályozni”... „ha a Szovjetunió Németország terjeszkedését meg akarja állítani, nem szabad megengednie, hogy a Duna völgyi államok két ellenséges táborra oszoljanak”... „a Szovjetunió adjon tanácsot a kisantantnak, hogy egyezzen meg Magyarországgal”... „egy megegyezés a Duna völgyi államok ellenállóképességét megerősítené”... „*egy megegyezés érdekében Magyarország mérsékelné követeléseit*”... „ha egy megegyezés létrejönne Magyarország és a kisantant államok között, az utóbbiaknak nem kellene félni, hogy a magyarok új követelésekkel állnának elő; Budapest különbséget tesz az önként vállalt egyezmények és a diktátumok között”... „az oroszok érdeke is az, hogy a kisantantot engedékenységre bírják, hogy ezáltal a Duna völgyi kérdés rendezhető legyen”... „*különbén Olaszország és Magyarország kényszerítve lesz Berlinhez közeledni*” fejtette ki Jungerth az évek során a szovjet külpolitika vezetőinek, többek között magának Litvinovnak.¹⁸

Az Anschlusst követő nap drámai hangulatában, amikor „Moszkvában valóságos pánik uralkodott”, Jungerth ismét elment Litvinovhoz és kifejtette neki: „az eredendő hiba az volt, hogy a nagyhatalmak ismételt figyelmeztetés ellenére sem voltak hajlandók a Duna völgyében elkövetett hibákat jóvátenni, s ezért nem lehetett a szükséges együttműködést megteremteni a németek előretörésével szemben.”¹⁹ A csehszlovák válság kitörése előtti hetekben ezeket mondta Litvinovnak: „a nyugati nagyhatalmak elhanyagolták a közép-európai kérdést, s most tehetetlenül állnak a problémával szemben”... „ha a hibák orvoslását most is elmulasztják, a Duna völgyi kérdés rendezése teljes mértékben a németek kezébe megy át.”²⁰ Egyszóval, a magyar diplomácia *egy új Duna völgyi koncepciót akart elfogadtatni Moszkvában* s rá akarta venni a szovjet vezetőket arra, hogy egy közép-európai újjárendezés érdekében konkrét kezdeményezéseket tegyenek, vagy legalábbis támogassanak egy ilyen próbálkozást. Ugyanakkor azonban azt is tudni kell, hogy Budapest célja nem egy németellenes tömb létrehozása volt, hanem csak arra törekedett, hogy „önállósítsa a Duna völgyi államokat Németországgal és a többi nagyhatalommal szemben”, ami Jungerth jelentése szerint „Litvinovot is kielégíteni látszott.”²¹

*

Ezek után lássuk, melyek voltak *a Szovjetunió fontosabb törekvései* szovjet—magyar viszonylatban. Ehhez tudnunk kell, hogy a kapcsolatok első szakaszában, 1934 és 1939 között, a szovjet külpolitika első és legfontosabb feladatát a hitleri Németország felől fenyegető veszélyek elhárításában látta s ezt a célját a kollektív biztonsági rendszer megerősítésével és a kölcsönös segélynyújtásra épülő szövetségek létrehozásával akarta elérni. Magyar vonatkozásban ennek alapján Moszkva arra törekedett, hogy *ebbe a rendszerbe Magyarországot is valahogy beleépítse*, vagy legalábbis megakadályozza, hogy Budapest Németországhoz közeledjék. Ennek a politikának egyik velejárója az volt, hogy Magyarországnak a kisantanttal is együtt

¹² 28. pol.; 1936. II. 29.

¹³ Szj. 11.; 1936. II. 29.

¹⁴ 63. pol.; 1937. II. 28.

¹⁵ Szj. 11.; 1936. II. 29.

¹⁶ 47. pol.; 1936. IV. 28.

¹⁷ 99. pol.; 1937. V. 9.

¹⁸ 60. pol.; 1937. III. 17. — Szj. 15.; 1937. III. 25. — 31. pol.; 1935. V. 9.

¹⁹ 60. pol.; 1938. III. 17.

²⁰ 85. pol.; 1938. V. 6.

²¹ 63. pol.; 1937. III. 28.

kellett volna működnie, hiszen a Moszkva szeme előtt lebegő kollektív biztonsági rendszernek a kisantant államok is szerves részei lettek volna.

Litvinov és Jungerth között lefolyt beszélgetések során ezek a szovjet törekvések világosan kifejezésre jutottak. A szovjet népbiztos már egyik első találkozásuk alatt közölte a magyar követtel, hogy „a Szovjetunió gátat akar emelni Németország Duna völgyi terjeszkedése elé”,²² s „amennyire csak lehet Magyarországot távol akarja tartani Németországtól.”²³ 1937 márciusában Jungerth ennek a törekvésnek a megerősödéséről jelenti Budapestnek: „*Moszkvában Magyarország megnyerését tartják az Anschluss megakadályozása mellett a legfontosabb momentumnak* a németek délkelet-európai előretörése ellen irányuló politikájukban.”²⁴ Ezzel egyidejűleg Litvinov üzenetet küldött Kányának, hogy próbáljon kiegyezni és együttműködést teremteni a kisantant államokkal; egy ilyen terv megvalósítása érdekében a Szovjetunió támogatására számíthat.²⁵ Az Anschluss után, a csehszlovák válság kitörése előtti napok egyikén a népbiztos még tovább megy és azt mondja Jungerthnek, hogy „*Magyarországnak Franciaország, Anglia, a Szovjetunió és a kisantant felé kellene orientálódnia.*”²⁶

Most lássuk, mi volt az a *quid pro quo*, amelyet Moszkvában a magyar külpolitikának egy ilyen alapvető fordulatáért Magyarország számára kilátásba helyeztek? A külügyi népbiztosságon elsősorban azzal érveltek, hogy Magyarország maga is veszélyben van s ennél fogva saját jólfelfogott érdeke is azt diktálja, hogy a kollektív biztonságban keressen védelmet. S a veszély nagyságát a szovjet diplomácia minden tagja élénk színekkel ecsetelte Jungerthnek. „Mussolini eladta Ausztriát”, mondta neki a római szovjet nagykövet 1937 márciusában.²⁷ Néhány nappal később Patyomkin azzal ijesztette, hogy „hírek szerint Hitler felújította a hírhedt Mittel-europa eszméjét”.²⁸ Az Anschluss után néhány nappal Litvinov félig tréfásan, félig komolyan azt mondta Jungerthnek, aki épp szabadságra készült, hogy „*jó lesz szietnie, ha Budapestet még mint magyar várost akarja látni.*”²⁹ Az olasz–német közeledés megindulása alkalmával Litvinov azt is megkísérelte, hogy megingassa Budapestnek az olasz támogatásba vetett bizalmát. „Olaszország olyan viszonyba került Németországhoz, mint amilyen az Osztrák-Magyar Monarchia volt, csak hogy a hitleri Németország erősebb és arrogánsabb...” — mondta a magyar követnek.³⁰ Az Anschluss után a népbiztos még ennél is drámaibb színekkel igyekezett Budapesttel megértetni veszélyes helyzetét; „Magyarország és Jugoszlávia kifelé hozsannáznak az Anschluss felett, de lelkük mélyén segítségért kiáltanak” — fakadt ki Jungerthnek március vége felé.³¹

A külügyi népbiztosság nagy előzékenységet tanúsított a magyar követséggel szemben, hogy a sürgetett együttműködés útját egyengesse. A követségi épület céljaira rendelkezésre bocsátotta az egykori osztrák–magyar követség palotájának egy részét „örökre és minden házbér nélkül.” „Az épületnek ez a része sokkal jobb, mint amelyet az osztrákok kaptak” — jelentette Jungerth.³² Litvinov viselkedéséről pedig a követ így ír egyik jelentésében: „Litvinov elejétől kezdve komoly érdeklődést, sőt mondhatnám szimpátiát tanúsított Magyarország iránt, és ő talán az egyetlen a szovjet külpolitika vezetői között, aki a mi helyzetünket megérti és a mi viszonyunkat a Duna völgyi államokhoz és a nagyhatalmakhoz megértéssel bírálja el.”³³

Litvinov bizalmas beszélgetések során úgy nyilatkozott Jungerthnek, hogy a *magyar külpolitika törekvéseit is indokoltnak tartja*. „A békés revíziónak nem vagyunk ellene, ha az nem provokál háborút” — mondta már 1935 márciusában Jungerthnek.³⁴ Ezzel egyidejűleg cikket íratott Radekkel az Izvesztyijában, sürgetve, hogy a Népszövetségi Egyezségokmány 19. cikkelyét fogalmazzák meg szabatosabban és tegyék ezáltal alkalmazhatóvá.³⁵ Magyar szempontból ez is fontos gesztus volt, mert Magyarország részben erre a cikkelyre alapozta a békés revízióra irányuló törekvéseit. „A revíziónak, ha az együttműködéshez vezetne Magyarország és a kisantant között, nem vagyok ellene” — egészítette ki Litvinov egy másik alkalommal a revízióval kapcsolatos koncepcióját.³⁶

²² Szj. 15.; 1935. III. 25.

²³ 48. pol.; 1935. XI. 6.

²⁴ 63. pol.; 1937. III. 28.

²⁵ Szj. 15.; 1937. III. 25.

²⁶ Szj. 8.; 1938. V. 5.

²⁷ Szj. 14.; 1937. III. 16.

²⁸ 99. pol.; 1938. V. 9.

²⁹ 60. pol.; 1938. III. 16.

³⁰ 65. pol.; 1938. III.

³¹ U.o.

³² 26. pol.; 1935. V. 29.

³³ 110. pol.; 1936. VII. 20.

³⁴ Szj. 5.; 1935. IV. 9.

³⁵ A 19. cikkely szövege: „A Közgyűlés időnként felhívja a Szövetség tagjait az alkalmatlanná vált szerződések ... megvizsgálására, amelyek fennmaradása a világbékét veszélyeztethetik.”

³⁶ Szj. 5.; 1935. IV. 9.

A szovjet népbiztos a fegyverkezési egyenjogúság kérdésében is elismerte a magyar álláspont helyességét. „A jogegyenlőség megadásának a halogatása Magyarországot csak szerződészegésre kényszerítené” — mondta Jungerthnek, miután Németország, sőt Ausztria is egyoldalúan felmondta a békeszerződéseknek a fegyverkezés korlátozására vonatkozó rendelkezéseit.³⁷

Bizalmas beszélgetések során Litvinov arról is biztosította a magyar követet, hogy a Szovjetunió nem támogatja a kisantant Magyarországgal szemben.³⁸ „Felkért, hogy arról is biztosítsam Nagyméltóságodat, hogy a szovjet—csehszlovák segélynyújtási szerződésnek nincs kötelező ereje Magyarországgal szemben, csakis Németország ellen irányul” — jelentette Jungerth a külügyminiszternek 1935 júniusában.³⁹ „A szovjet kormányt a közép-európai térségben csakis Ausztria függetlenségének biztosítása érdekli, nem pedig azok a szerződések, amelyeket a kisantant államok egymással kötöttek” — mondta egy más alkalommal Litvinov.⁴⁰ Hasonló szellemben beszélt David Stern, a népbiztosság közép-európai osztályának a vezetője is. „Nous ne soutenons en rien la Petite Entente contre la Hongrie. Il n'est pas dans notre intérêt d'affaiblir la Hongrie, au contraire...” — jegyezte meg 1937 márciusában.⁴¹ A szovjet kormány álláspontját azonban Litvinov fejtette ki a legmarkánsabban egy hosszabb beszélgetés alkalmával, amiből a magyar követ a következő konklúziókat vonta le: „A kisantant értéke Litvinov szemében minimális... Céljuk elérése érdekében Moszkvában ma bármilyen más kombinációt elfogadnának... Benyomásom szerint *hajlandók volnának a kisantantot feláldozni, sőt Magyarországot határainak a kiigazításához segíteni*, ha ez megakadályozná a németek előretörését Délkelet-Európa felé... Ez az álláspont azonban megváltozhatik, ha a fenti célra egy alkalmasabb kombináció lehetősége jelentkezne ...”⁴²

A német terjeszkedés megakadályozása céljából Moszkva a kisantant mellett valóban más hatalmi csoportosulások lehetőségét is kereste. 1935 áprilisában Litvinov például nyíltan megmondta Jungerthnek, hogy a szovjet kormány a *Habsburg ház Ausztriában való restaurálása ellen nem emelne kifogást*, mert abban az Anschluss megakadályozásának egyik módját látja.⁴³ „Quasi szuggerálta, hogy ennek a felfogásnak az osztrák sajtóban is adjunk helyet.” 1936-ban Jungerth azt is jelentette, hogy a szovjet főváros illetékes helyein Olaszország, Magyarország és Ausztria együttműködését is helyeslik, mert azt is alkalmasnak tartják a német terjeszkedés feltartóztatására.⁴⁴ S volt egy időpont, amikor Litvinov hajlandónak látszott konkrét lépéseket is tenni egy magyar értelemben vett dunavölgyi újjárendezés érdekében. 1937. március 25-én lezajlott beszélgetésük alkalmával Jungerth szerint a népbiztos *egyértéktelt vele abban, hogy a magyar területi követelések kielégítése érdekében Moszkvának Párizssal és Londonnal karöltve közös lépéseket kellene tennie a kisantant kormányoknál.*⁴⁵ „A népbiztos ily határozott és gyors állásfoglalása ösztönösen meglepett... külön megkérdeztem, hogy Nagyméltóságodnak a beszélgetés lefolyásáról és az ő állásfoglalásáról referálhatok-e, amihez hozzájárulását megadta” — jelentette Budapestre a magyar követ.⁴⁶ Jungerth rövidesen olyan híreket is kapott, hogy Litvinov ez alkalommal csakugyan tett is valamit a beszélgetés szellemében és *Patyomkint Párizsba küldte, hogy a francia és angol kormányt közös kezdeményezésre ösztönözze.*⁴⁷

*

A zárt ajtók mögött elhangzott kölcsönös fogadkozások ellenére a szovjet—magyar viszony alakulása végül is mindkét félben csalódást keltett, sőt *1939 februárjában a kapcsolatok rövid megszakításához vezetett.* Ennek egyik oka kétségtelenül az volt, hogy a két fél között fennálló világnézeti ellentétek, noha azokat céljaik érdekében mindketten leplezték, egymáshoz való viszonyukban mégis nagyfokú bizalmatlanságot teremtettek. Magyar vonatkozásban ezt a bizalmatlanságot fokozta, hogy a felelős szovjet vezetők sohasem voltak hajlandók *a nyilvánosság előtt is megismételni azokat a biztató nyilatkozatokat, amelyeket a magyar törekvésekkel kapcsolatban bizalmasan tettek.* A szovjet—csehszlovák segélynyújtási szerződés megkötése alkalmával Litvinov határozottan megcáfolta a csehszlovák lapokban megjelent cikkeket, amelyek szerint az egyezmény Magyarországgal szemben is segélynyújtásra kötelezi a feleket, de a nyilatkozatot nem volt hajlandó a nyilvánosság előtt is megismételni. „Negatív dolgokról nem lehet nyilatkozni” — mondta Jungerthnek,⁴⁸ amikor a követ erre

³⁷ Szj. 20.; 1936. IV. 14.

³⁸ Szj. 15.; 1935. IV. 16.

³⁹ U.o.

⁴⁰ Szj. 5.; 1935. IV. 9.

⁴¹ 5. pol.; 1937. III. 15.

⁴² 63. pol.; 1937. III. 28.

⁴³ Szj. 5.; 1935. IV. 9.

⁴⁴ Szj. 17.; 1936. IV. 6.

⁴⁵ 63. pol.; 1937. III. 28.

⁴⁶ U.o.

⁴⁷ 192. pol.; 1937. X. 10.

⁴⁸ 37. pol.; 1935. VI. 16.

sürgette. Litvinov nem volt hajlandó azt a nyilatkozatát se megismételni, hogy a Szovjetunió nem támogatja a kisantantot Magyarországgal szemben, jölehet ez erősen megjavította volna a magyar közhangulatot a Szovjetunió irányában s a magyar sajtó magatartásában is kedvező változáshoz vezethetett volna.⁴⁹ Ezenkívül a szovjet sajtóban is állandó támadások láttak napvilágot a magyar törekvések ellen, ami Budapesten megerősítette azt a felfogást, hogy *a szovjet kormány Magyarországgal kapcsolatban teljesen más álláspontot képvisel a nyilvánosság előtt, mint amit a bizalmas beszélgetések során hangoztat.* Még ennél is nyugtalanítóbban hatott Budapesten, hogy a szovjet diplomácia a sajtóval együtt döntő időpontokban nyíltan szembefordult a magyar törekvésekkel, noha zárt ajtók mögött megértést mutatott irányukban. A csehszlovák válság alkalmával például Moszkva le akarta beszélni Budapestet, hogy a magyar területi igényeket Moszkva túlzottnak minősítette és a *komáromi tárgyalások megkezdésének a napjától kezdve a sajtóban és a diplomáciai fronton éles harcot vívott ellenük.*⁵¹ A szovjet kormány természetesen ellene volt a Ruténföld Magyarországhoz csatolásának és a lengyel–magyar határ létesítésének is, sőt a bécsi döntőbírói ítéletet sem ismerte el. Jungerth több ízben is megkérdezte a külügyi népbiztosságon, hogy miért ilyen barátságtalan a szovjet politika Magyarország irányában, s egy alkalommal Patyomkintól ezt a választ kapta; hogy „... a magyar ügy rendezése a müncheni egyezmény következménye volt, amelynek megkötésében mi nem vettünk részt, s amelyet mi erőszakosnak és igazságtalannak tekintünk”, de „a Szovjetunió elvben nincs az önrendelkezési jog gyakorlása ellen.”⁵² Litvinov maga viszont egyik nyilatkozatában élesen kirohant „a revizionizmus elve és a történelmi jog elve ellen.”⁵³

A magyar kormánynak a végén azt is fel kellett ismernie, hogy a Szovjetuniótól a Duna völgyi újjárendezés érdekében nem lehetett komoly kezdeményezést várni. Patyomkin párizsi útjának az eredménye mindössze az lett, hogy Guido Schmidt osztrák külügyi államtitkár látogatása alkalmával a francia és az angol kormány javasolta a kisantant államoknak, hogy egyezzenek meg Ausztriával és Magyarországgal.⁵⁴ E vérszegény kezdeményezésnél Moszkva többet nem tett, sőt rövidesen Litvinov is megváltoztatta azt a kedvező álláspontját, amelyet 1937. március 25-én Jungerthel folytatott beszélgetése során képviselt. Új nézetét a „Journal de Moscou”, a külügyi népbiztosság francia nyelvű félhivatalosa fejezte ki 1938. április 19-i számában. A lap ez alkalommal azt ajánlotta, hogy Magyarország csatlakozzék a kollektív biztonsági rendszerhez és lépjen együttműködésre a kisantanttal, *anélkül, hogy Moszkva azért bármilyen ellenszolgáltatást helyezett volna kilátásba.*⁵⁵ A lapban kifejtett álláspontot Litvinov rövidesen szóban is megismételte Jungerthnek, azt tanácsolva, hogy Magyarország orientálódjék Franciaország, Anglia, a Szovjetunió és a kisantant felé *biztonsága érdekében.*⁵⁶

A „tanácsot” Budapest, persze nem fogadta el s Jungerth több ízben is kifejtette, hogy a magyar kormány miért nem hajlandó a kollektív biztonsági rendszerhez csatlakozni. „Azért vagyunk ellene, mert a status quo eszköze ..., mert a trianoni szerződés által teremtett helyzettel szemben rosszabb szituációba hozna minket. A kollektív biztonság elvének elismerése ugyanis azt jelentené, hogy Magyarország kötelezné magát katonai erejének latbavetésével biztosítani azokat a területeket, amelyeket a trianoni szerződés alapján szomszédai Magyarországtól kaptak. Ezt még a békeszerződés sem követelte tőlünk, nem kívánhatja tehát senki, hogy Közép-Európa újjárendezésénél a békeszerződéseknel súlyosabb kötelezettségeket vegyünk magunkra” — mondta Jungerth Litvinovnak egy alkalommal.⁵⁷ A magyar követ ezenkívül arra is rámutatott, hogy kormánya az ország biztonságát sem látja garantálva a kollektív biztonsági rendszerrel vagy a kisantanttal való együttműködés által, „hiszen ezek az államok nemrégén Ausztria függetlenségét is garantálták”.⁵⁸ A magyar követ azt is hangsúlyozta, hogy kormánya nem zárkózik eleve el a kisantanttal és „a békeszerető államokkal” való együttműködés elől, de annak feltételei vannak. „*A békés evolúció lehetőségéről és határon túli kisebbségeink sorsáról nem vagyunk hajlandók lemondani*” — mondta Litvinovnak.⁵⁹

*

Budapest elzárkózása a kollektív biztonsági rendszer és a kisantanttal való együttműködés elől Moszkvában csalódást és ingerültséget váltott ki, ami két ízben is komoly feszültséget okozott Moszkva és Budapest viszonyában. Először 1935-ben,

⁴⁹ 28. pol.; 1936. II. 29.

⁵⁰ Szj. 28.; 1938. IX. 26.

⁵¹ Szj. 40.; 1938. X. 16.

⁵² Szj. 41.; 1938. X. 16.

⁵³ Szj. 41.; 1937. VII. 19.

⁵⁴ 192. pol.; 1937. X. 10.

⁵⁵ 75. pol.; 1938. IV. 27.

⁵⁶ 85. pol.; 1938. V. 6.

⁵⁷ 28. pol.; 1936. II. 29.

⁵⁸ 75. pol.; 1938. IV. 27.

⁵⁹ 28. pol.; 1936. II. 29.

amikor Magyarország nem volt hajlandó csatlakozni az Olaszország ellen elrendelt népszövetségi szankciókhoz, s másodszor 1939-ben, amikor a magyar kormány is csatlakozott az antikomintern paktumhoz. Az első aránylag könnyen elsimult, de a második komoly válsághoz *s a diplomáciai kapcsolatok rövid megszakításához vezetett.* Az utóbbit a magyar kormány szerette volna elkerülni s ebből a célból meg akarta nyugtatni Moszkvát, hogy a csatlakozásnak nincs szovjetellenes éle, s pusztán „baráti gesztus akart lenni Németország felé a csehszlovák kérdésben nyújtott támogatásáért”.⁶⁰ A magyar lépésnek ezt az értelmezését a szovjet kormány azonban nem fogadta el s Litvinov válaszában kifejezésre jutott mindaz az elégedetlenség, amit mindaddig magábafojtott. „A paktumnak agresszív éle van... a Szovjetunió ellen irányul... a csatlakozás érthetetlen és indokolatlan, mert a Szovjetunió sohasem lépett fel Magyarország érdekei ellen ... külső erők kényszerítették a magyar kormányra ... rövidesen rá fognak jönni, hogy túl sokat fizettek azért a kis darab földért, amit kaptak ... Budapest is Prága sorsára fog jutni” mondta Litvinov, amikor a szovjet kormánynak a diplomáciai viszony megszakítására vonatkozó határozatát Jungerthtel közölte.⁶¹

1939. február 4-én a magyar követség személyzete, egy házgondnok kivételével, elhagyta Moszkvát, s ezzel lezárult a szovjet—magyar kapcsolatok első szakasza. Ennek egyik jellegzetessége abban volt, hogy *a két fél között csakugyan nem álltak fenn konkrét érdekellentétek vagy vitás kérdések, s a köztük felmerült nehézségeket a két ország külpolitikájának ellentétes orientációja okozta,* vagyis az a körülmény, hogy politikai törekvéseik megvalósítását és biztonságuk megteremtését mindegyikük más-más hatalmi csoportosulásban való részvétellel akarta elérni. A Litvinov és Jungerth között folyt dialógus során ez a probléma több ízben szőnyegre került. „Magyarország a gyakorlatban német politikát folytat, jóllehet nincsenek érdekellentétei velünk, s formális szerződés sem áll fenn közte és Németország között” — mondta Litvinov Jungerthnek.⁶² Egy más alkalommal Jungerth hasonló megjegyzést tett a népbiztosnak szovjet—kis antant vonatkozásban; „Elismertem neki” — jelenti Budapestre —, hogy „a Szovjetunió a kisantantot nem támogatja kifejezetten Magyarország ellen, de *az általános nemzetközi politikában a Szovjetunió politikája sokszor találkozik a kisantant mint hatalmi csoport politikájával,* sőt a szovjet diplomácia erős befolyást gyakorol a kisantant államok külpolitikájára, így tehát sok esetben szemben találjuk magunkat a szovjet politikával, amennyiben az más célok szem előtt tartásával, akarva, nem akarva Magyarország érdekei ellen irányul.”⁶³

2.

A diplomáciai viszony a két ország között 1939. október 19-ig szünetelt. Ezalatt olyan nagyjelentőségű események mentek végbe, mint amilyen Ruténföld Magyarországhoz csatolása, Prága megszállása, Litvinov bukása, a Molotov—Ribbentrop paktum aláírása s a háború kitörése volt. Az 1939. október 19-én kezdődő új fejezet valamivel több, mint másfél évig tartott, s e rövid idő alatt is sorsdöntő események történtek a szovjet—magyar viszonyban. Ezek sorába tartozik az erdélyi kérdés rendezése, Magyarország csatlakozása a Háromhatalmi Paktumhoz, Jugoszlávia lerohanása, a szovjet—német háború kitörése és nem utolsósorban Magyarország hadbalépése.

A kapcsolatok újrafelvételét egy radikális fordulat tette lehetővé. Ez 1939 májusában indult meg a szovjet külpolitikában. Következmenyekenként Litvinov megbukott s a külügyi népbiztosság vezetését Molotov vette át. A személycserével párhuzamosan gyökeres változás, *valóságos diplomáciai forradalom,* ment végbe a szovjet külpolitikában. Ausztria és Csehszlovákia példáján okulva Moszkva felismerte, hogy biztonságát ő sem építheti többé a nyugati segítség reményére s a kollektív biztonság illúzióját feladva *együttműködésre lépett halálos ellenfelével,* a hitleri Németországgal. Ez a fordulat távolról sem azt jelentette, hogy a szovjet vezetőket többé nem aggasztották a Harmadik Birodalom felől fenyegető veszélyek. A lépés mögött épp az a felismerés állt, hogy *ezeket a veszélyeket ellenfeleikkel együttműködve biztosabban el tudják hárítani,* s egyidejűleg, a szovjet külpolitika több más törekvését is meg tudják valósítani. Ezek és hasonló körülmények miatt az új viszony is bizalmatlansággal és ellentmondásokkal volt telítve, de Moszkva a helyzetet nem élte ki újdonsült partnerével, mert a háborúból ki akart maradni, s remélte, hogy a konfliktus hosszú lesz és kapitalista ellenfelei elvéreznek benne.

A szovjet—német viszonyban beállott fordulat természetesen a szovjet—magyar viszony alakulására is erősen kihatott. A változás következtében *a szovjet külpolitika is arra az útra lépett, amelyet Budapest követett.* A magyar külpolitika ugyanis szintén a németekkel való együttműködés révén vélte az ország biztonságát megteremteni s a magyar nemzeti törekvéseket megvalósítani, s ugyanakkor Magyarországot is nyugtalanították a németek Duna völgyi terjeszkedéséből folyó veszélyek. Mindehhez járult még az is, hogy Magyarországnak és a Szovjetuniónak Romániával szemben azonos törekvései voltak, ami az együttműködés lehetőségét szintén előmozdította közöttük. Kristóffy József, az új magyar követ megbízólevele átadása alkalmával Kalinyin⁶⁴ sürgette is, hogy a két kormány „felejtse el a múlt kellemetlenségeit s éljen jószomszédi viszonyban

⁶⁰ Bp. Szj. I.; 1939. I. 10.

⁶¹ 7. pol.; 1939. I. 27.

⁶² 28. pol.; 1936. II. 29.

⁶³ 63. pol.; 1937. III. 28.

⁶⁴ Mihail Ivanovics Kalinyin, 1938 és 1946 között a Legfelső Tanács Elnökségének elnöke.

egymással, mert a két ország között nincsenek érdekellentétek s nincs helye az antagonizmusnak".⁶⁵ Patyomkin rövidesen arra célzott, hogy a két hatalom közötti jószomszédi viszonyt *politikai együttműködéssé lehetne fejleszteni*, s meglepően arról kezdett érdeklődni, hogy Magyarország milyen úton-módon kívánja megvalósítani a Romániával szemben fennálló területi követeléseit, amit Kristóffy úgy értelmezett, hogy ezzel a magyar kormányt a *kérdés felvetésére ösztönözte*. Ez az érzése azáltal is megerősödött, hogy a helyettes népbiztos a magyar kormány megnyugtatóására hozzátette: „a szovjet—magyar határ Európa legnyugodtabb határa és a szovjet kormány eltökélt szándéka, hogy a nyugalmat ott a jövőben is fenntartsa.”⁶⁶ Ez a nyilatkozat is ösztönzésként hatott, hiszen arra mutatott, hogy a Szovjetunió nem szándékozott abban az időben igényt támasztani Kárpátaljára, miként azt egyes hírek tudni vélték. Az erdélyi kérdés felvetésére a következő ösztönzés 1940. június 29-én, tehát pontosan azon a napon történt, amikor a szovjet csapatok Besszarábiába bevonultak. Dekanoszov, az új helyettes külügyi népbiztos ez alkalommal azt mondta Kristóffynak, hogy a Szovjetunió nem emelne kifogást az erdélyi kérdés felvetése ellen. „Magyarország helyzete Erdéllyel kapcsolatban sok tekintetben azonos azzal, ami a besszarábiai kérdésben részünkről is fennállott Romániával szemben” — mondta a magyar követnek.⁶⁷ Csáky külügyminiszter kérdésére⁶⁸ válaszolva július 4-én Molotov maga is megszólalt és azt üzenté Kristóffyn keresztül Budapestre, hogy „a Szovjetunió a Romániával szemben támasztott magyar követeléseket megalapozottnak tartja és azokat a békekonferencián hajlandó jogilag támogatni...” „Egy esetleges magyar—román konfliktus esetén a Szovjetunió magatartása a magyar követelések tekintetében elfoglalt álláspontjából következne.”⁶⁹ Molotov e kijelentéseit megismételte a magyar—román tárgyalások megkezdésének napján,⁷⁰ majd a bécsi döntőbíróági ítélet előtti izgalmas órákban is, amikor Csáky megbízásából Kristóffy újból feltette neki a kérdést, hogy „magyar—román konfliktus esetén milyen gyakorlati következményei lennének a szovjet álláspontnak?” Molotov válasza ez volt: „a Szovjetunió magatartása az események során kedvező lesz Magyarországra számára.”⁷¹ A szovjet segítőkészségét az események valóban be is bizonyították. A bécsi döntőbíróág előtti napok során szovjet részről számos határincidenst provokáltak a szovjet—román határ mentén, a külügyi népbiztosság tiltakozó jegyzéket nyújtott át Gafencu moszkvai román követnek⁷² s a TASSZ ügynökség is éles hangú kommunikációt⁷³ adott ki a határincidensekkel kapcsolatban. E határincidensek, amelyeket Kristóffy szerint is *a szovjet kormány provokált*, a bécsi döntőbíróági ítélet után is folytatódtak, sőt Gafencu szerint október folyamán a *szovjet kormány újabb területi követelésekkel lépett fel Romániával szemben*.⁷⁴ Az új követeléseket a bukaresti kormány visszautasította s ebben a németektől is támogatást kapott, akik a döntőbíróági ítélet után garantálták Románia új határait.

A szovjet magatartás rejtélyeihez tartozik, hogy a moszkvai kormány *ez alkalommal sem volt hajlandó a nyilvánosság előtt is kifejezésre juttatni azt a támogatást, amelyet Magyarországnak zárt ajtók mögött ígért*. Molotov augusztus 25-én azt mondta Kristóffynak: „nem látja indokoltnak, hogy a szovjet sajtó a magyar-román vitában leszögezze a szovjet kormány nézetét. Ha erre szükségét lát, meg fogja fontolni a dolgot”.⁷⁵ Az is feltűnést keltett Budapesten, hogy Molotov augusztus elején *Magyarországot és az erdélyi kérdést teljesen kihagyta külpolitikai expozéjából*, noha a román-magyar válság akkor már a legfontosabb nemzetközi problémává vált, s zárt ajtók mögött Moszkva erőteljesen biztatásokat adott a magyar kormánynak.⁷⁶ *A magyar álláspontot a szovjet sajtó sem igen támogatta s az egyetlen kedvező állásfoglalást a Komintern lapjának az augusztusi száma közölte, amely mellel megjegyezve csak a döntőbíróági ítélet után jelent meg.*⁷⁷

Ezek a rejtélyek Budapesten is sok fejtörést okoztak s Csáky ezért felszólította Kristóffy, közölje véleményét a szovjet magatartásról.⁷⁸ A követ *impressziója* az volt, hogy a *szovjet kormány egy magyar-román fegyveres konfliktust akart kirobbantani*, mert az „megzavarná a Romániából folyó nyersanyagszállításokat s alkalmat adna a Szovjetunióknak, hogy a felfordulást kihasználva újabb román területeket hódítsa meg, s esetleg az olajmezőkre is rátegye a kezét”.⁷⁹ Kristóffy szerint Moszkva a magyarokat ezért arra ösztönözte, hogy ha kell, német ellenkezés dacára fegyverrel is érvényesítsék követeléseiket, sőt azok fokozására is bátorította őket, hogy egy békés megoldás lehetőségét megnehezítse.⁸⁰ Mindezt Moszkva titokban akarta

⁶⁵ Szj. 6.; 1939. X. 25.

⁶⁶ Szj. 4.; 1940. I. 15.

⁶⁷ Szj. 88.; 1940. VI. 2.

⁶⁸ Bp. Statissime Szj. 123.; 1940. VII. 3.

⁶⁹ 113. pol.; 1940. VII. 11. és Szj. 95.; 1940. VII. 4.

⁷⁰ 141. pol.; 1940. IX. 3.

⁷¹ Szj. 131.; 1940. VIII. 25.

⁷² Szj. 136.; 1940. VIII. 30.

⁷³ 142. pol.; 1940. X. 3.

⁷⁴ 170. pol.; 1940. X. 28.

⁷⁵ Szj. 131.; 1940. VIII. 25.

⁷⁶ Bp. Szj. 108.; 1940. VIII. 5.

⁷⁷ 153. pol.; 1940. IX. 30.

⁷⁸ Bp. Szj. 123.; 1940. VII. 3.

⁷⁹ 113. pol.; 1940. VII. 3.

⁸⁰ 141. pol.; 1940. IX. 3.

keresztülvinni, hisz nem akart összeütközésbe kerülni a németekkel. Ez volt az oka annak is, hogy a magyar törekvések mellett a nyilvánosság előtt nem volt hajlandó kiállni.⁸¹

Moszkva a második bécsi döntőbíróági ítéletet sem fogadta el hivatalosan, sőt Molotov berlini látogatása alkalmával éles szóváltásra került sor emiatt közte és Ribbentrop között. Molotov kifogásolta ugyanis, hogy a Szovjetunió véleményét nem hallgatták meg az erdélyi ügy rendezésénél s ezáltal német részről megsértették a szovjet–német egyezményt, ami többek között konzultációt írt elő minden olyan kérdésben, amelyben a két hatalom érdekelve van. Ribbentrop válasza az volt, hogy a rendezést gyorsan kellett nyélbeütni, mert Magyarország és Románia között annyira elmérgesedett a helyzet, hogy összeütközéstől kellett tartani.⁸²

A második döntőbíróági ítélet utáni események gyors iramban a szovjet–magyar viszony elromlásához vezettek. Ezek között az első Magyarországnak a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozása volt, amiből azonban a szovjet kormány nem csinált olyan nagy ügyet, mint az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozásból, hisz ez Németországgal szembeni állásfoglalás lett volna. A német csapatok Romániába és Bulgáriába való bevonulása, valamint a Magyarországon keresztül folyó német csapatszállítások is érzékenyen érintették Moszkvát, de a két ország kapcsolatát még ezek az események sem borították fel. Sőt 1941 márciusában a szovjet kormány ünnepélyes formák között átadta Kristóffynak azt az 56 zászlót, amelyet Miklós cár csapatai vittek Oroszországba a 48-as forradalom leverése után.⁸³ Rákosi Mátyást és Vas Zoltánt a magyar kormány még 1940-ben kiengedte a Szovjetunióba és a jelentésekben még csak célzás sincs arra, hogy a két esemény között valami összefüggés volt.

Sokkal komolyabb feszültséget okozott a szovjet–magyar viszonyban Magyarország részvétele a Jugoszlávia elleni támadásban. Visinszkij helyettes külügyi népbiztos több napon keresztül nem volt hajlandó Kristóffyt fogadni, aki Csáky megbízásából meg akarta neki magyarázni Magyarország motívumait. Végül is április 12-én a követ kifejhette, hogy a magyar kormány értelmezése szerint „a magyar–jugoszláv baráti szerződés Jugoszlávia felbomlásával elvesztette érvényességét s a magyar kormány erkölcsi és politikai kötelességének tartotta, hogy a Jugoszlávia területén élő magyar kisebbségek védelmére siessen ...” Erről a kínos jelenetről Kristóffy így számol be jelentésében: „Fejtegetéseimet Visinszkij megjegyzés nélkül végighallgatta. Közölte, hogy megértette a magyar kormány eljárásának az okait. Módjában állott volna a szovjet álláspontot hasonló részletességgel kifejteni, azonban helyesebbnek tartja annak közlésére szorítkozni, hogy a szovjet kormány két okból nem helyesli a magyar eljárást; Jugoszlávia megszállása a legszomorúbb impressziót váltotta ki, mert alig négy hónappal a barátsági szerződés megkötése után történt, s mert *Magyarország is kerülhet nehéz helyzetbe, hiszen Magyarországnak is vannak kisebbségei...*” Visinszkij szavaira válaszolva Kristóffy megjegyezte, hogy „Magyarország nem tett mást, mint amit a szovjet telt 1939 szeptemberében, Lengyelország felbomlásakor, amikor kisebbségei védelmére lengyel területekre behatolt”. Visinszkij azonban ezt az érvt visszautasította, mondván, hogy „Lengyelországnak akkor már nem volt kormánya, de Jugoszláviának még van...” Kristóffynak a figyelmét természetesen nem kerülte el Visinszkijnek Magyarország nemzetiségeivel kapcsolatban tett megjegyzése sem, amiről azt tartotta, hogy „félreérthetetlen célzás volt a ruténokra s elárulja a szovjet intencióit”.⁸⁴ Megbízható forrásból Kristóffy arról értesült, hogy *Visinszkij válasza sokkal enyhébb volt, mint eredetileg tervezte*, mert a német sikerek hatása alatt a kormány óvatos akart lenni. Kristóffy arról is értesült, hogy a szovjet kormány egyelőre nem akarja felborítani a helyzetet, mert eddigi politikájának megfelelően a háborúból továbbra is ki akar maradni, s azt akarja, hogy az kizárólag a két kapitalista táborra korlátozódjék.⁸⁵ Ezt máskülönben megerősítette Haranov budapesti szovjet követ is, aki Kristóffynak, valószínűleg felsőbb utasításra, azt mondta, hogy „a Jugoszlávia miatt történt nézeteltérés nem érinti a szovjet–magyar viszonyt”.⁸⁶ Ennek Kristóffy is örvendett, de jelentésében megjegyezte, hogy „az események következtében a szovjet–magyar viszony mégis elromlott”.⁸⁷

A Szovjetunió ellen megindult német támadás a moszkvai magyar követet nem érte teljesen váratlanul, mert különböző értesülések alapján egy ilyen lehetőséggel a szovjet főváros diplomáciai köreiből sokan számoltak. Annál nagyobb volt azonban a meglepetése, amikor néhány nap múlva Magyarország is háborúba keveredett a Szovjetunióval. Meglepetése érthető volt, mert az eseményt megelőzően *Budapestről egyetlen olyan közlemény sem érkezett, amiből egy ilyen fejleményre még csak következtetni is lehetett volna*. A rendelkezésre álló iratanyag szerint a német támadás megindulása és a magyar hadbalépés közötti négy válságos nap alatt mindössze két aránylag szűkszavú, de drámai üzenetváltás zajlott le Budapest és a moszkvai magyar követség között. Ezek egyike Bárdossy június 23-án este küldött távirata volt, amelyben értesítette Kristóffyt, hogy aznap délután a külügyminisztériumba kérték a budapesti szovjet követet és közölték vele, hogy Magyarország megszakítja

⁸¹ 149. pol.; 1940. IX. 19.

⁸² Szj. 178.; 1940. XI. 20. és 183. pol.; 1940. XI. 20.

⁸³ 34. pol.; 1941. III. 27.

⁸⁴ Szj. 77.; 1941. IV. 12. és 41. pol.; 1941. IV. 14.

⁸⁵ U.o.

⁸⁶ 54. pol.; 1941. V. 8.

⁸⁷ U.o.

diplomáciai viszonyát a Szovjetunióval.⁸⁸ A második közlemény Kristóffy távirata volt, amelyben Molotov üzenetét továbbította Bárdossynak. (Mindkét távirat szövegét l. a Függelékben.) A szovjet kormány feje (valószínűleg miután megkapta a budapesti szovjet követ értesítését a diplomáciai viszony megszakításáról) magához kérte Kristóffy és Magyarország további szándékai felől tudakozódott. Megkérdezte tőle, hogy a diplomáciai kapcsolatok megszakítása után Magyarország a háborúban is részt vesz-e, vagy pedig semleges marad? Kristóffy, aki akkor még a diplomáciai viszony megszakításáról szóló táviratot sem kaphatta meg, természetesen teljesen tájékozatlan volt. Azt válaszolta, hogy a kormány szándékait illetőleg semmi utasítása nincs, de a budapesti sajtó és rádió hangjából ítélve az a magánvéleménye, hogy *Magyarország nem szándékozik részt venni a háborúban*. Molotov erre felszólította, hogy kérjen felvilágosítást kormányától s az alkalmat arra is felhasználta, hogy a magyar kormány döntésének befolyásolására is kísérletet tegyen. Ezért azt üzenté Budapestre, hogy a Szovjetunióknak nincsenek követelései, sem támadó szándékai Magyarországgal szemben és emlékeztette a magyar kormányt, hogy „a Romániával szemben támasztott magyar követelésekkel szemben a Szovjetunióknak nem volt észrevétele s e tekintetben *a jövőben sem lesz észrevétele*”.⁸⁹ Ez volt az utolsó közlemény, ami a háborúba lépés előtt a moszkvai követségről Budapestre érkezett.

E táviratra az azóta eltelt idő alatt gyakran történt hivatkozás. Horthy Miklós a fegyverszünet érdekében Sztálinhoz írt levelében azt állítja, hogy Bárdossy eltitkolta előtte ezt a táviratot, s azt sejteti, hogy amennyiben annak tartalmát ismerte volna, a magyar kormány döntése is más lett volna... Bárdossy ügyének népbírósi tárgyalásán a népügyész azzal vádolta a volt miniszterelnököt, hogy a táviratot eltitkolta a kormány, a törvényhozás és a közvélemény előtt. A távirat tartalmát illetőleg is különböző verziók kerültek forgalomba, amelyek gyakran olyan állításokat is tartalmaznak, amelyek valójában nem voltak benne. Ezért látszik indokoltnak, hogy a hiteles szöveget a Függelék-ben közöljük.

Molotov és Kristóffy között volt még egy további találkozó is, de erre vonatkozólag nem találtunk semmi utalást a rendelkezésre álló iratanyagban. Valószínű, hogy erről a magyar követ csak hazaérkezése után Budapesten tett jelentést. Az említett találkozó június 26-án vagy 27-én zajlott le s célja az volt, hogy Kristóffy átnyújtsa a szovjet kormányelnöknek a Magyarország hadüzenetét tartalmazó feljegyzést. Egy leírás szerint Molotov állítólag rá akarta beszélni Kristóffy, hogy „vegye vissza azt a *papírdarabot*, vagy legalábbis várjon vele, hisz az ügy nem oly sürgős”, amit a magyar követ, akinek utasításához ragaszkodnia kellett, nem tehetett meg.⁹⁰ És ezzel a jelenettel lezárult a háború előtti szovjet–magyar kapcsolatok második fejezete.

*

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a napvilágra került iratok alapján a szovjet–magyar kapcsolatok alakulásáról nem lehet teljes képet adni, s még nehezebb volna, csupán rájuk támaszkodva, végső ítéletet mondani az érdekelt felek politikájáról, vagy az eseményekben résztvevő személyek szerepéről. Egy ilyen vállalkozáshoz ismerni kellene a magyar külügyminisztériumnak a moszkvai követekhez küldött utasításait, a budapesti szovjet követ és a magyar külügyminisztérium vezetői között lezajlott tárgyalásokról készült feljegyzéseket, s nem utolsósorban a szovjet diplomáciai iratokat. Ezek hiányában a jelen írásnak is inkább az volt a célja, hogy a New Yorkban előkerült iratok létezésére a figyelmet felhívja és némi betekintést nyújtson azok természetébe. Ha egy általános jellegű konklúziót mégis megkockáztathatnánk, azt mondanánk, hogy a szovjet–magyar kapcsolatok sorsa *az 1934 és 1939 közötti években dőlt el*, amikor a növekvő német veszély hatása alatt a szovjet külpolitika az egyetemes biztonsági rendszer megerősítésén dolgozott és ebbe Magyarországot is be akarta építeni. Ha ez a politika sikerrel jár, az egész történelmi fejlődés irányát megváltoztathatta volna. Magyarország együttműködése a többi Duna völgyi néppel kitöltötte volna ugyanis azt a veszedelmes politikai és katonai űrt, amely az első világháború után keletkezett Délkelet-Európában, s talán a németeket is elriasztotta volna egy háborús kalandtól. *Magyarország együttműködésének azonban Moszkva sem teremtette meg a politikai előfeltételét*, amennyiben egy méltányos Duna völgyi újjárendezés érdekében a szovjet kormány sem volt hajlandó komoly kezdeményezésbe bocsátkozni, jöllehet a magyar törekvések indokoltságát, mint láttuk, a legilletékesebb szovjet vezetők is elismerték. A magyar törekvések bizonyos fokú kielégítése nélkül viszont ésszerűtlen volt azt válni, hogy Magyarország csatlakozzék egy olyan szövetségi rendszerhez, amely a status quo fenntartásában és a vele szemben elkövetett igazságtalanságok megőrkítésében látta feladatát. Nemzeti érdekeinek ilyen méretű feláldozására csak szuverenitása és függetlensége teljes elvesztése után lehet kényszeríteni egy népet.

1939 ősztől kezdve a két állam között több téren is együttműködés jött létre, de a mulasztások következményeit kiküszöbölni s a fejlődés irányát megváltoztatni már nem lehetett. A mulasztások következtében Németország ugyanis olyan

⁸⁸ Bp. Szj. 85.; 1941. VI. 23.

⁸⁹ Szj. Statissime 105.; 1941. VI. 23, 22 óra 45 perc.

⁹⁰ Macartney, C. A.: A History of Hungary, 1929–1945, New York 1956–57, II. kötet, 31. lap. Macartney a találkozó lefolyásáról szóló értesülését Apor Gábortól kapta, aki a legjobban értesült magyar diplomaták közé tartozott, de meg kell jegyeznünk, hogy a szóbanforgó időpontban Apor Magyarország vatikáni követe volt.

félelmetes hatalmi pozícióra tett szert, s Magyarország is oly mértékben a németek felé sodródott, hogy a szovjet—magyar viszony alakulása is a német—szovjet viszony függvénye lett, ami azt jelentette, hogy amikor a német—szovjet viszonyban összeütközésre került sor, a szovjet—magyar viszonyban is törésnek kellett beállnia. Magyarország nemcsak azért sodródott a németek oldalára, mert nemzeti törekvései megvalósításához Berlin részéről támogatást kapott (jóllehet ez is szerepet játszott), hanem azért is, mert minden más lépés a németekkel való összeütközéshez vezetett volna, mint az később be is bizonyosodott. Máskülönben a szovjet politikát is ehhez hasonló meggondolások vitték a németekkel való együttműködés útjára, amit Moszkva is tovább követett volna, ha 1941. június 22-én Hitler meg nem támadja a Szovjetuniót.

FÜGGELÉK

1.

6528.

Számjeltávirat

Exung

85. szám.

Moszkva

Magyar kormány elhatározta, hogy diplomáciai viszonyt Szovjetunióval mai napon megszakítja. Erről itteni szovjet követet ma este értesítettük.

Szovjet követet mindaddig nem engedjük innen távozni, amíg Nagyméltóságod követség egész személyzetével Oroszország területét el nem hagyja.

Két követség személyzetének kölcsönös kicserélésére, ennek helyére és időpontjára nézve kérjen, illetőleg szükség esetén tegyen javaslatot.

Ugyanezt megteszi itteni szovjet követ is.

Bárdossy.

Chiff: 1941. VI. 23. 22 ó 45 Pözel—Zsindely

Kiadta: Zs

Gép: Bné

2.

Moszkva: 1941. VI. 23, 22 ó.

Bpest: 1941. VI. 23, 3 ó. 25.

Szám: 105.

Miniszter ú

Vörnle követ úr

Politikai osztály

7026.

Statissime!

Számjeltávirat

a moszkvai magyar királyi követségtől.

MOLOTOV ma délután kéretett, kérdést intézett Magyarország állásfoglalásával kapcsolatban német—orosz konfliktussal szemben.

Közölte velem, hogy szovjet kormánynak, mint azt már több ízben kijelentette, nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt észrevétele, hogy magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak; e tekintetben jövőben sem lesz észrevétele.

Események gyors menete folytán azonban szovjet kormánynak mielőbb tudnia kellene, hogy Magyarország szándékozik-e részt venni háborúban, vagy semleges magatartást tanúsítani kíván-e.

Közöltem, hogy kormány álláspontja tekintetében nincsenek utasításaim, így kérdés tisztázása tekintetében nem válaszolhatok. Kértem, hogy tegye lehetővé, hogy kormányommal érintkezést felvegyem, ezt megígérte.

Magánvéleményem gyanánt megjegyzem, hogy: magyar sajtó és rádió útján vett hírek szerint nem tartom valószínűnek, hogy Magyarország háborúba szándékozna lépni Oroszországgal.

Miután MOLOTOV mielőbbi választ kért, kérek sürgős utasítást.

Kristóffy.

DECHIFFR: 1941. VI. 24.10 ó Pözel

Gép: Ob.

~ ~ ~ ~ ~

Új Látóhatár

1975.

XXVI. évfolyam 2. szám

BORBÁNDI, Gyula :**Kormánypárti történetírás**

— Az újabbkori magyar történelem ábrázolása Magyarországon —

A magyarországi történetírásban a hatvanas évek eleje óta figyelemreméltó változások észlelhetők: kitágultak az érdeklődési körök, alaposabb és szakszerűbb lett a kutatás, finomabb a vizsgálódási módszer és javult a történelmi események előadásának színvonala. A magyar történetírás az ötvenes években — mint Gombos Gyula *Hús év után* című könyvében meggyőzően bebizonyította —, oly mélyre süllyedt és régi jó híre annyira elhalványodott, hogy még az imént említett igény- és színvonalemelkedés sem képes hajdani tekintélyét helyreállítani. A pozitív fejlemények a mai történetírást csak a korábbihoz viszonyítva mutatják előnyös színben. A változás és javulás — bármilyen öröndetes is — végső fokon tehát csak relatív. A haladás a közelmúltban uralkodott állapotokhoz képest szembeszökő, a kutatásnak és a kutatási eredmények közzétételének fő feltételei azonban nem változtak lényegesen, a szabad alkotás és publikálás továbbra is csak erős korlátozásokkal lehetséges.

A magyarországi történészek olykor legyőzhetetlen nehézségek előtt állnak. Egymásnak ellentmondó igényeket és várakozásokat kell kielégíteniük. A politikai hatóságok egyfelől színvonalas és versenyképes munkát sürgetnek, másfelől érdekeik és szándékaik igazolását is kívánják. Azt akarják, hogy a történészek a múlttal magyarázzák és indokolják, ami a jelenben történik. A tudomány és a hatalom szolgálata azonban nehezen fér meg egymással. Szemüket a hatalomra vető történészek mindig és mindenütt akadtak, függetlenül attól a társadalmi rendtől, amelyben éltek. A magyar történelemtudománynak is voltak művelői, akik személyes vagy csoportos érdekből engedményt tettek a tudomány rovására és tudományos lelkiismeretük helyett állampolgári, világnézeti, nemzeti „kötelességekre” hallgattak, vagyis, jobban féltek a valóságos vagy vélt „kötelességekkel” való összeütközéstől, mint a tudományos meggyőződés elleni árulástól. Ennek következtében mindig voltak és lesznek megbízható és megbízhatatlan, igényes és igénytelen, magas színvonalú és alacsony színvonalú, az eredményt a kutatástól váró és nem az ismert eredményhez a kutatást igazító, tekintélyekkel, érdekekkel, várakozásokkal mit sem törődő és mindenféle — világnézeti, vallási, politikai — szolgálatra kész történészek.

Vannak azonban országok — és ezek közé a mai Magyarország is tartozik —, amelyekben a történetírók kettős szorításban élnek. Ha dolgozni, hatni, érvényesülni akarnak, mind a két ellentétes tulajdonságot egyesíteniük kell magukban. Függetlenek, de ugyanakkor szolgálnak is. A kétféle történészi alkat nem különül el, legtöbbször egy és ugyanabban a személyben ölt testet. És természetesen a művek is ennek megfelelőek. A tudományos igényű, lelkiismeretesen kutató, az eseményeket tárgyilagosan elemző és elfogulatlanul értékelő tudós hirtelen átvedlik politikai tézismagyarázóvá és népnevelővé, azt és úgy adva elő, ami és ahogyan a hatalomnak kedves. Valamely részkérdésről színvonalas értekezést író történész tömegfogyasztásra készült kollektív munkában pártpropagandisták színvonalára süllyed. A kutatási eredményeket monografikus művekben tárgyilagosan közlő kutató máshelyütt, tudományos felismeréseivel mitsem törődve, olyasmit ad elő, aminek hamis voltát éppen saját kutatásai igazolják. Van olyan is, aki először a külföldi magyaroknak azt magyarázza, hogy magyar tudósok mily helyesléssel teszik magukévá külföldi kutatók megállapításait a dualizmus és a monarchia jellegéről és szerepéről, egy évvel később pedig — igaz nem egyedül, hanem hivatali főnöke társaságában — a magyar történészek érdemének nevezi, hogy felléptek „a nyugati burzsoá történetírásnak” a Habsburg-monarchiát dicsőítő tevékenysége ellen. A mai magyarországi történészek tudathasadásos állapotban dolgoznak. Egymásnak ellentmondó vagy egymással össze nem férő dolgokat kell művelniük, ha szakmájukban maradni és alkotni akarnak. Így társul a jó a rosszal, a rendkívüli képességek a silánysággal, a tiszteletet és elismerést parancsoló teljesítmények a másod- vagy harmadrangú kötelező feladatokkal. Éppen ezért nehéz értékelni és ítélni. Mert igaz, hogy mindenkit a *legjobb* teljesítményei alapján kell minősíteni, de zavar, ha e nagy teljesítmények alacsonyrendű szolgálatokkal keverednek. E szolgálatok meg, úgy látszik, elkerülhetetlenek, mert egyfelől szabadságot és menlevelet adnak a jó és értékes elvégzésére, másfelől a bünbánatok és jóvátételek szerepét töltik be, ha valaki „vétkezett”.

A hatalom a politikai szolgálatot nem titokban, nem a színpalak mögött, közvetítők útján és adok-veszek alapon üzletszerű formában kéri, hanem nyíltan, hangosan, országos fórumok előtt. Különböző párthatóságok és pártvezetők kendőzetlenül közlik, hol a történészek helye és mit követelnek tőlük. A tudományos hivatalok ugyancsak egyenesek és szókimondóak, ha a történettudomány feladatáról van szó. A múlt év novemberében a Történettudományi Intézet negyedszázados jubileumi ülésszakán Köpeczi Béla, az intézetet patronáló Magyar Tudományos Akadémia főtítkára tételszerűen sorolta fel a

történeszeknek kiosztott feladatokat. El kell végezniük a magyar történelem marxista feldolgozását, kifejezésre kell juttatniuk a tudat formálásában betöltött kiemelkedő szerepüket, fel kell lépniük a tudományágban ható nem-marxista-nézetek és szemléleti maradványok ellen, másokkal együtt nekik is választ kell adniuk a szellemi életet foglalkoztató ideológiai kérdésekre és mindenekelőtt részt kell venniük „a nemzetközi méretű ideológiai harcban is”. Pach Zsigmond Pál és Ránki György, az intézet igazgatója és helyettese, minderre ráduplázva, közölte, hogy igazi történettudomány nincsen „mély elviség, kommunista eszmeiség” nélkül és a történészek nem engedik vitássá tenni a marxizmus-leninizmus alapvető tételeit. Persze, az ilyen ünnepi nyilatkozatoknak és fogadkozásoknak nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani, de figyelmen kívül hagyni sem szabad, mert jelzői azoknak a kötöttségeknek, amelyekben a történészek dolgoznak és azoknak a korlátoknak, amelyek között kutatásaikat folytatják. Hivatalos helyeken gyakran emlegetik a szakmai igényt, azt, hogy a tudatformáló és ideológiai eligazító munkát korszerű eszközökkel, fejlett módszerekkel és nagyfokú igényességgel kell végezni, ám a tapasztalat azt mutatja, hogy az anyag ellenáll és az ideológiának (gyakorlatban: a napi politikai érdekeknek) a múlt eseményeivel és azok értelmezésével való igazolása mindannyiszor kudarccal végződik. A történelmi igazságon és valóságon elkövetett erőszak nem ihlehet értékes műveket, mégha fejlett eszközökhöz és módszerekhez folyamodnak is íróik.

*

A magyarországi történettudományt mindenképpen gazdagabbá tette a kutatási területek és témakörök tágítása. Addig mellőzött időszakok és folyamatok fokozatosan szabaddá, tárgyalhatóvá váltak. Nőtt az 1848 és 1918 közötti korszak iránti érdeklődés, elmélyült a két háború közötti ellenforradalmi rendszer vizsgálata és megindult az 1945 utáni események történeti feldolgozása is. Az újabbbkori események kutatása és bemutatása oly jelentőssé és sürgetővé vált, hogy például a Történettudományi Intézet tevékenységének előterébe állította. Az utolsó száz év eseményeit tárgyaló művek mennyiségileg túlszárnyalják a megelőző egész magyar történelemre vonatkozó irodalmat. Az eladdig tiltott vagy nem tanácsolt területek meghódítása oly szenvedéllyel és birtoklási vágygal indult meg, hogy tömegével látnak napvilágot az újabbbkori történelemre vonatkozó könyvek és tanulmányok.

E művek között a legértékesebbek a forráskiadványok. Felbecsülhetetlen jelentősége van annak, hogy egymás után jelennek meg a két háború közötti külpolitikára vonatkozó iratok és belpolitikai dokumentumok. Ezek révén az érdeklődők a történelmi eseményeket és összefüggéseket közvetlenül a források, az eredeti szövegek alapján tanulmányozhatják és azok összehasonlításából vonhatnak le következtetéseket. A dokumentumok önmagukért beszélnek és közvetlen bepillantást engednek a korabeli események kulisszái mögé.

E vállalkozások között különleges helyet foglal el az 1936 és 1945 közötti diplomáciai iratoknak testes kötetekben való kiadása. A *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936-1945* című sorozat harmadik kötete, amely az 1938-39-es dokumentumokat tartalmazza, 1970-ben látott napvilágot. Ezt megelőzően megjelent már a negyedik kötet is, úgyhogy pillanatnyilag — négy kötetben — a korszak majd minden jelentős diplomáciai okmánya hozzáférhető. Remélhetően nemsokára kiadják a Magyarország és a Szovjetunió háború előtti és alatti kapcsolataira vonatkozó iratanyagot is. Rendkívül gazdag *A Wilhelmstrasse és Magyarország* című dokumentumgyűjtemény is, amely 1933 és 1944 közötti idősakra vonatkozóan a legfontosabb német diplomáciai iratokat tartalmazza. 1972-ben jelentek meg *Bethlen István titkos iratai*, amelyek kiegészítve Horthy Miklósnak 1965-ben kiadott titkos irataival, kitűnően tájékoztatnak a két háború közötti magyar bel- és külpolitikáról. És ha mindehhez hozzávesszük, hogy 1971-ben megjelent *A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája* is, csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk a források és bibliográfiák közzétételéről. E gyűjteményeket legtöbbször magyarázó és értékelő előszó vezeti be. Ezek szerzői, természetesen, alkalmazkodnak különféle aktuális politikai szempontokhoz és a múltra vonatkozó ítéletekhez, sokszor el is térnek a dokumentumokból kirajzolódó képtől, ám az olvasó e bevezetőket átlapozhatja és önnön benyomásaira, felfedezéseire, ítéleteire támaszkodhatik. A gyűjtemények értékét a gyakran vitatható előszavak nem csökkentik.

Sok érték fedezhető fel némely új történelmi feldolgozásban is. Ezek egy-egy korszaknak vagy politikai eseménysorozatnak monografikus előadását nyújtják. Szakszerűségénél, tárgyilagosságánál és megbízhatóságánál fogva kiemelkedik Juhász Gyula két könyve. Az egyik *Magyarország külpolitikája* címen a két háború közti magyar külpolitikát elemzi, a másik pedig *A Teleki kormány külpolitikája* címen Teleki Pál és kormánya külpolitikai aktusait foglalja össze. Bő adatokat tartalmaz és rokonszenves előadásmódjával sok olvasót szerezhet Ránki György két könyve, az *Emlékiratok és valóság* és az *1944. március 19.*, Lackó Miklós *Nyilasok, nemzetiszocialisták* című munkája, Csatári Dánielnek a háború alatti Magyar-román viszonyt tárgyaló *Forgószélben* című műve, Sipos Péter *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*, Ádám Magda *Magyarország és a kisanant a harmincas években*, Soós Katalin *Burgenland az európai politikában* és Ölvedi Ignác *A budai Vár és a debreceni csata* című monográfiája. Igen használható L. Nagy Zsuzsa könyve *A budapesti liberális ellenzék-ről* és Tóth István *A Nemzeti Parasztpárt története* című munkája. Mindezekben észlelhető a tárgyilagosságra való törekvés és ha ez nem járt mindig sikerrel, akkor a kudarc inkább a külső körülményeknek, mint a szerzők szándékának tulajdonítható. Az imént említett művek

mind a hatvanas évek második felében vagy a hetvenes évek elején jelentek meg. A kiadott könyvek számából arra következtethetünk, hogy a hatvanas évek második fele igen előnyösnek bizonyult újabbskori történeti kutatások végzésére és a kutatási eredmények viszonylagosan szabad közzétételére. A hetvenes évekről még nem mondhatunk véleményt, mivel a nyomdai átfutási idő meghosszabbodása miatt több munka még várat magára.

A jó összbenyomás ellenére is állandóan kiütözköznek azok a fő hibák, amelyek a mai történetírára jellemzőek: az egyoldalúság, az elfogultság, a részrehajlás, a hamis arányosítás. Ha az előbb felsorolt és még megemlítendő művekben nem is olyan égbekiáltóak a hibák és fogyatékoságok, mint például a tankönyvekben és a népszerűsítő kiadványokban, ezekben is érezhető, hogy a szerzők bizonyos sugallatokat követnek: ajánlásokat, vagy tilalmakat tartanak szem előtt, függetlenül magukat a források bizonyító erejétől. E gyengeségekben természetesen elsősorban az újabbskori történelemmel foglalkozó kutatók és szerzők érhetők tetten. A mai magyarországi történetírás termékei annál megbízhatóbbak és tudományosan is annál megalapozottabbak, mennél régebbi történelmi eseményeket és fejleményeket tárgyalnak. Ugyancsak jobb az eseményeket pusztán ábrázolják, mint azok, amelyek értékelnek és ítélnek is. A legtöbb kivétlnivalót a legújabb eseményeket előadó és azokról ítéletet mondó munkákban találjuk. Időben mennél közelebbi az esemény és a szerző mennél inkább törekszik arról véleményt is mondani, annál nagyobb a veszély, hogy csak azt írhatja meg, ami a gyámolító és támogató hatóságok tetszésével találkozódik. Meggyőző érveléssel, tudományos alapossággal és tárgyilagossággal majdnem kizárólag csak olyan művekben találkozunk, amelyek a mai korra ki nem ható történelmi eseményekkel, apró részletkérdésekkel és a majd később még részletezendő tabukat nem érintő jelenségekkel foglalkoznak. A magyar történettudomány és történetírás helyzetére mi sem jellemzőbb, mint az a körülmény, hogy öröm és megelégedés tölti el az olvasót már akkor is, ha azt látja, hogy az újabbskori és legújabbkori eseményeket tárgyaló művek szerzőiben van némi igyekezet a tárgyilagosságra és elfogulatlanságra.

Az elmúlt esztendőben megjelent néhány munkát vizsgálva könnyen érzékelhető, melyek azok a kényes témák, amelyekhez a kutatók és a szerzők csak igen nagy óvatossággal közeledhetnek és melyek azok a tabuk, amelyeket érinteniük tilos.

Ránki Györgynek 1973-ban megjelent *A második világháború története* című hatésszáz oldalas könyve ékes bizonyítéka annak, hogy milyen elhallgatásokra, aránytalanságokra, sőt torzításokra kényszerül az olyan kitűnő történész is, mint amilyenek eddigi munkássága alapján Ránki bizonyult. Műve szorgalmas és lelkiismeretes kutatómunka eredménye, sőt — Juhász Gyula kivételével — az 1939 és 1945 közötti eseményekről senki sem írt oly higgadtan, józanul és hűvösen, mint ebben a könyvében Ránki. Művét tehát jelentős alkotásnak kellene minősíteni, még ha ő sem volt képes túltenni magát a politikai elfogultságokon, egyoldalúságokon és személyes helyzetéből következő gátló körülményeken. Amit könyvével kapcsolatban kritikaként említhetünk, az mind Magyarország mai állapotával és külpolitikai tájékozódásával függ össze, azzal ugyanis, hogy az ország a Szovjetunióhoz nemcsak szövetségese, de annak alá van rendelve. Fontos kérdésekben a szovjet kormány véleményétől eltérő nézetet senki nem fejthet ki. Mindenkinél óvakodnia kell attól, hogy bármilyen valódi vagy vélt szovjet érdeknek ellentmondjon. Ebből adódik, hogy a magyarországi történészeket is kötik a szovjet történettudomány politikai sugallatú szempontjai és előírásai.

Ránki György is legtöbbször akkor készíti ellenvetésre az olvasót, amikor a Szovjetunió magatartását tárgyalja. Míg a háborúban résztvevő felek reakcióit és tetteit az esetek túlnyomó többségében a valóságnak megfelelően, tárgyilagosan adja elő, a szovjet kormány és a Vörös Hadsereg viselkedéséről szólva túleszi magát minden történetírói lelkiismeretességen. Kritikátlanul átveszi nem is a szovjet történészek, hanem az őket is irányító és ellenőrző politikai hivatalok álláspontját. Nem azt írja meg, ami történt, vagy amit a források minden elfogulatlan történésznek mondanak, hanem azt, amit illetékes moszkvai párhátosságok a szovjet lakossággal és a világgal elfogadtatni kívánnak.

A szovjet és következésképpen a mai magyarországi történetírásnak egyik legkényesebb témája az 1939. augusztus 23-án megkötött Hitler-Sztálin egyezmény. Erről magyarországi történetírók sem mondhatnak mást, mint amit moszkvai hivatalok helyesnek és követendőnek tartanak. Mégis, Ránki György szakítva a korábbi sematikus leegyszerűsítésekkel és torzításokkal, vagy pedig az események egyszerű elhallgatásával, úgy igyekszik a szovjet téziseket megfogalmazni, hogy az olvasóban némi történeti hitelesség és tudói tárgyilagosság érzetét keltse. Sikerre azonban legfeljebb azoknál számíthat, akik csak szovjet vagy magyarországi történelmi munkákból ismerik ennek az egyezménynek a történetét, de kudarcot vall minden törekvése azok körében, akik más forrásokhoz is hozzájuthatnak.

Ránki a nemzetiszocialista Németország és a Szovjetunió közötti paktumot a következőképpen indokolja: „...a szovjet kormány fokozatosan korábbi politikájának módosítására kényszerült. Míg korábban az antifasiszta harc gondolatától vezetve kizárólag a nyugati hatalmakkal való szövetség építésén fáradozott, 1939 tavaszától óvatosabb politikát folytatott, nehogy a nyugati hatalmak egyedül kényszerítsék bele a Németország elleni háborúba. Miután a nyugati hatalmak 1939 nyarán tárgyaláson sem mutattak hajlandóságot érdemleges katonai szerződésre, a szovjet kormány elfogadta Németország ajánlatát a meg nem támadási egyezmény megkötésére. Hitler az egyezménnyel a kétfrontos háború lehetőségét akarta elkerülni.” (7) E bevezető után a szerző ismerteti a Lengyelország elleni hadműveleteket, majd rátér annak magyarázatára, hogy a Szovjetunió

miért támadt a porbatiport Lengyelország ellen. Az érvek: a lengyel állam összeomlott, a nyugat-ukrajnai és nyugat-belorusziai lakosság veszélyeztetett helyzetbe került, a szovjet kormány kötelességének érezte a lengyel-szovjet határ átlépését. (Az érvelés majd szószerint azonos azzal, amivel a budapesti kormány indokolta a magyarlakta Dél-Szlovákia és Kárpátalja megszállását. Ránki a magyar érveléstől megtagadja azt a megértést és jóindulatot, amelyet a szovjet érveléssel szemben nem habozik félreérthetetlenül kifejezésre juttatni. Elfogultsága és pártossága abban is megnyilvánul, hogy természetesnek tartja a szovjet-német egyezséget, miután nem sikerült Moszkvának a kollektív biztonságra vonatkozó elképzeléseit az érdekeltekkel elfogadtatni, Magyarország esetében viszont a német orientációt végső fokon politikai vakságnak és az uralkodó rendszer „népellenes” természetéből eredő, ideológiailag és politikailag motivált döntésnek tekintti.) Ránki beszámol Varsó hősie védekezéséről és kapitulációjáról is. Szemforgató képmutatásnak hat azonban, hogy az utána következő megpróbáltatásokról szólva, csak a német megszállás borzalma és a német uralom alá került huszonegy millió lengyel sanyarú sorsát emlegeti, azt azonban nem tartja „borzalmas valóság”-nak, hogy Lengyelország másik fele ugyancsak idegen megszállás alá került. A szovjet hódításban „az intervenció során elrabolt területek visszaszerzését” látja.

Jóllehet igyekszik finoman fogalmazni és az 1939-41-es szovjet-német együttműködést mint politikai szükségszerűséget beállítani, adós marad a való helyzet hiteles előadásával, noha a felhasznált irodalomból pontos képet nyerhetett volna arról, hogy valójában mi történt. Ő viszont csak a hivatalos szovjet verziót adja elő, teljesen mellőzve a szovjet-német kapcsolatokra vonatkozó diplomáciai iratokat és nyugati történelmi feldolgozásokat. A magyar olvasó tehát nem tudhatja meg, hogy a Szovjetunió csak ürügyként használta fel a Lengyelországban élő ukránok és fehér oroszok védelmét. A szovjet beavatkozást Hitlerék sürgették. Erről számos irat tanúskodik. Az együttműködés sem volt — mint a kérdés gazdag irodalma bizonyítja — merőben formális, hanem a két szövetséges eléggé összehangolta érdekeit és szándékait, mégha természetesen mindegyik igyekezett is kijátszani és becsapni a másikat. Ránki teljesen ártalmatlan dolognak és történelmi szükségnek állítja be, hogy a két diktátor közös erővel hódította meg Lengyelországot. Ugyanilyen egyoldalú a kép, amelyet Észtországnak, Lettországnak és Litvániának a bekebelezéséről, valamint a szovjet-finn konfliktusról rajzol. Teljesen magáévá teszi a szovjet hivatalos álláspontot. Moszkvát ártalmatlannak mutatja és voltaképpen a kis Finnországot okolja a háború kitöréséért. Aligha akad azonban olvasó, aki hitelt ad annak a tételnek, hogy Finnország komolyan veszélyeztethette a Szovjetunió biztonságát. A Szovjetunió ugyanúgy járt el, mint bármilyen más hadviselő hatalom; ő is rendkívül érzékeny volt biztonsági kérdésekben és ott is veszedelmeket látott, ahol veszélyek egyáltalán nem voltak. A Szovjetuniót nagyhatalmi meggondolások vezették, mint minden más nagyhatalmat, gyermektegy fáradózás tehát az a beállítás, mintha a moszkvai kormány magatartását amolyan nemes szándékok, morális indítékok, mindenki javát szolgáló emberbaráti szempontok befolyásolták volna. Ránki a szovjet viselkedés magyarázatára mindig talál érveket és mentségeket, legtöbbször olyanokat, amelyeket más hadviselők — és így a magyarok — esetében semmiképpen sem hajlandó méltányolni. A finn hadsereg hősi védekezéséről nem tud, ő a háború első szakaszának szovjet kudarcait arra vezeti vissza, hogy a szovjet főparancsnokság viszonylag gyengén képzett és felszerelt erőket vetett be, rosszak voltak az időjárási feltételek és a karéliei földszoros terepviszonyai nem engedték érvényre jutni a szovjet haderő számbeli túlsúlyát. Szovjet sikerek esetében viszont nem az ilyen külső, mint mondani szokás, objektív körülmények a döntők, hanem a szovjet katonák vitézsége és a parancsnokok hadvezetői kiválósága. Ugyancsak teljesen egyoldalú és kiáltóan részrehajló Besszarábia megszállásának az előadása. Itt is az az indoklás, hogy a Szovjetunió azt vette vissza, amit szerinte 1918-ban elvettek tőle. Ránki ezt a revíziós politikai szemléletet teljesen helyénvalónak tartja a Szovjetunió esetében, de éles bírálatnál illeti, ha például a magyar kormányok hasonló politikáját vagy törekvését említi. Teleki Pál kormányával szemben is az a fő érve, hogy a területi revízióról ő sem mondott le. A két háború közötti magyar kormányok általában azért részesülnek kritikában, mert politikájuk lényeges eleme az elvesztett területek visszaszerzésére irányuló törekvés volt. Ránki történész társainál sokkal tárgyilagosabban és meggyőzőbben ismerteti a magyar eseményeket. Vannak viszont részletek, amelyekről ő is csak szüksézáván és homályosan szól. Így például a Magyarország hadbalépését előidéző kassai bombatámadással kapcsolatban csupán ez a mondat olvasható: „A magyar kormány 1941. június 27-én a kassai provokációs bombatámadás ürügyén hadat üzent a Szovjetunióknak” (115). Ebből az olvasó természetesen nem tudja, hogy ki provokált kit. Egyébként, a kassai támadás sokkal részletesebb magyarázatot igényelne, mégha máig tisztázatlanok is a részletek. Elégge tárgyilagos azonban a szerző Kállay Miklós politikáját illetően. Elismeri, hogy Kállay nem volt a német szövetség híve, hanem inkább a tengely kisebb csatlós államait akarta Olaszország vezetésével egy blokkba tömöríteni, azzal a céllal, hogy fokozatosan eltávolodjanak a tengelytől. Megemlíti Kállay tapogatózásait a nyugati kormányok felé és ennek következtében a németek bizalmatlanságát a magyar kormánnyal szemben. Megjegyzí viszont, hogy Kállay cselekedeteit elsősorban a Szovjetuniótól való félelem vezette. Arra azonban nem tér ki, milyen tapasztalatok és élmények alapján idegenkedett a Szovjetuniótól és miért járt el oly óvatosan, amikor a németektől eltávolodni és a nyugati országok felé közeledni igyekezett. Tény, hogy Kállay úgy akart szakítani a németekkel, hogy a Szovjetunióval ne kelljen egyezségre lépnie. Csakhogy egy történésznek azt is meg kellene magyaráznia, hogy miért húzódoztak még a német náci legelkeseredettebb ellenfelei és a Hitler-ellenes koalíció legőszintébb hívei is az egyoldalú szovjet orientációtól. A szovjet-ellenesség, vagy kommunista-ellenesség, amelyet Ránki is oly gyakran emleget, mint legerősebb okot és motívumot, önmagában nem kielégítő válasz. Ez csak következménye annak, ami nemcsak a magyar kormányokat és felelős politikai köröket, de a lakosság túlnyomó többségét is elidegenítette a Szovjetunióhoz való közeledéstől. Ránki bőségesen idéz Kállay emlékirataiból és részletesen beszámol az egyoldalú német

barátságának és a „fasiszta Magyarországról” szóló tételeknek *ellentmondó* intézkedésekről is. Horthy Miklós Klessheim-i tárgyalásairól szólva megállapítja, hogy „A németek az ország megszállásával meg akarták akadályozni Magyarország háborúból való kilépését, s biztosítani kívánták Magyarország nagyobb katonai részvételét a háborúban” (354-55). Ebből tehát az következik, hogy Magyarország ki akart lépni a háborúból és katonai részvétele nem volt olyan méretű, mint amelyet Hitler megkívánt. „Ha egyfelől az országban tapasztalható németbarát külpolitikai és jobboldali belpolitikai folytonosságot emeljük ki — írja a szerző —, másfelől arra kell rámutatnunk, hogy Magyarország szinte az egyetlen maradt a németek által megszállt, vagy hozzájuk csatlakozott országok között, ahol nem került sor a politikai élet teljes gleichschotholására, ahol erősen korlátozva ugyan, de legális ellenzéki pártok, s ezek között a szociáldemokrata párt is működött” (346). Pontosabban aligha lehetne a helyzetet értékelni.

A tárgyilagosságnak erről az alapjáról azonban Ránki nyomban lecsúszik, ha olyan kérdések vagy események vetődnek fel, amelyek a Szovjetuniót, vagy pedig a kommunista pártot érintik. Csak mellékes eseménynek tünteti fel például, hogy a szovjet hadsereg 1944 nyarán nem támogatta a varsói felkelést és engedte elpusztulni a lengyel fővárosban hősiessé küzdő ellenállókat. A katyni tömeggyilkosságot is csak egy mondatban említi, ugyanakkor amikor a csehországi Lidice és a franciaországi Oradour kiirtását behatóan ismerteti. Jóllehet a kutatások már világosságot derítettek a lengyel tiszteknek Katynban történt tömeges kivégzésére, Ránki csak futólag említi az ügyet és e tömeggyilkosság miatti felháborodást szovjet-ellenes akciónak minősíti. Ezt írja róla: „A németek által propaganda célokból feltárt lengyel katyni tömegsír ürügyén — körülményei ma sem ismeretesek teljességükben — olyan szovjet-ellenes kampányt indítottak, hogy a szovjet kormány megszakította az 1941-ben a londoni kormánnyal felvett diplomáciai kapcsolatot” (333-34). Ugyancsak elfogult a szerző a kommunista párt erejét és szerepét illetően. Szerinte a társadalmi változásokat hirdető program azért nem talált Magyarországon szélesebb körű támogatásra, mert a kommunista párt illegitalitása következtében el volt szigetelve s nem tudott hatékony befolyást gyakorolni a lakosság politikai állásfoglalására. A tények ezzel szemben azt bizonyítják, hogy ennél sokkal nyomósabb ok a kommunizmustól való általános, még a munkások és parasztok körében is észlelhető idegenkedés volt, valamint az a tény, hogy a Szovjetunió példája — a sztálinizmus éveiben — nem volt valami lelkesítő és a kommunista párt mindvégig gyenge, erőtlén, belső frakcióharcoktól megbénított, tehetetlen szekta maradt. Ránki a hivatalos értékelésnek megfelelően, erőteljes és hatékony politikai tényezőnek állítja be a pártot. Mindent egybevetve azonban, ismét csak arra a megállapításra jutunk, hogy Ránki könyve, hibái és fogyatékságai ellenére is, sokkal különb, mint az ezzel a korszakkal foglalkozó más szerzők munkái. Éppen ezért nagyon kár, hogy a Kossuth Nyomda ezt a tízezer példányban kiadott könyvet gyalázatosán rossz papírra, a festéket sajnálva, gyengén olvasható, halvány betűkkel nyomta. Szégyen, hogy egy ilyen mű ennyire silány nyomdai munkában részesül.

Csatári Dánielnek *Forgószélben* című történelmi művéből, amely a magyar-román kapcsolatokat tárgyalja a két háború közötti időszakban, csak nyolcszáz példányt nyomtattak ki, ugyanakkor, amikor selejtes történelmi felvilágosító munkák (amelyekhez például a Horthy Miklósról kiadott könyveket is sorolnám), több tízezres példányszámban láttak napvilágot. Csatári munkája nem mentes a politikai indítékú elfogultságoktól és torzításoktól, dokumentációjában viszont oly gazdag, hogy hibái ellenére is nagy haszonnal forgatható munka. Ugyancsak elismeréssel kell szólni Ölvédi Ignác és Teleki Éva könyvéről. Ölvédi Ignác *A budai vár és a debreceni csata* című könyvében a háború utolsó fázisával, az 1944-es magyarországi harcokkal, Horthy kiugrási kísérleteivel, a fegyverszüneti tapogatózásokkal és a háború magyarországi végével foglalkozik. Ölvédi Ignác alkalmazkodik ahhoz a hivatalos felfogáshoz, hogy Horthyt és a magyar kormányt a háborúból való kiválás lehetőségeinek kutatásában kizárólag önös érdekek vezették, tehát szemük előtt nem az ország java, hanem csak a fennálló politikai rendszernek az átmentése lebegett. Mégis helyzetábrázolásában és a tények leírásában igyekszik a valósághoz hű maradni és bőven idéz azokból a dokumentumokból, amelyek erre a korra vonatkoznak. Szerinte „Az 1. hadsereg parancsnoka és vezérkari főnöke azok közé tartozott, akik a helyzetet tárgyilagosan szemléltek. A háborúnak a németek oldalán való folytatását nemcsak reménytelennek, hanem az országra és a nemzet jövőjére nézve károsnak tartották. Ezért Horthyt — ha a fegyverszünet kérdésében és a németek elleni harcban is határozott álláspontra helyezkedik — készek lettek volna támogatni. De ők mindig parancsot vártak. Olyan katonák voltak, akiket arra neveltek, hogy mindig a kapott parancsok szellemében járjanak el” (174). Eszerint a katonai parancsnokok egyrésze reménytelennek tartotta a háborút, és károsnak ítélte meg a mindenáron való kitartást Hitler oldalán. Ezt azért érdemes megemlíteni, mert a magyarországi történészek legnagyobb része a magyar politikai és katonai köröket egységesnek tüntetik fel, uralkodó osztályoknak vagy rétegeknek nevezve őket, amelyek mit sem törődve a nemzet érdekeivel, vakon követték a német szövetségést és kritikátlanul kiszolgálták mindazokat, akik a szövetségi hűség címén az országot a háborúba belevitték és a németek melletti végső kitartást sürgették.

A szovjet hadsereg megjelenéséről természetesen Ölvédi sem írhat a tények és az ország túlnyomó többségének tapasztalatai alapján. A szerzők általában rendkívül szűkszavúak a szovjet hadsereg magyarországi viselkedésével és a lakossággal való viszonyával kapcsolatban. Ölvédi Ignác, miután óvatosan kerüli a Vörös Hadsereg tényleges magatartásának leírását, arra korlátozza mondanivalóját, hogy a szovjet katonai hatóságok *mit rendelték el katonáiknak*. Idéz egy 1944. október 27-i határozatot, amelyben a Szovjetunió állami honvédelmi bizottsága arra utasítja a 2. ukrán front haditanácsát, hogy forduljon felhívással a magyar néphez, tájékoztassa az ország lakosságát, hogy a szovjet hadsereg Magyarországra történő

bevonulását kizárólag a katonai helyzet és az a tény tette elkerülhetetlenné, hogy a német és a velük szövetséges magyar csapatok még mindig ellenállnak. A szovjet hadsereg nem hódítóként, hanem a magyar nép felszabadítójaként lépett az ország területére. A fennálló társadalmi rendet nem akarja megváltoztatni, nincs más célja, mint az, hogy az országot még mindig megszálló német csapatokat szétverje és a magyar népet a fasiszta iga alól felszabadítsa. Nos, a szovjet hadsereg megjelenése utáni tények szemléltetően bizonyítják ennek az utasításnak képmutató voltát, azt ugyanis, hogy a szovjet katonák nem e parancs szellemében viselkedtek. Persze, nem önhatalmúan, hanem ugyanazok megbízásából, akik ezt az utasítást kibocsátották. A szovjet haderő valóságos magatartására és szerepére azonban Ölvédi, természetesen, nem tér ki. Némi mosollyal fogadja az olvasó azt a megállapítást is, hogy „amint népünk meggyőződött az igazságról, arról, hogy a szabadságot a magyar népnek is, mint Európa többi népeinek a felszabadító szovjet hadsereg hozta meg, a maga módján mindent elkövetett, hogy támogassa a szovjet csapatok harcát” (201). A magyar népnek nemigen volt más választása, mint „a maga módján” támogatni a szovjet csapatokat. Éppen ezért a lakosság hangulatára és a szovjet megszállókról szerzett tapasztalataira semmiképpen sem lehet következtetni a második ukrán front haditanácsának, ugyancsak Ölvédi által idézett, jelentéséből, hogy „... a szovjet katonai parancsnokságokkal szemben lojálisan viselkednek — mármint a magyarok — képviselőink minden kérését teljesítik. Helyi vezetők eltávolítására — szabotázs miatt — egyetlen esetben sem került sor” (201-202). A háborúban elfáradt és sok megpróbáltatástól meggyötört nép valóban lojálisan viselkedett, a szovjet katonai parancsnokok kérését teljesítette és nem szabotált. Ebből azonban túlzás azt a következtetést levonni, hogy a nép többsége az oroszokban valóban felszabadítókat és nem megszállókat látott.

Teleki Évának *Nyilas uralom Magyarországon* című könyve is tartalmaz az előbbihez hasonló elfogultságokat és részrehajlásokat. Itt azonban nem az oroszokról van szó, hanem a kommunista pártról, amelynek szerepét sok szerzőtársához hasonlóan ő is túlértékeli és jelentősebbnek tünteti fel, különösen az ellenállási mozgalomban, amint amilyen volt. Teleki Éva munkáját ennek ellenére a jobbak és megbízhatóbbak közé kell sorolnunk, mert rámutat egyfelől a felelős politikai körökben észlelhető sokféle nézetre és törekvésre, másfelől az ellenzék körében is fellépő nézeteltérésekre. Szerinte is a magyar uralkodó osztályok legfőbb célja az volt, hogy „népellenes, ellenforradalmi rendszerüket mindenáron fenntartsák”, de elismeri, hogy voltak, akik határozottan és olykor egyéni érdekeiket is félretéve felemelték szavukat a pusztítás és jogfosztás ellen. Teleki Éva tárgyilagosságát dicséri, hogy megemlíti a dunántúli főpapok Szálasinak küldött 1944. október 31-én kelt emlékiratát, amelyben „kísérletet tettek a Dunántúl háborús elpusztításának megakadályozására. A főpásztorok főpapi felelősségükre hivatkozva arra kérték Szálasit és rajta keresztül 'Magyarország sorsának mostani intézőit', hogy a még ép országrészt ne vessék oda a visszavonulási harcok martalékának. A főpapok, nem kis bátorságról téve tanúságot, olyan kérdéseket tettek fel Szálasinak, amelyekkel bizonyították az október 15-e utáni harcok, pusztítások, a terror oktalanságát” (159). Teleki Éva idéz több részt ebből az emlékiratból, majd megállapítja, hogy a nyilasok kézhezvétele után — válasz helyett — fokozták az egyházi személyek üldözését. November 27-én Schiberna Ferenc veszprémi főispán őrizetbe vette Mindszenty veszprémi püspököt, majd három nap múlva internáltatta. Amikor Vajna belügyminiszter jelentette Szálasinak Mindszenty letartóztatását, az az internálást jóváhagyta és fenntartotta magának a jogot arra, hogy majdan esetleg megszüntesse. Ismerteti Teleki Éva a Shvoy Lajos székesfehérvári püspök elleni hajsza részleteit, beszámol a papok ellenállásáról és többek letartóztatásáról és arról, hogy a Törvényhozók Nemzeti Szövetségében Hóman Bálint szót emelt a letartóztatások ellen. Teleki Éva azt is megemlíti, hogy Vajna belügyminiszter levélben felszólította Serédi hercegprímást, tegye a templomi szószéket a kormány szószékévé. Ezt Serédi elutasította, amire a miniszter felszólította, hogy hagyja el az országot. A hercegprímás azonban kijelentette, nem enged a terrornak, végzi kötelességét, amely ittmaradásra utalja.

Nem tud azonban Teleki Éva sem mit kezdeni az 1944-es közviszonyok elemzésével. Úgy látszik, a „totális fasiszta diktatúra” fogalma a magyarországi történéseket annyira megzavarta, hogy állandóan ellentmondásba keverednek. Bármilyen német igény kielégítéséről, vagy jogfosztó intézkedésről beszámolva, állandóan azt közlik, hogy immár ez volt a végső lépés a totális fasiszta diktatúra felé. Teleki Éva a Sztójay kormányról szólva megállapítja, hogy „Magyarországon a totális fasiszta diktatúra hívei hosszú készülődés és küzdelem, mellőzés és sikertelenség után kerültek hatalomra” (54). Két oldallal később meg azt írja: „Kiderült, hogy a totális fasiszta diktatúra és a fennálló ellenforradalmi fasizmussal átitatott hatalmi rendszer között nagyobb az ellentét, semminthogy teljesen összebékíthetők, véglegesen közös útra terelhetők lennének” (56). Nos, az olvasó fogja a fejét, kik voltak végsőfokon ebben az időpontban hatalmon, a totális fasiszta diktatúra hívei, vagy a fennálló ellenforradalmi hatalmi rendszer. Az utóbbi idézet szerint a fennálló ellenforradalmi rendszer, de akkor hogyan kerülhetett előzőleg hatalomra a totális fasiszta diktatúra. Az ellentét nem is annyira a két irányzat, mint Teleki Éva két tétele között van. Ha viszont felhagy e politikai sémákkal való zsonglörködéssel, akkor nyomban hitelessé és meggyőzővé válik. Például, amikor az 1944 nyári eseményekről szólva a különféle magyar politikai irányzatok, valamint a németek megfontolásait és mérlegeléseit elemzi, vagy az úgynevezett sima átmenetről, tehát a politikai jogfolytonosságról elmélkedik, vagy pedig a németekhez fűző kapcsolatok lazításáról és a szövetségesek felé irányuló kapcsolatkeresések módozatairól számol be.

Az elmúlt negyedszázadban megjelent történelmi művek a korábbiaknál sokkal nagyobb figyelmet fordítanak a gazdasági és társadalmi kérdésekre. A marxista történelemszemléletnek megfelelően a gazdasági erők működése és a termelési viszonyok fejlődése jelentős helyet kap a kutatómunkákban és a publikációkban. Ez mindenképpen egészséges és öröndetes fejlődés. Kár, hogy olykor a gazdaságtörténet túlteng és háttérbe szorítja a politikai események előadását. Több feldolgozásban szemet szúr, hogy olykor jelentéktelen gazdasági és társadalmi elemzések fontos eseménytörténeti ábrázolásoktól veszik el a helyet. Az úgynevezett munkásmozgalmi fejezetek majdnem kizárólag a kommunista párt történetére korlátozódnak. Ez az aránytalanság semmiképpen sem válik a monografikus feldolgozások javára. Helyénvaló a gazdasági, termelési és társadalmi kérdések előtérbe helyezése a *gazdaságtörténeti* művekben, amelyeknek szaporodása a magyar történetírás vitathatatlan gazdagodása. E tekintetben első helyen illik megemlíteni a Berend Iván-Ránki György szerzőpár munkásságát. Újabb vállalkozásaikhoz tartozik a *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században* című 1969-ben megjelent munka és *A magyar gazdaság száz éve* című tanulmány, amely a magyar gazdasági élet száz éves történetét adja elő. Ez 1973-ban jelent meg. Berend és Ránki régi hiányt pótol, amikor a korábban annyira elhanyagolt gazdaságtörténetírásnak új lendületet adott és olyan izgalmas kérdések részletes és alapos elemzésére vállalkozott, mint a magyarországi tőkés gazdálkodás kialakulása, a bankok és a nagyipar megerősödése és e gazdasági fejlődés következtében előállott társadalmi szerkezeti változások.

A második világháború utáni gazdaságtörténet azonban ismét magán viseli a kor és a szerzők helyzetének jegyeit. Elemzés helyett hivatalos magyarázatokat ismételnek és óvatosan kerülnek éppen azokat a részleteket, amelyek a legbőségebb és leghitelesebb felvilágosítást adhatnák gazdasági életünk elmúlt negyed századáról. A Közép- és Kelet-Európa gazdasági fejlődéséről szóló könyv például rendkívül meggyőző módon mutatja be a német gazdasági penetráció részleteit és következményeit, a szövetséges országok gazdasági életének igénybevételét a háború érdekében és a Berlinből irányított ún. egy célra összpontosított gazdasági harmonizációs munkát, amelyet helyesen neveznek a szerzők „szabad rablás”-nak. Ugyanakkor mélységesen hallgatnak a háború utáni szovjet gazdasági rendelkezésekről, amelyek ugyancsak az együttműködés és a közös célokra való koncentrálás jelszavával arra irányultak, hogy a Szovjetunió a lehető legnagyobb hasznot húzza a szövetségeseivel való gazdasági együttműködésből. Igaz, hogy erre vonatkozóan nem áll oly sok és bőséges anyag rendelkezésükre, mint a német gazdasági penetráció bemutatására, hiszen a szovjet kormány és partnerei a gazdasági szerződéseket és az árucserreforgalom adatait, főleg az árszinyokat, hépecsétes titokként kezelik. Az Új Látóhatárban nyilvánosságra hozott 1945-46-os gazdaságpolitikai dokumentumok, amelyek a háború utáni magyar-szovjet gazdasági kapcsolatok valódi természetét világították meg, bizonyítják, hogy a Szovjetuniót mily önös érdekek vezérik és némely törekvése mennyire hasonlít a németek szándékaira a harmincas és negyvenes években. A háborús veszteségekről szólva Berend és Ránki csak a hitleri hadviselés okozta pusztításokra korlátozza figyelmét és említetlenül hagyja, milyen károkat okozott a szovjet hadviselés az országnak. Gondolom, az a tény, hogy a Szovjetunió volt a megtámadott és Hitler a támadó, nem menti fel a történetírót attól, hogy mindkét oldal által okozott veszteségeket, negyed századdal a háború befejezése után, lelkiismeretesen feljegyezze. „A legnagyobb károkat azonban az ország területének hadszíntérré változtatása idézte elő” (220) — állapítja meg a két szerző „A magyar gazdaság száz évé”-ben, miután a javaknak a németek részéről történt tömeges pusztításánál és az angol-amerikai bombatámadások okozta károknál kissé hosszabban elidőzik. „A fasiszta csapatok vandál pusztítását” (222) emlegetve, úgy érzem, az egyensúly megkövetelte volna, hogy szóljanak a másik oldal, tehát a szovjet haderő előnyomulása következtében előállott károkról is, amelyről bizonyára vannak adatok, és ne elégedjenek meg a kérdést „a súlyos harcok” kifejezéssel elintézettnak venni.

A második világháború utáni kommunista gazdaságpolitikát részletesen tárgyalják. Különösen az a rész jól dokumentált és meggyőző érvelésű, amelyben a sztálini korszak hibáit elemzik és a realitásokhoz való visszatérést részletezik, ám itt is említés nélkül marad az az áldatlan szerep, amelyet a szovjet kormány a hibásnak bizonyult magyarországi gazdasági stratégia elindításánál játszott és egyéb gesztusaival is a mind szembeötlőbb hibákat állandósította. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a ma tévesnek, károsnak és végzetesnek minősített, az ötvenes évek egyéb gyarláságaival szorosan összefonódott gazdasági tervek nem magyar agyakban születtek meg, és a magyar kommunista vezetők hibája nem pusztán abból állott, hogy — mint Berend és Ránki írja — a szovjet gazdasági stratégiát változatlan formában igyekeztek adaptálni. Hogy ez az igyekezet oly kibékíthetetlen ellentétkehez és belső feszültségekhez vezetett, amelyekről a szerzők is megemlékeznek, abban annak is része volt, hogy az „igyekezetet” bizony eléggé erős külső nyomás váltotta ki. Ezt elhallgatni hiba olyan szerzők részéről, akik egy korábbi és más természetű külső nyomás részleteiről hatalmas anyagot hordtak össze és meggyőző érvekben sem szűkölködnek. Ugyanezek a hibák, ha nem is oly szembeötlő mértékben, fellelhetők Berend Ivánnak Szuhay Miklóssal közösen írt legújabb gazdaságtörténeti munkájában is, amely *A tőkés gazdaság története Magyarországon* címen majd száz év — 1848-tól 1944-ig — gazdaságtörténetét tartalmazza.

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection one encounters three writings, published in the periodicals *Catholic Review* (*Katolikus Szemle*), and *New Horizon* (*Új Látóhatár*):

- In an article published in the *Catholic Review* in 1977 entitled '*Socialist Legality as Vehicle of Party Rule*' by Miklós Radványi analyzes the role of key legal documents like Constitution in a socialist system.
- Andor Gellért's writing '*Hungarian Diplomats in Moscow, 1934-1941*' published in 1975 in *New Horizon* provides invaluable background information to the understanding of the Hungarian-Soviet relationship before World War II in particular and Eastern European power politics in general.
- Gyula Borbándi's essay entitled '*Party-ruled Historiography*' published in 1975 in *New Horizon* takes under the loop the Hungarian history books and writings in the 1960s and 1970s that show a duality: a partial return to professionalism and in the same time the necessity to conform to the prescriptions of the almighty Communist Party.

